

HANDELINGEN
van het Genootschap
voor Geschiedenis
te Brugge

Tijdschrift voor de studie van de geschiedenis
van Vlaanderen
jaargang 150 | 2013/2

Inhoud

JC. 150 – 2013 | 2

ARTIKELS

- Hendrik CALLEWIER, *Leven en werk van Romboud De Doppere (ca. 1432-1502)* 219
- Laura CROMBIE, *The Archery and Crossbow guilds of Late Medieval Bruges* 245
- Jeroen DEWILDE, *Armoede en armenzorg in Poperinge (1750-1812)* 337
- Pieter DONCHE, *Theophiel Augustijn Casetta (1658-1691) en zijn bewerkingen van Brugse bronnen* 377
- Noël GEIRNAERT, *Het Heilig Bloed en Diederik van de Elzas. De fascinatie voor een taaie legende* 397
- R.C. VAN CAENEGEM, *God en toeval bij Galbert van Brugge* 411
- Timo VAN HAVERE, *Op weg naar het archief. De jonge jaren van Louis Gilliodts (1827-1915)* 425

BOEKBESPREKINGEN

- Paul TRIO, *Adellijke families in de 13de en 14de eeuw* (André Vandewalle) 445
- Jos KOLDEWEIJ, INGE GEYSEN & Eva TAHON (red.), *Het Gruuthusehandschrift revisited* (Kurt Priem) 447
- Michel NUYTENS, *Het archief van Prudens Van Duyse geïnventariseerd* (Marc Carlier) 450

LITERATUURSIGNALEMENTEN 2012-2013 453

KRONIEK 473

ADDENDA ET CORRIGENDA 493

AUTEURS 495

Hendrik Callewier

Leven en werk van Romboud De Doppere (ca. 1432-1502)

INLEIDING¹

Sinds het einde van de 19de eeuw duikt in de historiografie van het laatmiddeleeuwse Brugge, en bij uitbreiding van het graafschap Vlaanderen, de naam op van Romboud De Doppere. In 1892 publiceerde H. Dussart een 16de-eeuwse Latijnse bewerking (door Jacob de Meyere) van het vierde boek van de kroniek van deze auteur.² Hierin beschrijft De Doppere de gebeurtenissen in Brugge en het graafschap Vlaanderen tussen 1491 en 1498. In 1893 vestigde E. Feys op zijn beurt de aandacht op het zogenaamde 'vademecum voor de Rome- en Jeruzalemvaarder', eveneens van de hand van De Doppere, dat hij meteen grotendeels publiceerde.³ Ondanks de uitgave van deze bijzonder interessante werken bleven de biografische gegevens over Romboud De Doppere echter beperkt en vaak foutief of tegenstrijdig. Zo veronderstelde Gailliard dat hij kanunnik was van de O.-L.-Vrouwekerk, terwijl Viaene ervan overtuigd was dat hij kapelaan noch kanunnik was, maar gewoon koster van de Sint-Donaaskerk, zoals ook De Meyere had genoteerd. Latere auteurs namen deze en andere foutieve gegevens over. Ondertussen was wel al duidelijk geworden dat Romboud De Doppere in de tweede helft van de 15de eeuw een belangrijke

1 Met dank aan JAN DE MEY (erenotaris), JAN DUMOLYN (Universiteit Gent), NOËL GEIRNAERT (Stadsarchief Brugge), JELLE HAEMERS (KU Leuven) en PAUL TRIO (KU Leuven).

2 R. DE DOPPERE, *Fragments inédits de Romboudt De Doppere découverts dans un manuscrit de Jacques De Meyere*, H. DUSSART ed. (Recueil de chroniques, chartes et autres documents concernant l'histoire et les antiquités de la Flandre. Série 3), Brugge, 1892.

3 E. FEYS, 'Voyage d'Anselme Adornes au mont Sinai et à Jérusalem', in: *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis 'Société d'Emulation' te Brugge*, 52 (1893), p. 135-222. Zie ook: A. VIAENE, 'Een Brugs vademecum voor de Rome- en Jeruzalemvaarder samengesteld door Romboud de Doppere', in: *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis 'Société d'Emulation' te Brugge*, 100 (1963), p. 301-322.

notarispraktijk leidde in Brugge.⁴ De tot hiertoe beperkte kennis over deze auteur lijkt hem op het eerste gezicht in een andere hoek te plaatsen dan illustere tijdgenoten als Jean Molinet, kanunnik en sterk verbonden met het Bourgondische hof, of Nicolas Despars, die deel uitmaakte van de Brugse stedelijke elite. De biografische achtergrond van De Doppere is van groot belang, omdat hij ons in staat stelt zijn teksten, en vooral zijn discours, beter te interpreteren. Een biografie van De Doppere maakt het mogelijk om te begrijpen waarom, hoe, waarover en voor welk publiek hij schreef.⁵ Deze bijdrage, waarin we het leven en de leefwereld van De Doppere willen reconstrueren, dient als een eerste aanzet hiertoe.

AFKOMST EN FAMILIE

In zijn monumentale *Bruges et le Franc* wijdt Gailliard een hoofdstuk aan de familie De Doppere. Hij stelt daarin dat de familienaam De Doppere is voortgekomen uit de familie Dop. Hij baseert zich hiervoor op de gelijkenis in de familiewapens. Beide wapens bestonden uit een zilverkleurig kruis op een rode achtergrond, in iedere hoek versierd met vijf zilveren rechthoekjes. De familie Dop leverde in de 14de en de 15de eeuw heel wat schepenen en raadsliden en behoorde ongetwijfeld tot de Brugse elite. De eerste met de naam De Doppere was volgens Gailliard Jan, zoon van Pieter Dop. Die laatste was raadslid, schepen en tesorier in Brugge tussen 1422 en 1442. Hij overleed in 1442 en werd begraven in de Sint-Walburgakerk.⁶ De band tussen Jan De Doppere en Pieter Dop, waarvoor Gailliard geen bewijzen geeft, is echter twijfelachtig, niet alleen vanuit naamkundig oogpunt. De familie-

4 J. YERNAUX, 'Les notaires publics du XIIIe au XVIe siècle, spécialement au Franc de Bruges', in: *Bulletin de la Commission royale d'histoire*, 82 (1913), p. 111-182; J. DE MEY, 'Doppere, Rombout de, magister artibus en notarius publicus te Brugge', in: *Nationaal Biografisch Woordenboek*, dl. XVI, Brussel, 2002, k. 301-305; IDEM, 'Notarissen op het beursplein te Brugge', in: *Biekorf*, 92 (1992), p. 78-82; H. CALLEWIER, 'Brugge, 15de-eeuws centrum van het notariaat in de Nederlanden', in: *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis*, 67 (2009), p. 74-102.

5 Zie J. HAEMERS, 'Un miroir à double face: les chroniques de Jean Molinet et de Nicolas Despars', in: *Le Moyen Age*, 118 (2012), p. 269-299.

6 J. GAILLIARD, *Bruges et le Franc ou leur magistrature et leur noblesse, avec des données historiques et généalogiques sur chaque famille*, 6 dln., Brugge, 1857-1864, dl. IV, p. 349-359.

naam Dop komt in Brugge immers ook nog voor op het einde van de 15de eeuw.⁷ De familie De Doppere duikt bovendien al eerder op in Brugse bronnen, vanaf het einde van de 14de eeuw. Dit suggereert dat de familie geen Brugse oorsprong had, maar dat ze mogelijk rond deze periode naar de stad emigreerde. Op 24 januari 1389 wordt Jacob sDoppers, zoon van Boudin, poorter van Brugge. Een plaats van herkomst wordt er in de stadsrekeningen helaas niet vermeld.⁸ Volgens Gilliodts-Van Severen was er ca. 1417-1419 ook een broeder Jacob De Doppere, die in naam van het Brugse Sint-Juliaanshospitaal een rente ontving.⁹ In de stadsrekeningen is er echter sprake van De Dappere.¹⁰ Onder de nieuwe poorters van Brugge vinden we zowel in 1435 als in 1447 een Jan De Dappere terug, in het eerste geval afkomstig uit Koolskamp.¹¹ Het valt niet uit te sluiten dat het om de vader van Romboud ging.

Jan De Doppere, vader van Romboud, was gehuwd met Cornelia Govaert. Jan was lid van het ambacht van de oude grauwwerkers, waarvan hij in 1473 vinder was. Zijn zoon Antheunis, de broer van Romboud, was vinder in 1483 en 1488.¹² De oude grauwwerkers waren voornamelijk gevestigd in de gelijknamige straat. Dit ambacht, dat zich toelegde op het bewerken van bont, had zijn kapel in de kerk van de dominicanen.¹³ Deze corporatie is niet te verwarren met het grauwwerkersambacht, dat een kapel had in

7 BRUGGE, *Rijksarchief*, Oorkonden met blauw nummer, nr. 5069: akte uit 1480, verleden door Rombout De Doppere, waarin Gillis Dop, zoon van Pieter, een schenking doet aan het kartuizerklooster.

8 A. JAMEES, *Brugse poorters opgetekend uit de stadsrekeningen*, 4 dln., Handzame-Zedelgem, 1974-1990, dl. I, p. 191.

9 L. GILLIODTS-VAN SEVEREN en E. GAILLIARD, *Inventaire des chartes* (Inventaire des archives de la ville de Bruges. 1^e section), Brugge, 1871-1885, dl. IV, p. 407.

10 BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, nr. 216: stadsrekening 1418-1419, f. 19v.

11 A. JAMEES, *Brugse poorters*, dl. II, p. 132, 225.

12 BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, nr. 114: Register van de wetsvernieuwing. Diezelfde Antheunis wordt ook vermeld in een akte van 14 augustus 1480, waar hij als getuige optreedt bij een notariële akte van zijn broer Romboud. Hij wordt aangeduid als clericus van het bisdom Doornik: BRUGGE, *Rijksarchief*, Oorkonden met blauw nummer, nr. 3791.

13 GAILLIARD, *De ambachten van Brugge of beschrijving hunner opkomst, bloei, werkzaamheden, gebruiken en voorregten*, Brugge, 1854, p. 134.

de Sint-Jacobskerk en dat wordt gelinkt aan de broederschap van O.-L.-Vrouw van Hulsterloo.¹⁴

Jan De Doppere overleed in 1497 en overleefde daarmee wellicht twee van zijn zonen. Hij was één van de 711 Bruggelingen die bijdroegen in de lening van oktober 1490, waaruit we mogen afleiden dat de vader van Romboud een vrij vermogend man was.¹⁵ Dat blijkt ook uit het feit dat hij zijn kleinkinderen twee huizen naliet.¹⁶ Romboud had een zus, Antonine, die huwde met Jan Dominicle en overleed in 1530.¹⁷ Haar zoon Pieter was schepen van Brugge in 1523.¹⁸ Philips De Doppere, een broer van Romboud, was getrouwd met Anne van Bassevelde.¹⁹ Een andere broer, Anthéunis, was gehuwd met Marie Bernard en had zeker drie kinderen: Ghomaer, Rombout en Jacop.²⁰ Rombout, neef van de gelijknamige kroniekschrijver, werd in 1532 veroordeeld wegens fraude met het merken van lakens.²¹ In de periode 1526-1582 vin-

- 14 H. BRINKMAN, 'De Brugse pelgrims in het Gruuthuse-handschrift', in: J. OOSTERMAN (red.), *Stad van koopmanschap en vrede. Literatuur in Brugge tussen Middeleeuwen en Rederijkerstijd*, Leuven, 2005, p. 9-39.
- 15 Met een bedrag van 360 gr. behoorde hij weliswaar niet tot de hoogste laag financierders: W. BLOCKMANS, 'Nieuwe gegevens over de gegoede burgerij te Brugge in de 13e en vooral 15^e eeuw', in: W. BLOCKMANS e.a., *Studiën betreffende de sociale structuren te Brugge, Kortrijk en Gent in de 14^e en 15^e eeuw* (Standen en Landen, 54), Heule, 1971, p. 138-140; W. BLOCKMANS, 'De belastingbetalers te Brugge 1488-1490 en te Gent 1488-1490. Register van persoonsnamen', in: I. DE MEYER en W. VANDERPIJPEN, *Studiën betreffende de sociale structuren te Brugge, Kortrijk en Gent in de 14e en de 15e eeuw*, Dl. III. *Tabellen en register van persoonsnamen* (Standen en Landen, 63), Heule, 1973, p. 236.
- 16 BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, nr. 208: Wezerijregisters Sint-Donaaszestendeel, boek 5, f. 116v.
- 17 J. GAILLIARD, *Inscriptions funéraires et monumentales de la Flandre Occidentale, avec des données historiques et généalogique. Arrondissement de Bruges*, Brugge, 1861-1867, dl. III, p. 85, 92.
- 18 BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, nr. 114: Register van de wetsvernieuwing, 1503-1534, f. 176v.
- 19 GAILLIARD, *Bruges et le Franc*, dl. IV, p. 350.
- 20 BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, nr. 208: Wezerijregisters Sint-Donaaszestendeel, boek 5, f. 116v. Volgens Gailliard echter heten de drie kinderen Gilles, in 1505 kapitein van de infanterie in dienst van hertog Filips de Schone, Godelieve, echtgenote van Frans van den Heede, en Rombout: GAILLIARD, *Bruges et le Franc*, dl. IV, p. 350.
- 21 BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, nr. 157: Registers van de civiele sententies; L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Coutume du Franc de Bruges*, dl. III, Brussel, 1880, p. 310.

den we diverse leden van de familie terug als vinders in het ambachtsmilieu.²² Daarna lijkt de familie een minder grote rol te spelen in Brugge. Philips De Doppere, kapitein van de cavalerie, was schepen en burgemeester van het Brugse Vrije tussen 1607 en 1629.²³ Eind 16de eeuw emigreerden enkele familieleden naar Antwerpen,²⁴ en in de 17de eeuw vinden we de familie terug in Diksmuide.²⁵

OPLEIDING EN JEUGD

Romboud De Doppere werd wellicht geboren ca. 1432, indien we veronderstellen dat hij in 1457, op het moment van zijn priesterwijding, 25 jaar oud was. Dit was een gebruikelijke leeftijd om priester te worden met het oog op het ontvangen van beneficies. Hierna zal blijken dat dit ook in het geval van Romboud zo was. Een vroegere geboortedatum lijkt bovendien onwaarschijnlijk, rekening houdend met het overlijden van zijn vader in 1497. Wellicht genoot hij een eerste opleiding in een Brugse parochieschool. Zelf schrijft hij dat hij vanaf ca. 1444-1445 verbonden was aan de Sint-Donaaskerk.²⁶ In welke hoedanigheid is onduidelijk. Wellicht niet als koraal, omdat uit niets blijkt dat Romboud De Doppere muzikale interesse of aanleg had. Waarschijnlijker is dat hij toen studeerde aan de kapittelschool, als voorbereiding op zijn universitaire studie. Die universitaire studie moet wellicht gesitueerd worden ca. 1450-1455. De Doppere wordt in diverse bronnen aangeduid als *magister in artibus*. Deze betiteling wijst op een studie aan een artesfaculteit, maar niet noodzakelijk op het be-

22 BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, nr. 114: Register van de wetsvernieuwing.

23 GAILLIARD, *Bruges et le Franc*, dl. IV, p. 352.

24 Pieter wordt in 1573 geregistreerd als Brugs buitenpoorter wonende in Antwerpen, de weduwe van Philips in 1595: A. SCHOUTEET, *Indices op de buitenpoorterboeken van de stad Brugge 1548-1788*, Handzame, 1965-1973 (Poortersboeken van de Zuidelijke Nederlanden 1/6), dl. I, p. 49.

25 GAILLIARD, *Bruges et le Franc*, dl. IV, p. 354 e.v. In de Brugse poortersboeken wordt in 1490 een zekere Hootte De Doppere ingeschreven, zoon van Dyeniere, afkomstig uit Grave in Gelderland, "omme te sinne vry selversmet". Het is onduidelijk of het om familie gaat van Romboud: R. PARMENTIER, *Indices op de Brugsche poortersboeken*, Brugge, 1938 (Geschiedkundige publicatiën der stad Brugge, 2), p. 758-759.

26 VIAENE, 'Een Brugs vademecum', p. 301-322.

halen van het magistersdiploma.²⁷ Omdat zijn naam niet terug te vinden is in de bewaarde matrikels van de universiteiten van Keulen en Leuven,²⁸ mogen we veronderstellen dat hij in Parijs zijn artesopleiding volgde. Voor deze universiteit bleven helaas geen inschrijvingsregisters van de artesfaculteit bewaard. Parijs was in de 15de eeuw nog steeds erg populair bij Brugse studenten, ondanks de nabijheid van de recent gestichte Leuvense *alma mater*.

KERKELIJKE LOOPBAAN IN DE SINT-DONAASKERK

De kerkelijke loopbaan van Romboud De Doppere speelde zich volledig af in de Sint-Donaaskerk. Hoewel hij er naar eigen schrijven al ca. 1444-1445 in de Sint-Donaaskerk resideerde, duurde het tot 14 februari 1457 voor hij er een volwaardig kerkelijk ambt verwierf: de kapelanie aan het altaar van Sint-Katharina. Als bedienaar van deze kapelanie *extra chorum* was hij enkel gehouden de vaste missen te lezen, deelname aan de koordienst werd niet verondersteld. De kapelanie was vrijgekomen omdat de laatste bedienaar, Cornelis Leonis, er vrijwillig afstand van had gedaan. Het was een stichting uit 1436 door Simon van der Banc. Diens zoon, Olivier van der Banc, stelde Romboud De Doppere voor als nieuwe kapelaan en benoemde hem.²⁹ Wellicht had De Doppere, of zijn familie, goede contacten met de familie van der Banc. Mogelijk was hij als jonge geestelijke de assistent of leerling van Matheus van der Banc. Deze geestelijke was van 1432 tot aan zijn overlijden in 1473 verbonden aan de Sint-Donaaskerk, eerst als volwassen zanger of *clericus installatus*, en vanaf 1436 als kapelaan. Hij was universitair geschoold en doceerde bij hem thuis aan leerlingen, wat hem in 1455 op een vermaning van het kapittel kwam te staan. Matheus van der Banc trad voor zover bekend niet op als notaris, in tegenstelling tot Romboud De Doppere, maar hij

27 P. TRIO, 'A Medieval Students Confraternity at Ypres: The Notre Dame Confraternity of Paris Students', in: *History of Universities*, 5 (1985), p. 24.

28 H. KEUSSEN en M. GROTEN, *Die Matrikel der Universität Köln*, 5 dln., Bonn-Dusseldorf, 1919-1981 (Publikationen der Gesellschaft für Rheinische Geschichtskunde, 8); E. REUSENS, A. SCHILLINGS en J. WILS, *Matricule de l'Université de Louvain*, 17 dln., Brussel, 1903-1980 (Koninklijke Commissie voor Geschiedenis. Publicaties in -4°).

29 BRUGGE, *Bisschoppelijk Archief*, A52, f. 39v.

was wel de testamentuitvoerder van diverse geestelijken van het Sint-Donaaskapittel. Een van hen was Walterus de Potghietere, die o.a. kapelaan was in de Brugse Sint-Salvator- en Sint-Janskerk. Zijn testament uit 1453,³⁰ het jaar van zijn overlijden, werd gerecycleerd als band voor het vademecum voor de Jeruzalemreiziger dat Romboud De Doppere eigenhandig schreef in 1491. Het ligt voor de hand dat het testament in het bezit was van Romboud, mogelijk een gevolg van zijn banden met de familie van der Banc en meer in het bijzonder met Matheus.³¹

Op het moment van zijn benoeming tot kapelaan was Romboud De Doppere niet tot priester gewijd, waardoor hij het beneficium niet volwaardig in bezit kon nemen. Het Sint-Donaaskapittel stond hem echter wel toe het habijt, dat hij van het kapittel had ontvangen, te dragen in afwachting van zijn wijding. Die wijding liet niet lang op zich wachten, want op 26 juni droeg hij zijn eerste mis op aan het hoogaltaar van de Sint-Donaaskerk.³² Het jaar nadien, op 23 juni 1458, meldde hij zich, zoals de statuten van de kapittelkerk het vereisten, samen met de andere kapelannen aan voor residentie in het kapittel.³³

Wellicht betekende het vieren van de missen van deze kapelanie voor De Doppere na verloop van tijd eerder een bijbaantje, dat hem een aanvullend inkomen bood op dat uit zijn steeds belangrijker wordende notarisspraktijk. Op 7 augustus 1469 kwam daar verandering in: Judocus Braecman, de *maior custos* of pastoor van de Sint-Donaaskerk, stelde aan het Sint-Donaaskapittel voor om Romboud De Doppere te benoemen tot 'capellanus prochie'.³⁴ Deze functie komt nergens anders voor in de kapittelakten van de Sint-Donaaskerk. Het statuut ervan is dan ook onduidelijk. Wel-

30 En niet uit 1442, zoals verkeerdelijk gesteld in: FEYS, 'Voyage d'Anselme Adornes', p. 135.

31 Met dank aan Inge Gheysen (Stedelijke Musea Brugge) voor het bezorgen van een reproductie van de akte. In VIAENE, 'Een Brugse vademecum', p. 301, is verkeerdelijk sprake van "Mathias de Lanc".

32 BRUGGE, *Bisschoppelijk Archief*, A52, f. 43r.

33 BRUGGE, *Bisschoppelijk Archief*, A52, f. 57v.

34 BRUGGE, *Bisschoppelijk Archief*, A53, f. 316r.

licht assisteerde De Doppere pastoor Braecman of verving hij hem wanneer hij het te druk had met andere activiteiten. Mogelijk gaat het om dezelfde functie als die van 'stedehouder' of plaatsvervanger van de pastoor. Walterus Knuut, de vorige plaatsvervanger, bekleedde het ambt sinds 1464, maar overleed ca. 1469.³⁵ Omdat de vergoeding voor deze functie niet vastgelegd was, kreeg Rom-boud op 14 augustus een van de drie vrijgekomen stallen voor *clerici installati* toegewezen in de kapittelkerk. Door deze benoeming zou De Doppere als volwassen zanger dagelijks mee de koordienst opluisteren en de bijkomende vergoedingen ontvangen. De benoeming werd echter ingetrokken. De kapittelklerk doorstreepte de notitie over de benoeming in de kapittelakten en noteerde er bij 'vacat'.³⁶ Wellicht was het voor De Doppere, die ondertussen de belangrijkste notaris in Brugge was geworden, niet haalbaar om zijn schrijfactiviteiten, het vieren van zijn missen als kapelaan en zijn taken als plaatsvervangend pastoor, te combineren met koordienst in de kapittelkerk. Judocus Braecman werd als pastoor opgevolgd door Johannes de Hoya. In 1474 kwam het tot een conflict met de nieuwe pastoor en De Doppere, die nog steeds de pastoor assisteerde. Op 12 december deed De Doppere zijn beklag bij de kanunniken. De Hoya wilde hem uit zijn functie ontheffen. De reden voor zijn nakende ontslag was volgens De Doppere dat het merendeel van de parochianen bij hem te biecht ging, en niet bij de pastoor zelf. Drie dagen later kende het kapittel aan de pastoor een bijzondere gunst toe. Op de dagen dat hij in beslag was genomen door parochiale zorgen, zou hij ook kooruitdelingen ontvangen, ondanks zijn afwezigheid.³⁷ Op die manier kon de pastoor van de Sint-Donaaskerk meer tijd vrijmaken voor zijn parochianen. Over een ontslag van zijn assistent De Doppere is verder geen sprake.

Ondertussen had De Doppere op 23 december 1469 zijn kapelanie geruild voor deze in de O.-L.-Vrouwekapel in de kapittelkerk. Hij werd benoemd door Elisabeth le Fèvre, weduwe van Joos I van Varsenare, raadsheer van hertog Filips de Goede. De stichting van

35 BRUGGE, *Bisschoppelijk Archief*, G5.

36 BRUGGE, *Bisschoppelijk Archief*, A53, f. 316v.

37 BRUGGE, *Bisschoppelijk Archief*, A54, f. 55r.

een grafkapel met bijhorende kapelanie door de weduwe was pas op 29 augustus 1467 bekrachtigd. Het beneficie was goed voor 7 lb. groten per jaar en de kapelaan was verplicht dagelijks een mis op te dragen.³⁸ De Doppere, de eerste bedienaar van deze kapelanie, zou ze behouden tot 1501. Op 17 november van dat jaar resigneerde magister Johannes van Heyst als gevolmachtigde van De Doppere zijn kapelanie. De gezondheidstoestand van de bejaarde De Doppere moet op dat moment al sterk achteruit zijn gegaan. Zijn laatste bekende akte als notaris dateerde al van 19 augustus 1499.³⁹ De reden om de kapelanie op te geven was dus wellicht ouderdom en/of ziekte. Ter compensatie werd De Doppere de kosterij van de O.-L.-Vrouwekapel in de kapittelkerk toegewezen.⁴⁰ Dit beneficie bezorgde De Doppere een bescheiden inkomen, wellicht zonder tegenprestaties. Lang zou hij het ambt echter niet waarnemen, want op 8 juni 1502 verwisselde hij het tijdelijke voor het eeuwige.⁴¹ Een kanunniksambt heeft De Doppere, in tegenstelling tot wat bepaalde auteurs beweren, nooit verworven.⁴²

REDERIJKER EN AUTEUR

Voor zover bekend bleven slechts twee werken van De Doppere (gedeeltelijk) bewaard. Van het zogenaamde 'vademeccum', een titel die Antoon Viaene het anonieme werk meegaf,⁴³ is bekend dat hij het opstelde in 1491.⁴⁴ De autograaf berust tegenwoordig in het Brugse OCMW-archief. Hoe het daar terecht is gekomen, blijft voorlopig onduidelijk. De Doppere had immers, voor zover bekend, geen banden met een van de Brugse hospitalen of met de armentafels, de voorlopers van het huidige OCMW. Welis-

38 BRUGGE, *Bisschoppelijk Archief*, A53, f. 328v; A. FRANCHOO, *Varsenare en zijn rijk verleden*, Brugge, 1971-1974, dl. I, p. 70-72.

39 BRUGGE, *Rijksarchief*, Oorkonden met blauw nummer, nr. 830o.

40 BRUGGE, *Bisschoppelijk Archief*, A57, f. 177v.

41 BRUGGE, *Bisschoppelijk Archief*, A57, f. 188v.

42 YERNAUX, 'Les notaires publics', p. 178; GAILLIARD, *Bruges et le Franc*, dl. IV, p. 350.

43 VIAENE, 'Een Brugs vademeccum', p. 301.

44 Mogelijk in 1492, indien we rekening houden met de Paasstijl. Zie de inleiding van Paul Trio op www.historischebronnenbrugge.be. In de gedeeltelijke uitgave van Viaene is er verkeerdelijk sprake van 1490: VIAENE, 'Een Brugs vademeccum', p. 322: "*Scriptum per me Rumoldum de doppere presbiterum in artibus magistrum anno 1490°*".

waar heeft hij in opdracht van deze instellingen akten verleden, maar dat geldt voor zowat elke Brugse instelling in deze periode.

Het vademecum bestaat uit vier delen. Het eerste wordt gevormd door de reisbeschrijving van Anselmus Adornes uit 1470. De volgende drie delen behandelen achtereenvolgens de Venetiaanse galeien die naar het Heilig Land varen, de aflaten verbonden aan heilige plaatsen in Palestina en de aflaten te verdienen in Rome.⁴⁵

De Doppere is wellicht zelf nooit in Jeruzalem of Rome geweest. Schreef hij het vademecum uit een persoonlijke interesse? Of gebeurde dit op vraag van de familie Adornes? Dat laatste lijkt weinig waarschijnlijk, want het eerste deel van het vademecum is een Dietse bewerking van het reisverhaal van Jan Adornes, maar dan zonder de personalia. Jan Adornes vergezelde in 1470 zijn vader Anselm op een tocht naar het Heilig Land. Het spreekt voor zich dat De Doppere het reisverslag van Adornes op zijn minst heeft ingezien, en dus een goede relatie had met de familie. Als secretaris van suffragaanbisschop Gillis de Baerdemakere woonde hij wellicht de begrafenis van Anselm Adornes (3 maart 1483) bij. Bovendien was het dezelfde De Baerdemakere die Jan Adornes achtereenvolgens tot subdiaken, diaken en priester wijdde op 4 december 1480, 21 december 1482 en 24 mei 1483.⁴⁶

Er bestond een bloeiende traditie van Jeruzalemvaarders in Brugge. Niet alleen de familie Adornes kan gelinkt worden met Romboud De Doppere. Ook voor andere Jeruzalemvaarders is dat het geval: karmeliet Adriaan de Pas en Jan III de Baenst in 1486-1487, en Adriaan de Mil, inquisiteur en volksprediker, en Anthuenis vanden Eechoute en Jaspas Harlais, broeders uit het klooster van de Baerdemakere in 1489. Gaat het hier echt om een handleiding, zoals de door Viaene toegekende titel 'vadecum' doet veron-

45 Zie de gedeeltelijke uitgaves in: FEYS, 'Voyage d'Anselme Adornes', p. 149-222 en VIAENE, 'Een Brugs vademecum', p. 312-322, en de integrale publicatie op www.historischebronnenbrugge.be.

46 A. GEBRUERS, *Leven en werk van Romboud de Doppere († 1501). Een bijdrage tot de geschiedschrijving van het graafschap Vlaanderen*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, K.U. Leuven, 1988, p. 10.

derstellen? De praktische wenken in het werk, zoals de informatie voor de overtocht vanuit Venetië, of de lijst met te verdienen aflaten wijzen in die richting. Daar tegenover staat dat er in dat geval verscheidene, niet bewaarde afschriften moeten gemaakt zijn. Bovendien verscheen het 'vademecum' nooit in druk. Het is dus nog maar de vraag of De Doppere geslaagd is in zijn opzet, als het zijn bedoeling was om een reisgids te schrijven voor wie vanuit Vlaanderen naar het Heilig Land trok.

Het 'vademecum' kan ook als devotieliteratuur beschouwd worden. De devotie voor het Heilig Graf en Jeruzalem was in de 15de eeuw in Brugge in opmars, niet in het minst door toedoen van de familie Adornes.⁴⁷ Aan de door Pieter Adornes gestichte Jeruzalemkapel, voltooid in 1435, was ook een broederschap verbonden, die in principe leden bijeenbracht die het Heilig Graf bezocht hadden of die intentie hadden. Het 'vademecum' van De Doppere was voor die laatste categorie ideaal als voorbereiding op de verre tocht, maar misschien had de tekst ook nog een ander nut. Niet iedereen was immers in de mogelijkheid om de verre reis te maken, omwille van financiële, fysische of andere redenen. Het 'vademecum' was voor deze personen 'the next best thing' en bood de mogelijkheid de reis virtueel te beleven.⁴⁸

Het tweede, gedeeltelijk overgeleverde werk van De Doppere is zijn kroniek over de periode 1482-1498. In tegenstelling tot bij het 'vademecum' schrijft De Doppere grotendeels op basis van zijn eigen ervaringen. Zijn kroniek, in de vorm van een dagboek, bevat namelijk details over gebeurtenissen die hij vaak persoonlijk had meegemaakt, en de auteur aarzelt niet om over het reilen en zeilen in het laatmiddeleeuwse Brugge en Vlaanderen zijn eigen mening te geven. De kroniek bestond uit vier delen: de eerste twee

47 Over de familie Adornes, zie N. GEIRNAERT en A. VANDEWALLE (red.), *Adornes en Jeruzalem. Internationaal leven in het 15de- en 16de-eeuwse Brugge. Catalogus, Brugge, 1983.*

48 Zie hierover de inleiding van Paul Trio op www.historischebronnenbrugge.be.

bestrijken de jaren 1482-1487, het derde 1488-1490 (1491 nieuwe stijl) en het vierde 1491-1498.⁴⁹

Anders dan bij het 'vademecum', is de kroniek niet in autograaf bewaard. Het derde deel vinden we terug in het "Handschrift Douai, Bibliothèque Municipale, 1110", als we de aanhef op f. 417r mogen geloven.⁵⁰ Het maakt er deel uit van een handschrift waarin ook een versie van de zogenaamde "excellente cronike van Vlaenderen" voorkomt. Vreemd genoeg spreekt de aanhef van dit stuk letterlijk over het derde deel of boek, dat de jaren 1488-1490 beslaat, terwijl de tekst zelf aanvangt met de gebeurtenissen uit 1482. Bovendien is er nog een aanvulling voor de jaren 1490-1506, die onmogelijk door De Doppere kan geschreven zijn.⁵¹ Dit gedeelte van het handschrift (f. 417r e.v.) is wellicht in het begin van de 16de eeuw gekopieerd door een onbekende hand.⁵²

Het vierde deel van de kroniek werd in de 16de eeuw vertaald door De Meyere. Dit manuscript werd in 1892 door Dussart uitgegeven.⁵³ De eerste twee delen gingen verloren. De twee bewaarde delen vertonen enkele grote verschillen. Het derde deel is veel uitgebreider, maar tegelijk veel algemener dan het vierde, waarin we allerlei details en anekdotes terugvinden, o.a. over de Brugse geestelijkheid.⁵⁴ Bij het derde deel komen ook twee gedichten in het Nederlands voor. Het eerste is van de hand van N. Gleyscoof uit Ieper. Het tweede ("Complaincte up 'tLand van Vlaendre") wordt

49 VIAENE, 'Een Brugs vademecum', p. 304-306.

50 "Discours ende memorie gheextraneirt uut den originalen bouck ghenampt den derden bouck ghescreven ende gheregistreirt bij Roelant [sic] de Doppere, secretaris en scriba van meester Gillis de Baerdemakere, bisscop van Sarepten ende suffragan vanden bisscop van Dornicke".

51 J. OOSTERMAN, 'De Excellente cronike van Vlaenderen en Anthonis de Roovere', in: *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde*, 118 (2002), p. 24; S. VANDEKERKHOVE, *De Chronike van den lande van Vlaendre: Studie van het handschrift en uitgave van f° 148v tot f° 415v*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Universiteit Gent, 2007, p. 64.

52 Voor de f. 2-415v is de kopiist Jacob van Male, die de tekst schreef tussen 1485 en 1490: VANDEKERKHOVE, *De Chronike van den lande van Vlaendre*, p. 56.

53 Zie de uitgave van Dussart: DE DOPPERE, *Fragments inédits*, passim.

54 H. CALLEWIER, "Quis esset episcopus Tornacensis ignorabatur". Le Schisme tournaisien (1483-1506), in: *Revue d'histoire ecclésiastique*, 107 (2012), p. 164-165.

aan De Doppere toegeschreven, hoewel dat uit het handschrift niet met zekerheid valt af te leiden.⁵⁵

De kroniek werd bijgehouden tijdens de gebeurtenissen zelf, getuige daarvan zijn de foutieve geruchten die De Doppere in het vierde deel onder voorbehoud overneemt.⁵⁶ Vandaar dat er soms ook sprake is van het 'dagboek' van De Doppere.⁵⁷ In de aanhef van de enige kopie van het derde deel lezen we: "Twelcke de voorn. Roelant [sic] verlaersde de meestendeel van diere ghezien ende ghehoort thebben van den voorn. meestre Gillis, zijnen meester".⁵⁸ Dit suggereert dat Romboud zich baseerde op informatie die hem verstrekt werd door zijn broodheer, suffragaanbisschop Gillis de Baerdemakere, of dat hij op zijn minst in zijn hoedanigheid van secretaris van De Baerdemakere aan informatie kon komen.

De Doppere uit zich in zijn kroniek als eerder conservatief. Hij betreurt de oorlog in Vlaanderen, het verdwijnen van oude gebruiken en is verontwaardigd over de dominantie van niet-Vlamingen in het bestuur van het graafschap.⁵⁹ Als hij al partij kiest in zijn kroniek, dan is het eerder die van de verslagene. Volgens de aanhef van het derde deel schreef De Doppere "zonder eeneghe van partie faueur te draghen of yemant te willen verminderen van zijnder hoocheit ofte eere".⁶⁰

Jacob de Meyere of Meyerus bewerkte rond 1540 het handschrift van De Doppere. Zijn aantekeningen zorgden voor een aantal mis-

55 F. VANDER HAEGHEN, *Bibliographie d'Antoine de Roovere*, Gent, 1887, p. 30-31. Beide gedichten werden uitgegeven in: A. RICOUR, 'Complaintes et chansons inédites en langue flamande qui existent à la bibliothèque de Douai', in: *Bulletin du Comité flamand de France*, 1 (1857-1859), p. 182-191. Zie hierover ook: J. DUMOLYN en J. HAEMERS, "Let each man carry on with his trade and remain silent". Middle-class Ideology in the Urban Literature of the Late Medieval Low Countries', in: *Cultural and Social History*, 10 (2013), p. 181-182.

56 DE DOPPERE, *Fragments inédits*, p. iv.

57 H. ROMMEL, 'Het "dagboek" van Romboudt de Doppere. 1491-1498', in: *Biekorf*, 4 (1893), p. 17-22, 33-38, 65-71, 97-104.

58 DOUAI, *Bibliothèque municipale*, ms. 1110, f. 417r.

59 DE DOPPERE, *Fragments inédits*, p. iv.

60 DOUAI, *Bibliothèque municipale*, ms. 1110, f. 417r.

vattingen rond de figuur van Romboud De Doppere.⁶¹ De Meyere was goed vertrouwd met het Sint-Donaaskapittel, waar hij kape-laan was, en met de geschriften van De Doppere, die hij voor zijn eigen werk gebruikte. Hij noteerde op het einde van het vierde deel van de kroniek van De Doppere: “*Obiit autem Doppere, anno M.D.primo*”. Nochtans laten de kapittelakten van de Sint-Donaas-kerk er geen twijfel over bestaan dat De Doppere pas op 8 juni 1502 overleed. Op dat moment was De Meyere zelf elf jaar. Moge-lijk was het ook De Meyere die bij het handschrift van het vierde deel bij de naam van De Doppere schreef: “*Erat hic presbyter et ta-bellio publicus; scriba capituli Sancti Donatiani Brugensis*”.⁶² Enkel het eerste gedeelte van deze bewering klopt: De Doppere was in-derdaad priester en openbaar notaris. Het ambt van kapittelklerk van de Sint-Donaaskerk, zoals het tweede deel van de notitie ons wil doen geloven, heeft De Doppere echter nooit bekleed.⁶³ Het is eveneens De Meyere die in hetzelfde handschrift beweert dat De Doppere *custos sanctuarii* van de Sint-Donaaskerk was, een functie die hij evenmin heeft uitgeoefend.⁶⁴

Alles wijst erop dat De Doppere geen onvergetelijke indruk heeft nagelaten. In de bewerking van het derde deel van zijn kroniek, begin 16de eeuw, wordt hij zelfs tot twee maal toe als “Roelant” De Doppere geïdentificeerd. In de druk van Vorsterman, wordt hij helemaal niet vermeld. In een 17de-eeuws bronnenoverzicht komt

61 O.a. overgenomen in: DE MEY, ‘Doppere, Rombout de’, k. 301-305.

62 Over de figuur van De Meyere en zijn bewerking van het handschrift, zie: DE DOPPERE, *Fragments inédits*, p. i-viii.

63 De kapittelkerken van Sint-Donaas waren in die periode achtereenvolgens: Judocus Ruede (1454-1458), Johannes Coolbrant (1458-1462), Johannes Flamingi (1462-1473), Henricus Bolle (1473-1481), Balduinus Mijs (1481-1489), Bernardinus de Salviatis (1489-1498) en Johannes Dionysius (1498-...): Brugge, *Bisschoppelijk Archief*, A51-57. Nochtans lezen we in het handschrift van Douai bij 28 oktober 1491: “Bernardinus Salviatis tabellio cum Doppere”: DE DOPPERE, *Fragments inédits*, p. 12. Dit slaat wellicht op het feit dat De Doppere als notaris bepaalde opdrachten uitvoerde in opdracht van het kapittel, maar in tegenstelling tot De Salviatis heeft hij het ambt van kapittelklerk niet uitgeoefend.

64 De ons bekende *custos sanctuarii* in de tweede helft van de 15de eeuw waren achtereenvolgens: Nicolaus de Want (1453-1459 en 1465-1480), Nicolaus Beils (1460-1465), Petrus Clayszuene (1480-1483) en Johannes Scapere (vanaf 1493): BRUGGE, *Bisschoppelijk Archief*, A51-57. Over deze functie, zie A. DE SCHREVEL, *Histoire du séminaire de Bruges*, Brugge, 1883, dl. I, p. 4-23.

hij nog voor als “Robert” De Doppere.⁶⁵ Net zoals met de naam van de auteur liep het al snel fout met de overlevering van zijn kroniek. Omstreeks het midden van de 16de eeuw slaagde De Meyere er tot zijn grote spijt niet meer in om de eerste twee delen terug te vinden. Nochtans was De Meyere ervaren in het opzoeken van handschriften en archiefstukken in kloosterbibliotheken en elders. De laatste twee delen had De Meyere wel ter zijner beschikking.⁶⁶ Despars daarentegen, die enkele decennia later schreef, maakte wel gebruik van de vier boeken. Victor Fris leidde dat af uit het feit dat voor de periode 1482-1487 Despars gegevens vermeldt die in andere kronieken niet bekend zijn.⁶⁷ Het derde deel van de kroniek van De Doppere werd geïntegreerd in de in 1531 gedrukte versie van de “Excellente cronike”. Er zijn echter vrij grote verschillen met het handschrift van Douai. Zo zijn onder meer de gedichten geschrapt.

De literaire activiteiten van De Doppere werden waarschijnlijk intensiever na het overlijden van zijn meester, suffragaanbisschop Gillis de Baerdemakere op 28 maart 1494.⁶⁸ Op 21 december van datzelfde jaar wordt hij vermeld als een van de ‘zorgers en notabellen’ van de rederijkersgilde van de H. Geest.⁶⁹

NOTARIS EN SECRETARIS

Hoewel Romboud De Doppere duidelijk over administratieve talenten beschikte en zijn loopbaan grotendeels daaraan te danken heeft, is hij nooit kapittelklerk van de Sint-Donaaskerk geweest. Hij bouwde daarentegen wel een bloeiende praktijk als openbaar notaris uit. De Doppere was bovendien gezworen notaris van de officialiteit van Doornik, wat betekende dat hij akten verleed in

65 DE DOPPERE, *Fragments inédits*, p. vi.

66 “... *Duos autem priores ejus libros nusquam scio invenire quanquam multum cupiam: duos posteriores reperi iisque usus sum. Multa fideliter notat ex iis quae viderat*”: DE DOPPERE, *Fragments inédits*, p. 74.

67 V. FRIS, ‘La Chronycke van den lande ende Graefscepe van Vlaenderen de Nicolas Despars’, in: *Bulletin de la Commission royale d’histoire*, 5e série, 11 (1901), p. 562.

68 DE DOPPERE, *Fragments inédits*, p. 47.

69 BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud archief, nr. 390: Cartularium, f. 67v-69r.

opdracht van de officiaal van het bisdom.⁷⁰ Ten laatste in 1464 bezat hij de keizerlijke machtiging om als notaris op te treden,⁷¹ en vanaf 1487 ook de duurdere pauselijke machtiging.⁷² Op basis van zijn lange ambtstermijn, de aard van de akten die hij verleed en vooral het aantal bewaarde akten, kan De Doppere als de belangrijkste notaris in Brugge tijdens de 2de helft van de 15de eeuw beschouwd worden. Tussen 1464 en 1499 zijn er tot hiertoe niet minder dan 122 akten bekend.⁷³ Daarmee moet hij enkel onderdoen voor Judocus Ruede, kapittelsecretaris van de Sint-Donaaskerk, waarvan voor de periode 1422-1458 123 akten bewaard bleven. Voor het 15de-eeuwse Brugge zijn de namen bekend van 190 notarissen, maar van het merendeel bleven slechts een handvol of hooguit enkele tientallen akten bewaard.⁷⁴

Het belang van de notarispraktijk van De Doppere wordt bevestigd door een aantal andere gegevens. Zo blijkt uit een overeenkomst gedateerd op 22 december 1479 dat hij een “scryfcamere” huurde van een zekere Margriete, weduwe van Jacob Cocx. Het schrijfatelier was gesitueerd op de Brugse Burg, het centrum van schrijfactiviteit in de stad. Volgens de stadsrekeningen betaalde De Doppere zeker tussen 2 september 1481 en 2 september 1492 jaarlijks een huurprijs van 34 schellingen aan de stad voor dit

70 CALLEWIER, ‘Brugge, vijftiende-eeuws centrum van het notariaat’, p. 91.

71 BRUGGE, *Rijksarchief*, Oud archief van de O.-L.-Vrouwekerk, Oorkonden, nr. 1170.

72 Op 13 januari 1487 wordt de pauselijke machtiging voor het eerst vermeld in de ondertekening van zijn akten: BRUGGE, *Rijksarchief*, Oud archief van de Sint-Jacobskerk, oorkonden, nrs. 444-446.

73 Eerder was er slechts sprake van een dertigtal akten: J. DE MEY, ‘Notaris Rombout de Doppere en schilder Hans Memling’, in: *Notarius*, 7 (1994), p. 33-35. Een opsomming van een aantal akten is terug te vinden in: YERNAUX, ‘Les notaires publics’, p. 178-179. Het grote aantal bijkomende akten werd teruggevonden in het kader van ons doctoraatsonderzoek: H. CALLEWIER, *De papen van Brugge. De seculiere derus in een middeleeuwse wereldstad (1411-1477)*, Leuven, 2014 (ter perse).

74 CALLEWIER, ‘Brugge, vijftiende-eeuws centrum van het notariaat’, p. 76, 98-100. De lijst van Murray en Schmidt voor het graafschap Vlaanderen (1280-1500), waar ‘Rumoldus [sic] de Doppere’ enkel voor het jaar 1491 wordt vermeld, moet als erg onvolledig beschouwd worden: J.M. MURRAY en P.D. SCHMIDT, ‘Notaries Public in Flanders/Notaires en Flandre 1280-1500’, in: *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis*, 61 (1993), p. 53-64.

kantoor.⁷⁵ Uit de ondertekening van de notarisakten kunnen we echter afleiden dat De Doppere gedurende een langere periode gebruik maakte van het scriptorium, wellicht nagenoeg tijdens zijn volledige loopbaan als notaris. De oudste bekende akte van De Doppere (6 oktober 1464)⁷⁶ werd namelijk verleden op de Burg, en in de op één na oudste (10 juni 1465)⁷⁷ wordt er expliciet verwezen naar het scriptorium van De Doppere. De laatste vermelding dateert van 19 april 1493.⁷⁸

In de bloeiende notarispraktijk stelde De Doppere enkele klerken te werk, die bij hem wellicht de notarisstiel leerden en achteraf zelf een kantoor opstartten. Zo traden de clerici Philippus Mietins en Mathias Meerschaerd op als getuigen bij de notarisakten van De Doppere in de periode 1476-1499. Meerschaerd komt in de lijst van getuigen vanaf 1482 als “notarius publicus” naar voren, Mietins vanaf 1487. De eersten akten die ze zelf als notaris opstelden dateren echter respectievelijk van 1498 en 1494, jaren die niet toevallig min of meer samenvallen met het einde van de notariële carrière van De Doppere.⁷⁹ Mogelijk heeft De Doppere deze jonge geestelijken ook als priester opgeleid, aangezien de twee aspirant-notarissen net als hun leermeester aan de Sint-Donaaskerk verbonden waren. Mietins was bovendien lid van dezelfde rederijkersgilde als De Doppere.⁸⁰ Vanaf 1499 verleed Mietins notarisakten in zijn kantoor op de Burg, dat hij hoogstwaarschijnlijk had

75 BRUGGE, *Rijksarchief*, Oorkonden met blauw nummer, nr. 3503; GEBRUERS, *Leven en werk van Rombout de Doppere*, p. 7-8. Zie o.a. BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud archief, nr. 216: stadsrekening 1486-1487, f. 2v. Volgens De Mey werd het scriptorium gehuurd van de weduwe van Jacob vanden Eecke: DE MEY, ‘Notaris Rombout de Doppere’, p. 34.

76 BRUGGE, *Rijksarchief*, Oud archief O.-L.-Vrouwekerk, oorkonden, nr. 1171.

77 BRUGGE, *Rijksarchief*, Oorkonden met blauw nummer, nr. 4995.

78 BRUGGE, *Rijksarchief*, Oorkonden met blauw nummer, nr. 5129.

79 BRUGGE, *Rijksarchief*, Oorkonden met blauw nummer, nrs. 2685, 5118, 6039, 8300, 11789; BRUGGE, *Rijksarchief*, Oud archief O.-L.-Vrouwekerk, oorkonden, nr. 44; BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud archief, nrs. 103, 310, 457 en 515; BRUGGE, *Rijksarchief*, Oud archief van de Sint-Gilliskerk, nr. 343, f. 140v; BRUGGE, *Rijksarchief*, Oud archief van de Sint-Jacobskerk, oorkonden, nr. 448; BRUSSEL, *Algemeen Rijksarchief*, Chartes de Flandre, nr. 1705; BRUGGE, *OCMW-archief*, Magdalenaleprozerij, oorkonden, nr. 725. Zie ook: CALLEWIER, ‘Brugge, vijftiende-eeuws centrum van het notariaat’, p. 84-85.

80 BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud archief, nr. 390: Cartularium, f. 67v-69r.

overgenomen van de dan hoogbejaarde De Doppere. Meerschaert beschikte vanaf 1497 over een scriptorium dat hij deelde met notaris Gregorius Mijs.⁸¹ Opvallend is dat Meerschaert een rol had in de Brugse opstand van 1488, waar De Doppere in zijn kroniek uitvoerig over schreef. De *clericus installatus* van de Sint-Donaaskerk werd op 9 juni door het kapittel tot de orde geroepen omdat hij deelnam aan de rellen en met een lang zwaard rondliep, ook op de uren van de getijden die hij diende bij te wonen.⁸²

De klanten en de opdrachten van De Doppere als notaris waren divers. Eén van de meest belangrijke akten die hij verleed was ongetwijfeld de translatie van de relikwieën van het oude naar het nieuwe Sint-Ursulaschrijn, één van de bekendste werken van Hans Memling. Het is overigens dankzij de kroniek van De Doppere dat de geboorteplaats en precieze overlijdensdatum van Memling bekend is.⁸³ De opdracht is illustratief voor het netwerk waarop De Doppere een beroep kon doen. Het was namelijk de reeds vermelde Gillis de Baerdemakere, suffragaanbisschop van Doornik, die de translatie uitvoerde.⁸⁴ Verder instrumenteerde De Doppere akten voor diverse kloosters, waaronder dat van Sint-Trudo, voor de kartuizers, de kartuizerinnen, voor de Brugse kerken, voor de familie Adornes, en voor diverse ambachten (visverkopers, smeden, librariërs, ...). In 1468 certificeerde hij het cartularium van de Watering van Moerkerke-zuid-over-de-Lieve.⁸⁵

81 BRUGGE, *Stadsarchief*, Oorkonden met blauw nummer, nr. 6897; BRUGGE, *OCMW-archief*, Magdalenaleprozerij, oorkonden, nr. 792.

82 BRUGGE, *Bisschoppelijk Archief*, A56, f. 157r.

83 A. VANDEWALLE, 'De geboorteplaats van Hans Memling', in: *Archiefleven*, 1 (1994), nr. 4, p. 1-2. Zie hierover ook de vermeldingen van De Doppere in dit verband in de talrijke Memlingstudies.

84 D. DEVOS, *Hans Memling. Het volledige oeuvre*, Antwerpen, 1994, p. 58. Een reproductie van de akte geeft: IDEM, *Hans Memling. Catalogus*, Aalst, 1994, p. 146. De volledige tekst van de akte staat in: W. WEALE, *Hans Memling. Zijn leven en zijn schilderwerken*, Brugge, 1871, p. 65-70.

85 DE MEY, 'Notaris Rombout de Doppere', p. 35.

Romboud De Doppere kreeg diverse opdrachten van het bestuur van de stad Brugge en het Brugse Vrije in de periode 1477-1500. Volgens de stadsrekening van 1477-1478 was hij na de Brugse opstand aanwezig bij een van de door de factie van Willem Moreel ingevoerde commissies om voormalige gezagsdragers aan de tand te voelen.⁸⁶ In 1480-1481, 1482-1483, 1483-1484, 1488-1489, 1494-1495, 1496-1497, 1497-1498 en 1499-1500 werd hij telkens één of meerdere malen door het stadsbestuur betaald voor het opstellen van notariële akten en processtukken.⁸⁷ In 1489 instrumenteerde hij een akte voor het Brugse Vrije en op 30 oktober 1491 akteerde hij samen met zijn collega-notaris Bernardinus de Salvatis het akkoord tussen het Brugse stadsbestuur en het Brugse Vrije over de lijkschouwing van een persoon, die overleed onder de jurisdictie van de vierschaar van het Vrije.⁸⁸ De meest opmerkelijke opdracht van het Brugse stadsbestuur kreeg hij op 20 november 1483. Op dat moment was de opstandige factie van de reeds genoemde Willem Moreel aan de macht, die de regentschapsraad steunde. Deze raad had de opdracht gegeven, in naam van de minderjarige prins, om de inhoud van de koffers van de overleden hertogin Maria van Bourgondië te inventariseren. Ook in Gent en Rijsel werden dergelijke inventarissen opgemaakt. In Brugge, waar de koffer waarschijnlijk op het Prinsenhof terug te vinden was, trad Romboud De Doppere op als notaris van dienst.⁸⁹ De inhoud van de archiefstukken bood hem wellicht de kans om zijn latere kroniek te documenteren.

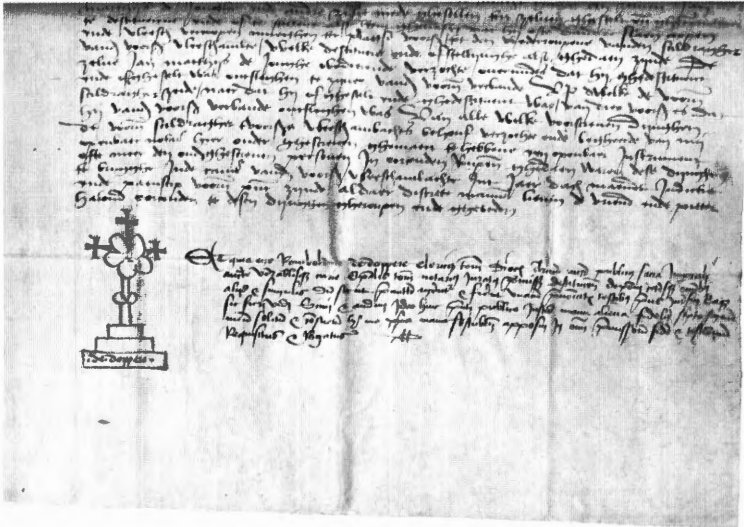
86 BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, nr. 216: stadsrekening 1477-1478, f. 151v.

87 BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, nr. 216: stadsrekening 1480-1481, f. 166v; 1482-1483, f. 166v en 173v; 1483-1484, f. 167v; 1488-1489, f. 160v; 1494-1495, f. 184v; 1496-1497, f. 134r; 1497-1498, f. 88r; 1499-1500, f. 86v.

88 BRUGGE, *Rijksarchief*, Oorkonden Brugse Vrije, nr. 516; DE MEY, 'Notaris Romboud de Doppere', p. 35.

89 BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, nr. 216: stadsrekening 1483-1484, f. 161v. Zie hierover: J. HAEMERS, *For the Common Good. State Power and Urban Revolts in the Reign of Mary of Burgundy (1477-1482)* (Studies in European Urban History, 17), Turnhout, 2009.

Het notarishandmerk van De Doppere vertoont een perroen-structuur met een signetkop van het lobbentype. Aanvankelijk tekende hij er sleutels bij, maar die verdwenen na verloop van tijd.⁹⁰ De Doppere instrumenteerde zowel Latijns als middelnederlandse akten. Er is ook een vertaling bekend uit “huuten Walsche in Vlaemscher tale”.⁹¹

Bijschrift illustratie: charter met het notarismark van Romboud De Doppere, 7 oktober 1484 (BRUGGE, Stadsarchief, Oud Archief, reeks 310: Charters ambachten, nr. 85).

Romboud De Doppere wendde zijn administratieve talenten niet alleen aan voor zijn notarispraktijk. Vermoedelijk in de periode 1482-1491 was hij als secretaris in dienst van Gillis de Baerdemakere.⁹² Deze Brugse minderbroeder, die in Parijs het diploma van doctor in de theologie behaalde, was vanaf 3 april 1476 tot aan zijn dood op 28 maart 1494 hulpbisschop van het bisdom Doornik,

90 E. VANDEN BUSSCHE, ‘Les notaires d’autrefois. Comment ils signaient leurs actes (particularités paléographiques)’, in: *La Flandre*, 2 (1869), p. 135; DE MEY, ‘Notaris Rombout de Doppere’, p. 35.

91 BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud archief, nr. 310: Charters ambachten, nr. 484.

92 VIAENE, ‘Een Brugs vademecum’, p. 304.

met de titel van Sarepta, en residerend te Brugge.⁹³ In zijn kroniek laat De Doppere zich erg lovend uit over De Baerdemakere, die als suffragaanbisschop fungeerde tijdens het zogenaamde “Schisma van Doornik”. Tijdens dit conflict waren er meerdere kandidaten die de bisschopszetel ambieerden en daarbij weinig stichtend gedrag vertoonden, tot grote ergernis van De Doppere, die in zijn kroniek een vernietigend oordeel velt over deze op geld beluste geestelijken.⁹⁴

Ook als testamentuitvoerder liet Romboud De Doppere zich niet onbetuigd. Deze functie veronderstelde een zekere familie- of vertrouwensband met de overledene. De Doppere nam deze verantwoordelijkheid op zich na het overlijden van enkele geestelijken van de Sint-Donaaskerk, met name kanunnik Johannes Miinhere (†1467)⁹⁵ en kapelaan en kapittelklerk Johannes Flamingi (†1473).⁹⁶ Er zijn ook aanwijzingen dat hij testamentuitvoerder was van Guillaume Hugonet, de kanselier van de Bourgondische hertog Karel de Stoute.⁹⁷

OVERLIJDEN EN NALATENSCHAP

Op 8 juni 1502 overleed Romboud De Doppere op een leeftijd van ca. 70 jaar. Nog dezelfde dag meldden zijn testamentuitvoerders zich bij het Sint-Donaaskapittel. Het betrof magister Johannes van Heyst, priester, en Johannes Marichael. Het testament zelf was opgesteld door notaris Philippus Mietins. De keuze voor deze notaris lag voor de hand: Mietins was niet alleen een voormalig assistent van De Doppere, maar ook een collega, zijn opvolger als notaris, en bovendien eveneens lid van de rederijderskamer van

93 Over De Baerdemakere, zie U. BERLIERE, *Les évêques auxiliaires de Cambrai et de Tournai*, Brugge, 1905, p. 137-140.

94 CALLEWIER, “Quis esset episcopus Tornacensis ignorabatur”, p. 164-165.

95 R. DE KEYSER, *Het St. Donaaskapittel te Brugge (1350-1450). Bijdrage tot de studie van de hogere geestelijkheid tijdens de late Middeleeuwen*, onuitgegeven doctoraatsverhandeling, K;U. Leuven, Departement Geschiedenis, 1972, dl. II, p. 346-347.

96 BRUGGE, *Bisschoppelijk Archief*, A54, f. 38r.

97 J. BRAEKEVELT, *Pieter Bladelin, de Rijsselse Rekenkamer en de stichting van Middelburg-in-Vlaanderen (ca. 1444-1472): de ambities van een opgeklommen hofambtenaar versus de bescherming van het vorstelijke domein*, Brussel, 2012, p. xxiv-xxvi.

de H. Geest. Het testament van De Doppere werd voorgelegd aan het Sint-Donaaskapittel. Op vraag van de testamentuitvoerders werd het lijk van De Doppere nog dezelfde dag processiegewijs naar de kerk gebracht en op het kerkhof begraven. De uitvaart ging gepaard met vigiliën en koorgezang. De hele dienst kostte 2 lb. gr.⁹⁸ Het testament van De Doppere bleef helaas niet bewaard. De gegevens in de kapittelakten van de Sint-Donaaskerk wijzen echter in de richting van een vrij bescheiden uitvaart, zeker voor een man die in Brugge als rederijker, notaris en priester enig aanzien moet gehad hebben. Bovendien zijn er geen gegevens bekend over jaargetijden of andere stichtingen in de Sint-Donaaskerk of op andere plaatsen. Dat lijkt te passen in het beeld van de auteur dat uit zijn kroniek naar voren komt. IJdelheid en hebzucht, twee eigenschappen die hij herhaaldelijk aan de kaak stelt bij zijn collega's geestelijken, waren hem op het eerste gezicht vreemd. In tegenstelling tot Brugse clerici als Joris van der Paelen of Gillis Joye⁹⁹ wordt De Doppere ook op het vlak van memoriecultus door soberheid getypeerd, hoewel hij niet onvermogen was.

Romboud De Doppere had geen directe nakomelingen. De nalatenschap werd verdeeld onder zijn zus Antoinette en zijn neven (de kinderen van zijn broer Antheunis). Beide partijen kregen de helft van de goederen toegewezen. Volgens de Brugse weesboeken gebeurde de boedelverdeling op 18 januari 1503.¹⁰⁰ Uit de beknopte staat van goed blijkt dat Romboud niet onbemiddeld was: hij bezat onder andere twee huizen. Het ene, genaamd *ten Hoorne*, was gesitueerd in de Ghelthustraet, de huidige Geldmuntstraat, nr. 15. Het andere stond voor het klooster van de minderbroeders, in de "frenen muerstraat" (wellicht ter hoogte van huidig adres

98 BRUGGE, *Bisschoppelijk Archief*, A57, f. 188v.

99 H. CALLEWIER, 'What You Do on the Sly ... Will Be Deemed Forgiven in the Sight of the Most High: Gilles Joye and the Emancipation of the Singers in 15th-Century Bruges', in: *Journal of the Alamire Foundation*, 1 (2009), p. 89-109. Over de clerici van het Sint-Donaaskapittel en memoriecultus, zie ook: H. CALLEWIER en N. GEIRNAERT, 'An Identified Donor: Victor de Zwavenaerde, canon of Saint-Donatian's (ca. 1413-1481)', in: *Metropolitan Museum of Art Journal*, 48 (2013) (ter perse).

100 BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, nr. 208: Wezerijregisters Sint-Donaaszestendeel, boek 5, f. 116v-117r.

Park 6), en had diverse achterhuisjes en een poortje in de Waalsestraat.¹⁰¹ Deze ruime woning was wellicht het woonhuis van De Doppere, op amper 300 m van de Sint-Donaaskerk, waar hij als kapelaan dagelijks de mis moest lezen, en de Burg, waar zijn notaris-kantoor gevestigd was. Van een huis in het Eekhoutstraatje, bij de Oude Gentweg, vermeld in 1494, is er geen sprake meer in de staat van goed.¹⁰² Verder bezat De Doppere twee grondrenten: een op het convent *ten Vanekin*, een andere op een huis in de Waalsestraat, naast zijn eigen woning. De verkoop van de inboedel van De Doppere bracht 15 lb. gr. torn. op. Enkel het zilverwerk wordt apart vermeld: een grote gedopte schaal met voet, een waterpotje, vier schalen, vier kroezen, een zilveren zegel, en wat kleiner zilverwerk, alles samen goed voor een gewicht van 11 maerc, 2 ons en 2 inghelschen. Daarnaast had De Doppere ook nog wat schulden ter waarde van 13 of 14 lb. gr. en telde zijn bibliotheek 57 boeken.

BESLUIT

De figuur van Rombout De Doppere laat zich niet in enkele woorden samenvatten. De man had daarvoor te veel hoedanigheden, die weliswaar sterk met elkaar verband hielden maar toch onderscheiden moeten worden. Voor de meeste Bruggelingen was De Doppere wellicht eerst en vooral de belangrijkste notaris van de stad, met een goed draaiend kantoor op de Burg. Anders dan veel van zijn collega's geestelijken, was het verlijden van akten geen bijverdienste, maar de activiteit waar hij zich het meest op toellegde en zijn status aan ontleende. Zijn functie als secretaris van suffragaanbisschop Gillis de Baerdemakere lag in het verlengde daarvan. Rombout De Doppere was in de eerste plaats de man die nauwgezet noteerde, registreerde en vastlegde wat anderen hem opdroegen. Zelden trad hij op de voorgrond. Er wordt hem een actieve rol toegedicht bij de vestiging van zusters van Emmaus uit

101 Dit laatste huis wordt ook vermeld in: GAILLIARD, *Inscriptions funéraires*, dl. I, p. 449.

102 Vermeld in: DE MEY, 'Notaris Rombout de Doppere', p. 34.

Biervliet op het landgoed ter Stove in Moerkerke, maar ook hier was hij eerder de uitvoerder dan initiatiefnemer.¹⁰³

De Doppere betitelt zich in zijn notarisakten stevast als priester. Dat was geen verplichting, wat erop duidt dat hij belang hechtte aan zijn geestelijke status. In tegenstelling tot voor zijn meeste tijdgenoten was de priesterwijding voor hem geen middel *an sich* om carrière te maken, ongeacht de verplichtingen die het geestelijke ambt met zich meebrachten. Tijdens zijn 45-jarige loopbaan als kapelaan en koster in de Sint-Donaaskerk wordt Rombout De Doppere geen enkele keer door het kapittel tot de orde geroepen wegens het niet nakomen van mis- of andere verplichtingen. Ook op ander wangedrag, zoals celibaatsschendingen, vecht- en scheldpartijen, het maken van schulden, ... kan hij niet betrappt worden. Voor een geestelijke met een dergelijke staat van dienst is dat vrij uitzonderlijk.¹⁰⁴ Ook het cumuleren van beneficies was aan De Doppere niet besteed. Zijn kerkelijke loopbaan was vrij bescheiden. De vraag stelt zich of dat te verklaren valt door een gebrek aan ambitie of door het maken van weloverwogen keuzes. Niets wijst in de richting van het streven naar een kanunniksprebende. Zoals we ook uit zijn kroniek kunnen afleiden, was de relatie van Rombout De Doppere met het Sint-Donaaskapittel niet altijd even harmonieus. De Doppere aarzelt niet de kanunniken te bekritisieren, vooral omwille van hun hebzucht. Het is tekenend dat het enige conflict in de Sint-Donaaskerk waarin De Doppere betrokken raakt, veroorzaakt wordt door de populariteit van De Doppere als biechtvader. Dit bevestigt het beeld van de betrouwbare, plichtsbewuste geestelijke, die zich niet aanschurkte tegen zijn kerkelijke oversten. Zijn loopbaan had hij overigens niet te danken aan de kanunniken, die inzake benoemingen over verregaande rechten beschikten. Tot twee maal toe waren het leken (leden van de families Van der Banc en Van Varsenare), die hem

103 In een akte van 6 oktober 1485 wordt hij genoemd als één van de gevolmachtigden van het Sint-Elizabethklooster, dat tot de Derde Orde van Sint-Franciscus behoorde: BRUGGE, *Rijksarchief*, Oorkonden met blauw nummer, nr. 5713.

104 Zie hierover: CALLEWIER, *De papen van Brugge*.

voordroegen als kapelaan. Als (nakomelingen van de) stichters van de kapelanijen bezaten ze dit recht.

Rombout De Doppere was goed geplaatst om de gebeurtenissen in het laatmiddeleeuwse Brugge neer te schrijven. Zelf was hij afkomstig uit het ambachtsmilieu. Als notaris kwam hij in contact met de fine fleur van het Bourgondische Brugge en als secretaris van suffragaanbisschop Gillis de Baerdemakere was hij een bevoorrechte ooggetuige tijdens de periode van burgeroorlog in het graafschap Vlaanderen tijdens het laatste kwart van de 15de eeuw. Als assistent van de pastoor van de Sint-Donaaskerk stond hij dicht bij het Bourgondische hof. De hierboven vermelde contacten met voorname families als Adornes en Hugonet liggen dan ook voor de hand. Ook met de familie De Baenst had hij aanvankelijk een goede relatie.¹⁰⁵ Roelant de Baenst bedacht De Doppere in zijn testament uit 1486 met een zilveren beker.¹⁰⁶ In zijn kroniek haalt hij echter scherp uit naar enkele leden van deze familie. Volgens De Doppere was het geslacht De Baenst gedegeneerd en had het mee de ondergang van Brugge bewerkstelligd. Paul de Baenst, voorzitter van de Raad van Vlaanderen, had volgens hem uit loutere hebzucht zijn stadsgenoten verraden.¹⁰⁷

Politiek en religieus gezien is De Doppere moeilijk in een kamp te plaatsen. Op basis van de opdrachten die hij kreeg van het Brugse stadsbestuur zou men geneigd zijn hem in het kamp van de opstandelingen te plaatsen, maar later moet hij daar afstand van genomen hebben. In zijn kritiek lijkt hij geen zijde te kiezen. Hij spuit vooral kritiek op politieke en religieuze leiders, die in zijn ogen verantwoordelijk zijn voor de neergang van Brugge en de crisis in Vlaanderen op het einde van de 15de eeuw.

105 F. BUYLAERT, 'Sociale mobiliteit bij stedelijke elites in laatmiddeleeuws Vlaanderen. Een gevalstudie over de Vlaamse familie de Baenst', in: *Jaarboek voor Middeleeuwse Geschiedenis*, 8 (2005), p. 237.

106 GENT, *Rijksarchief*, Familiearchief de Preudhomme d'Hailly, nr. 133.

107 DE DOPPERE, *Fragments inédits*, p. v.

Rombout De Doppere onderscheidt zich door zijn achtergrond en zijn werk van andere kroniekschrijvers als Jean Molinet (1435-1507) of Nicolas Despars (1522-1597). De eerste ondersteunde als historiograaf van de hertogen de Bourgondische politiek. Zijn kanunniksprebende was vooral een beloning voor bewezen diensten. De tweede behoorde door zijn afkomst en talrijke ambten (o.a. raadslid en burgemeester) tot de Brugse stedelijke elite. Hij stamde uit een handelarenfamilie die in de loop van de 15de eeuw sociale promotie had gemaakt en tot de adelstand was toegetreden. Zijn kroniek diende o.a. de statusaanspraken van zijn familieaanspraken te verdedigen.¹⁰⁸ Rombout De Doppere daarentegen was afkomstig uit de betere middenklasse, maar kon hier door zijn loopbaan als geestelijke en notaris ook afstand van nemen. Hij lijkt dan ook een meer neutrale en onafhankelijke positie in te nemen. Dit belette hem niet zijn relaas nauwkeurig, scherp en eigenzinnig neer te schrijven. Mede daarom is zijn werk een betrouwbare bron voor de geschiedenis van het laatmiddeleeuwse Vlaanderen en verdient zijn discours verder onderzoek.

108 F. BUYLAERT, 'Memory, social mobility and historiography. Shaping noble identity in the Bruges chronicle of Nicholas Despars', in: *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*, 88 (2010), p. 377-408.

Laura Crombie

The Archery and Crossbow guilds of Late Medieval Bruges

Archery and Crossbow guilds appeared across Northern Europe in the early fourteenth century, they were soldiers, they were social groups, even networks, and they organised some of the greatest spectacles of the later Middle Ages, yet they have not received the analysis they deserve. Excellent local histories have been undertaken, charting the rights, properties and services of particular guilds;¹ studies have been made of some of the more famous competitions,² and even the interactions between the guilds and the dukes of Burgundy,³ but for the guild-brothers themselves, and their part in the urban world, unproven assumptions are common. The present study, part of a larger project,⁴ will focus on the Bruges guilds; after briefly examining the guilds' origins, their so-

- 1 E. DE BARTHELEMY, *Histoire des archers, arbalétriers et arquebusiers de la ville de Reims*, Reims, 1873; E. VANDEN BERGHE-LOONTJENS, *Het aloude gilde van de handboogschutters st Sebastiaan te Rousselare*, Rousselare, 1904; F. LEBON, *L'ancien Serment des arbalétriers de Nivelles et ses statuts*, Nivelles, 1886; E. VAN CAUWENBERGHE, 'Notice historique sur les confréries de Saint Georges', in: *Messenger des sciences historique des arts et de la bibliographie de Belgique* (1853), p. 269-300; B. BAILLIEUL, *De Vier Gentse Hoofdgilden*, Gent, 1994; P. DE BURGGRAEVE, *Notice historique sur les chefs-confréries gantoises d' St.-Sébastien et de St.-Antoine*, Gent, 1913; J. CIETER (red.), *Tentoonstelling, 550 jaar schietspelen van de Sint-Jorisgilde*, Gent, 1990; F. DE POTTER, *Jaarboek der Sint-Jorisgilde van Gent*, Gent, 1904; J. MOULIN-COPPENS, *De Geschiedenis van het oude Sint-Jorisgilde te Gent*, Gent, 1985.
- 2 A. BROWN & G. SMALL, *Court and Civic Society in the Burgundian Low Countries c.1420-1520*, Manchester, 2007, p. 219-225; P. VAN DUYSE, 'Het groot schietspel en de Rederijkersspelen te Gent in Mey tot Juli 1498' in: *Annales de la Société des Beaux Arts et de Littérature à Gand*, 6 (1856), p. 273-314; E. MATTHIEU, 'Concours d'arc à main à Braine-le-Comte en 1433,' in: *Annales de la société archéologique de l'arrondissement de Nivelles*, 3 (1885); D. COIGNEAU, '1 februari 1404. De Mechelse voetboogschutters schrijven een wedstrijd uit. Stedelijke toneelwedstrijden in de vijftiende en zestiende eeuw', in: R.L. ERENSTEIN (red.), *Een theatergeschiedenis der Nederlanden. Tien eeuwen drama en theater in Nederland en Vlaanderen*, Amsterdam, 1996, p. 30-35.
- 3 P. ARNADE, *Realms of Ritual, Burgundian Ceremony and Civic Life in Late Medieval Ghent*, London, 1996.
- 4 L. CROMBIE, *From War to Peace: Archery and Crossbow Guilds in Late Medieval Flanders* (Forthcoming).

cial and devotional activities, and their spectacular competitions, guild-brothers themselves will be examined.

ORIGINS OF SHOOTING GUILDS

Archers and crossbowmen appear in numerous descriptions of medieval armies, in Flanders crossbowmen were among the victorious host at Kortrijk in 1302.⁵ The earliest town accounts of Bruges, Ghent and Lille refer to *zelscutters* or *les arbaletriers* watching the walls even earlier;⁶ yet it is not clear that these shooters were guilds. The archers and crossbowmen who guarded the towns and who served in wars may have been the fathers, even grandfathers, of the men who formed the first shooting guilds, and certainly the martial significance of shooters and the violence of the early fourteenth century is part of the reason for shooting guilds' first appearance, but the guilds were never simply militias, their origins cannot be explained simply by military needs.

No surviving Flemish or French source makes a direct link between war and the development of shooting guilds, though a nineteenth-century historian of Ypres referred to 'contemporary sources' that showed their archery guild was founded by men returning from Kortrijk.⁷ As all town archives were lost in the First World War, such claims cannot be proven or disproven, inventories written in the 1850s and 60s do not mention the guilds until they received a charter from Philip the Good.⁸ Guilds were more than soldiers; they were unified societies with festive and devotional bonds, and the first references to the guilds as such appear earlier in Flanders than elsewhere.⁹ The Ghent guilds are perhaps

- 5 J. F. VERBRUGGEN, (tran. K. DEVRIES & D. R. FERGUSON), *The Battle of the Golden Spurs, Courtrai, 11 July 1302*, Woodbridge, 2002, p. 152-162.
- 6 J. VUYLSTEKE, *Gentsche stads- en baljuwsrekeningen 1280-1336*, Gent, 1900, p. 41, 46, 52, 62, 67, 69 etc.; L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Inventaire des archives de la ville de Bruges*, vol. 2, Bruges, 1871-1892, p. 376, 389, 411 etc.; M. A. RICHEBÉ, *Compte de recettes et dépenses de la ville de Lille*, Lille, 1894, p. 56, 65-67, 72.
- 7 J. J. VEREECKE, *Histoire militaire de la ville d'Ypres*, Gent, 1858.
- 8 I. L. A. DIEGERYCK, *Inventaire des chartres et documents de la ville d'Ypres*, Bruges, 1853-1868, charter of Philip the Good in v.3, p. 75-76.
- 9 T. REINTGES, *Ursprung und Wesen der spatmittelalterlichen Schützengilden*, Bonn, 1963, p. 22.

the oldest; their crossbow guild of Saint George began receiving annual support in 1315.¹⁰ The Oudenaarde crossbowmen were in existence by 1322, the date of their earliest membership lists, and the Lille guilds began to receive civic funding in 1323.¹¹ In Bruges, the crossbowmen first received civic support for their annual shooting competition, the papegay, in 1336.¹² As well as the archers and crossbowmen, Bruges contained a third guild, the lesser crossbowmen, called the *Jongehof*; they have left fewer sources, and were probably founded in mid fifteenth century.¹³ The Bruges crossbowmen may be even older; a fifteenth-century guild book contains a copy of a 1321 charter in which Mary, Lady of Eyne and of Bremen, gave the 'guild of the crossbowmen in Bruges' permission to use her chapel of Saint Peter's for their masses, and install their own chaplain.¹⁴ Across Flanders, archery and crossbow guilds began to receive support for their activities between 1315 and 1325. It is possible, even likely, such groups had shot and drunk together for several years before this date as informal unsupported groups, but such groups should not be considered as formal guilds.

War is not the only explanation for the development of the guilds, yet the Bruges guild-brothers were soldiers, and served in civic and princely armies across the fourteenth and fifteenth centuries. In 1340 the Bruges guilds may have been among the crossbowmen at the battle of Sluis and siege of Tournai,¹⁵ the Saint George guild were part of the Flemish naval force that blockaded Antwerp for Louis of Males in 1356.¹⁶ Guilds also defended not just their own towns but Flanders as a whole. In 1405 with a growing threat of

10 VUYLSTEKE, *Gentsche stads en baljuwsrekeningen*, 1280-1336, p. 86.

11 LILLE, *Archives Municipales*, comptes de la ville, 16016, f. 21v.

12 BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, reeks 216, stadsrekeningen, 1336-1337, f. 100.

13 A charter from Charles V to the 'petit arbalétriers' in 1557 states that the guild have been in their hall for 'over a century' in: BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, reeks 385, Sint-Joris, Jonghof, 6.

14 BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, reeks 385, Sint-Joris, register met ledenlijst, 1321-1531, f. 70-71v.

15 L. A. VANHOUTRYVE, *De Brugse Kruisbooggilde van Sint-Joris*, Handzame, 1968.

16 H. GODAR, *Histoire de la gilde des archers de Saint Sébastien de la ville de Bruges*, Bruges, 1947, p. 59-71; GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Inventaire des chartes, table analytique*, p. 18-19.

English attack, the guilds of Douai came to Bruges to help in its defence,¹⁷ and a few months later Bruges and Lille sent their guilds to strengthen the defences of Gravelines.¹⁸ The military service of the guilds did not vanish over the fifteenth century; the guilds of Douai and Bruges were with Charles the Bold at Montlhéry, and among his host at the siege of Neuse.¹⁹ After Charles's death in 1477, guilds served his son-in-law Maximilian at the battle of Guinegate in 1479.²⁰ The guilds were militarily important for the counts of Flanders and dukes of Burgundy, yet for the Flemish towns, yet they became far more than militias.

GUILDS AS SOCIETIES.

The guilds could be called confraternities, indeed French documents usually called them *confreries*. In Bruges, as in most Flemish towns, the crossbowmen were dedicated to Saint George, and the archers to Saint Sebastian. The archers of Saint Sebastian had a chapel in the impressive Franciscan monastery, which also housed the altars of some of Bruges' richest religious confraternities.²¹ Such a location would have given the archers great prestige, and may also have helped them avoid being associated with a particular parish church or particular area of influence. The guild took a genuine interest in devotion within their chapel and for remembrance of guild-brothers; a daily mass was to be performed, and a more elaborate mass sung on twelve saints' days. Fines were set out should the Franciscans fail to follow any of these provisions, and the archers did complain when Franciscans did not perform

17 DOUAI, *Archives Municipales*, comptes de la ville, CC207, p. 295.

18 BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, reeks 385, Sint-Joris, f. 68-68v.; LILLE, *Archives Municipales*, comptes de la ville 16146, f. 61v.

19 LILLE, *Archives Municipales*, comptes de la ville 16212, f. 130; DOUAI, *Archives municipales*, BB1, f. 41; BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, reeks 210, rekeningen 1475-6, f. 137; DOUAI, *Archives municipales*, BB1, f. 20; VANHOUTRYVE, *De Brugse Kruisbooggilde*, p. 56-62; GODAR, *Histoire des archers*, p. 80-137.

20 LILLE, *Archives Municipales*, comptes de la ville, 16218, f. 106v.; E. RICHERT, *Die Schlacht bei Guinegate, 7 August 1479*, Berlin, 1907; J.F. VERBRUGGEN, *De slag bij Guinegate 7 Augustus 1479: de verdediging van het graafschap Vlaanderen tegen de koning van Frankrijk, 1477-1480*. Brussel, 1993.

21 A. BROWN, *Civic Ceremony and Religion in Bruges c.1300-1520*, Cambridge, 2011, p. 140-185.

their services.²² The chapel was enhanced in 1428 when through the mediation of one guild-brother, Jacob vander Buerse, a member of the famous hostellers' family, the chapel received a fragment of the skull of Saint Sebastian from Pope Martin V. The guild also received papal indulgences for all who visited the chapel on Saint Sebastian's day, which they paid criers to announce annually.²³ The guild-brothers, like almost all late medieval confraternities,²⁴ were deeply concerned with remembrance. From 1425, when an archer died he was expected to leave the guilds his best bow and a further 2 shillings for the sounding of the bells, and a mass to celebrate his memory.

The crossbowmen of Saint George may have required masses to be said in their chapel since 1321. Their accounts begin in 1455, and demonstrate that masses were held on Saint George's day, the day of Our Lady and '12 other Sundays'.²⁵ Like the archers, the crossbowmen took care of deceased members, paying for, and being required to attend, remembrance masses each year in return for a death-fee of 5 shillings.²⁶ The guild also kept their chapel well supplied with wax and tallow for candles, and with bread and wine.²⁷ The chapel of Saint George was also luxuriously decorated, as shown by an inventory from 1438, the guild stored prizes they had won in shooting competitions in their chapel.²⁸ The chapel was further seen as a safe-house for guild's prizes, these included 'one

22 BROWN, *Civic Ceremony*, p. 138-140.

23 BROWN, *Civic Ceremony*, p. 147.

24 T. VAN BUEREN, 'Care for the Here and the Hereafter; a Multitude of Possibilities,' in: T. VAN BUEREN & A. VAN LEERDAM, *Care for the Here and the Hereafter; Memoria, Art and Ritual in the Middle Ages*, Turnhout, 2005, p. 13; C. BLACK, *Italian Confraternities in the sixteenth century*, Cambridge, 1989, p. 1-24; P. TRIO 'Middeleeuwse broederschappen in de Nederlanden. Een balans en perspectieven voor verder onderzoek,' in: *Trajecta, tijdschrift voor de Geschiedenis van het Katholiek Leven in de Nederlanden*, 3 (1994), p. 100-104.

25 BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, reeks 385, Sint-Joris, volume 1: rekeningboeken, f. 2v.

26 BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, reeks 385, Sint-Joris, volume 1: rekeningboeken, f. 9.

27 BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, reeks 385, Sint-Joris, volume 1: rekeningboeken, f. 11v.

28 BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, reeks 385, Sint-Joris volume 1: rekeningboeken, f. 16.

jug weighing 3 marks, and this was won in Ypres by Jan Minne', 'one dragon weighing seven ounces and this was won at Sluis and was won by five shooters' and 'one unicorn weighing one mark 7 ounces three weights and this was won in Oudenaarde by the shooters in common'.

Expensive silver prizes would have brought prestige to the chapel, but other objects in the guild inventory are more personal, showing a greater devotion, in particular cloth from of altar cloths, curtains and some cushions. Some of the more luxurious cloth is noted as being a bequest, such as 'a fine red cloth' from my lord Jan Bortoen. Wills from Ghent show that many guild members, often women, left cloth to the guild chapel on their death,²⁹ it is likely that much of the cloth recorded in Bruges is similarly the result of bequests, but only items given by prestigious donors are recorded as such. The chapel also contained books and a large number of candles and candelabras, several crosses and a statute intriguingly described as 'Saint George weighing 6 marks three ounces, engraved with the words of Saint Georges in his hand'.³⁰ Both Bruges guilds took care of their chapels, investing in them not just to show status, to show the public face of their guilds, but to provide devotional outlets for their members.

The guilds took part in more public demonstrations to show their piety too, playing leading roles in the annual Holy Blood procession.³¹ With the public demonstration of unity and strength came private acts to build bonds and strengthen the network within guilds. On entering the guild, a new member had to pay an entrance fee, had to be skilled and had to be equipped, the crossbowmen also had to buy a *kanne* of wine for his new guild-brothers.³²

29 GENT, *Stadsarchief*, Oud Archief, Sint-Jorisgilde, niet genummerde reeks.

30 BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, reeks 385, Sint-Joris, register met ledenlijst, 1321-1531, f. 73-82.

31 BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, reeks 385, Sint-Joris, register met ledenlijst, 1321-1531 f. 54, f. 14v.; BRUGGE, *Archief van Sint-Sebastiaan*, rekeningboeken, volume 3, 1, 1454-1456, f. 31v.

32 BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, reeks 385, Sint-Joris, register met ledenlijst, 1321-1531, f. 51.

Once in the guild, the brothers were expected to support each other and behave fraternally to other guild-brothers. Rules from the crossbowmen expressly forbade any 'dissent' within the guild, on pain of a 20 shilling fine, and any who disobeyed a guild official risked being expelled from the guild.³³ The bonds within the guild should have been strengthened through annual feasts, which all brothers were required to attend, but as has been shown elsewhere, not all guild-brothers attended the annual meals, though most attended at least one feast during their time as guild-brothers.³⁴

COMPETITIONS

Within Bruges, guilds were defenders and were prestigious socio-devotional. When they left the town, to attend competitions, they played equally important roles, in their shooting skill, and in their displays and even drama they could represent or even augment civic honour. Archery and crossbow competitions appear not long after the guilds themselves; the first competition for which archival evidence could be found was held in Oudenaarde in 1329.³⁵ Competitions were never just about shooting skills; entrances and display were integral to the events as early as 1331 and by the fifteenth century prizes were awarded for best entrance, best costumes and for greatest distance travelled as well as many prizes for the best individual shot, the best four shots, the best team and for hitting the centre of the target.

Both the archers and crossbowmen of Bruges attended numerous competitions across and beyond Flanders in the fourteenth and fifteenth centuries. In a crossbow competition in Tournai in 1350 the Bruges guilds were described as 'luxurious' winning a prize

33 BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, reeks 385, Sint-Joris, register met ledenlijst, 1321-1531, f. v.

34 L. CROMBIE, 'Honour, Community and Hierarchy in the Feasts of the Archery and Crossbow Guilds of Bruges, 1445-1481', in: *Journal of Medieval History*, 37 (2011).

35 LILLE, *Archives Municipales*, comptes de la ville, 16018, f. 29v.; VUYLSTEKE, *Gentsche stads-en baljuwsrekeningen 1280-1336*, p. 664.

for best entrance.³⁶ In 1408 in another competition in Oudenaarde the guild won another prize, the unicorn referred to above, for their fine entrance.³⁷ In 1427, again in Oudenaarde, both the lesser and greater crossbowmen of Bruges won wine for their shooting skill.³⁸ Their skills continued to be rewarded, and in 1498 in one of the last great shooting competitions in Ghent, the Bruges guild entered with 200 horsemen, numerous wagons representing great lords, at least one chamber of rhetoric, and won prizes for their entrance and their shooting skills.³⁹

In competitions guild networks could be formed that extended beyond those within Bruges, these could reach across Flanders and between the towns and the nobility. The networks developing within shooting competitions enhanced the various social and commercial networks that Stein has shown to be an integral part of the development of the Low Countries.⁴⁰ Philip the Fair entered Ghent in 1498 with the Bruges crossbowmen,⁴¹ in 1452 Lodewijk van Gruuthuse led the crossbowmen to a competition in Sluis and in 1447 Adolf of Cleves was with the guild at an event in Damme.⁴²

The Bruges guilds hosted smaller competitions, not as large as those in Ghent, Oudenaarde or Tournai, which strengthened localised links. An event of 1470 was attended only by the guild of Damme and Dudzele, guilds that were regularly invited to the archer's annual feast.⁴³ The bonds and networks evident within

36 GILES LE MUISIT, (ed. H. LEMAITRE), *Chronique et Annales*, Paris, 1905, p. 272-273.

37 OUDENAARDE, *Stadsarchief*, Oud Archief, 241/2, m. s. Quaemore, f. 92.

38 OUDENAARDE, *Stadsarchief*, Oud Archief, microfilm 685, rekeningen 1427-1428, f. 198.

39 *Dits die excellente cronike van Vlaanderen, beghinnende van Liederick Buc tot keyser Carolus*, W. Vosterman, (Antwerp, 1531) [Koninklijke Bilbiotheek, Brussels VH 27.525], f. 285v.-292.

40 R. STEIN, 'An urban network in the Low Countries. A cultural approach', in: R. STEIN and J. POLLMAN, *Networks, Regions and Nations, Shaping Identities in the Low Countries*, Leiden, 2010, p. 54.

41 *Dits die excellente cronike van Vlaanderen*, f. 285 v.-292.

42 BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, reeks 385, Sint-Joris, volume 1: rekeningboeken, f. 13; volume 2, f. 33.

43 BRUGGE, *Archief van Sint-Sebastiaan*, rekeningboeken, 1465-72, f. 62 v.-64; 1472-1480 f. 97; 1460-1465, f. 6 bis 1v.

shooting competitions could also help to rebuild regional networks after wars and rebellions, as shown by small events held after the end of the 'Ghent War' in 1453.⁴⁴ In early 1455 the Bruges crossbowmen attended a 'thoorlement' in Ghent,⁴⁵ before guilds from both towns, and from 43 other towns, attended a great shooting competition in Tournai.⁴⁶ Shooting competitions were spectacular, taking over towns and market places for weeks, even months, at a time, filling city streets with hundreds of armed men and thousands of retainers, but they were not simply about display and spectacle, they brought honour and they strengthened regional networks.

THE GUILD-BROTHERS OF BRUGES

Examining the political, economic and social status of guild-brothers reveals far more about the guilds and their members than generalisations based on charters or some of the more prestigious and famous members. Yet such generalisations of elite or bourgeois status for guild-brothers are common, Arnade is typical in describing the guilds as 'staffed by townsmen of means but patronised selectively by noblemen and Burgundian sovereigns',⁴⁷ while Gunn, Grummit and Cools describe the guilds as 'manned by master-craftsmen and officered by the town elite', but neither can prove their assumptions.⁴⁸ Three small studies have analysed a particular guild, the archers of Saint-Winoksbergen, the crossbowmen of Ghent and the crossbowmen of Bruges.⁴⁹ In Bruges,

44 J. HAEMERS, *De Gentse opstand (1449-1453): de strijd tussen rivaliserende netwerken om het stedelijke kapitaal*, Kortrijk, 2004; M. POPULIER, 'Le conflit de 1447 à 1453 entre Gand et Philippe le Bon. Propagande et historiographie,' in: *Handelingen der maatschappij voor geschiedenis en oudheidkunde te Gent*, 44 (1990), p. 99-123.

45 BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, reeks 385, Sint-Joris, register met ledenlijst, 1321-1531.

46 BROWN & SMALL, *Court and Civic society*, p. 219-225.

47 P. ARNADE, *Beggars, iconoclasts, and civic patriots: the political culture of the Dutch Revolt*, London, 2008, p. 64-65.

48 H. COOLS, D. GRUMMITT & S. GUNN, *War, State, and Society in England and the Netherlands, 1477-1559*, Oxford, 2007, p. 46-47.

49 K. PAPIN, 'De handboogschuttersgilde van Sint-Winoksbergen in 1469. Een prosopografisch onderzoek naar de sociale stratificatie en de recrutering van de leden van een schuttersgilde in het midden van de 15de eeuw,' in: *Westhoek*, 17 (2001), p. 1-16; S. VAN STEEN, 'Den ouden ende souverainen gilde van den edelen ridder Sente

both the archers and the crossbowmen have left a wealth of archival material, and these can be compared to other rich archives,⁵⁰ allowing for a detailed prosopographical study of both guilds in the fifteenth century. Prosopography, by studying a large number of individuals and asking set questions, can overcome issues of representativeness of source material; it can be defined as ‘an attempt to bring together all relevant biographical data of groups of persons in a systematic and stereotypical way’.⁵¹

The crossbowmen’s sources are in two parts, and have been studied before.⁵² Firstly a ‘guild-book’ with membership list, from 1437, and secondly account books, begun in 1445 with a gap between 1465 and 1470, and becoming fragmentary in 1481.⁵³ The list is a carefully thought out and planned project, the members are organised alphabetically by first name; many pages are still blank, as space was left for future members. In dating the membership list, based on palaeography and known dates of entrance, 902 crossbowmen, as shown in table 3, can be identified as guild-brothers between 1437 and 1481.

The records of the archers of Saint Sebastian are both more detailed and are more problematic. Excellent surveys of the guild have been produced by guild-members Henri Godar and Marc

Jooris: *het Sint-Jorisgilde te Gent in de 15^e eeuw, met prosopografie (1468-1497)*, Masters Dissertation, Ghent University, 2006; A. JANSSENS, ‘Daar komen de Brugse kruisboogschutters van de Oude Gilde van Sint-Joris’ in: *Brugs Ommeland*, 46 (2006), p. 81-136.

- 50 BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, reeks 114; 219; 130; 336, kuipers, protocolboek, 1375-1777; 345 peltiers, gildeboeken; 324 droogscheerders, gildeboek; 337 kulkstikers, gildeboek, 1451-1462; 299, makelaars, ledenregister; 524, gilde Hulsterloo; 505, gilde Droogenboom; BRUGGE, *Rijksarchief*, ambachten, 116, boogmakers; 256-281, rekeningen van de huidevetters; 470, viskopers, toelatingen, 1425-1795; wollewevers, registers; 487, 1407-1426 and 488, 1451-1510; fonds O.-L.-Vrouw, n. 1531, rekeningenboeken, 1467-1499.
- 51 K. VERBOVEN, M. CARLIER & J. DUMOLYN, ‘A Short Manual to the Art of Prosopography,’ in: K. S. B. KEATS-ROHAN (ed.), *Prosopography, Approaches and Applications, a Handbook*, Oxford, 2007, p. 37.
- 52 VANHOUTRYVE, *De Brugse Kruisbooggilde*.
- 53 BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, reeks 385, Sint-Joris, register met ledenlijst 1321-1531, and rekening, 1445-1480.

Lemahieu, but neither analyses the status of the guild-brothers.⁵⁴ No fifteenth-century membership list survives for the archers, so all names and all details come from the extremely detailed guild accounts, which are in four registers, covering 1454-56, 1460-65, 1465-72 and 1472-81, though the last are incomplete.⁵⁵ In analysing the registers, which give annual attendances for the papegay shoot, and for both annual meals as well as entrance and death fees, 755 guild-brothers can be identified between 1454 and 1481, as shown in table 4. In both guilds, the members were required to be poorters⁵⁶, so had to be of some status, but in comparing the names of the guild-brothers to numerous other sources in the town and state archives, the guild-brothers can be seen to have included noblemen, municipal officers, tax collectors, all levels of professions of Bruges, and members of other social and devotional groups.

Noblemen including the dukes of Burgundy took part in shooting competitions with the Bruges guild. Such interactions are not unique to Bruges; all four Valois dukes of Burgundy were in the Ghent guild of Saint George.⁵⁷ It is not surprising, therefore, to find noblemen in the two Bruges guilds. The Saint George list gives the names of 28 nobles before the 902 guild-brothers, and an additional 20 noblemen appear in the membership list itself. Of these forty-eight noblemen, two are unidentifiable, as they are listed only by their titles, 'my lord the captain' and 'my lord the president.' The first is named as 'my lord the captain' this is likely to mean the Captain of Bruges. The Second is 'my lord the president.' and is very likely to refer to the president of the Council. Could either name be dated, the individual who held office could be found and so the name of the member known, but as this section is written in a different hand, and cannot be dated, the spe-

54 GODAR, *Histoire des archers*, 15-26; M. LEMAHIEU, *Het Wezen van de eerste Vlaamse schuttersgilden*, Brugge, 2008; IDEM, *De Koninklijke hoofdgilde Sint-Sebastiaan Brugge, 1379-2005*, Brugge, 2005.

55 BRUGGE, *Archief van Sint-Sebastiaan*, rekeningboeken, 1454-1481.

56 BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, reeks 385, Sint-Joris, register met ledenlijst, 1321-1531, f. 50-59v.

57 ARNADE, *Realms of Ritual*, p. 71.

cific captain and president mentioned here cannot be securely identified. Five of the forty-eight noblemen can be securely identified as members of both the archers as well as the crossbowmen. Additionally six noble men were archers, but not crossbowmen. These 54 noblemen were a diverse mix of great lords and newly ennobled patricians, all highlighting the most 'elite' of the guild brothers.

First on the Saint George list is Philip the Good himself. His entrance is not dated, but as his name is the first on a new list, part of a new book begun in 1438, it is safe to assume that he joined shortly after the 1436-8 rebellion, perhaps to help rebuild social bonds with the town through the guild. Philip's membership in the guild highlights how prestigious the crossbowmen had become, and he visited them again in 1454 to attend a feast.

Philip's eldest illegitimate son, Anthony the Great Bastard of Burgundy entered the crossbow guild at the same time as his father. He was also active with the archers of Saint Sebastian, becoming their 'king' in 1463, and like his father he was active with the Ghent crossbowmen, and led the Lille crossbowmen to the great Tournai competition of 1455.⁵⁸ Two additional knights of the Golden Fleece were in the Saint George guild, Lodewijk van Gruuthuse and Engelbert van Nassau. Other ducal courtiers joined the crossbow guild, including Joos de Baenst, a varlet of Charles the Bold from 1475 and Philip van Maldeghem, an advisor to Mary of Burgundy and an ambassador. More noblemen joined the crossbow guild than the archers, but the Saint Sebastian guild also included influential figures, including a member of the van Praat family, a lord of Merwede in Holland.

Among the 54 noblemen in the guilds, by far the most numerous are the prestigious families of Bruges best described as 'patricians'. 'Patrician' is an imperfect term of these men, but used here to refer to families that rose from the merchant classes to be perceived

58 BROWN & SMALL, *Court and Civic Society*, p. 219-225.

as noblemen, the line between 'nobles' and non-nobles continues to provoke debate,⁵⁹ but the powerful Bruges families who were either ennobled or lived in a noble way, should be analysed separately to understand the status of the shooting guilds. Foremost among these families were the Adornes, Genoese merchants who had arrived in Flanders in the fourteenth century, and who quickly became very wealthy members of Bruges society.⁶⁰ Both Pieter (d. 1464) and Jacob (d.1465), the brothers who founded the Jeruzalemkapel, were members of the Saint Sebastian guild.⁶¹ Four other Adornes were in the archery guild, and two, Pieter and his son Anselmus, were in both the archers and the crossbowmen. Anselmus is worthy of particular note; he was a joustier with the White Bear, holder of multiple municipal offices, a pilgrim to the Holy Land, a courtier of Philip the Good and Charles the Bold and ambassador to Scotland. When he was in Bruges he was also active with the guilds, attending at least 20 archery papegay shoots and 7 guild meals.

Other patrician families are numerous in both the archery and crossbow guilds, including the Metteneye family. Like the Adornes a powerful family with international connections,⁶² included six men who were in the Saint Sebastian guild, one, Joris, who was in both guilds and two others, Wouter and Kristoffel, who were crossbowmen. Other families active with the guilds include the Van Themseke family, of whom 5 were members of the Saint George guild, and Van Clarout and de Baenst families, with

59 F. BUYLAERT, W. DE CLERCQ & J. DUMOLYN, 'Sumptuary Legislation, material culture and the semiotics of *'vivre noblement'* in the county of Flanders (14th-16th centuries)', in: *Social History*, 34 (2012), p. 393-417.

60 N. GEIRNAERT, 'De Adornes en de Jeruzalemkapel, internationale contacten in het laatmiddeleeuwse Brugge,' in: N. GEIRNAERT & A. VANDEWALLE (eds.), *Adornes en Jeruzalem; internationaal leven in het 15de en 16de eeuwse Brugge*, Brugge, 1983, p. 11-49; IDEM, *Het Archief van de familie Adornes en de Jeruzalemstichting te Brugge*, Brugge, 1987, p. 1-21; A. MACQUARRIE, 'Anselmus Adornes of Bruges, traveller in the East and a friend of James III,' in: *Innes Review*, 33 (1982), p. 15-22.

61 BRUGGE, *Archief van Sint-Sebastiaan*, volume 3: rekeningboeken, 1455-1472; GODAR, *Histoire des archers*, p. 90-120.

62 F. BUYLAERT, *Eeuwen van ambitie. De adel in laatmiddeleeuws Vlaanderen*, Brussels, 2010. I am very grateful to the author for providing access to his thesis, and to his unpublished genealogies of the Metteneyes.

3 members each in the crossbowmen.⁶³ The 54 noble guild-brothers included all ranks of the nobility, though how active some of these men were is not clear, that they all could interact with the guild in some way, and thought it worth joining the shooting guilds, is significant, showing the desirability of the guilds, perhaps their 'elite' status.

Fifteenth-century Bruges was governed by two benches of twelve men: the *schepenen*, (aldermen) and the *raad*, (councillors), each with their own burgomasters. Individuals could not hold office for two consecutive years, but many held office multiple times throughout their lives, and certain families provided significant numbers of aldermen and councillors, though as Andrew Brown has noted the government was 'neither a monolithic nor an unchanging body.' In the fifteenth century powerful merchants and entrepreneurs (including the Metteneye and Themseke families) had a good degree of control over civic government.⁶⁴

Arguably the most prestigious civic officers were the burgomasters, who oversaw all matters of governance. Guild-brothers of both the archers and the crossbowmen could rise to this office, and equally men powerful enough to hold this office felt it to be worth their while to join both the archery and crossbow guilds. In the fifteenth century 16 crossbowmen and 11 archers, almost 2% of each guild were burgomasters, showing both had small but significant links to these most powerful of civic officials. Among the aldermen there were 47 crossbowmen and 30 archers. Of the 47 crossbowmen, 15 held office four times or more, 19 once, 11 twice and 3 were aldermen 3 times. The 30 archers held office less frequently, with 14 of them holding office only once, 6 twice, and 5 of them three times and only 4 more often than this. In all 5.3% of the identifiable crossbowmen and 4% of archers, were al-

63 F. BUYLAERT, 'Baenst, Guy II de, vorstelijk ambtenaar in de Raad van Vlaanderen en de Grote Raad,' in: *Nationaal Biografisch Woordenboek*, deel XVIII, Brussel, 2007, k. 37-40; IDEM, 'Sociale mobiliteit bij stedelijke elites in laatmiddeleeuws Vlaanderen. Een gevalstudie over de Vlaamse familie De Baenst', in: *Jaarboek voor Middeleeuwse Geschiedenis* (2005), p. 201-251.

64 BROWN, *Civic Ceremony*, p. 29-31.

dermen. The guilds also included councillors, from the crossbowmen there came 54 councillors, with 40 from the archers. Of the 54 crossbowmen 30 held the position only once, while 10 did so more than three times. Among the 40 archers 22 guild-brothers held this post only once, and only 4 did so more than three times; 6.1% of crossbowmen and 5.3% of archers, were councillors at least once in the fifteenth century.

Significant numbers from both guilds held positions within the civic government of fifteenth-century Bruges. The presence of office-holders here, as guild-brothers, may even imply that membership in the guild helped individuals to rise in status, to gain more 'moral credit' and so become office holders, as membership in certain Parisian confraternities did.⁶⁵ Indeed several of the guild-brothers held office together, perhaps helping their guild-brothers into office. In 1490 and again in 1492 two crossbowmen, Matheeus de Broucker and Jacob Gheerolf, both crossbowmen since the 1470s, served together as aldermen. In 1494 Jacob served his third term, and was joined by another crossbowman, Thomas Houtmaerc. In 1483 three archers, two of whom joined the confraternity in 1467 and a third who joined in 1468, served as aldermen together: Daneel Daneels, Jan van Niewenhove and Oste vanden Rade. In 1445 no fewer than four crossbowmen sat together as councillors, all four had done so at least twice before, two of them in 1440 and the other two in 1439. The four were Jan Parlant, Jacop Bieze, Symoen van Aertrike and Jacop Braederyc. Such important links demonstrate powerful networks of shooters at work, and may even imply that joining a shooting guild aided access to power.

Archers and crossbowmen were active in all levels of municipal government. 16 crossbowmen and 13 archers served in the treasury, either as treasurers or as part of the committees of the

65 P. RAMBOURG, 'Les repas de confrérie à la fin du Moyen Âge: l'exemple de la confrérie parisienne Saint-Jacques-aux-Pèlerins au travers de sa comptabilité (XIVe siècle)', in: F. RAVOIRE et A. DIETRICH (eds.), *La cuisine et la table dans la France de la fin du Moyen Âge*, Caen, 2009, p. 51-78.

1470s and 80s who administered and collected several large taxes, meaning that 1.8% of all crossbowmen and 1.7% of the archers served in the treasury. Further, from the crossbowmen, there were 8 sergeants, 2 members of the garrison, 2 messengers and 10 others who received pensions or payments, ranging from £10 to £300 gr. annually. From the archers there was only one sergeant, but 6 members of the garrison, 1 messenger and 9 others who received pensions, although most of these were far lower than those given to crossbowmen, between £12 and £100 annually. Admittedly some figures here are very small, but it is significant that every municipal office was filled by at least one guild-brother at least once, no office was beyond the guild and no municipal officer was too grand to interact with the guilds.

Guild-brothers can also be traced among the financially powerful of fifteenth-century Bruges, collecting taxes at every level of Bruges' complex fiscal system. Town accounts detail direct taxes as well as larger indirect ones, the largest being on drinks.⁶⁶ Among those who collected the largest taxes, the wine tax, were 21 crossbowmen and 14 archers, respectively 2.3% and 1.9% of the guilds. The Metteneye family are particularly prominent here, especially crossbowman Wouter Metteneye who was one of four men who collected the wine tax from 1416-30. Also among the wine tax-collectors was the archer and crossbowman Joris Metteneye, the crossbowman Kristoffel Metteneye and the archers Jacob and Pieter Metteneye. The guild included all levels of powerful figures, and many different interconnected networks were present within the guilds.

Other guild-brothers collected the other drink taxes, on the 'Brugsche' and 'Delfsche' beers and mead. In all, 27 crossbowmen, or just over 3% of the identified members collected one of the beer or mead taxes at least once, many of them for decades at a time. For the archers the total is just 10, or 1.3% of the guild. Seven

66 J. MURRAY, 'Family, Marriage and Money Changing in Medieval Bruges,' p. 115-125; J. H. A. MUNRO, 'Anglo-Flemish Competition in the International Cloth Trade, 1340-1520', in: *Publications du centre Européen d'études Bourguignonnes*, 35 (1995), p. 37-60.

of these men had also collected the wine taxes, though not in the same years, perhaps investing the profits from one tax collection into the next project. Archers and crossbowmen also collected many of Bruges numerous smaller civic charges farmed out to individuals, rights and charges to be collected similar to tax-farms, many of these are for rights or duties and fishing (*visscherie*). Such taxes could be as little as 40 shillings and were rarely more than £20, although some individuals collected multiple taxes. Town accounts note 35 archers and 41 crossbowmen collecting at least one of these taxes at least once; this is 4.6% of each guild. Again networks and overlapping memberships are presented, the archers Jan van Niewenhove and Gillis Clais were collecting *visscherie* taxes together in 1445-6, perhaps helping their guild-brothers into the tax system.

Several guild-brothers collected multiple taxes, such as Jacob Breydel who in different years collected wine and beer taxes, as well as smaller charges, but guilds also included those who paid very small sums in direct taxation. In 1441-2 a special aid was imposed upon Bruges to pay ducal taxes. Though payments were required from six administrative areas of Bruges, the *zestendelen*, only one set have survived: those of Saint Jan's. The surviving records name 864 individuals, occasionally families, who contributed to the *aides*.⁶⁷ Only 15 archers appear on this list, not too surprising a statistic given that the tax predates the Saint Sebastian records by 13 years, and only the oldest archers would have been householders. The smaller number of crossbowmen here is harder to explain; only 6 feature here, perhaps reflecting that not many lived in this area of Bruges.

Further information can be gleaned from a closer analysis of these small figures. Most of the 864 individuals named in Sint Jan's records paid relatively large sums, over £5 each year, so it is significant that 3 crossbowmen paid over £10 in both years. In contrast

67 BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, reeks, 216, stadsrekeningen, 1440-1441, Pointingbook Sint-Janszestendeel.

one archer, Jan van den Casteel, paid only once for one half year, the small sum of 4 s 4 d. One register, with its limited data, cannot be assumed to be representative of the other *zestendelen*, nor can the number of members living in this administrative area of Bruges be taken to be one sixth of the whole. Of the small but significant numbers of guild-brothers who were adults in 1442, some were householders, some paying large amounts of money to the town. Conversely, at least one paid a very small amount, and many others were likely to be resident in this area, many may not have been wealthy enough to contribute, showing the diversity of the guilds.

In all 55 archers, 7.3% of the guild, and 89 crossbowmen, just over 10% collected some type of tax at least once. As with figures of municipal officials, some figures are very small, but it is important to note that at least one guild-brother collected or paid every form of taxation at least once. Although difficult to set in context, the figures here demonstrate the wealth of some guild-brothers, their status and their influence, in turn showing the desirability of guild membership, and again no civic financial office was beyond the guild.

Studying the professions of guild-brothers is more challenging, as not all craft guilds have left records, and profession could not be traced for all guild-brothers. Yet in drawing together all available information in the guild registers, and other sources in the civic and state archives, the professions of 324 crossbowmen and 413 archers can be ascertained. It is worth emphasising that nothing comparable has been attempted for any other shooting guild, or any other festive or cultural groups in Flanders. Numbers for guild-brothers can be compared to a cross-section of Bruges society as a whole, based on the figures for the 1436 militia sent to Calais, as analysed in Dumolyn, *De Brugse Opstand*,⁶⁸ as shown in table 1. The craft guilds are in the order they marched to Calais, also the order for the annual procession, given are percentages for

68 J. DUMOLYN, *De Brugse opstand van 1436-1438*, Heule, 1997, p.353-355.

the militia and the percentages of each guild in a particular profession.

Not all guild-brothers' professions fit into these 54 guilds, others are in table 2. Many such professions are harder to quantify, as it is not clear what percentage of men in Bruges were clerks, but together the tables provide a clear picture of guilds' compositions relative to Bruges as a whole.

As the numbers of shooters' professions are incomplete, lower percentages might be expected across table 1, but a rather different pattern emerges. Firstly, perhaps unsurprisingly, military crafts are over-represented in the guilds compared to their percentages in a cross-section of Bruges. Bowyers made up only 0.89% of the militia, but 1.45% of the archers, while the armourers made up 0.67% of the militia and 0.79% of the archers. This figure would grow if the three lorniers (makers of spurs, harnesses and other horse equipment) were added. That shooting guilds should contain more military profession, especially bowyers, than the town as a whole is to be expected, as men who made bows and crossbows were more likely to be skilled in their use.

For other crafts, percentages in the shooting guilds are in line with percentages from the 1436 militia. For example, the turners (draaiers) made up 0.89% of the militia, 0.4% of the archers and 0.9% of the crossbowman, the millers made up 0.89% of the militia, 0.56% of the archers and 0.56% of the crossbowmen, and finally girdlers, or belt makers, made up 0.67% of the militia and 0.4% of the archers and 0.45% of the crossbowmen. Several mid-ranking professions were as well represented in the archery and crossbow guilds as they had been in the 1436 militia, showing that for some crafts, the shooting guilds were a fair cross-section of Bruges society.

Certain luxury craftsmen were over-represented in the guilds compared to the numbers in the militia. The number of painters in both guilds is particularly striking, including painters, image makers and a glazier. The painters' guild made up only 0.89% of

the militia, not all such men were prestigious artists, but they were in demand craftsmen, especially in Bruges.⁶⁹

Artists made up a very significant 2.25% of the archers and 2.81% of the crossbowmen. Like the bowyers these men could have been serving their guilds, both sets of account books record payments for painting buildings and shields. Such figures could be seen as showing 'elite' status, but other high status crafts were greatly under-represented, butchers, powerful, exclusive though often feared craftsmen, as their 'tools' were so similar to weapons, made up 2.89% of the militia, but only 0.13% of the archers and 0.34% of the crossbowmen. Further the three most powerful guilds, the weavers, fullers and shearers, each making up 3.11% of the 1436 militia were all under-represented in both guilds.

In addition two further high status occupations, brokers and shippers, were under-represented in the guilds. The brokers (*make-laars*) made up 7.11% of the militia; such wealthy and influential men were the kind that might have been expected to join shooting guilds, but brokers made up only 0.53% of the archers and 1.13% of the crossbowmen. Shippers would have been wealthy, with connections far beyond Bruges. Shippers made up 3.33% of the militia, but just 1.85% of the archers and 0.34% of the crossbowmen. It could be that men whose profession required them to be absent from Bruges for significant periods of time chose not to join the shooting guilds, as archery required a great deal of practise, but all of these figures show that describing the guilds as 'elite' or indeed as 'bourgeois' is simplistic and misleading.

It is also clear that differences existed between the archers and the crossbowmen in professional make up. Tilers, *tegeldekkers*, made up 0.89% of the militia, and were over represented in the archers, of whom 1.59% were tilers, and slightly under-represent in the crossbowmen, with 0.56% of their members tilers. The number

69 W. BLOCKMANS, 'The Creative Environment; Incentives to and Function of Bruges Art Production,' in: *Petrus Christus in Renaissance Bruges, an interdisciplinary approach*, Turnhout, 1995, p. 13-15.

of glovers in the archers, at 0.93% was in line with the number in the militia, at 0.89%, yet no crossbowmen at all are recorded as practising this craft. Conversely thatchers, strodekkers, who made up 0.22% of the militia, are overrepresented in the crossbowmen, with 0.45% of identifiable crossbowmen being thatchers, with no archers linked to this profession. Such figures do not prove or disprove 'elite' status, rather they show that membership of shooting guilds was another part of an individual's identity, connected to membership in other guilds and in other networks, as Rosser has shown was significant among English confraternities.⁷⁰

Attention must also be paid to guild-brothers in table 2. Several of these are craft guilds of some importance, including the chandler's guild, a but prominent small guild, sending just five in the militia of 1436,⁷¹ and 3 archers and 2 crossbowmen, were candle-makers. Members of both guilds were active within the various markets of Bruges, such men may also have been linked to craft guilds but would have been wealthy individuals and men of some power and social influence. Officials from the grain, cloth, linen and bird markets make up 1.64% of the archers and an impressive 2.71% of the crossbowmen. The other wardens, of the soap wax and halls, and the wardens of the English wool staple, made up 0.93% of the archers and 1.35% of the crossbowmen. Such figures imply that wealthier, powerful men, were more likely to be crossbowmen, and indeed there is some evidence that lower status individual had greater access to the archery guild than to the crossbow guild, with no labourers recorded in the crossbow guild but 6, in the Saint Sebastian guild, making up 0.79% of the archers.

The largest figures from the archers in table 2 are those associated with beer, 19 brewers 2.51% of the guild, 9 beer carriers, 1.19%, and 2 inn-keepers. It is tempting simply to link this to commensality,

70 G. ROSSER, 'Finding oneself in a Medieval Fraternity: individual and collective identity in the English Guilds', in: M. ESCHER-APSNER (ed.), *Mittelalterliche Bruderschaften in europäischen Städten*, Frankfurt-am-Main, 2009, p. 29-46.

71 P. DE STOOP, *Particularités sur les corporations et métiers de Bruges*, Bruges, 1843, p. 21-30.

and the significant quantity of beer consumed at guild feasts, or to see a hierarchy between the shooters, with crossbowmen involved in wine and archers involved in the beer trade. Such explanations are plausible, and it seems likely that these men were providing beer to their guild-brothers, but there must also be networks present here. Men involved in the same profession were more likely to join the same festive or devotional group as their peers, and the brewers among the archery guild may have had strong traditional links that the records, beginning as they do in the middle of the fifteenth century, do not show.

Yet other figures drawn from table 2 confirm that the guilds are a complex cross section of civic society. Clerks, well-educated and once again trusted figures made up 0.40% of the crossbowmen but just 0.11% of the archers. Those involved in the 'ramen' hanging cloth on tents for inspection and sale, would also have been influential men, yet just 1 crossbowman, compared with 4 archers, was involved with cloth tenting. Several of the other professions in table 2 are harder to quantify, with ferry-men, comb-makers, a gardener, a cheesemonger and a messenger all active with one or other of the shooting guilds. Such figures are hard to put into context, but provide further evidence of the variety of crafts and profession within the Bruges guilds.

Again another level of detail and networks exists within the shooting-guilds. It is possible that the higher number of some crafts, and lower number of others, are explained by craftsmen helping their fellows to join the shooting guilds, but this is speculation. What is clear, are patterns of craft guild office holding, comparable to those observed for municipal office-holders. Each of Bruges' 54 craft guilds were administered annually by one or two *dekens* and four to six *vinders*, elected each year by the guild. Dekens, or deans, administered the guild while the vinders, or finders, made sure all members followed correct working practices, being responsible for 'finding a judgment' in any disputes or questions. All were expected to be reliable men and though one could not hold the same office in consecutive year, many men held office multiple times during their working lives. In 1477 two crossbowmen, Joos

Aernouts and Heindric Waghe, were both *vinders* of the straw-thatchers. In 1441, another 2 crossbowmen, Jacop Inghel and Joris vanden Velde were officials for the second hand clothes sellers. This was also common among the archers; in 1477 of the six *vinders* controlling the sale of English wool two, Adriaen Dunc and Lodewijk van Hille, were archers. Performing the same function in a craft guild in the same year, and being members of the same shooting guilds shows that interests could overlap, shooters socialised and worked with their guild-brothers, social units built in the shooting guilds helped individuals to hold higher position together in craft guilds. Such analysis from Bruges again fits with English evidence presented by Rosser that integration into London confraternities helped integration into the city, and opened the door to a range of social and political ties, indeed useful friendships, with guilds helping social mobility.⁷²

In trying to understand the shooting guilds, those members who were active in other social or devotional groups, or who had additional kin bonds within guilds, must also be considered. The shooting guilds were devotional groups, with chapels, priests and patron saints, they were festive groups, with spectacular competitions and they could be considered social networks, building such bonds through commensality, yet members sought further opportunities beyond the guilds. The most famous of these other groups are the jousts of the White Bear, urban jousts staging events attended by leading townsmen, lords and the dukes of Burgundy.⁷³ It is tempting to consider shooting guilds and jousts as separate discrete groups, but membership could and did overlap; 32 crossbowmen, 3.6% of guild-brothers, and 20 archers, 3.2%, jousted at least once, not counting noble shooters, such as Antho-

72 G. ROSSER, 'Finding oneself', p. 29-46.

73 A. BROWN, 'Urban jousts in the later middle ages: the White Bear of Bruges,' in: *Revue belge de philologie et d'histoire/Belgisch tijdschrift voor philologie en geschiedenis*, 78 (2000), p. 315-30; A. VAN DEN ABEELE, *Het Ridderlijk Gezelschap van de Witte Beer*, Brugge, 2000; E. VAN DEN NESTE, *Tournois, joutes, pas d'armes dans les villes de Flandre à la fin du Moyen Âge (1300-1486)*, Paris, 1996, p. 123-158; N. DESPARS, *Cronijcke van den lande ende graefsece van Vlaenderen van de Jaeren 405 tot 1492*, 1592.

ny the Great Bastard and Lodewijk van Gruuthuse. Though relatively small in number, the shooters who were also jousters show again the diversity of identities within Bruges, and that jousters should not be considered as more 'elite' than shooters.

Chambers of rhetoric might be expected to have more in common with the shooting guilds. Unfortunately little information on the membership of the Bruges chambers of rhetoric, the Holy Ghost and The Three Samaritans has survived. One membership list from 1442⁷⁴ and another fragment from 1494⁷⁵ are all that have survived for the Holy Ghost. For the Three Samaritans only part of a list from 1490 is extant, although some members can be reconstructed from sixteenth-century documents.⁷⁶ Given the dates of these sources, few names from the shooters should be expected, and just 5 crossbowmen, and 1 archer, were in the Holy Ghost, more were probably taking part, again showing that no separation existed between shooters and chambers of rhetoric.

The range of devotional options open to the townsmen of late medieval Bruges should not be seen as implying in some way that the shooters were failing in their devotional responsibilities, rather, as Rosser has emphasised for English guilds, membership within multiple Bruges guild highlights individuals negotiating their way into society, using different groups to interact in different ways. Trio has further emphasised that most late medieval citizens were in a confraternity, several were members of multiple groups to improve their chances of salvation, and to take part in different

74 A.-L. VAN BRUAENE, *Om beters wille. Rederijkerskamers en de stedelijke cultuur in de Zuidelijke Nederlanden (1400-1650)*, Amsterdam, 2008, p. 72-75; A.-L. VAN BRUAENE & L. DERYCKE, 'Sociale en literaire dynamiek in het vroeg vijftiende-eeuwse Brugge: de oprichting van de rederijkerskamer De Heilige Geest ca. 1428', in: J. OOSTERMAN (red.), *Stad van koopmanschap en vrede, literatuur in Brugge*, Leuven, 2005, p. 59-96.

75 BRUGGE, *Stadsarchieff*, Oud Archief, reeks 390/2 (archieff Drie Santinnen); 390/1 (archieff Drie Santinnen), 67r-77v. I am very grateful to Professor Van Bruaene for references and transcriptions.

76 VAN BRUAENE, *Om beters wille*, p. 32-34, 73-75.

communities,⁷⁷ and several archers and crossbowmen sought additional devotion beyond that provided by the shooting guilds in one of the numerous other confraternities in fifteenth-century Bruges.

One of the wealthiest such confraternities was the *Drogenboom*, or Dry Tree, named for the Immaculate Conception, and dating from at least 1396.⁷⁸ The Dry Tree was exclusive, its members including Italian bankers, the dukes of Burgundy and several courtiers,⁷⁹ as well as 19 (2% of the guild) crossbowmen and 10 archers (1.3%). The Dry Tree was a large, prestigious confraternity, but passive, as no annual obligations were required of members. In contrast the Hulsterloo and Rosebeke confraternities were more active, involving annual pilgrimages. The former was associated with the skinners, and drew many members from outside Bruges,⁸⁰ as well as 17 crossbowmen (1.9%) and 14 archers (1.8%). The latter was a wealthy confraternity, with associations to the court,⁸¹ but its members also included 18 crossbowmen (2%) and 10 archers (1.3%). In contrast to such prestigious confraternities, the Our Lady of the Snow guild was Bruges's largest confraternity, and most inclusive, with annual fees of just 2 d. Members included the dukes of Burgundy, bishops of Tournai, but also many poor widows of Bruges.⁸² 47 crossbowmen, 5% of the guild, and 44 archers, almost 6% of the guild were enrolled in the Our Lady of the Snow confraternity.

77 ROSSER, 'Finding oneself' and P. TRIO, 'The Social Positioning of Late Medieval Confraternities in Urbanized Flanders; From Integration to Segregation', both in: ESCHER-APSNER, *Mittelalterliche Bruderschaften in europäischen Städten*, p. 29-41, 99-101.

78 A. DE SCHODT, 'La Confrérie de Notre-Dame de l'Arbre Sec,' in: *Annales de la Société d'émulation de Bruges*, 28 (1876-1877), p. 141-187; BROWN, *Civic Ceremony*, p. 140-163.

79 BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, reeks 505, gilde drogenboom, rekeningen; GEIRNAERT, 'De Adornes en de Jeruzalemkapel', p. 23.

80 A. SCHOUTEET, 'De Broederschap van Onze-Lieve-Vrouw van Hulsterloo, 14de-16de eeuw,' in: *Annales de la Société d'Emulation de Bruges*, 127 (1990), p. 109-144.

81 A. BROWN, 'Bruges and the 'Burgundian Theatre-State': Charles the Bold and Our Lady of the Snow', in: *History*, 84 (1999), p. 577-278.

82 BROWN, 'Bruges and the 'Burgundian Theatre State', 573-589; J. TOUSSAERT, *Le Sentiment religieux en Flandre à la fin du moyen âge*, Paris, 1960, p. 481-483.

Guild-brothers of both shooting guilds of Bruges joined a range of other social and devotional groups in Bruges, showing no segregation existed between the shooters and the jousters, chambers of rhetoric and devotional confraternities. Both shooting guilds represented a wide cross-section of the social classes of Bruges. A further element of guild society must be considered along with these social and cultural interactions, social and kin bonds within the shooting guilds, yet such bonds, especially kin or marriage connections, are difficult to trace for all but the most prestigious and best documented families. Jan and Jacob Breydel were both in the archery and crossbow guilds, Jan's son Tobyas was also in the archery guild. In addition, Jan married the daughter of fellow crossbowman Jacob Baerd.

The Metteneyes and Adorns were, as we have seen, particularly well represented in the guilds, and had other social and kin bonds with guild-brothers. Anselmus Adornes chose prestigious crossbowmen Lodewijk van Gruuthuse and Jan de Baenst, as godfathers to some of his sixteen children.⁸³ Jacob Metteneye married the daughter of a fellow archer, Jacop Bierse. In addition, the records of the archers of Saint Sebastian include women and children in the guild each year, the archers paid 6 d a year for membership, the women and children just 2 d. In 1455 Jan vande Velde, a grocer (*kruidenier*) paid 2 d each for his wife and four children, there were an additional 24 women in the guild that year. As the women and children are rarely named (beyond their identification as 'wife of'), their part in guild networks is difficult to discern. Yet the presence of women and children, prepared to pay to be part of a shooting guild, is in itself significant for the power and diversity of networks and bonds within the guilds.

Kin relations between adult males are often difficult to prove. It is likely that Jacob Donckere 'the old' who was dean of the crossbowmen in 1444 was the father of the Jacob Donckere 'the young' who joined the guild in 1457. Equally Jan Neerync 'the old' who joined

83 GEIRNAERT, 'De Adornes en de Jeruzalemkapel', p. 22-26.

the archery guild in 1452 is likely to be the father, or at least relative, of Jan Neerync 'the young' who joined the guild in 1468 and became king in 1472, but such relations are impossible to prove for members below the patrician families.

CONCLUSION

The archery and crossbow guilds of Bruges are first documented in the early fourteenth century, though they may have existed for decades as informal groups. The guild-brothers were potential civic defenders, as well as soldiers in princely armies, but were far more than militias. The guilds were social and devotional groups, dedicated to patron saints, maintaining altars, with rules for masses and for commensality that should have strengthened interpersonal connections within the guild. When the guilds left Bruges to take part in spectacular competitions, they strengthened regional connections, even networks. Such networks brought in certain nobles but more than this they represented civic honour, even civic ideology, and could show the prestige and power of Bruges.

The shooting guilds were important groups within Bruges; they were also very diverse and internally strong communities. 'Elites' including Philip the Good, noble and patrician families and civic office holders were indeed present in the guilds, but so too were members of a broad range of the professions of Bruges, some were under-represented some over-represented; but no profession was excluded from the guilds. The popularity of some professions over others may be explained by networks within in guilds, and it seems likely that guild-brothers in the same professions helped each other to hold office in their craft guild. Guild-brothers were also members of other groups, highlighting that jousters, chambers of rhetoric and shooters were not discreet groups, but had overlapping membership as townsmen looked for different identities, different expression of their cultural and devotional ambitions and different ways to build bonds and networks. The archery and crossbow guilds of Bruges were powerful and extremely complex groups. They could represent their towns in great competi-

tions as they were composed of a broad mix of their towns, they were too diverse and too powerful to be labelled simply as 'elite' or as 'bourgeois'; in war, in cultural events, in devotion and in their composition, the guilds represented Bruges.

APPENDIX.

Those professions marked with an asterisk (*) are those referred to in the glossary.

A SHORT GLOSSARY OF PROFESSIONS

In the following, all professions are translated into modern English, and just one profession is given for each individual. The reality for some profession and guilds is rather more complicated, as some of the 54 craft guilds included connected professions, and some individuals could move between closely linked guilds over the course of their lives.

Furriers. The three furrier guilds, lamwerkers, grauwerkers and wiltwerkers, worked different kinds of furs. Each had their own regulation, but were closely linked in organisation and membership; there was a basic hierarchy to the guilds, with grauwerkers the lowest, skinning low status animals, even rats, lamwerkers mainly skinning sheep and the wiltwerkers skinning higher status animals, like ermine. For example crossbowman Jan Paye entered the lower status grauwerkers in 1420, at which point he had no children, but later served as an inspector (vinder) for the wiltwerkers, as did fellow crossbowman Jacop de Groote, becoming a grauwerker in 1430 and acting as 'vinder' of the wiltwerkers in 1435 and as dean in 1441. In table 1, no wiltwerkers are recorded as every archer or crossbowman who appears as a wiltwerker appeared as a grauwerker or lambwerker first, though changing guilds was not uncommon.⁸⁴

84 P. STABEL, 'Organisation corporative et production d'œuvres d'art à Bruges à la fin du moyen âge et au début des temps modernes,' in: *Le Moyen Âge: Revue d'histoire et de philologie*, 113 (2007), p. 91-134; IDEM, 'Guilds in Medieval Flanders: Myths and

Painters and saddlers. This guild, which included large numbers of archers and crossbowmen, included many connected professions, in particular image-maker (beeldenmakers) and glaziers.

Bowyers. The bowyers' guild included any involved in the production of bows and arrows, in particular fletchers (arrow-makers) and bowstring makers.

Smiths and Silversmiths. Both included other smiths, locksmiths were also present among the smiths guild and goldsmiths were part of the silversmiths' guild.

Girdlers. Riemmakers literally 'belt makers' but girdlers is a more general term, covering those who made the metal fastenings as well as the leather or even cloth belts.

Cobblers. The 'Cordewaniers' or 'schoenmakers' of Bruges were shoe-makers, or cobblers. They were closely linked to leather trades, but the Flemish word 'cordewanier' should not be confused with the English word 'Cordwainers' though they share an etymological link from 'Corio' (Leather). The English term can mean shoe-maker, but is used more broadly for other leather workers including glovers and girdlers. 'witledertouwers' literally white-leather workers could be translated as cordwainers, but since the English term is ambiguous it has not been used here. Also included among the cobblers are three patternmakers, 2 from the crossbowmen and one archer, these men made shoes with wooden soles, in London the patternmakers were among the livery companies, emerging as an independent craft in the fifteenth century.⁸⁵ The wooden shoes they made are similar to those visible in Van Eyk's famous Arnolfini wedding portrait.

Realities of Guild Life in an Export-Oriented Environment,' in: *Journal of Medieval History*, 30 (2004), p. 187-212.

85 C. M. BARRON, *London in the Later Middle Ages, Government and People 1200-1500*, Oxford, 2007, p. 68-69.

Curriers. Like the furriers, the various leather guilds were connected and it is difficult to sum up the precision of the Flemish terms in English. The guilds of 'witledertouwers', 'zwartledertouwers' and 'dobberers' have all been translated as 'curriers' or leather-workers, rather than the literal white, black and wet leather workers. In London, as in other English towns, the curriers were a sizable guild drawing in craftsmen involved in many different leather specialisms.⁸⁶ As with the furriers, moving between leather guilds was not uncommon, but again individuals have been analysed for the guild in which they are first registered.

Weavers. The men listed here as weavers include not just the wool-weavers but also the fleece weavers (tijkwevers), though linen weavers formed a separate guild.

Loriners. Loriners were makers of harnesses, spurs and other horse equipment. The Flemish terms 'ghoreelmaker' and 'spor-maker' both translate as Loriner; these small professions existed separately to the saddlers or armourers guilds.

Inn-keepers. Two archers are recorded as being 'cabaretiers', this profession has been translated as inn-keeper, and these men would have run local taverns, rather than being the great hoteliers associated with makelaars and international trade.

86 E. MAYER, *The Curriers and the City of London. A History of the Worshipful Company of Curriers*, London, 1968.

TABLE 1, THE 54 GUILDS PRESENT IN THE 1436 MILITIA

ID	Percentage of the 1436 militia	Craft	translation	number of archers	% archers	number of crossbowmen	% crossbowmen
1	3.11	weyvers	weavers*	16	2.12	11	1.46
2	3.11	volders	fullers	7	0.93	5	0.56
3	3.11	scheerders	shearers	9	1.19	3	0.34
4	1.11	ververs	dyers	4	0.53	8	0.90
5	2.89	vleeshouwers	butchers	1	0.13	3	0.34
6	1.11	viskopers	fishmongers	1	0.13	3	0.34
7	4.44	timmerlieden	carpenters	8	1.06	14	1.58
8	2.44	metselaars	masons	5	0.66	5	0.56
9	0.89	tegeldekkers	tillers	12	1.59	5	0.56
10	0.22	loodgieters	plumbers	2	0.26	1	0.11
11	0.22	plaastreraars	plasterers	2	0.26	3	0.34
12	0.22	strodekkers	thatchers	0	0	4	0.45
13	0.67	zaggers	sawyers	3	0.40	2	0.23
14	0.89	wijnmeters	wine measurers	1	0.13	1	0.11
15	0.44	wijnschroders	wine carriers	3	0.40	2	0.23
16	2.44	kuipers	coopers	5	0.66	1	0.11
17	0.44	wielwerkers	wheelwrights	0	0	6	0.68
18	0.89	draaiers	turners	3	0.40	8	0.90
19	1.33	schrijnwerkers	cabinet-makers	2	0.26	2	0.23
20	0.89	beeldenmakers en zadelaars	painters* and saddlers	17	2.25	25	2.81
21	0.89	boogmakers	bowyers*	11	1.45	7	0.79
22	0.22	lijnmakers	ropemakers	2	0.26	0	0
23	0.22	potters	potters	7	0.93	4	0.45
24	3.56	smeden	smiths*	8	1.06	3	0.34
25	1.33	zilvermeden	silversmiths*	20	2.56	2	0.23
26	0.67	wapenmakers	armourers	6	0.79	1	0.11
27	0.67	tinnestooptmakers	tin-potmakers	6	0.79	2	0.23
28	3.11	cordewaniers	cobblers*	8	1.06	14	1.58

ID	Percentage of the 1436 militia	Craft	translation	number of archers	% archers	number of crossbowmen	% crossbowmen
29	0.67	zwarteleder touwers	curriers* (dark leather)	4	0.53	3	0.34
30	1.56	huidevetters	tanners	4	0.53	0	0
31	0.67	dobberers	curriers* (wet leather)	0	0	1	0.11
32	0.89	beurzen-makers en witledder-touwers	purse makers* and fine leather curriers	0	0	4	0.45
33	0.89	handschoenwerkers	glovers	7	0.93	0	0
34	0.22	kousemakers	hosiers	1	0.13	0	0
35	4.89	kleermakers	tailors	9	1.19	3	0.34
36	1.11	kulkstikers	doublet-makers	1	0.13	4	0.45
37	0.67	lamwerkers	furriers* (mid-rank)	3	0.40	1	0.11
38	1.56	oudeklederkopers	old clothes sellers	1	0.13	7	0.79
39	1.11	oudegrauw-werkers	second-hand furriers	0	0	0	0
40	1.11	wiltwerkers	furriers* (higher status)	0	0	0	0
41	2.67	bakkers	bakers	27	3.57	15	1.69
42	0.89	molenaars	millers	4	0.53	5	0.56
43	0.22	hoedemakers	hatters	0	0	0	0
44	0.22	tapijtwevers	tapestry weavers	0	0	0	0
45	1.33	linnenwevers	linnen weavers	0	0	1	0.11
46	0.67	wolleslagers	carders	3	0.40	0	0
47	1.56	barbiers	barbers	9	1.19	2	0.23
48	0.67	riemmakers	girdlers*	3	0.40	4	0.45
49	0.22	schedemakers	scabard makers	2	0.26	1	0.11
50	0.89	paternoster-makers	rosarymakers	1	0.13	3	0.34
51	7.11	makelaars	brokers	4	0.53	10	1.13
52	0.67	fruitiers	fruitmerchants	2	0.26	3	0.34
53	3.33	schippers	shippers	14	1.85	3	0.34
54	1.56	grauwwerkers	furriers* (lower status)	3	0.40	5	0.56

TABLE 2, OTHER PROFESSIONS

profession	number of archers	percentage of archers	number of crossbowmen	percentage of crossbowmen
basket carrier	1	0.13	0	0
basket weaver	1	0.13	0	0
beer carriers	9	1.19	0	0
copyists (boucscriters)	4	0.53	0	0
brewers	19	2.51	0	0
cardmakers (kaartenaars)	3	0.40	0	0
chandlers	3	0.40	2	0.23
cheesemongers	0	0	1	0.11
clerks	4	0.53	1	0.11
comb-maker	1	0.13	0	0
cooks	3	0.40	1	0.11
corn-measurers	3	0.40	0	0
embroiderer	1	0.13	0	0
ferry-men	1	0.13	2	0.23
gardener	1	0.13	0	0
hatters/(bonnetmakers)	11	1.46	5	0.56
labourers	6	0.79	0	0
loriners	3	0.40	0	0
merchants	4	0.53	4	0.45
messenger	1	0.13	0	0
mill-makers	2	0.26	0	0
money changer	1	0.13	0	0
officials in cloth-hall	6	0.79	13	1.47
officials in grain market	2	0.26	4	0.45
officials in linen-hall	2	0.26	5	0.56
officials, Vogelmarkt	1	0.13	2	0.23
policemen	0	0	0	0
priest	0	0	1	0.11
ramen	4	0.53	1	0.11
scale-makers	3	0.40	0	0

	profession	number of archers	percentage of archers	number of crossbowmen	percentage of crossbowmen
	ship-wright	1	0.13	0	0
	spicers	2	0.26	0	0
	inn-keepers (taveniers) *	2	0.26	0	0
	warden in New Hall	1	0.13	1	0.11
	warden of mead	0	0	1	0.11
	warden of the herb market	0	0	1	0.11
	warden of the soap	4	0.53	4	0.45
	warden of wax	2	0.26	2	0.23
	warden, oude halle	0	0	1	0.11
	warden-selling English wool	4	0.53	2	0.23

TABLE 3, CROSSBOWMEN

first name	surname	other name	entry ⁸⁷	death	profession
Alaerd		surname removed	1444-1454		
Albecht		surname removed	1465-1478		
Andries		surname removed	1437-1444		
Anthuenis		surname removed	1437-1444		
Boudin		surname removed	1437-1444		
Pieter		surname removed	1437-1444		
Pieter		surname removed	1437-1444		
Michiel	Acke		1457-1465		

87 'Entry' in both table 3 and table 4 is either the date at which the man entered the guild, or the date at which he is first recorded as taking part in any guild event. Given the gaps in both accounts, it is not surprising that a large number of entry and death dates remain unknown.

first name	surname	other name	entry ⁸⁷	death	profession
Gillis	Ackere, van		1437-1444		
Jan	Ackere, van		1444-1454	1448	furrier
Jan	Adaems		1462-1463	1470-1471	
Wouter	Adaems		1457-1465		
Pieter	Adornes		1437-1444	1464	tax collector, beer
Bertram	Adriaens		1479-1480		
Stevin	Aerden, van		1465-1478		clothes-seller
Pieter	Aernoud		1437-1444		tax collector, visscherien
Jan	Aernouds, f. ⁸⁸		1444-1454		tax collector, visscherien
Rikewaer	Aernouds, f.		1437-1444		
Joos	Aernouts	Meester	1479-1480		thatcher
Claeys	Aertrijke, van		1478-1480s		
Clais	Aertrike, van		1444-1454		tax collector, mead
Jan	Aertrike, van	f. Jacops	1437-1444		baker
Symoen	Aertrike, van		1437-1444		tax collector, beer
Pieter	Aerts		1480-1481		mason
Jan	Agrant		1457-1465		
Jan	Aken, van		1457-1465		cobbler
Jacob	Alaert		1478-1480s		turner
Cornelis	Alhuc		1457-1465		
Joes	Allen, van		1457-1465		
Joos	Amelsvorde, van		1478-1480s		
Maertin	Ammersvoorde, van		1437-1444		
Pauwels	Amste, van		1478-1480s		

88 These names are presented here in a form as close as possible to the original, usually f. means 'son of' but in the guild registers it is incorporated into several surnames. It may be that, as in this example, the man was known as 'Jan son of Aernoud', or it may be another way for the guild to distinguish between members with the same name.

first name	surname	other name	entry ⁸⁷	death	profession
Jacob	Andries		1444-1454	1477-1480	doubletmaker
Jan	Archt, van		1459		baker
Jan	Ardevust		1465-1478		shearer
Jan	Ardoyen, van		1437-1444		
Cornelis	Aritals		1444-1454		
Cornelis	Arke		1457-1465		
Jan	Arke		1457-1465		
Pieter	Arrebuerse		1478-1480s		
Jacob	Arst, de		1478-1480s		
Deinis	Artevelde, van		1478-1480s		
Willem	Asser, van		1478-1480s		
Willem	Auic		1478-1480s		
Joris	Backer		1465-1478		
Jan	Baenst, de	the young	1457-1465		
Jan	Baenst, de	called Caeiler	1444-1454		bowyer
Victoor	Baerbezaen		1437-1444		
Jacop	Baerse, Den	the young	1457-1465		fuller
Jacop	Baerse, Den	the old	1462-1443		
Jacop	Baert		1444-1454	1459	warden of the herb market
Pieter	Baertmaker, de		1457-1465		
Jan	Balffel		1444-1454		
Jasper	Balsam		1478-1480s		
Hebbrecht	Bankenoot		1444-1456		
Gillis	Bant		1445-1454		
Heyndryc	Basekin		1437-1444		
Jan	Basin		1465-1478		
Anthonis	Bassaert		1478-1480s		
Philips	Basselare, de		1437-1444		
Joriis	Bassevelde, van		1459		painter (image maker)

first name	surname	other name	entry ⁹⁷	death	profession
Joris	Bassevelde, van		1444-1454	1459	painter (image maker)
Mathuis	Bassevelde, van		1457-1465		warden of the English wool
Jan	Bausteen		1444-1454		
Will	Bayeghem, van		1454-1456		
Jan	Bec		1444-1454		
Jacop	Beckene, vanden		1465-1478		dyer
Jan	Beckene, vanden		1437-1444	1473	town garrison
Joriis	Beckene, Vander		1446	1457	
Jan	Beerlemont		1444-1454		
Loi	Bekene, Vander		1457-1465		dyer
Heindric	Belle, van		1458		
Jan	Belle, van		1462-1463		
Jan	Belle, Vander		1444-1454		
Luuc	Belle, vander		1437-1444		
Pieter	Belle, vander		1437-1444		
Lodewyc	Bellen, van		1444-1454		furrier
Jan	Benoot		1454-1456		hatter/bonnet maker
Jan	Bentem, van		1457-1465		painter (image-maker)
Willem	Berthelemus		1457-1465		
Adriaen	Bertille		1478-1480s		sawyer
Pieter	Bertille		1478-1480s		sawyer
Heindric	Bessen, van		1478-1480s		
Jan	Bets, de		1465-1478		
Rolant	Biefe		1478-1480s		
Heynderijc	Biere		1444-1456	1455	
Lodewyc	Bierman		1444-1454		
Jacop	Bieze		1444-1454	1449	tax collector, mead

first name	surname	other name	entry ⁸⁷	death	profession
Pouwels	Bieze		1444-1454		
Lawerins	Billoen, de	Meester	1478-1480s		
Pieter	Binslaken, van		1478-1480s		
Philips	Bittebloc		1478-1480s		furrier
Jan	Blaeuvoet		1444-1454		bowyer
Jan	Blemis		1444-1454		
Jan	Bloc, de		1444-1454		hatter/bonnet maker
Jacop	Boelre, de		1444-1454		
Jan	Boeyman		1478-1480s		
Lodwyc	Bogaerde, vanden		1422		
Jan	Bollaerd		1444-1454		
Pieter	Bollaert		1437-1444	1452	
Jan	Booghartstrate, van		1444-1454		
Jan	Booghelande, van		1457-1465		
Symoen	Boot, de		1478-1480s		
Reynmare	Bordewerker, de		1444-1454		
Boudin	Borgher, de	Meester	1478-1480s		
Heynderijc	Botsant		1444-1456		
Jan	Bouchout, van	f. Robrecht	1444-1454		broker
Jacop	Bourghelioen		1444-1454		
Oudaert	Boven, van		1478-1480s		tiler
Pieter	Boykin		1437-1444		
Pieter	Brabander		1478-1480s		hatter
Mathys	Brabandre, de		1437-1444		
Jan	Brabant		1478-1480s		
Jacop	Braderyc	Heyndrycx	1437-1444	1450/ 52	tax collector, beer and mead
Jacop	Braderyc	f. M. Joris	1437-1444	1450/ 52	painter (image maker)
Anthonis	Braem		1444-1454		

first name	surname	other name	entry ^{dy}	death	profession
Philips	Braem		1437-1444	1480-1481	
Pieter	Bramaert		1465-1478		
Cornelis	Bramart		1465-1478		turner
Morissis	Brande, vanden		1437-1444		
Roelant	Brande, vanden		1478-1480s		
Maertin	Branter, de		1437-1444	1472-1473	
Jacop	Breydel	f. Jacobs	1437-1444		butcher
Jan	Breydel	brother of Jacop	1437-1444		butcher
Maertin	Broede, de		1437-1444		
Jan	Bronke, vanden		1465-1478		carpenter
Michiel	Bronke, vanden		1465-1478		
Nys	Brooloos		1478-1480s		
Ledenaert	Broucke, de		1465-1478		
Matheus	Broucker, de		1465-1478		guardian of the Potterie hopsital
Heindric	Broucman		1478-1480s		
Willem	Brouke, vanden		1437-1444		tax collector, visscherien
Augustin	Bruget		1465-1478		
Loy	Brugghe, Der		1444-1454		
Claeis	Brughet		1478-1480s		
Jan	Brughet		1478-1480s		
Fransoeys	Bruhout		1478-1480s		
Jacop	Brune, de		1437-1444		warden of the soap
Jan	Brune, de		1444-1454		thatcher
Tristram	Brune, de		1478-1480s		cobbler
Pieter	Brunijnc		1437-1444		
Jacob	Buerse		1465-1478		
Jacop	Buerse, vander		1437-1444	1451	tax collector, beer and visscherien
Jacop	Buets		1437-1444		

first name	surname	other name	entry ⁸⁷	death	profession
Fransoeys	Buikin		1465-1478	1475	
Joos	Bul, de		1444-1454	1451	
Roeger	Bul, de		1437-1444	1448	
Cornelis	Bultinc		1465-1478		official in cloth-hall
Gabriel	Bultinc		1478-1480s		turner
Pieter	Burch, vander				
Jacop	Burere, de		1444-1454		
Matheeus	Bussche, van		1445-1454		tax collector, mead and visscherien
Cornelis	Bussche, vanden		1465-1478		bowyer
Joes	Bussche, vanden		1465-1478		fruit-seller
Cornelis	Buuck		1444-1454	1451	
Clais	Calkere, de		1437-1444	1452	broker
Cornelis	Canne		1457-1465		
Pieter	Capout		1437-1444		
Carstiaen	Careit		1465-1478		
Jacop	Carel		1465-1478		
Jan	Carmer		1444-1454		
Pieter	Carnesoen		1478-1480s		
Jacop	Carrebant		1465-1478		
Jan	Carrebuurse		1444-1454		
Pieter	Casenbroot		1462-1463		painter
Godevaerd	Cassel, van		1445-1454		
Jan	Caudron		1452		painter
Joris	Caulin		1444-1454		
Katstiaen	Cazuul		1437-1444		
Lodweic	Claeis, f.		1478-1480s		carpenter
Jan	Claeys, f.		1478-1480s		baker
Loey	Claeys, f.		1465-1478		
Jan	Clais, f.	f. Aernouds	1444-1454		
Nicolas	Clampaert		1444-1454		

first name	surname	other name	entry ⁸⁷	death	profession
Heindric	Clapdorp		1457-1465	1477	warden of the soap
Jooris	Clapdorp		1478-1480s		
Adriaen	Clarout, van		1457-1465		painter
Adriaen	Clarout, van		1478-1480s	1510	knight
Jan	Clarout, van	Heere	1437-1444		
Carstiaen	Cleer Mortier		1478-1480s		
Karstiaen	Cleirmortier		1444-1454		
Lawers	Clement		1457-1465		
Jan	Clerc, de		1444-1454		tailor
Pieter	Clerc, de		1478-1480s	1526	clerk
Willem	Clocke, vander		1444-1454	1460	baker
Jan	Cloet		1437-1444	1470-1480	priest of the guild
Heyndryc	Cluust		1444-1456		
Jacop	Cnop		1478-1480s		
Jacop	Coc, de		1437-1444	1473-1474	official in linen-hall
Jan	Coc, de		1457-1465		fishmonger
Rogier	Coen, de		1471-1471		
Cornelis	Coenraet		1444-1454		currier
Jan	Colome, vander		1478-1480s		
Clais	Conijnc, de		1437-1444	1448	cobbler
Jan	Contere, vanden		1478-1480s		
Simeon	Coolkerke, van	the young	1465-1478		chandler
Joris	Coolman		1444-1454		wheelwright
Matheus	Cools		1437-1444		
Pieter	Cop		1478-1480s		
Jacop	Copman		1465-1478		fuller
Jan	Copman		1465-1478	1480	
Jan	Coppins		1444-1454		
Willem	Corbeel		1437-1444	1447	
Anthuenis	Coren		1437-1444		

first name	surname	other name	entry ⁸⁷	death	profession
Jooris	Coste		1478-1480s		
Jacop	Costere, de		1437-1444	1455	warden grain market
Gillis	Costre, de		1437-1444	1450	
Daneel	Cots, de		1457-1465		
Katstiaen	Cottolf		1437-1444		
Jan	Crabbe		1457-1465		furrier
Cornelis	Crayloo, van		1444-1454		
Meynfroot	Crooc, de		1437-1444		beltmaker
Loy	Crouwel		1444-1454		
Jan	Cupere, de	f. Pieters	1444-1454		painter
Pieter	Cupere, de		1437-1444		weaver
Daniel	Daeu, de		1437-1444	1449	
Jacop	Damhoudere, de		1437-1444		
Jan	Damme, van		1478-1480s		
Joes	Damme, van		1471-1472		
Joos	Damme, van		1478-1480s		mercier
Clement	Dammere, de		1437-1444		
Jacop	Danckaert		1444-1454		shearer
Pieter	Danckaert		1444-1454		tailor
Boudin	Daneels	the young	1457-1465		smith
Boudin	Daneels	the old, meester	1457-1465	1477-78	
Rikewaert	Dankaert		1437		shipper
Gheraerd	Dayuais		1445-1454	1459	
Adriaen	de	surname removed	1454-1456		
Anthuenis	de	surname removed	1437-1444		
Willem	Debbout		1437-1444	1461	official in cloth-hall
Carstiaen	Decker, de		1465-1478		
Kaerstiaen	Decker, de		1465-1478		

first name	surname	other name	entry ⁸⁷	death	profession
Thomas	Decker, de		1444-1454		currier
Anthuenis	Deckere, de		1444-1447		plumber
Jacop	Deckere, de	f. Christopher	1444-1454		currier
Joes	Deecht		1465-1478		
Jan	Deghen	called Mil	1456?		
Jan	Dekeiser		1457-1465		
Jan	Deken		1465-1478		
Juliaen	Demafel		1465-1478		
Jan	Dienese, de		1437-1444		
Wybrant	Diericks, f.		1465-1478		
Percheuale	Doddelare, de		1437-1444		
Cornelis	Dodekin	the young	1465-1478		
Jacop	Dodekin		1437-1444		
Jan	Doedins		1444-1454		
Jan	Donc, vander		1457-1465		pattenmaker
Jacob	Doncker	the old	1437-1444	1460	tax collector, mead
Jacob	Doncker		1478-1480s		warden grain market
Joos	Doncker		1457-1465		
Joriis	Doncker		1465-1478		tin-potmaker
Pieter	Doncker		1465-1478		
Boudin	Doncker, de		1437-1444		warden of the wax
Jacop	Donkere	the young	1457-1465		
Joes	Donkere		1457-1465		
Jan	Dont		1478-1480s		clothers-seller
Gillis	Dop		1437-1444		warden, oude halle
Gillis	Dop		1478-1480s		official in cloth- hall
Adriaen	Dordrecht, van		1447		
Jan	Dorne, van		1465-1478		furrier

first name	surname	other name	entry ⁶⁷	death	profession
Gheraert	Dorst, van		1465-1478		
Jan	Dort, van		1454-1456		cobbler
Adriaen	Dosch		1478-1480s		
Anthuenis	Dreelijnc		1437-1444	1456-59	warden of the wax
Wouter	Dretelinc		1465-1478	1475-76	tiler
Jacop	Drieu		1444-1454		
Joos	Drieu		1444-1454		carpenter
Victoor	Duerghys		1437-1444		official in cloth-hall
Jacob	Durreghiis		1457-1465		
Jan	Durreghiis		1457-1465		
Pieter	Dutsche, de		1454-1456		pattenmaker
Jan	Duve		1444-1454		official in linen-hall
Lamsin	Ecke, vanden		1444-1454		
Willem	Ecke, vanden		1444-1454		
Sanders	Ecker, vanden		1465-1478		
Rogier	Eecke, vander		1437-1444		warden of mead
Rogier	Eecke, vander		1479-1480		
Jan	Eede, van		1437-1444		tax collector, visscherien
Ghiselbrecht	Eerden, van		1445-1454		
Govaert	Elsen, van		1478-1480s		
Vincent	Elsen, van		1478-1480s		
Cornelis	Erbout		1465-1478		painter
Jan	Fabiaen		1478-1480s		painter
Cornelis	Ferreet		1478-1480s	1500	linenweaver
Jan	Fierins		1478-1480s		miller
Jan	Filoy		1437-1444		
Jan	Florenis		1444-1454		civic guard
Anthuenis	Florijs		1437-1444		
Jan	Fluers		1444-1454		rosarymaker

first name	surname	other name	entry ⁵⁷	death	profession
Michiel	Focke		1437-1444		
Jacob	Forniek		1478-1480s		
Heindric	Frans		1478-1480s		
Joris	Frans		1465-1478		
Willem	Freineel		1454		
Robert	Gaigneur, le		1478-1480s		
Jan	Geneven, van		1478-1480s		
Jacob	Gheerolf		1478-1480s		
Matheus	Gheillaert		1437-1444	1472-1473	
Gillis	Ghelems		1445-1454	1475-1476	
Jacop	Gheliaert	f. Jans	1471-1472		
Jan	Gheliaert	f. Jans	1471-1472		
Willem	Gheraert		1465-1478		
Francois	Gherats		1450		
Joos	Chier, de		1480-1481		
Jan	Ghildolf		1437-1444		town sergeant
Thielman	Ghileen, van		1437-1444		
Jan	Ghiselbrecht		1478-1480s		
Jacob	Ghiselin		1437-1444		tiler
Lauwers	Ghiselin		1487		
Cornelis	Ghistelhof		1457		
Boudin	Gillis, f.		1444-1454		
Willem	Giselin		1465-1478		
Sanders	Goedkijnt		1465-1478		
Anthuenis	Goossin		1437-1444	1454	
Heyndijc	Goossin		1437-1444	1450	
Jan	Goossin		1444-1454		fruit-seller
Jan	Goossinhove, van		1444-1454		
Jacop	Gossin		1478-1480s		rosarymaker
Pieter	Gossin		1444-1454		painter
Bernaert	Grave, de		1462-1463		

first name	surname	other name	entry ⁸⁷	death	profession
Gheerlof	Grave, de	meester	1465-1478		
Michiel	Grave, de		1437-1444		
Pieter	Grave, de		1437-1444		official in cloth-hall
Pieter	Grave, de		1457-1465		carpenter
Lodewyc	Grave, vanden		1437-1444		
Jacop	Groote, de		1444-1454	1456	furrier
Thielman	Grunelroo		1465-1478		
Pieter	Gruse, de		1478-1480s		
Jan	Grutere, de		1448		baker
Pieter	Habbout		1437-1444		
Heyndryc	Haghenuwe, van		1444-1456		
Pieter	Hamere, de		1437-1444		plasterer
Hendric	Hane, de		1465-1478		
Pieter	Hane, de		1478-1480s		
Nycaise	Haneson		1478-1480s		
Jacop	Hapans		1465-1478		
Michiel	Hardoye, van		1437-1444		
Jan	Hardy, de		1478-1480s		
Lauwers	Harens		1454-1456		bowyer
Olivier	Harentals		1450		
Aernout	Hase, de		1465-1478		
Boudin	Hebbrecht	f. Jans	1454-1456		
Jan	Hebbrecht		1444-1454		
Lamsin	Hecke, van		1454-1456		carpenter
Gillis	Hecke, vanden		1445-1454		
Martin	Hee, van		1465-1478		
Pieter	Heecke, vander		1478-1480s		
Jacop	Heere, de	the young	1465-1478		
Rikewaert	Heere, de		1437-1444		
Jan	Heindrix		1478-1480s		mercier
Jacop	Heine		1478-1480s		

first name	surname	other name	entry ⁸⁷	death	profession
Luuc	Heinsteen		1478-1480s		
Jacob	Helbrecht		1478-1480s		
Heyndryc	Hende, vanden		1444-1456	1456	
Pieter	Hende, vanden		1437-1444		
Victoor	Hende, vanden		1437-1444		
Pieter	Heniriicx		1444-1454		fleece-weaver
Clais	Hert, de		1444-1454		
Jan	Hertoghe, de		1478-1480s		cobbler
Jan	Hessen, van		1478-1480s		
Mahieu	Heye, vander		1465-1478		
Meertin	Heylman		1437-1444		
Jacob	Heyns	f. Lievins	1444-1454		
Jacop	Heyns		1444-1454		fleece-weaver
Jan	Heyns		1444-1454		
Boudin	Heyweerve, van	f. Pieters	1444-1454		
Joris	Hildebrant		1444-1454		
Dine	Hoauere, van		1457-1465		
Willem	Hobbeert		1444-1454		
Clais	Hoghelande, van		1444-1454	1451	wine carrier
Pawels	Hoghelande, van		1437-1444		
Joos	Hoghenhuus, vanden		1444-1454		
Michiel	Hoghevale, van		1457-1465		
Lamsin	Holmen, van		1444-1454	1456	
Jan	Hont, de		1465-1478		
Gillis	Hoonin		1457-1465		
Ghelein	Hoorne, van		1454-1456	1448	
Gillis	Hoorne, van		1437-1444		butcher
Jan	Hoorne, van		1437-1444		painter (image maker)
Aernout	Hophove, van		1457-1465		

first name	surname	other name	entry ⁸⁷	death	profession
Augustin	Hosche, de		1478-1480s		
Jan	Hoste		1478-1480s		
Jan	Houcke, vanden		1444-1454		
Claeis	Houde, van		1457-1465		baker
Jan	Houte, vanden		1444-1454		
Karstiaen	Houte, vanden		1444-1454		
Thomas	Houtmaerc		1465-1478		
Marc	Houtmaere		1465-1478		
Gillis	Houtmers, vander		1445-1454		
Willem	Houvere, vanden		1437-1444		
Aernoud	Hoverstede, vander		1437-1444		
Jacop	Hoye		1444-1454		
Gillis	Hubrechts		1437-1444		
Michiel	Huerne, van		1465-1478	1486-1487	
Bertelin	Hughe	f. Jan	1454-1456	1459	
Lenaert	Hughe		1478-1480s		
Pieter	Hugheloot		1437-1444		
Quintin	Hughs, f.		1478-1480s		
Jan	Hugiesuen		1465-1478		painter
Jacop	Hurter, de		1465-1478		
Anthuenis	Husman		1454-1456		
Jacob	Husoen		1478-1480s		
Ambrosius	Hussuen		1444-1454	1448	
Jan	Huter Eerden		1444-1454		
romen	Hutinc		1478-1480s		
Karel	Hutkerke, van		1478-1480s		
Meeus	Huuches, f.		1437-1444		tax collector, visscherien
Willem	Huuche, f.		1444-1454		
Cornelis	Huuchx, f.		1444-1454		

first name	surname	other name	entry ⁸⁷	death	profession
Maertin	Huutlaten, van		1437-1444		
Symoen	Huvetter, de		1478-1480s		
Jan	Imbrecht		1454-1456		fuller
Jacop	Inghel		1444-1454		old-clothes-seller
Jan	Inghelsche, de		1444-1454		
Victor	Jabbeke, van		1437-1444	1461	baker
Hubrecht	Jacob, f.	f. Jan	1444-1456	1458	
Barthelmeeus	Jacobs, f.		1444-1454		
Jan	Jacops, f.		1444-1454		
Thomas	Jaeghere, de		1454-1456		
Maes	Jaghere, de		1445-1454		
Adriaen	Jans, f.		1478-1480s		
Clais	Jans, f.		1444-1454		
Chernert	Jans, f.		1465-1478		painter (image-maker)
Heyndryc	Jans, f.		1444-1456		
Jacop	Jans, f.		1444-1454		smith
Lauwers	Jans, f.		1437-1444		
Pieter	Jans, f.		1444-1454		tin-potmaker
Jan	Joeis		1457-1465		
Jan	Jonghe, de		1437-1444		cobler
Pieter	Jonghe, de		1437-1444	1452	
Karstoffels	Joos		1444-1454	1448	carpenter
Michiel	Joris		1457		
Cornelis	Joris		1444-1454	1456	
Clais	Keckene, vanden		1437-1444		
Olivier	Keerchove, Den		1444-1454		miller
Pieter	Kempe		1437-1444	1458	
Joris	Kerne		1471-1472		
Willem	Kersmakere, de	called Catte	1456		
Jacop	Keyser, de		1444-1454		hatter

first name	surname	other name	entry ⁸⁷	death	profession
Jan	Keyt, de		1444-1454		tiler
Wouter	Kienaert		1437-1444		
Jan	Kinaert	called 'Spaene'	1465-1478		
Godevaert	Kutseghem, van	the young	1477		
Deins	Lacaut, de		1478-1480s		
Ponthus	Lalem, de		1478-1480s		
Jacop	Lambrecht		1444-1454	1472-73	wheelwright
Jacop	Lambrecht		1454-1456		
Jan	Lambrecht		1444-1454		tax collector, visscherien
Jan	Lamer, de		1478-1480s		
Jan	Lamins	f. Mathys	1444-1454		official in cloth-hall
Adriaen	Lammnis		1437-1444		
Willem	Lamsin		1437-1444		
Bernaerd	Langhe, de		1478-1480s		
Leivin	Langhe, de		1478-1480s		baker
Luuc	Langhe, de		1465-1478		bowyer
Pieter	Langhe, de		1478-1480s		
Jan	Langhemerc, van		1444-1454		
Simeon	Langhemerc, van		1465-1478		tax collector, mead
Joris	Langhermaert, van		1437-1444		
Gabriel	Lantin		1437-1444		
Pawels	Lauwerens, f.		1437-1444		
Adriaen	Lecke, vander		1437-1444		
Lamsin	Lede, van		1444-1454		
Pieter	Leete, vander		1437-1444		official in cloth-hall
Rogier	Leete, vander		1437-1444		
Jan	Legier		1457-1465		

first name	surname	other name	entry ⁸⁷	death	profession
Martin	Lem		1465-1478	1491-92	
Jan	Lenaerds		1444-1454	1462	
Jan	Lenaert		1457-1465		doubletmaker
Heindric	Lende, van Der		1458		
Karstiaen	Lende, van der		1444-1454	1448	baker
Willem	Lene, vanden		1457	1477-80	
Aelberthe	Lent, van		1465-1478		painter- glazier
Willem	Lepele		1478-1480s		
Jan	Ley	the bastard	1457-1465		
Jan	Leyackere, van		1444-1454		warden grain market
Jan	Leye, vander		1437-1444		painter
Maertin	Lieum		1437-1444		
Loy	Lieums		1437-1444		
Jan	Lombaert		1465- 1478		painter
Willem	Lombaerts		1465-1478		
Laser	Lomelin		1465-1478		
Lazer	Lommelín		1478-1480s		
Heindric	Loo, van		1478-1480s		
Herman	Loo, vander		1444-1456	1470-71	
Jasper	Lootens		1478-1480s		
Heyndryc	Lopins		1437-1444	1455	
Adriaen	Losebeke, van		1437-1444	1447	
Pieter	Losebeke, van		1437-1444		currier
Victor	Lossthaert		1437-1444	1459	
Clais	Loufhoghe	f. Michiels	1444-1454		
Joos	Loupaert		1478-1480s		furrier
Jan	Loys		1444-1454		belt-maker
Clais	Lupaert		1437-1444		
Jan	Lutsman		1465- 1478		
Gheraerd	Luucx		1437-1444		wheelwright
Pieter	Lynaert		1437-1444		

first name	surname	other name	entry ⁸⁷	death	profession
Jacop	Mabe, f.		1444-1454		
Pieter	Maersale, de		1437-1444		tax collector, wine
Pieter	Maertins		1437-1444		turner
Wouter	Maertins		1437-1444		
Clais	Maes		1444-1454		ferry-man
Cornelis	Maes		1454-1456	1462-1463	cobbler
Joris	Maes		1454-1456		carpenter
Joris	Maes		1465-1478		
Willem	Maghere, de		1444-1454		
Jan	Mahieu		1437-1444		mercier
Adriaen	Malaert		1437-1444		
Jan	Maldighem, van		1444-1454		cobbler
Joos	Maldighem, van		1444-1454		
Jacop	Male, van		1444-1454	1452	
Loy	Mane, vander		1437-1444		
Cornelis	Martin		1444-1454		shipper
Pieter	Masin		1454-1456		
Simeon	Matharis		1465-1478	1452	
Jan	Matheeus, f.		1444-1454		wheelwright
Jacop	Matheus, f.		1444-1454		
Jacop	Merezeit, de	f. Jans	1444-1454		cook
Jan	Medeville, de		1444-1454		
Adriaen	Meester, de		1444-1454		
Ruebrecht	Mellewaert		1446		
Wijt	Menin		1444-1454	1449	
Pieter	Merle, van		1478-1480s		
Michiel	Merre, vander		1457-1465		
Rodrij	Mersado		1444-1454		
Jan	Mersch, vander		1478-1480s		furrier
Lauwereins	Mersch, vander		1478-1480s		
Claeys	Meruede, van		1478-1480s		

first name	surname	other name	entry ⁸⁷	death	profession
Carstiaen	Mesmaker, de		1478-1480s		
Joris	Metteneye		1457-1465	1472-1474	tax collector, wine
Kerstoffels	Metteneye		1444-1454		tax collector, beer and wine
Wouter	Metteneye		1437-1444		tax collector, wine
Joris	Meulenyser		1437-1444		
Jan	Meus		1478-1480s		
Claeis	Meyere, de		1478-1480s		
Jan	Michiels, f.		1444-1454	1450	
Karstiaen	Michiels, f.		1444-1454		
Jan	Mil, de		1437-1444		
Jan	Minne	son of a guild-brother	1471-1472		turner
Lenaert	Minne		1452		turner
Loy	Minne		1454		turner
Pieter	Minne		1437-1444		
Jan	Moens	the young	1437-1444		tax collector, visscherien
Jan	Moens		1444-1454		painter
Jan	Moens		1437-1444		carpenter
Joos	Moer, de		1457-1465		warden on grain-market
Anthonis	Moere, De		1444-1454		plasterer
Jan	Moere, vanden		1444-1454		plasterer
Anthonis	Moerman		1444-1454		bowyer
Jan	Moeyarrt		1478-1480s		
Aernoud	Mol, de		1454-1456	1462-1463	painter
Stevin	Mol, de		1437-1444		fishmonger
Nicolas	Molenser		1457-1465		
Heyndryc	Monet, de		1444-1456		
Jan	Morael		1446		
Willem	Moreel		1444-1454	1447	furrier

first name	surname	other name	entry ⁸⁷	death	profession
Jan	Moyiert	f. Jans	1478-1480s		
Pauwels	Muesin		1437-1444		
Jan	Mulaert		1437-1444		tax collector, visscherien
Gheraert	Munte, vander		1445-1454		
Lauwers	Mussche		1444-1454		official in linen- hall
Pieter	Musster, de		1437-1444		
Joes	Muushont		1470-1471		official in cloth- hall
Joriis	Muushont		1470-1471		official in cloth- hall
Alardin	Muushout		1444-1454		
Thomas	Naeyer, de		1478-1480s		
Maertin	Naghelmaker, de		1437-1444		silversmith
Andries	Nayere, de		1437-1444	1462-1463	
Loy	Neue, de		1437-1444	1451-1452	
Jan	Nieubackere, de		1444-1454	1452-1453	
Jan	Nieuwenhove		1444-1454	1452	tax collector, wine
Coenraerd	Nieuwenvelde, vanden		1444-1454		
Loonis	Noble, de		1465-1478		
Jacop	Noze		1444-1454		
Joes	Oghelande, van		1457-1465		
Lamsin	Ohiren, van		1454-1456		weaver
Willem	Oliviers		1478-1480s		
Jannes	Onin		1437-1444		
Maertin	Onin		1437-1444		
Andriaen	OnLiend, onder		1454-1456		
Walewyn	Ordoenge		1437-1444		
Jan	Oste		1437-1444		tax collector, visscherien
Heindric	Osterlinc	meester	1478-1480s		

first name	surname	other name	entry ⁸⁷	death	profession
Ector	Oudenaerde, van	Hector	1437-1444	1477-1478	official in cloth-hall
Jan	Overbeke, van		1478-1480s		
Willem	Pret		1454-1456		
Lievin	Paie, de		1454-1456		miller
Boudin	Palinc		1479-1481		
Jan	Panckouke		1465-1478		
Boudin	Pape, de		1437-1444		
Jan	Pape, de		1459		carpet weaver
Wulfaert	Pape, de		1444-1454		
Jan	Parlant		1444-1454		broker
Wouter	Paselin	called Stuetelkin	1444-1454	1472-1473	carpet weaver
Jan	Payere, de		1444-1454	1445	miller
Jan	Payere, de		1444-1454	1454	furrier
Olivier	Payere, de		1454-1456		
Heindric	Peckel		1478-1480s		
Joos	Peel		1444-1454		
Jan	Peyns	f. Pieters	1444-1454	1459	
Jan	Piers		1478-1480s		
Cornelis	Pieter, vander		1444-1454		cobbler
Pauwels	Pieters	f. Willems	1437-1444		
Jacop	Pieters, f.		1444-1454		
Lauwers	Pieters, f.		1437-1444		
Jan	Pieters, f.		1444-1454		beltmaker
Cornelis	Pieters, vander		1444-1454		doubletmaker
Matheus	Pieu, de		1437-1444		
Huuchkin	Pijlmakere, de		1454-1456		
Andries	Pinshallint		1465-1478		
Fransoeys	Pitte, van		1444-1454		painter
Leivin	Pluchoy		1465-1478		
Heindric	Poele, vanden		1457-1465		

first name	surname	other name	entry ⁸⁷	death	profession
Jan	Poele, vanden		1450		mason
Jan	Poelvoet		1444-1454		dyer
Victor	Poelvoet		1444-1454		rosarymaker
Percheuale	Polderman		1437-1444		
Jacop	Pollin		1444-1454		
Pieter	Pollin		1437-1444		carpenter
Jacob	Poots		1457-1465	1477-1480	
Hubreche	Porre		1437-1444		
Huwaert	Posin		1465-1478		
Jacob	Pots		1451	1457	
Jan	Pots		1437-1444	1451	
Joriis	Poucken, van		1444-1454		
Jan	Praet, van		1478-1480s		official in linen-hall
Lodweic	Praet, van		1478-1480s		
Victor	Prim		1454-1456		
Carstoffels	Prömbout		1465-1478		
Stevin	Pruet, de		1478-1480s		
Lawiers	Pruetel		1454		potter
Victor	Prumbout		1444-1454	1473-1474	
Fransoeys	Puetin		1444-1454		
Coryn	Putoor		1437-1444	1451	
Jan	Quane		1437-1444		
Cheraert	Quareit		1478-1480s		
Karstiaen	Quareit		1478-1480s		mason
Gillis	Quintin		1437-1444		chandler
Jan	Quistecorne		1478-1480s		
Jacop	Raed, de		1444-1454		baker
Willem	Raet, de		1437-1444		barber-surgeon
Jacop	Raeubleesth		1444-1454		
Heyndryc	Rasschaert		1446		
Joos	Rave, de		1444-1454		

first name	surname	other name	entry ⁸⁷	death	profession
Loy	Recel		1454-1456		broker
Jan	Reyloof	f. Willems	1444-1454		
Jacop	Reyngoot		1437-1444	1452	
Adriaen	Reynnebout	called Coc	1437-1444		
Rikewaert	Reynscoof		1437-1444		
Jacop	Ricele, van	the young	1444-1454		
Gisebrecht	Riebeke, van		1457-1465		
Joris	Riede, vanden		1444-1454		
Jan	Riicke, de		1444-1454		
Adriaen	Rijcx		1437-1444		
Jacop	Rijx		1465-1478		
Chylein	Rikebou		1445-1454	1462-1463	
Joris	Rikelike, de		1444-1454		
Anthuenis	Rikewaert	Hannins	1437-1444		
Pieter	Rikewaert		1437-1444		
Jan	Riquaert		1457-1465		weaver
Pauwers	Riquaert		1478-1480s		
Pieter	Risele, van		1459		
Jooris	Rissaert		1478-1480s		
Romboet	Roboeis		1478-1480s		
Pauwels	Robrecht		1444-1454		
Jan	Romniel		1444-1454		
Michiel	Roo, van		1480-1481		
Lodewyc	Rooden, van		1437-1444		tax collector, beer and wine
Rikewaer	Rovere, de		1437-1444		
Anthuenis	Ruddere, de		1437-1444		cooper
Sanders	Ruebins		1465-1478		
Anthuenis	Ruumbeke, van		1437-1444		
Gheraerd	Ruwe, de		1437-1444	1459	tax collector, visscherien
Joris	Ruwe, de	f. Powels	1448		tax collector, visscherien

first name	surname	other name	entry ⁸⁷	death	profession
Michiel	Rye, van		1465-1478		
Jan	Ryme, vanden		1437-1444		
Jacop	Ryssele, van		1444-1454		barber-surgeon
Chilsbrecht	Saictel		1478-1480s		
Pieter	Salemanke, de		1478-1480s		
Joes	Sameide, vander		1457-1465		
Colaert	Scaecht		1478-1480s		
Jacop	Scaer		1437-1444		beltmaker
Anthuenis	Scarre		1437-1444		
Jacop	Scepstale, van		1457-1465		
Jan	Scinc		1465-1478		cobbler
Cornelis	Scoenacker, van		1478-1480s		
Maere	Score		1437-1444		
Jan	Scors, van		1457-1465		
Geronimus	Scrapper		1478-1480s		
Jan	Scuetelare, de		1437		cobbler
Jan	Sencerin		1465-1478		
Jan	Sende, vander		1478-1480s		
Jacop	Seppin		1444-1454		
Cornelis	Sey		1444-1454		ferry-man
Michiel	Sey		1437-1444		
Jan	Sheerlippens		1444-1454		
Anthuenis	Sint Omaers, van		1437-1444	1448	broker
Carstoffel	Siseneel, de		1478-1480s		
Clais	Slabbaert		1444-1454		
Michiel	Slanghebrouc, van		1437-1444		furrier
Philips	Smalevoorde, van		1437-1444	1458	
Jan	Smeekaert		1437-1444		
Boudin	Smit, de		1437-1444		

first name	surname	other name	entry ⁸⁷	death	profession
Jacob	Smit, de		1454-1456		hatter/bonnet maker
Jan	Smit, de	f. Adaems	1465- 1478		official in linen-hall
Jan	Smit, de		1444-1454		bowyer
Joriis	Smit, de		1457-1465		
Willem	Smit, de		1437-1444		fuller
Robbrecht	Snaccdale, van		1465-1478		
Cornelis	Solle		1478-1480s		
Jan	Sollier, de		1465- 1478		
Pauwels	Speye, vander		1437-1444		
Pieter	Speye, vander		1478-1480s		baker
Joris	Spinnette, Der		1444-1454		
Pieter	Spotte	the young	1444-1454		baker
Pieter	Spottin		1437-1444	1455	
Karstiaen	Spronchaghe		1478-1480s		
Roger	Stamps, van		1478-1480s		
Jan	Standaer		1444-1454	1449	warden of the soap
Jan	Stasin		1444-1454		wheelwright
Cornelis	Stawijc, van		1449		carpenter
Jacop	Steene, Den		1437-1444		policeman
Olivier	Steenlant, van		1465-1478		
Jacop	Steepstale, van		1444-1454		
Jan	Steylin		1444-1454	1473	official in cloth-hall
Mathys	Steylin		1437-1444		official in cloth-hall
Pieter	Sticle, vander	Meester	1478-1480s		
Joriis	Stichele, vander		1444-1454		carpenter
Karels	Stijnckel		1437	1455	
Michiel	Stocke, van		1479-1480		doubletmaker
Vincent	Stockelin		1437-1444		
Pieter	Stole, vander		1437-1444		

first name	surname	other name	entry ⁸⁷	death	profession
Joriis	Straten, van		1444-1454		
Sanders	Straten, van		1465-1478		
Willem	Straten, van		1437-1444		
Adriaen	Strooman		1437-1444		
Jan	Stulaert		1444-1454		
Pieter	Suburch, van	heere	1478-1480s		
Jan	Suffenet		1465-1478		
Gillis	Swane, de		1437-1444		
Diederijc	Swolmen, van		1444-1454		
Jan	Symoens		1478-1480s		baker
Victor	Symoens, f.		1437-1444		
Gabriel	Tant		1437-1444		
Jacop	Tardelant		1437-1444		
Rikewaer	Tayaert		1437-1444		
Mathys	te Beelfroit		1445-1454		
Joos	Teldre, de		1444-1454		cobbler
Karsteloot	Teldre, de		1444-1454		
Willem	Temmerman		1445		ramen
Willem	Temmerman		1465-1478		dyer
Cornelis	Tempseke, van		1444-1454		painter (image maker)
Gabriel	Tempseke, van		1459		
Ghinelain	Tempseke, van		1454-1456		painter (image maker)
Lodewyc	Tempseke, van		1446	1472	knight
Pieter	Tempseke, van		1454-1456		painter (image maker)
Jacop	Teus		1465-1478		
Pieter	Thoroudt, van		1437		
Diene	Tiel, van		1465-1478		
Jan	Tilborch, van		1448		sadle-maker
Willem	Tinneghieterre, de		1437-1444		
Lauwers	Tolin		1454-1456		fruit-seller

first name	surname	other name	entry ⁸⁷	death	profession
Jan	Toluin		1444-1454		
Lauwers	Toluin		1444-1454		turner
Pieter	Toroud, van		1437-1444		millar
Jacop	Torreman		1444-1454		official in cloth-hall
Philips	Tournoys		1437-1444		
Loy	Trappe		1444-1454		
Ledenaert	Trieren, van		1444-1454		
Dieric	Troyen, van		1478-1480s		dyer
Joes	Truebelin		1457-1465	1477-80	
Joos	Truebelin		1478-1480s	1479-80	broker
Pieter	Truebelin		1437-1444		tax collector, mead
Lenaert	Turzen, van		1454-1456		dyer
Jan	up Lyey		1444-1454		
Jan	Upten Busch		1444-1454		
Jacop	Utepoel		1457-1465		
Jan	Utereede		1437		
Jan	Vaect, de		1444-1454	1461	
Jan	Vagheviere, vanden		1457-1465	1474-75	fishmonger
Anthuenis	Vagheviere, vanden		1437-1444	1460	broker
Jacop	Vagheviere, vanden	f. Anthonius	1437-1444	1462-63	broker
Riquaert	Valbrecht		1478-1480s		
Cornelis	Valkenare, de		1480-1481		
Adriaen	van	surname removed	1437-1444		
Anthuenis	van	surname removed	1437-1444		
Vincent	van	surname removed	1444-1454		
Jan	van	surname removed	1457-1465		

first name	surname	other name	entry ⁸⁷	death	profession
Jan	Vande	surname removed	1454-1456		
Jacop	Vander	surname removed	1454-1456		
Jacop	Vardebeke, van		1444-1454	1451	
Cornelis	Varsenare, van		1444-1454		policeman
Pauwels	Veldam		1437-1444		tax collector, visscherien
Joriis	Velde, vanden		1477-1478		
Joris	Velde, vanden		1444-1454		old-clothes-seller
Lauwers	Velde, vanden		1444-1454	1459	smith
Lodewic	Velde, vanden		1444-1454		old-clothes-seller
Willem	Velde, vanden		1437-1444		warden of the soap
Pieter	Velop		1478-1480s		
Luuc	Venange, van		1444-1454	1473-1474	
Pieter	Venerden		1465-1478		
Lawers	Vercht, vander		1457-1465		
Pieter	Verdonc, van		1437-1444		
Jacop	Vertruuden		1444-1454		
Brixtius	Vic, de		1457-1465		
Willem	Vilaert		1437-1444		
Lodewyc	Vinaytsen, van		1444-1454		
Foriaen	Vinc, de	Meester	1444-1454	1474-1475	
Joes	Vindaemie, vander		1457-1465		
Cornelis	Visch, de		1444-1454		baker
Andries	Viven, van		1437-1444		painter (image maker)
Cornelis	Viven, van		1478-1480s		
Jan	Vivere, vander		1444-1454		weaver
Joris	Vlamijnpoorte, vander		1437-1444	1451	tax collector, wine

first name	surname	other name	entry ⁸⁷	death	profession
Moriss	Vleeshauwer, de		1465-1478		
Jan	Vleschauvere, de		1457-1465		
Jan	Vocht, de		1478-1480s		warden of the English wool
Riquaert	Volbrecht		1457-1465		silversmith
Jan	Volkaert	fVictoors	1437-1444		baker
Jacop	Voocht, de		1454-1456		scabbardmaker
Gillis	Vos, de		1437-1444		cobbler
Heindric	Vos, de		1478-1480s		wine-measurer
Jacob	Vos, de		1478-1480s		cabinet-maker
Jan	Vos, de		1444-1454	1451	potter
Jan	Vos, de		1444-1454	1451	carpenter
Lauwers	Vos, de		1454-1456	1472-1473	tiler
Lauwers	Vos, de		1444-1454	1455	cabinet-maker
Pauwels	Vos, de		1437-1444		
Pieter	Vos, de		1437-1444	1447	tailor
Roeland	Vos, de		1437-1444	1459	clothes-seller
Kristofls	Voughnenaë, de		1454-1456		
Heindric	Vrie		1457-1465		armourer
Jorys	Vriese, de		1465-1478		potter
Mathijs	Vriese, de		1445-1454		potter
Daneel	Vroelant		1465-1478		
Boudin	Vryere, de		1444-1454		
Claris	Vuaelstot, van		1457-1465		
Jacop	Vulpont		1454-1456	1447	broker
Pieter	Vuten, van		1478-1480s		
Rombout	Wachtere, de		1454-1456		
Heindric	Waghe		1478-1480s		thatcher
Heindric	Waghe		1457-1465		
Jacop	Waghe		1444-1454	1460	
Jan	Walgherlinc		1457-1465		mason

first name	surname	other name	entry ⁸⁷	death	profession
Jan	Walle, vanden	f. Jans	1444-1454		tax collector, beer and mead
Lodewyc	Walle, vanden		1437-1444		warden in the new-hall
Maertin	Walle, vanden		1437-1444		official, Vogelmarkt
Jacob	Walle, vander		1444-1454		
Stasin	Waneede		1465-1478		
Clais	Watre, vanden		1444-1454		
Jacop	Watre, vanden		1444-1454		
Philips	Wee, vander		1479-1480		
Ogier	Weerde, Den		1437-1444		
Remez	Weerde, vander		1437-1444		carpenter
Joos	Weghen Opere		1454-1456		
Cornelis	Weits		1478-1480s		
Jan	Weits		1478-1480s		broker
Jacop	Wendelier		1444-1454		
Jan	Werde, van		1444-1454		
Jan	Wert, de		1444-1454		shearer
Heindric	Wesvoerde, van		1452	1470-1471	
Gillis	Wesvoorde, van		1465-1478		dyer
Cornelis	Wesvorde, van		1465-1478		dyer
Jan	Wevere, de		1444-1454		cheesemonger
Jan	Weytins		1444-1454	1459	
Joris	Weytins		1444-1454	1452-1453	thatcher
Pieter	Wiele, van		1444-1454		
Jan	Wijngaerde		1465-1478		
Aernoudt	Wilde, de		1437-1444		
Ruebrecht	Willeman		1437-1444		
Joos	Willems, f.		1478-1480s		
Pieter	Willems, f.		1451	1480	carpet weaver
Reymer	Willems, f.		1465-1478		
Willem	Wilmans		1454-1456		fuller

first name	surname	other name	entry ⁸⁷	death	profession
Willem	Wils		1437-1444		shipper
Gheraert	Wimes, de		1478-1480s		
Jan	Wingaerde, vanden		1465-1478		great ramen
Gheraerd	Wisse		1445-1454	1447	
Cornelis	Witte, de		1478-1480s		
Jacop	Witte, de		1437-1444		tax collector, beer and crane
Joos	Witte, de		1437-1444	1459	tax collector, visscherien
Wadde	Witte, f.		1437-1444		
Jan	Wittebroot		1478-1480s		mason
Herman	Wolbrecht		1465-1478		
Jan	Wouters		1444-1454	1449	
Jan	Wouters, f.		1444-1454	1458	wheelwright
Jan	Wree, de		1478-1480s		carpenter
Willem	Wte Wyngarde		1465-1478		
Heyndijc	yMarkem		1437-1444		
Joes	Ysendike, van		1457-1465		
Jan	Ysewl, van		1444-1454		
Jan	Yzenbaert		1444-1454		
Jan	Zeghers		1444-1454		weaver
Willem	Zipe, vander		1437-1444		
Pieter	Zoeteneue		1437-1444		mercier
Boudin	Zoeters		1444-1454	1459	old-clothes-seller
Gillis	Zoeters		1445-1454		
Anthuenis	Zuerijnc		1437-1444		
Jacop	Zuernut		1444-1454		
Stevin	Zuerync		1457-1465		
Andries	Zuutvoort		1437-1444		
Jan	Zwijn		1437-1444		wine carrier
Rogier	Zwinevoorde, van		1437-1444		

TABLE 4, ARCHERS

first name	surname	other name	entry	death	profession
		My lord of Moerkerke	1454	1472	
Gheraerd	Ackere, van		1461		sawyer
Fransoys	Adaems		1454	1464	baker
Heindric	Adaems		1479-1480		
Anselmus	Adornes	Meester	1454	1483	town treasurer
Heindric	Adornes		1479-1480		brewer
Jacob	Adornes		1454	1465	warden of the soap
Jeromime	Adornes		1461		
Jeromyus	Adornes		1465		
Pieter	Adornes	the young	1455	1464	wine tax-collector
Willem	Aecht, van		1479-1480		brewer
Gillis	Aercheem, van		1462		tavenier
Pieter	Aernonde		1463		shipper
Heyman	Aernouds, f.		1459	1479-80	
Stasin	Aertchier, de		1455	1476	
Philips	Aertryke, van		1454	1472	wine tax-collector
Jan	Aes, f.		1479-1480		furrier
Anthuenis	Alaerd		1473		carder
Gautier	Alaerd		1479-1480		
Jacob	Alaerd		1465		chandler
Symoen	Alaerd		1454		
Willem	Alaerd		1454		
Jan	Amere, van	called Waltvauc	1467		
Jacob	Ameye, vanden		1476		fleece-weaver
Heindrics	Andelie		1463		brewer
Willem	Andries		1454		
Pieter	Aradyn		1464		copyist

first name	surname	other name	entry	death	profession
Pieter	Arpen, van		1453	1456 -59	
Jacob	Austrate, van	Brezel	1471		
Jan	Baelyn, de		1454	1472	
Jan	Baelyn, de		1472		
Mertin	Baelyn, de		1472		
Claise	Baerd		1468		weaver
Jacob	Baerd		1453	1463	mill-maker
Jan	Baertmaker, de		1453	1466	mill-maker
Cornelis	Baes		1454		
Gossin	Bake		1477		wool merchant
Jan	Bakra, de		1455		hatter/ bonnetmaker
Joos	Balberghe, vanden		1454	1456 -59	
Willem	Bananere		1454	1456 -59	
Anthuenis	Banc, vanden		1454	1456 -59	
Heyndric	Barthauw		1455	1456 -59	
Jan	Bassee, de		1453	1466	
Jan	Bassevelde, van		1453	1464	tanner
Pieter	Bate		1460	1474	
Willem	Beauvais, de		1461		
Symoen	Beekaerd		1477		fuller
Bame	Beeke, vanden		1452	1456-59	
Jan	Beezaerd		1453		
Boudin	Benne		1469		shipper
Diederic	Bentheem, van		1460		official in cloth- hall
Govaerd	Berchove, van		1479-1480		loriner
Heindric	Berghe, vanden		1468	1473	tiler
Jan	Berghe, vanden	f. Gillis	1459		shipper
Willem	Berghe, vanden		1478		tiler
Joos	Berghe, vanden		1454		
Cornelis	Berlemont		1453	1456-59	

first name	surname	other name	entry	death	profession
Pieter	Bernaerds		1455		sawyer
Jan	Berout		1455		cooper
Jan	Berthil		1453	1456-59	
Joris	Beryc		1454		
Jan	Bette		1479-1480		tiler
Antheunis	Bettens		1472		cook
Jan	Beulyeu, de		1453	1466	
Loy	Beuveys, van		1460		
Jan	Beyts		1473		tanner
Gillis	Biere, vander		1455	1456-59	
Jacop	Bierse, van		1455		
Jan	Bisscop, de		1462		carpenter
Oomaer	Bladelin		1460		
Jan	Bloc		1477		tailor
Jan	Bloc		1473		fletcher
Gillis	Bloc, de		1454		
Gillis	Blockeel		1454		
Loonise	Blyde, de		1468		hatter/ bonnetmaker
Claise	Boele	the old	1454	1466	
Malin	Boele		1454	1466	
Lodwyc	Boghaerde, vanden		1454	1456-59	
Ghiselbrecht	Boghe, vanden		1453	1456-59	
Heindric	Bolleken	f. Philips	1472		ramen
Jacob	Bonin		1454		beer-tax collector
Jan	Bootkin		1454	1479?	
Carel	Bordoen	Tsarel	1467		goldsmith
Hubert	Borlet		1453		
Jan	Borlet		1451		
Heindric	Borne		1454	1461	shipper
Jan	Bortien		1473		cake-baker

first name	surname	other name	entry	death	profession
Adriaen	Bouden	f. Pauwels	1478		beer carrier
Boudin	Boudins, f.		1462	1477	
Jan	Boutant		1468		brewer
Leenaerd	Boutkin	f. Jacob	1454		
Pieter	Bouverije, de		1454		official in cloth-hall
Jan	Boyegheen, van		1454		
Pauwels	Boykin		1454		official great and little ramen
Pieter	Boykin		1467		bowyer
Jan	Braem		1472		money-changer
Zeegher	Brake, vanden		1467		brewer
Lonis	Brant, de		1454	1456-59	
Lud	Brauer, de		1479-1480		baker
Willem	Brauer, de		1469		baker
Ooste	Breeda, van		1460		barber
William	Breende		1461		
Jan	Brest		1470		baker, town-baker
Jacob	Breydel		1454	1465	wine tax-collector
Jan	Breydel		1452		image-painter
Lodewyc	Breydel		1454		image-painter
Tobias	Breydel	f. Jans	1479-1480	1497	image-painter
Jacob	Broc, de		1453	1464	
Alaerd	Broucke, vanden		1452		
Jan	Broucke, vanden		1454	1466	shearer
Pieter	Broucke, vanden		1454	1456-59	sawyer
Jan	Bruec, de		1452		fletcher
Jan	Brugge, vanden		1459		shipper
Heindric	Brugghe, vanden		1475		
Jacob	Brugghe, vanden		1465		brewer

first name	surname	other name	entry	death	profession
Wulfaert	Brugghe, vanden		1466		carpenter
Mertin	Brune, de		1460	1477	cobbler
Pieter	Brune, de		1479-1480		currier
Jacob	Bruneel		1463		baker
Pieter	Bruneruwe		1462		
Jan	Bruneruwe, de	Pepere	1454	1469	
Jan	Bruneruwe, de	f. Jacobs	1469		
Gillis	Brunn, le	Pype	1460		fletcher
Diederic	Brunsteen		1453	1471	warden-selling English wool
Jacob	Bruugheman	te Carel Candy	1472		
Jan	Bryseel		1461		
Alaerd	Brysoen		1454	1479-80	tin-potmaker
Joos	Brysync		1467		tailor
Jan	Budt, de	the young	1453		
Jan	Budt, de		1460		shipper
Christoffels	Buerwaen, van		1478		scabbard-maker
Mertin	Burgrave, de		1454		
Jacob	Burse, vanden		1454	1468	wine tax-collector
Amelinde	Buschere, de		1455	1468	
Gillis	Bussche, van den		1466		hatter/ bonnetmaker
Jan	Bussche, vanden		1454	1461	barber
Heynrijc	Bye, de		1455	1468	
Pieter	Bynes	Pyerkin	1467		
Jacob	Caelwaert		1469		bowyer
Adriaen	Caervoet		1454	1479	
Jacob	Caneel	f. Jacob	1466		
Jan	Caneel		1462		fishmonger
Lauwers	Cappal		1466		turner
Jacob	Carel		1458		

first name	surname	other name	entry	death	profession
Jan	Careryere, vanden			1454	
Jan	Carpetnyer		1454		smith
Jan	Castele, vanden		1454	1470	tin-potmaker
Jan	Caugheiner, van		1459		
Aernoud	Caus		1451	1456-59	barber
Jan	Cazerijc, vanden		1454	1456-59	
Baustoen	Chrislix			1454	
Gheraerd	Clais		1453		
Pieter	Clarhoudt		1478		
Jan	Clawaert		1452		plasterer
Gillis	Clais		1453	1463	tax collector
Jan	Clais		1479-80		baker in 'langhe wynck'
Carsteloot	Clais, f.	Lotin	1453		
Jan	Clais, f.	the young	1477		baker
Jan	Clais, f.	f. Jan (from 1477 'the old')	1455		baker
Victor	Clarhout, van		1461		
Adriaen	Clerc, de	heere (1465)	1461		furrier
Lodwyc	Clerc, de		1454		
Mychie	Clerc, de		1450	1456-59	
Wilem	Clerc, de	f. Amands	1461	1471	cook
Lauwers	Cloet		1454	1463	
Sakeris	Cloosman		1459	1456-59	
Jan	Clyngherman		1479-1480		scale-maker
Jan	Coc, de		1454		fuller
Donaes	Coene	meester	1472		
Gheeraert	Coene		1468		cobbler
Jooris	Coesyn		1455		hatter/ bonnetmaker
Antheunis	Colins	f. Corneil	1463		

first name	surname	other name	entry	death	profession
Cornelis	Colins		1454		fleece-weaver
Jan	Colne	f. Jans	1465		
Adrian	Coninc, de		1468		embroiderer
Jan	Cocoman		1468		official in grainmarket
Jan	Cools		1479-80		weaver
Jan	Cools		1453	1464-65	cabinet-maker
Aernoud	Coopman		1453		
Jan	Coopman		1467		image-painter
Jasper	Coppins		1460		
Vincent	Cossyer		1473		brewer
Gheeraert	Coster, de		1473		baker
Lauwerens	Cotengyes		1463	1468	brewer
Pieter	Cotengyes		1463		brewer
Gheraerd	Cotheem, van		1455	1468	tin-potmaker
Perriijn	Cottheux, les		1454	1456-59	
Pieter	Cousteyn		1475		painter (for Charles the Bold)
Pieter	Crane, de		1454	1456-59	shipper
Thoseyn	Crane, vanden		1459		
Jan	Craye		1454	1486	hatter/ bonnetmaker
Gheraerd	Crempe		1454		potter
Pieter	Crits, de		1477		copyist
Willem	Croes	the young	1478		baker
Jan	Crunyghhe, van		1454	1463	
Jan	Cuekele		1460		
Jan	Cuekene, de		1454		
Anthuenis	Cuelnare, de		1454	1468	
Gillis	Cule, van		1454	1461	
Jan	Cuper, de	f. Jans	1454	1456-59	painter
Willem	Cupere, de	f. Jacob	1463		cooper

first name	surname	other name	entry	death	profession
Roegier	Custaer		1455		
Heynryc	Cutsegheen, van		1455	1461	weaver
Rogier	Dale, van		1452		smith
Rogier	Dale, van		1463		lock-smith
Aelbrecht	Dale, vanden		1452	1456-59	
Jacob	Daman		1452	1456-59	
Pauwels	Damman		1454	1456-59	
Pieter	Damman		1460		
Jasper	Dammere		1459		warden-selling English wool
Daneel	Daneels		1467		tanner
Gillis	Daneels		1453		
Jan	Daneels		1453		fuller
Pieter	Daneels		1467		glover
Reyiner	Deeken		1455		
Adriaen	Deeken, de		1453	1478	
Jan	Deeken, de		1452	1456-59	fuller
Jan	Deel		1472		barber
Reyner	Delien, de		1454	1456-59	
Jan	Des Planckes	Called Boontant	1469		
Karel	Detgheer		1477		rope-maker
Bernaerdt	Deynaerdt		1459		
Jan	Dhammer		1477		potter
Jasper	Dhane		1462	1473	mason
Philips	Dhane		1468		hatter/ bonnetmaker
Colaert	Dhaut		1478		
Jacob	Dhomaes		1453	1456-59	
Jan	Dhondt	f. Jan	1455		shearer
Adriaen	Dhoosche	f. Moress	1467		
Moress	Dhoosche		1450		
Pieter	Dhoude		1479-1480		tiler

first name	surname	other name	entry	death	profession
Lyoen	Dictinde, vanden		1468		potter
Lodewijc	Diederic		1479-1480		clerk of the town
Tosseyn	Doby		1471		baker
Jacob	Dolyslaye		1468		beer carrier
Jan	Domynijkele		1469	1492	goldsmith
Pieter	Donc, vanden		1455	1470	official, little ramen
Jan	Doorne, van	f. Jacob	1463	1471	brewer
Jan	Dopper, de		1454	1486-1501	
Thoseyus	Dotenys		1452		
Michel	Douckaerd		1465		cooper
Anthuenis	Dreelync		1452	1456-59	
Alaerd	Driesche, vanden		1452	1456-59	official in grainmarket
Jacob	Driesche, vanden		1454		hosier
Jacob	Drooghe, de		1478		corn-measurer
Adriaen	Dunc		1471		hatter/ bonnetmaker
Jan	Dunder, de		1454	1456-59	
Jan	Ecke, van	Boutkin	1460		
Rogier	Ecke, van		1453	1456-59	
Berteloot	Ecke, vanden		1454	1471	
Jacob	Ecke, vanden	Boutkin	1464		
Jan	Ecke, vanden		1470		shearer
Taelgefeer	Ecke, vanden		1453		
Jan	Eekele, van		1475		beer carrier
Hanekin	Eeseene, van	f. Rogier	1467	1471	
Pieter	Eevaert		1455		glover
Jan	Elst, vanden	f. Williem	1471		ship-wright
Jacob	Erden, van	f. Williem	1471		fletcher
Jan	Ere, vanden		1471		shearer

first name	surname	other name	entry	death	profession
Jan	Eyde, van		1472		wine-measurer
Aernout	Eygherwey		1471		cake-baker
Jan	Fassuer		1454	1468	
Willem	Felle, de		1461		carpenter
Willem	Fenere, de		1454	1473	
Aernoud	Feytin		1460	1479-80	bowyer
Jan	Florij		1454	1472	
Athuenis	Flornes		1460		wine carrier
Jan	Foreest		1452	1456-59	smith
Anthueins	Forlengiet		1454		
Gheraerd	Formanteet		1454	1470	loriner
Casin	Formanteet, de		1454	1456-59	
Jan	Fornijer		1454	1468	currier
Pieter	Fornis		1460		
Jacob	Freytin		1476		cooper
Jan	Frommentier	the young	1451		
Jan	Frorye		1460		
Pieter	Fulre, de		1452	1456-59	
Jacob	Gabet		1454		
Heindric	Gasselle, van		1461	1464	wine carrier
Jan	Gausebrouc, van		1454	1468	
Pieter	Gaveeler, de		1463		baker
Malin	Geerstekoorn		1479-1480		tiler
Pieter	Gheilezuene		1468	1477	shipper
Robaerd	Ghelgaert		1460	1473	
Adriaen	Ghellync		1479		
Cornelis	Gheraerde		1454		
Willem	Gheraerde		1453		painter
Fransoys	Gheric		1469		butcher
Mathys	Gheystere, de		1463		labourer (in the wyn)

first name	surname	other name	entry	death	profession
Mathys	Ghezeller		1460	1476	
Mertin	Ghijzelbrecht		1453		goldsmith
Jacob	Ghilgebaer			1461	
Joos	Ghistele, van		1453	1456-59	tax collector
Jan	Ghistelhof		1454	1456-59	
Gheraert	Ghole		1454		
Hillewaer	Ghysegheem, van		1461		
Jacob	Ghyselin		1464	1466	
Jan	Ghyselin	f. Joris	1479-1480		broker
Joris	Ghyselin	meester (from 1480)	1459		tiler
Cornelis	Gillewycx		1478		baker
Jan	Gillis		1465		shipper
Laurens	Gillis		1474	1479-80	tiler
Baltin	Gloyere, de		1455	1475	glover
Jan	Glyllis, f.	'Batspaolre'	1453	1456-59	
Pieters	Goris		1455		spicer
Zeegher	Gracht, vanden		1454		shearer
Jacob	Grave, de		1477		labourer
Jan	Grave, de		1454	1456-59	tiler
Roeland	Grave, de		1465		armourer
Laus	Grave, vanden		1460		
Pieter	Graveeler		1465		
Lauwers	Groote, de		1471		
Ghildolf	Groothee, de		1455		tin-potmaker
Jan	Grote, de		1454		glover
Jan	Grulis		1451	1456-59	
Lansin	Gruwe, vanden		1461		
Symoen	Guts, de		1454		
Philips	Haa, vanden		1479-1480		old-clothes-seller
Gherhaet	Haerc		1471		goldsmith

first name	surname	other name	entry	death	profession
Joos	Halle, van	f. Williem	1461		tailor
Jan	Halle, vanden		1454	1454	
Pieter	Hansen		1472		
Chrispaen	Hargync		1450	1461	
Maertin	Hauwer, vanden		1455		
Jacob	Hazaardt		1454		
Joos	Hebbins		1463		painter
Jan	Hecke, van	Boutkin	1453		bowyer
Rogier	Hecke, vanden		1455		
William	Heede, vanden		1463		millar
Jan	Heer, de	meester	1468		girdler
Anthuenis	Heere, de		1454	1456-59	tax collector, pondere
Berteline	Heere, de		1453	1456-59	
Jacob	Heere, de	f. Anthuenis	1471		
Marc	Heere, de		1451	1456-59	
Jan	Helugghenm		1474		plasterer
Clays	Hert, de		1452	1461	
Ruebin	Hert, de		1454	1456-59	
Jan	Hettere, van		1454	1456-59	
Jan	Heye, vanden		1469		hatter/ bonnetmaker
Jan	Heyndricx	f. Lond	1475		fruitmerchant
Jacob	Heyndrix		1478	1506	tiler
Cornelis	Hille, van		1454	1466	cardmaker
Jacob	Hille, van		1455	1466	
Jan	Hille, van		1454	1467	
Lauwers	Hille, van		1461		
Loy	Hille, van	Lodewic	1471		hatter/ bonnetmaker
Leivin	Holbeeke, van		1455	1456-59	
Pieter	Honkeryc, de		1460		
Jacob	Hoogstraet, van		1469		brewer

first name	surname	other name	entry	death	profession
Heindric	Hoogstraete, van		1468		labourer (in oost'lyn)
Ghyoorde	Hoorne		1454	1456-59	
Jan	Hoosche, de		1454	1456-59	
Zegher	Hoose	f. Ghysel- brecht	1478		
Joris	Hornewedere		1469		carpenter
Jan	Houve, vanden		1471		beer carrier
Jacob	Hove, vanden		1454	1468	goldsmith
Roeland	Huele, vanden		1449	1456-59	
Pieter	Hugheyns		1460		chandler
Anthuenis	Hutte Wulghe		1453	1469	
Fransoys	Hutte Burch		1470		brewer
Fransoys	Hutte Kelnare		1460		
Trenwoudt	Hutte Kelnare		1461	1486	
Gheeraert	Huubin		1478		pattenmaker
Cornelis	Huughe		1466		goldsmith
Ictor	Huusman	Hector	1479-1480		scabbard-maker
Jan	Huwet		1454	1478	barber
Mertin	Innenic, de		1460		
Athuenis	Jacob		1467	1477	
Joos	Jacobs		1471		saddle-maker
Jan	Jaghere, de		1451		plasterer
Olivier	Jans		1469		brewer
Lausser	Jans, f.	'maedra- gheere'	1460		
Pieter	Jans, f.		1454		tin-potmaker
Symoen	Jonghe, de		1454	1468	
Jan	Joris	f. Boudins	1454		official in linen-hall
Lamsin	Joris		1461		
Pieter	Juusteman		1478		baker
Reymier	keel, de		1461		

first name	surname	other name	entry	death	profession
Griffoen	Keere, vanden		1478		beer carrier
Jan	Keere, vanden	called Tassche	1454		warden-selling English wool
Rewondt	Kelnare, vanden		1460		
Aernout	Kerckhove, vanden		1479-1480		mason
Jan	Kerke, vanden	Boutkin	1454		
Gillis	Keykin		1454		
Jacob	Keyser, de		1479-1480		cobbler
Jan	Kiekele, de		1456	1472	
Pieter	Kiele, vanden		1454	1456-59	
Pieter	Kouts		1454	1456-59	carpenter
Antheunis	Labee		1463		goldsmith
Ghyoot	Laheide, de		1455	1470	
Anthuenis	Langhe, de		1454		pin-makers
Perceval	Langhe, de		1467		bowyer
Godefroot	Langhemerc, van		1460		
Heindrics	Langhendonc, van	f. Anthuenis	1465		goldsmith
Alaerd	Lasuus, de		1454		
Jacob	Laughemerc, van		1461		
Ryquaerd	Lauweris		1473		
Jacob	Lazoen		1479-1480		cake-baker
Anthuenis	Leenaerd		1454	1476	fuller
Anthuenis	Leenaerts		1477		
Jacob	Leene, vanden		1454		
Aernoud	Leeuwe, de		1454	1468	
Jacob	Lende, vanden		1476		copyist
Jan	Lende, vanden	Boutkin	1463		brewer
Willem	Lenten, van		1468		goldsmith
Pieter	Lernaerds		1454	1456-59	
Jan	Leye, vanden		1455	1461	painter

first name	surname	other name	entry	death	profession
Roegier	Leye, vanden		1452	1478	painter
Lauwers	Leys		1453	1456-59	
Pieter	Lievins		1454	1479-80	cooper
Maertin	Lievins		1453	1464	
Berteline	Lombaert		1467		shearer
Jan	Lonnier		1454	1468	
Jacob	Loo, van		1463	1472	basket carrier
Saer	Loodter		1455		
Pieter	Loufooghe		1455		
Anthuenis	Lozebeke, van		1460		currier
Stalin	Lykesce, van		1475	1479-80	turner
Jacob	Lysare, de		1469		
Jan	Maech, de		1452	1456-59	
Boudin	Maere, vanden		1454		
Cornelis	Maert, vanden		1453	1471	
Heyndryc	Maertins		1454	1456-59	
Jan	Maes		1454	1456-59	ferry-man
Vincent	Maes		1455		messenger
Gheraerd	Maets, de		1454	1474	
cornelis	Malayseur		1455		
Pieter	Malazyens		1454		
Jan	Male, van		1465		rope-maker
Gheraerd	Malle, vanden		1460		
Heyndric	Man, de		1454		fleece-weaver
Jan	Manshove, van		1460	1468	
Christian	Masin		1468		
Jan	Masin		1455	1464	warden, 'Nieuwe Halle'
Lodewijk	Masin		1479-1480		chandler
Fransoys	Meersch, vanden		1479-1480		
Hannakin	Meerync	f. Jan	1467		

first name	surname	other name	entry	death	profession
Aleardt	Meester, de		1469		miller
Abraham	Melkere, de		1454		
Willem	Merc, van		1459	1461	
Herman	Mere, van		1454	1456-59	
Jan	Mere, vanden		1454	1456-59	
Willem	Mersch, vanden		1460		tailor
Lauwers	Mertins		1460	1475	
Colaardt	Mertscyrs, de		1468		loriner
Willem	Messyaen		1465		brewer
Cornelis	Metteneye		1470		broker
Jacop	Metteneye		1453		beer-tax collector
Joris	Metteneye	heere	1454	1474	wine tax-collector
Pauwels	Metteneye		1455		
Pieter	Metteneye	heere (1465)	1454	1468	wine tax-collector
Pieter	Metteneye	f. Pieter; meester by 1486	1460	1494	
Jan	Meulemeester, de	meester, 1486	1479-1480		
Jan	Meye, de		1454		fuller
Anthuenis	Meyer, de		1461		
Jan	Meyerhotten, de		1454	1456-59	
Pieter	Meynfroot		1454	1456-59	fleece-weaver
Jan	Meyngot		1454	1461	
Pieter	Meytins		1465		furrier
Jan	Michene, van der		1452	1456-59	
Tsaerle	Michiels		1472		bowyer
Jacob	Mielne, vande		1454	1456-59	warden of wax
Boudin	Modde		1467	1478	shearer
Jan	Moens	f. Anthuenis	1460	1477	official in cloth-hall

first name	surname	other name	entry	death	profession
Thomaes	Moens		1461		tax collector, visscherien
Victor	Moere, vanden		1472		gardener
Andries	Moerman		1459		
Anthuenis	Moerman		1479-1480		
Clais	Moerman		1479-1480		weaver
Chrispian	Moerync		1455		
Jacob	Moerync		1454	1473	
Vincent	Moes	f. Jans	1454		
Jan	Mol, de		1454	1473	glover
Jan	Mondt	f. Anthonius	1455	1477	
Wouter	Mondyder		1469		fleece-weaver
Ruebrecht	Moor, de		1467		goldsmith
Jan	Moreel		1476		shearer
Jan	Moreeles, de		1453		carder
Willem	Mortroel		1454	1456-59	
Ceelkin	Muelmare, de		1470		
Pieter	Muelne, vanden		1466		fleece-weaver
pieter	Muelne, vanden		1455	1456-59	fleece-weaver
Jacob	Muelre, vanden		1455		
corneilis	Muenic, de		1471		armourer
Merc	Muenic, de		1454	1469	
Pieter	Muerync, vanden	meester		1454	
Joris	Mulaerd		1466	1467	glover
Rogier	Mulferlync		1454	1456-59	
Willem	Muloot		1469		goldsmith
Victoor	Munte, vanden	mijn heere	1460	1464	
Thomas	Myslenyle		1453		
Pauwels	Myumueel		1455		spicer
Gillis	Naey, de		1460		
Symoen	Neerijnc		1454		

first name	surname	other name	entry	death	profession
Jan	Neerync	the young	1468		
Jan	Neerync	the old	1452		
Jacob	Neesinte		1461		
Jan	Neve		1460		goldsmith
Pieter	Niele, vanden		1461		
Anthuenis	Nieuwenhove, van	f. Clais	1479-1480		warden of the soap
Jan	Nieuwenhove, van	de heere (1469)	1455		sheriff
Jacop	Noels, de		1450	1456-59	
Jan	Nuenicxee, van		1454		
Olyvier	Obrecht	the young	1454	1486	barber
Daniel	Oesbrouc, van	f. Gherbrecht	1468	1479-80	
Heinric	Ofsta, van	T'srquaert (1477)	1467		corn-measurer
Joris	Oldolf		1477		pin-makers
Jacob	Olyviers		1461		tailor
Jan	Oobrecx		1454	1468	
Gillis	Oornike, van		1453		
Lam	Oruwe, vanden		1455	1456-59	
Pauwels	Outvelt, van	meester	1462		
Wauter	Pachtebeke, van		1479-1480		cobbler
Jan	Palin		1454	1470	
Jan	Pape, de		1463		potter
Zeegher	Parmentijer		1453		official in cloth-hall
Philips	Parynghoot	f. Pepee	1463		brewer
Fransoys	Pauwe, de	Paeu	1471		painter
Bertelnie	Pauwels		1454	1456-59	
Clais	Pawels	f. Mathys	1460		
Jacop	Pawels		1454		
Willem	Pawels		1454		
Pieter	Peelt, van		1454	1456-59	

first name	surname	other name	entry	death	profession
Pieter	Penneet		1467		baker
Willem	Perboome, vanden		1461	1470	fleece-weaver
Jan	Perlent		1451	1456-59	warden of wax
Dixus	Petit		1479-1480		
Lauisin	Peuyt			1454	barber
Mathys	Pieters, f.		1455		baker
Victoor	Pieters, f.		1452	1455	
Willem	Pieters, f.		1453		cardmaker
Thomaes	Pitman		1466		
Fransoys	Pitte, vanden		1465		painter
Jacop	Pitte, vanden		1454	1461	
Pieter	Plaatzke		1454	1464	baker
Reynier	Plaatse, vanden		1479-1480		furrier
Pieter	Plackard	f. Hendrics	1450		
Loy	Plaet		1454	1472	carpenter
vincent	Plaute		1459	1468	
Adriaen	Polet		1472		turner
Bertholomeeus	Portere, de		1466		
Jacop	Pots		1451		shipper
Jacob	Potterye		1467		broker
Jan	Potterye		1464		
Jan	Potterye, de		1454		smith
Jan	Poucke, van	f. Joris	1479-1480		rosarymaker
Jan	Praet, van		1454	1479-80	official in linen-hall
Jan	Prest		1454	1456-59	dyer
Philips	Prest		1460	1477	
Jacob	Pestroo		1459		
Hubert	Prouvoost, le		1453	1456-59	
Lambrecht	Pryke		1461		
Bane	Pulleen, van		1455		

first name	surname	other name	entry	death	profession
Bave	Pynync		1472		scabbard-maker
Gillis	Pypere, de		1461	1477	
Jan	Quaremond, van		1459		
Rogelier	Quaremond, van		1459		
Jan	Quelie		1460	1463	
Jacob	Quintin		1469		shipper
Jan	Rabuis		1454		
Ghyselbrecht	Rade, van		1470		tin-potmaker
Oste	Rade, vanden		1468		furrier
Thomaes	Raemporte, van		1460		weaver
Joris	Raes		1479-1480		fuller
Pieter	Raet, de		1460	1468	
Jan	Rake, van		1455		
Jorkin	Rake, vanden		1452	1456-59	ramen , cloth officials
Heindric	Raywaerd		1468		labourer (in oorstellyn)
Jan	Renneke, van		1453		
Roegaer	Reustaes		1454	1456-59	
Pieter	Reveraerd		1460		
Cornelis	Reymboudt		1467		corn-measurer
Jacob	Reytin		1478		merchant
Jacob	Reyvaerdy		1480		
Jan	Ridtsaerd		1452	1462	
Joris	Ridtsaerd		1455	1464	
Gauthijer	Rijquaerd		1454		doubletmaker
Anthuenis	Rijsele, van		1450	1486	glover
Pieters	Riquaerd		1479-1480		tiler
Colaert	Robytaelgr		1479-1480		town cook
Casin	Roegaers		1454		
Jan	Roels	f. Pieter	1479-1480		carpenter

first name	surname	other name	entry	death	profession
Jan	Rogiers		1468		hatter/ bonnetmaker
Lambrecht	Rombaut	meester (77)	1467		comb-maker
Jan	Rosseel	van Alle	1454	1456-59	
Victor	Rosseel		1453	1461	barber
Adriaen	Rovere, de		1461		
Jan	Rovere, de		1453	1467	
Jacob	Ruddere, de		1452	1470	
Pieter	Ruddere, de		1462		shipper
Clais	Ruebins	the old (from 1486)	1465		tailor
Jacob	Rulle, de		1460		
Pieter	Rute		1475		scale-maker
Joos	Ruusbrouc, van		1453	1468	
Jan	Ruwe, de		1455		wine tax-collector
Gillis	Rybiere, vanden		1454		
Jan	Rykeman		1454	1456-59	
Gabreyeel	Sanders		1469	1471	hatter/ bonnetmaker
Jacob	Scaec		1452		
Jacob	Scakyer		1478		copyist
Willem	Sceeluwaerd		1451	1468	wine carrier
Willem	Sceeluwaerd		1461		fleece-weaver
Jan	Scelnegheem, van		1479-1480		armourer
Jan	Schelphaeghe		1470	1479-80	armourer
Colaert	Scochtijn		1463	1468	
Jan	Scoutharijnc		1454		tax collector, visscherien
Pieter	Scriec, van	called 'Platt'	1454		
Fransoys	Scrodelijnc		1453		potter
Ceelkin	Scuere, vanden	Melis	1469		miller

first name	surname	other name	entry	death	profession
Heyndric	Scuere, vanden		1450	1456-59	
Olyvier	Scykel		1453	1456-59	
Jan	Sijb	the old	1463	1478	clerk of the Franc
Cautsoen	Sint Michiel, de		1452	1456-59	
Anthuenis	Sint Omaer, van		1469		tiler
Pauwels	Sint Omaers, van		1454		
Gillis	Slake, vanden		1455	1479-80	
Govaert	Sluusman		1468	1470	beer carrier
Jan	Smit, de		1454		basketweaver
Pauwels	Smit, van	f. Moriss	1449	1456-59	
Gillis	Smout		1478		smith
Jacob	Smout		1478		smith
Vincent	Smout		1463	1468	smith
Heynderyc	Snackendale, van		1454	1456-59	plumber
Jan	Sosesuel		1461		
Joris	Spotte		1454	1456-59	
pieter	Spotte		1456		millar
Oste	Stade		1460		cardmaker
Boudin	Stadijnx		1453		
Jan	Stalin		1463		baker
Jan	Stasin		1465		baker
Joos	Stichele, vanden		1454	1461	mead-tax collector
Anthuenis	Storme		1453		
Pieter	Straete, vanden		1471		brewer
Pieter	Straetmaker, de		1453	1456-59	
Roelandt	Stroobyer		1468		tailor
Gillis	Styl		1467		shipper
Jan	Symoens		1473		baker
Wouter	Symoens		1451	1456-59	

first name	surname	other name	entry	death	profession
Anthuenis	Symyngoen		1459		
Jan	Tassche, van		1455		
Heyndryc	Temmerman		1453	1456-59	
Pieter	Temmerman		1454	1456-59	
Willem	Tijke		1455		
Jan	Torcoy, du		1465		
Colyn	Toyt, de		1453	1464	
Pieter	Treveraardt		1461		
Jan	Tricht, van		1454		tailor
Colyn	Troys, de		1454		
Roegier	Troys, van		1454		painter
Jan	Trulit, van		1453	1456-59	
Jan	Tsaseul		1454		
Jan	Tsolles		1452	1477	clerk
Melsyor	Tsolles		1460		official, Vogelmarkt
Joos	Tsolles		1454	1461	
Diederic	Tye, van		1463		glazer
Aernout	Uphove, vanden		1466		tanner
Joris	Utsaardt		1454	1456-59	
Anthuenis	Vacht, de		1454	1461	wine tax-collector
Jan	Vaekgy, de		1461		
Mathys	Vaghtere, de		1460		
Jan	Valke		1453	1456-59	baker
Corneil	Valkenare, de		1477		
Gillis	Vane, vanden		1455	1472	
Thomas	Vardyc, van		1468		cobbler
Jan	Varent, vanden		1459		
Heyndryc	Varyncole, van		1454		
Anthuenis	Veghelman		1479-80		
Jan	Velde, vanden		1452	1479-80	fruitmerchant

first name	surname	other name	entry	death	profession
Michiel	Visch, de		1454	1456-59	
Williem	Vische, vanden		1468		
Robrecht	Vischeryc, vanden		1454	1479-80	
Clais	Visely, de		1454	1456-59	official in cloth-hall
Marten	Visscherye, vanden		1479-1480		merchant
Jacob	Vlamync		1479-1480		
Cornelis	Vooghe, de		1473		carder
Gheeraert	Voorde, vanden		1469		brewer
Pieter	Voorde, vanden		1466		carpenter
Willem	Voorde, vanden		1472		weaver
Jacob	Vos, de	Meester	1455	1463	potter
Jan	Vos, de		1454		fletcher
Tsaloot	Vrancke		1454	1467	
Willem	Vreeinde, de		1454	1465	
Joris	Vroede, de		1463		fletcher
Jan	Vryese, de		1454		potter
Jan	Vryzeel		1460		
Hughe	Vyerlinc		1471		tavenier
Adriaen	Vync, de		1470		clerk
Christoffels	Vync, de		1478		cabinet-maker
Jan	Vyne, van		1454	1479-80	dyer
Jan	Waerdeluc		1452		
Cornelis	Waghe		1459		barber
Hanekin	Waghe		1469		scale-maker
Jan	Walgherlync		1470		mason
Victoor	Walgherlync		1453	1461	
Adriaen	Walle, vande		1453	1477	furrier
Jacob	Walle, vande		1454	1473	tax collector, pondere
Jan	Walle, vande		1454	1466	beer-tax collector

first name	surname	other name	entry	death	profession
Jozef	Walle, Vande		1471		warden of the soap
Jooris	Wallerghes, van		1452	1456-59	
Boudin	Wallyn		1455	1466	
Gillis	Wanbac		1454	1468	
Chrispain	Wands		1455	1455	
Joris	Wandyn		1470		
Pieter	Wante		1471		shearer
Gillis	Wapoel		1460		warden-selling English wool
Jacob	Warre		1460		shipper
Diederic	Wede, vanden		1479-1480		beer carrier
Jan	Weede, vanden		1455	1467	
Lievin	Weede, vanden		1454		
Joris	Weeghe, vanden		1478		armourer
Mathys	Weerkins		1454		
Leenert	Weeze, de		1472		cobbler
Jan	Weezel, de		1468	1475	
Pieter	Werst		1460		
Pieter	Werst, vanden		1454	1473	fleece-weaver
Heyndric	Wert, de		1452	1472	
Jacob	Wert, de		1466		brewer
Martin	Westvoorde, van		1463		dyer
Mathys	Westvoorde, van		1478		dyer
Pieter	Westvoorde, van	f. Pauwels	1470		official in cloth-hall
Jan	Wettere, van		1455	1477	
Cornelis	Weyts		1473		tailor
Jacob	Weyts		1453	1475	warden of the soap
Jan	Wielaucke		1463		
Pieter	Wiele, vanden		1455		

first name	surname	other name	entry	death	profession
Jan	Wijts		1454	1461	
Willem	Willaerd		1477		labourer
Adriaen	Willemaert		1472		mason
Jan	Willeman		1479-1480		labourer
Pieter	Willeman		1458		
Pieter	Willemans		1470		armourer
Willem	Willems, f.		1454	1474	
Gillis	Wilyers	Candy	1454		
Heindrik	Wissel		1479-1480		cake-baker
Cornelis	Wouters		1479-1480		mason
Rutgheer	Wreede, de		1453	1456-59	
Fransoys	Wyc, van		1471	1478	beer carrier
Jan	Wyc, van	f. Fransoys	1478		beer carrier
Jan	Wyndt, de		1472		fletcher
Corneils	Wysselberghe, van		1479-1480		baker
Jan	y Boryjje		1454		
Cornelis	Zaghere	f. Jans	1451		
Pieter	Zame, de		1471		tiler
Pieter	Zande, van		1455		
Adriaen	Zanghere, de		1450	1456-59	
Jacob	Zatyt		1477		baker
Pieter	Zaudtvliete		1460		
Willem	Zeeghers		1454	1456-59	
Pieter	Zeleraerd		1454	1456-59	
Jan	Zemeke, van		1455	1464	
Jan	Zoetelync		1479-1480		currier
Heynryc	Zoetemont		1454	1456-59	cobbler
Jan	Zolre, vanden		1455	1465	
Pieter	Zudder, de		1453	1456-59	
Gheraerd	Zutty		1460		merchant
Joris	Zwandijn		1468		broker

SAMENVATTING

Gilden van handboog- en kruisboogschutters verschenen in Europa in de vroege 14de eeuw. Ze waren al vaak het voorwerp van historisch onderzoek uit verschillende oogpunten, maar de gildebroeders zelf en hun positie in de stedelijke samenleving zijn nog te weinig bestudeerd. Hieraan komt het artikel van Laura Crombie tegemoet door dergelijk onderzoek te voeren naar de Brugse schuttersgilden in de 15de eeuw, als onderdeel van een bredere studie waarmee de auteur bezig is. Zij schetst eerst kort het ontstaan van de gilden, hun verenigingsleven en hun godsdienstige activiteiten en gaat in op de functie van de schutterscompetities waaraan de Brugse Sint-Jorisgilde en Sint-Sebastiaansgilde deelnamen in Vlaanderen en erbuiten. Hierin toonden ze niet alleen hun schutterskunde maar smeedden ze tevens netwerken en droegen de eer van hun stad uit. Dan volgt de analyse van de politieke, economische en sociale status van de individuele gildebroeders, voornamelijk gebaseerd op een ledenlijst van de Sint-Jorisgilde en haar 15de-eeuwse rekeningen en op de gelijkaardige rekeningen van de Sint-Sebastiaansgilde. Hieruit blijkt dat onder de gildebroeders zowel edelen te vinden waren als leden van andere vooraanstaande stedelijke families, ook leden van de stadsmagistraat, belastingontvangers en belastingbetalers, ambachtlieden van alle slag en van verschillende niveaus en leden van andere sociale en godsdienstige groepen zoals de ridders van de Witte Beer, de rederijerskamers, en de broederschappen van de Drogenboom, Hulsterlo, Rozebeke en Onze-Lieve-Vrouw ter Sneeuw. Beide schuttersgilden vertegenwoordigden dus een brede doorsnede van de sociale groepen in Brugge. Ook familierelaties speelden een rol in de lidmaatschappen. Het besluit is dat de Brugse schuttersgilden belangrijke en complexe groepen waren in de stad. Zij vertegenwoordigden een brede scala van de stadsbevolking en kunnen niet simpelweg als elitair worden afgedaan. Na deze analyse volgen een glossarium van beroepsnamen en vier tabellen, met achtereenvolgens de 54 ambachtsgilden van de stadsmilitie van 1436, de andere beroepen, de leden van de kruisbooggilde en die van de handbooggilde.

(André Vandewalle)

Jeroen Dewilde

Armoede en armenzorg in Poperinge (1750-1812)

Armoede is een probleem van alle tijden, net zoals initiatieven om deze te verlichten. In Poperinge was dit niet anders: de armoede nam schrijnende vormen aan en de stad trachtte dit probleem aan te pakken. In de middeleeuwen konden armen terecht bij organisaties zoals de Tafels van de Heilige Geest die georganiseerd werden door de plaatselijke parochies, maar een krachtig uniform systeem om de problemen te verhelpen ontbrak.

Vanaf 1750 werden in de Westhoek zeer duidelijke initiatieven genomen (zelfs over de grenzen heen) om het armoedeprobleem aan te pakken. Als gevolg van de verovering door het Franse republikeinse leger beschikte de stad over gedetailleerde gegevens over haar armen. In dit artikel staat de periode 1750-1812 centraal. Aan de hand van wetteksten en armenlijsten zal een profiel geschetst worden van de arme inwoners van de grensstad en wordt onderzocht hoe het bestuur van Poperinge de problemen trachtte aan te pakken.

VOORGESCHIEDENIS

Tijdens de hoge middeleeuwen werd de Westhoek gedomineerd door twee grote steden: Ieper en Poperinge. Allebei waren ze vermaard voor hun lakenproductie. De rivaliteit tussen beide steden liep hoog op en leidde tot de ondergang van Poperinge. Ieper had als één van de drie belangrijkste steden van het toenmalige graafschap Vlaanderen veel meer macht dan het naburige Poperinge. De stad maakte hiervan gebruik om haar concurrent uit te schakelen. Hoewel Poperinge zich langdurig sterk verzette tegen het verbod op lakenproductie, wat de inwoners de bijnaam 'Keikoppen' opleverde, was haar lot bezegeld. De belangrijkste economische activiteit van de stad verdween, de handelaars lieten de stad links liggen en de inwoners verarmden of trokken weg. Het uitbreken van de Tachtigjarige Oorlog (1568) en het krijgsgeweld zorgden

ervoor dat de stad bijna volledig verlaten werd. Op het hoogtepunt moet Poperinge een paar duizend inwoners geteld hebben (concrete cijfers zijn niet bekend), op het dieptepunt tijdens de Opstand waren er amper 500 inwoners. De lakenhallen in de stad werden niet langer gebruikt en werden na een periode van verval afgebroken. De achteruitgang van de lakenindustrie was een zware klap voor de stad. Die klap werd voor een deel opgevangen door andere nijverheden zoals de saainijverheid, garen twijnen, tabaksindustrie en ook de hoppeteelt. Hoewel Poperinge opnieuw naambekendheid zou verwerven vanwege deze klimplant, was de vroegmoderne periode voor de stad verre van rooskleurig. De armoedecijfers scheerden hoge toppen, de stad zag talrijke oorlogen passeren en de economie raakte moeilijk aangezwengeld.¹

CONCORDAAT VAN IEPER

Poperinge en de regio kampten met grote problemen rond armoede en armenzorg. Dat de stad doorheen de eeuwen verscheidene keren van 'eigenaar' wisselde vergrootte de problemen enkel. Ten tijde van Lodewijk XIV vielen delen van West-Vlaanderen onder Franse heerschappij. De Zonnekoning voerde niet alleen op politiek vlak een centraliserende politiek, ook op gebied van armenzorg werden grote hervormingen doorgevoerd. De regio zou ook na de Oostenrijkse Successieoorlog (1740-1748) de invloed van Frankrijk voelen. Tijdens de bezetting van grote delen van de Zuidelijke Nederlanden werd er een Franse gouverneur aangesteld: Jean Moreau de Séchelles (1690-1761).² Onder zijn bestuur begonnen steden en dorpen aan beide kanten van de grens samen te werken om het armoedeprobleem aan te pakken. Deze samenwerking tussen gemeenschappen in het huidige Frans-Vlaanderen en West-Vlaanderen bleef ook van kracht na de oorlog. De steden en

- 1 CO7, 'Resultaten van het archeologisch onderzoek onder de Grote Markt', beschikbaar op <http://www.co7.be/images/filelib/PoperingeGroteMarkt_2973.pdf>, geraadpleegd op 17/06/2013; P. MOUREAUX, 'Les préoccupations statistiques du gouvernement des Pays-Bas Autrichiens et le dénombrement des industries dressé en 1764', Brussel, 1971, p. 441; H. HASQUIN, 'Nijverheid in de Zuidelijke Nederlanden', in: *Algemene geschiedenis der Nederlanden*, dl. VIII, Bussum, 1979, p. 148-149.
- 2 P. BONENFANT, *La problème du paupérisme en Belgique à la fin de l'Ancien Régime*, Brussel, 1934, p. 119-122.

dorpen die nu onder het Oostenrijks gezag vielen vroegen zelfs toelating voor een apart statuut in de bestrijding van de armoede en landloperij. In 1750 werden er immers nieuwe wetten van kracht die op veel verzet stuitten. Vanaf 24 oktober 1750 zouden armen afhankelijk worden van de armentafels van de stad of gemeente waar ze geboren waren, tenzij ze drie jaar elders verbleven en er aanvaard werden als volwaardige inwoner. Dit zette natuurlijk bij velen kwaad bloed. Men vreesde dat met de komst van nieuwe armen uit andere streken de ter plekke geboren behoeftigen niet langer bijgestaan zouden worden. De komst van nieuwe inwoners die de hulp van de gemeenschap nodig hadden om te overleven oefende vanzelfsprekend een groeiende druk uit op het bestuur en de financiën.

Toen de Oostenrijkse Successieoorlog afliep in 1748 en de Franse bezetting ten einde was, bleven steden en dorpen over de grenzen heen samenwerken. Deze samenwerking resulteerde in het Concordaat van Ieper, dat op 6 juni 1750 werd ondertekend en de goedkeuring kreeg van het centraal bestuur van de Zuidelijke Nederlanden. Het concordaat stelde dat de armentafels enkel rekening dienden te houden met de geboorteplaats van de arme.³ Als een persoon geboren te Poperinge wegtrok en zich vestigde in Veurne, dan bleef Poperinge nog steeds verantwoordelijk voor zijn overleven. Dit resulteerde er echter in dat de uniformiteit in de armenzorg die voor de volledige Oostenrijkse Nederlanden nagestreefd werd door het decreet van oktober 1750, tenietgedaan werd, nog vòòr het effectief in werking trad. Bovendien sloten talrijke stadsbesturen en armentafels onderling verdragen en akkoorden. Wat een homogene wetgeving moest worden, werd een onoverzichtelijk kluwen van afspraken en reglementeringen. Antwerpen bijv. ijverde ook voor een eigen statuut, voor meer controle over bijstandsverlening, en dit in de geest van het Con-

3 BONENFANT, *La problème du paupérisme*, p. 118-125; A. WINTER, 'Migratiebeleid en economische verandering. Nieuwkomers en armenzorg in Antwerpen, 1750-1900', in: *Noordbrabants Historisch Jaarboek*, 26 (2009), p. 106-108; P.C. VANDER MEERSCH, 'De l'état de la mendicité et de la bienfaisance, dans la province de la Flandre orientale, depuis le règne de Marie-Thérèse jusqu'à nos jours (1780-1850)', in: *Bulletin de la Commission centrale de Statistique*, Brussel, 1853, p. 23.

cordaat van Ieper. Dit gebeurde echter niet alleen onder steden en dorpen die het keizerlijk decreet van oktober 1750 volgden, maar ook onder het Concordaat van Ieper. Na verloop van tijd ontstonden er conflicten over wie verantwoordelijk was en in welke stad/dorp.⁴

FALEN VAN HET CONCORDAAT

De vele onderlinge verdragen en geschillen maakten dus het systeem van de armenzorg complex. Binnen de stad waren er een aantal instellingen actief die zich over de minderbedeelden ontfermden. De Tafels van de Heilige Geest of de 'dissen', werden georganiseerd op parochiaal niveau. Poperinge telde drie parochies en dus ook drie verschillende armentafels. Aan het hoofd van elke dis stond de dismeester. Hij was verantwoordelijk voor het dagelijks bestuur, voor de inkomsten en uitgaven en bepaalde wie welke steunverlening kreeg. Zowel het decreet van de overheden in 1750 als het Concordaat van Ieper bepaalden voorwaarden om een beroep te kunnen doen op bijstand. Niettemin waren geschillen tussen verschillende steden en armentafels niet ongewoon.

Een voorbeeld hiervan is het dossier van Joannes Devos. In 1773 was er een dispuut tussen Poperinge, Ieper en Lo. Joannes Devos was een arme, die woonde in Lo, maar naar eigen zeggen was hij afkomstig van Poperinge.⁵ Volgens de decreten die het onderstandsdomicilie regelden (meer bepaald het Concordaat van Ieper) moest hij ondersteund worden door de armentafels van Poperinge, en niet door deze van Lo of Ieper. Poperinge wou hier echter niet mee instemmen, maar ook Ieper en Lo verzetten zich. Devos zag zich dus genoodzaakt een brief te richten aan de Raad van Vlaanderen.

Er werden verschillende brieven verstuurd naar diverse armentafels met de vraag om het probleem op te lossen, zowel aan de Sint-Maartensparochie in Ieper als aan de Sint-Bertinusparochie

4 BONENFANT, *La problème du paupérisme*, p. 124-125.

5 POPERINGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, 779A: Joannes Devos (3 bundels).

in Poperinge en aan de Sint-Pietersparochie in Lo. De armentafel van Poperinge antwoordde resoluut dat Devos nooit aanspraak zou kunnen maken op bijstand. De man kon immers geen bewijs voorleggen dat hij binnen de stad geboren was. Ook de getuigen die opgeroepen werden achtten de armenmeesters van de stad ongeloofwaardig. De armentafel van Lo deed net hetzelfde. De man was niet geboren in Lo en kon geen steun verlangen van de plaatselijke bevolking, overeenkomstig het Concordaat van Ieper. Tevens woonde hij er nog geen drie jaar en kon hij geen bewijs van goed gedrag voorleggen. De armentafels waar Devos en zijn familie moesten aankloppen, besloten de dismeesters van Lo, waren deze van Poperinge of Ieper. Uiteindelijk zou de armentafel van de Ieperse Sint-Maartensparochie zich over de familie ontfermen. Aan de procureur van de Raad werd wel duidelijk gesteld dat het eigenlijk niet haar verantwoordelijkheid was.

Dit voorbeeld illustreert hoe complex de situatie was, het was niet gewoon een zaak van ergens wonen en indien nodig aankloppen voor armensteun. Individuen moesten bewijzen voorleggen om op hulp te kunnen rekenen, want voor de steunverlenende gemeenschappen waren er uiteindelijk financiële consequenties aan verbonden.

ARMENZORG BINNEN POPERINGE

De drie armentafels in Poperinge van de Sint-Bertinusparochie, de Sint-Jansparochie en de Onze-Lieve-Vrouwparochie stonden in voor de armenzorg binnen de stad. Normaal kwamen de inkomsten van armentafels voort uit giften, legaten en opbrengsten uit onroerende goederen. De armentafels van Poperinge moesten echter ook hun toevlucht nemen tot andere middelen.

Marktdagen

Een eerste extra inkomst verkregen de armentafels uit marktdagen. De armenmeesters van de drie dissens hadden in 1759 een brief met een hulpkreet gestuurd naar het centraal bestuur van de Oostenrijkse Nederlanden. In de brief beschreven ze de grote armoede binnen de stad en hun dalende inkomsten. De armentafels

hadden stukken grond verkocht en leningen afgesloten om hun kassen te spijzen. Naar eigen zeggen waren er meer dan 1000 armen, waarvan amper een derde werd bijgestaan. Op basis van bevolkingsschattingen kwam ongeveer 20 à 30% in aanmerking voor steun. De hulpkreet werd beantwoord met het toestaan van een tweede vrije markt in hetzelfde jaar. De inkomsten van die markt gingen regelrecht naar de armenzorg.⁶

Onroerende goederen

Naast het toekennen van de opbrengst uit een tweede vrije drie-daagse markt kregen de armentafels nog inkomsten uit de verkoop van onroerende goederen. Wanneer iemand een handelsovereenkomst afsloot, moest hij een deel van de opbrengst afstaan aan een liefdadigheidsinstelling, de zogenaamde godspenning. In Poperinge werd op 8 november 1763 besloten dat alle godspenningen ten goede van de armentafels moesten komen. De verkoper moest 3 ponden Parisis betalen indien het bedragen betrof kleiner dan 50 Vlaamse ponden en 6 ponden Parisis bij transacties groter dan 50 Vlaamse ponden. Drie jaar later, in 1766, vroeg de toenmalige dismeester Philippus Louis Vandegoesteene deze maatregel opnieuw aan. De aanvraag werd goedgekeurd door de burgemeesters en schepenen op 6 december 1766 en het komende jaar zou elke godspenning toekomen aan de armentafels.⁷

De maatregel werd opnieuw bevestigd met een decreet uitgevaardigd in naam van keizerin Maria Theresia op 16 februari 1767. Nu nogmaals godspenningen aan de armentafels van Poperinge werden toegekend, moet er een storm van protest losgebarsten zijn onder handelaars en kopers. Ze begonnen de grond zoveel mogelijk op te delen om minder te moeten betalen aan de armendis-

6 'Que par la cherté des vivres et le défaut de commerce et de travail, le nombre de pauvres y étoit tellement accru et augmenté, que les revenus ne suffisante pas tout en entretenir un tiers' (J.B.H. SERRUYS, ed., *Eersten [-zesden] placcaert-boek van Vlaenderen, behelzende alle de placcaerten, reglementen, edicten, ordonnantien, decreten, declaratiën en tractaeten, geëmaneerd voor de provincie van Vlaenderen ...*, Gent, P. de Goesin en zoonen, 1629-1786, p. 189-190).

7 POPERINGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, 779B.

sen. In plaats van 6 ponden Parisis trachtte men bij elke verkoop slechts 3 ponden Parisis te betalen. Deze vorm van belastingontduiking werd in de vergadering van 8 november 1767 gerapporteerd en doorgegeven aan hogere bestuursniveaus.

Het resultaat was een toevoegsel aan het decreet van 16 februari 1767. Elke verkoper van grond, huizen en andere gebouwen moest kunnen verantwoorden waarom deze versnipperd werden in kleinere delen. Indien de verklaring niet voldeed, moest hij de eigendom verkopen als één geheel en het volledige bedrag dat aan de armentafels toekwam afstaan. Als een transactie toch frauduleus verliep en het stadsbestuur kon dit achterhalen, dan werd er een boete opgelegd. Zowel de koper als de verkoper van een opgedeeld stuk dienden 6 ponden Parisis betalen aan de officier of politieagent van de stad.⁸

Bovendien werd in de toevoeging bij het originele decreet nog een extra-inkomen toegekend aan de armentafels. De situatie was in Poperinge blijkbaar nog steeds zo beroerd dat de gewone werkmiddelen, ondanks de extra-belastingen, nog lang niet volstonden. Daarom kregen de armentafels ook de godspenning op de verkoop van meubels en inboedels toegewezen. De bedragen van de verkopen van onroerende goederen waren hierbij van toepassing. Maar de inning en de besteding van deze godspenningen vormden blijkbaar een probleem. Getuige hiervan zijn twee brieven. De eerste was gericht aan de burgemeesters en schepenen van de stad.⁹ De brief werd opgesteld door de dismeesters en de algemene ontvanger van de armenkas. De dismeesters stelden dat de armentafels volgens het decreet van 16 februari 1767 recht hadden op de godspenningen. De godspenningen werden echter niet direct overgemaakt aan de armentafels, maar kwamen eerst in de handen van de stadsontvanger terecht. Het bedrag dat binnengebracht werd bij de stadsontvanger verschilde echter vaak van het bedrag dat de armentafels uiteindelijk toegewezen kregen.

8 SERRUYS, *Eersten [-zesden] placcaert-boek van Vlaenderen*, p. 192-193.

9 POPERINGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, 779B, godspenningen.

Omdat er aanzienlijke hoeveelheden geld ontbraken, moesten de armenmeesters zelf geld voorschieten om de grote aantallen armen binnen de stad hulp te bieden. Toen de problemen inzake het innen en doorsluizen van de financiële middelen naar de armentafels bleven aanhouden, stuurden de armenmeesters een tweede brief met klachten. Ze vermeldden nu eveneens de onwil van het stadsbestuur om in te gaan op de vragen en noden van de armentafels, maakten de schrijnende situatie binnen de stad duidelijk en smeekten om meer middelen. Het resultaat was dat de hen toegekende rechten en inkomsten extra bevestigd werden, maar nieuwe maatregelen kwamen er niet.

Het correct doorsluizen van gelden bleef noodzakelijk, want de opbrengsten uit de extra-belastingen brachten steeds minder op, enerzijds omdat de streek verarmde, anderzijds door 'het afsterven van differente gestaedighe personen', waarmee rijke inwoners bedoeld werden die regelmatig doneerden aan de dissen of meer belastingen konden betalen.¹⁰

Belastingen

Naast de inkomsten uit markten, gronden, handel, enz. konden de armentafels nog op een andere manier inkomsten verwerven, namelijk via het innen van belastingen. Dit mocht enkel in gevallen van echte nood, wanneer de dismeesters ertoe gedreven werden door de grote armoede en de ontoereikendheid van hun gebruikelijke inkomsten. Het Stadsarchief van Poperinge bewaart enkele lijsten met belastingplichtigen: opsommingen van personen, bedragen die ze betaalden aan de armentafels en de data waarop de bedragen overgemaakt werden. De belastinglijsten zijn opgemaakt voor de jaren 1761 en 1787.¹¹

De belastinglijst van 1761 werd opgesteld door dismeester Vandegoosteene. Ze bevatte de bedragen en de namen van diegenen die tussen 1 september 1761 en 31 augustus 1762 betaalden om de

¹⁰ POPERINGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, 779B, godspenningen.

¹¹ POPERINGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, 778A, taxatielijst 1761 en 1787.

armenkas te spijzen. De dismeesters en hun medewerkers gingen hoogstwaarschijnlijk huis aan huis om geld te innen. Naarmate de tijd verstreek klopten ze aan bij wie ze dachten een bijdrage te kunnen innen. De datum waarop elke familie zijn deel betaalde varieerde sterk. Een groot aantal families betaalde zijn bijdrage aan de armenkas in de jaren 1763-1765. De laatste betaler was boedelverkoper Boone. Zijn naam werd zes keren vermeld in de lijst, telkens in verband met een verkoopdag van meubels en inboedels van overleden personen. Boone moest dan een deel van de opbrengst afstaan aan de armentafels. De sommen die hij betaalde waren conform de wetgeving op de verkoop van vastgoed en meubilair. Hij betaalde in de jaren 1763-1764 en 1771. De lijst werd wel opgesteld in en voor het jaar 1761-1762, maar de precieze gegevens over wie er betaalde, hoeveel en wanneer, vulden de meesters pas later in. In totaal werden er 257 betalingen geregistreerd voor een totale waarde van 2310 ponden Parisis.

Naast de lijst van de belastingbetalers stonden ook de gewone inkomsten van de armentafels genoteerd. Elke maand kregen de dissen een bedrag van 166 ponden en 12 schellingen van de heer Leliegois, in het totaal goed voor 1999 ponden en 4 schellingen. Leliegois was afkomstig uit een zeer invloedrijke familie. In de poortersboeken werd hij geïdentificeerd als Dominique Benoit Leliegeois, burgemeester van de Wet, zesmaal kerkmeester van de Sint-Bertinusparochie, raadslid en zevenmaal schepen binnen Poperinge.¹²

Aantal armen in Poperinge

Om een beeld te kunnen geven van het aandeel van de bevolking dat in tijden van nood effectief moest bijdragen aan de armenkas zijn gegevens nodig over het bevolkingsaantal van Poperinge en meer specifiek over het omringende platteland. In de volkstelling van 1768 werden het inwonersaantal en het aantal huizen genoteerd en dit voor zowel het platteland als voor de stad. Het aantal

12 P. VAN HILLE, *Poortersboek van Poperinge 1568-1796. Magistraat van Poperinge 1568-1793*, Handzame, 1969, p. 191.

huizen en bewoners op het platteland is bekend, net zoals deze binnen de stad. In totaal waren er 495 huizen voor 2969 inwoners. Dit komt neer op zes mensen per woning.¹³

Als we deze gegevens koppelen aan de taxatielijst van zeven jaar eerder, dan kunnen we bepalen hoeveel mensen moesten betalen aan de armentafels. Er werden 246 transacties uitgevoerd. 32 personen betaalden hun belasting in twee schijven. Daarnaast waren er ook nog boedelverkopers, goed voor elf betalingen.¹⁴ Omdat dit laatste de verkoop van grond en inboedels van overledenen betrof en het de verkopers waren die de bijdrage moesten leveren, mogen deze cijfers geschrapt worden. In totaal zijn er dus 203 geregistreerde huizen met hun bewoners.

Ongeveer 1218 mensen op het platteland droegen bij aan het in stand houden van de armentafels van Poperinge. Dit betekent dat 41% voldoende kapitaalkrachtig geacht werd om deze extra-belasting te betalen. De overige 60% werd als niet vermogend genoeg beschouwd en was dus vrijgesteld. Of deze laatste groep effectief armen waren, dan wel mensen op de rand van de armoede, is niet te achterhalen. Uit belastinglijsten van Vlaanderen en Brabant valt af te leiden dat gemiddeld 41% van de bevolking vrijgesteld was van belastingen. Poperinge, met 58,98% vrijstellingen op het platteland, lag hier sterk boven.¹⁵

De taxatielijst van 1787 brengt hetzelfde verhaal. In totaal moesten 307 huishoudens op een totaal van 495 de belasting betalen. Dit komt neer op 62%, wat wil zeggen dat 38% vrijgesteld was. Dit ligt spectaculair lager dan de bijna 60% volgens de lijst van 1762. Hieruit kan besloten worden dat over de jaren heen de levensomstandigheden rondom Poperinge verbeterden. Meer mensen waren welvarend genoeg om de belasting voor het onderhoud van de armen te betalen. De toename in welvaart is niet enkel af te leiden uit het groter aantal belastingplichtigen, maar ook uit meer gede-

13 POPERINGE, *Stadsarchief*, Aantekeningen van O. Fiers, F5, p. 915.

14 POPERINGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, 779B, taxatielijst van 1761.

15 R. JÜTTE, *Poverty and Deviance in Early Modern Europe*, Cambridge, 1994, p. 47.

tailleerdere analyses: het gemiddeld betaalde bedrag, de tijdsperiode waarin alles betaald werd en de totale som wijzen erop dat de jaren '80 welvarender waren dan de jaren '60.

Een andere factor die dit vermoeden lijkt te bevestigen, waren de weersomstandigheden. In zijn memoires bracht Pieter Lodewijk Cuvelier, koster in Reningelst (nu een deelgemeente van Poperinge), verslag uit over evenementen in de regio, het klimaat en belangrijke gebeurtenissen. Volgens de auteur vroom het onafgebroken van 22 november 1762 tot 28 januari 1763 en kampte de streek later in het jaar met overstromingen op de velden door de sterke regenval. Bij het graven van een graf, waarbij hij als koster aanwezig was, bleek de aarde tot 3,5 voet¹⁶ diep bevroren te zijn. Volledige aardappelvelden gingen kapot door de vrieskou. Cuvelier vermeldt ook dat de wijn en het bier in de raadzalen van Reningelst bevroor in 1767 en 1768. In Kimmel, Ieper, Poperinge en Reningelst waren er kleine hongeroproeren en werden soldaten ingezet om toezicht te houden op de handel en het transport van graan.¹⁷

De strenge winters in deze jaren waren geen plaatselijk fenomeen, maar heersten over grote delen van West- en Noord-Europa. En blijkbaar werden niet alleen de jaren 1760-1770 geplaagd door een aantal strenge winters en flauwe zomers, maar ook de winter van 1788-1789 was ongemeen guur; hij werd zelfs omschreven als waarschijnlijk de strengste in drie eeuwen. Het was ook in 1789 dat de Franse Revolutie uitbrak. De jaren voor 1787 waren veel gunstiger voor de landbouw. Dit kan het verschil tussen beide inlijningsjaren mede verklaren.¹⁸ Door misoogsten stegen de voedselprijzen, kromp het marktaanbod en hadden meer gezinnen moeite om de eindjes aan elkaar te knopen. Kleinere boeren zagen door

16 1 voet = 27,3 cm, dus 3,5 voet = 95,5 cm.

17 J. DE SMET, ed., *Zuid-West-Vlaamse tijdschroniek uit de Oostenrijkse en Franse Tijd (1761-1814). Het memoriael van Reningelst door koster P.-L. Cuvelier*, Assebroek, 1970, p. 22-27.

18 J. BUISMAN, *Bar en boos, zeven eeuwen winterweer in de Lage Landen*, Baarn, 1984, p. 162-165, 176-180; J. DE VRIES, *Economy of Europe in an Age of Crisis*, Cambridge, 1976, p. 13.

een slechte oogst hun inkomen sterk afnemen, waardoor ze ook in armoede konden verzeilen.

WETGEVING

In 1760 werden nieuwe richtlijnen opgesteld om de armoede te bestrijden. De tekst werd publiek gemaakt op 5 maart 1760 door het Poperingse stadsbestuur en ondertekend door griffier F.B. Van Steenkiste. De nieuwe regels richtten zich tot twee doelgroepen: kinderen en volwassenen.

Kinderen werden verondersteld naar school te gaan, een beroep te leren en de mis bij te wonen, maar door het slechte voorbeeld van de ouders vervielen veel kinderen in de 'ledigheyt'.¹⁹ Het plan van het stadsbestuur bestond erin om alle kinderen naar de zondagscholen te sturen, waar de catechismus onderwezen werd. Iedereen tussen 7 en 12 jaar moest leren spinnen, naaien en stoppen. Dit zou veel beter zijn dan op straat rond te hangen en voorbijgangers lastig te vallen.

Een tweede groep waar het bestuur zich op richtte, waren volwassenen die zich niet naar behoren gedroegen: ouders die hun kinderen niet naar de werkscholen, de catechismus en de zondagschool stuurden liepen het risico om door de dismeesters van de armenlijst geschrapt te worden. Ook volwassenen werden geacht de mis bij te wonen en hun steentje bij te dragen aan de plaatselijke economie. Het bezoeken van herbergen of bedelen werd ten strengste verboden voor iedereen die afhankelijk was van de armentafels.

In het document werden deze maatregelen verantwoord door te wijzen op de moeilijke tijden. De hoeveelheid brood die voorhanden was om uit te delen vormde amper de helft van wat gewoonlijk in voorraad was. Dit kwam opnieuw door de strenge winters

19 POPERINGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, 778B: 'Tot groot misnoughen datter veele kynderen door de lafhertigheyt ende quaet exempel van hunne ouders, als andere ondeughsaeme personen, dit godtvruchtigh voorstel ontleeren door het onghoorloft spelen geduerende goddelyke dienst der hooghuysen, ende vesperen, ende het lopen lancghst de straeten'.

en de slechte zomers die tot een magere oogst leidden. Het bestuur redeneerde dat het zou kunnen leiden tot frustraties als de gewone werkmans zag dat kinderen en volwassenen die de hele dag niets deden toch geholpen werden.

Een bijkomende verklaring die mogelijk meespeelde was de toenemende armoede onder de bevolking. Het bestuur wilde deze tegenwerken door mensen aan het werk te zetten. Hierdoor werd de armoede enerzijds bestreden en anderzijds werd er meer geproduceerd. Vooral na 1750 werden in vele steden tal van tewerkstellingsmaatregelen genomen en hoopte men op een groei van de bestaande industrieën en nijverheidssectoren.²⁰ Op deze manier trachtte men de bedelarij en het straatlopen in te perken.

DE HERVORMING VAN 1777

In Poperinge werden in 1777 grote hervormingen rond armenzorg doorgevoerd. Deze waren te situeren binnen een stroom van hervormingen in de hele Zuidelijke Nederlanden. In 1770 en de daaropvolgende jaren waren er nieuwe voorstellen voor het hervormen van de armenzorg en de bestrijding van de bedelarij. Eén van de hervormers was Jean Jacques Philippe Vilain XIII, burggraaf, politicus en schrijver van het *Mémoire sur les moyens pour corriger les malfaiteurs et fainéants*. Net zoals vele tijdgenoten zag hij de problematiek van de bedelarij en armoede als een gevolg van vroegere decreten en ordonnanties. Men was te laks geweest in de bestrijding van de armoede en bedelarij tijdens de voorgaande jaren. Door het beperkt tolereren van bedelaars was de opkomst van beroepsbedelarij mogelijk gemaakt. Het probleem van bedelaars en vagebonden kon, volgens Vilain XIII, aangepakt worden door een volledige reorganisatie. Bedelaars werden niet langer getolereerd. Elke arme en/of werkloze moest zich aanmelden bij de armentafels om zich te laten registreren. Er werden tucht- en werkhuizen opgericht om zowel bedelaars, werklozen, armen en

20 C. LIS en H. SOLY, *Armoede en Kapitalisme in pre-industrieel Europa*, Antwerpen, 1986, p. 198.

misdadigers aan het werk te zetten. Dit ging samen met een strenge controle op alles wat er gebeurde en van belang kon zijn.²¹

Enkele jaren later publiceerde François Joseph Taintenier zijn *Traité sur la Mendicité*.²² Daarin bekritiseerde hij Vilain XIII en de oprichting van de tuchthuizen. Volgens Taintenier moesten de armen aan huis bezocht worden en geholpen. Er moest een algemene armenkamer opgericht worden en elke stad moest in verschillende kantons onderverdeeld worden. Opnieuw werden misdadigers en bedelaars streng aangepakt en gedwongen aan het werk gezet.

Beide hervormingsplannen hadden een sterke economische drijfveer: het maximaal benutten van het potentieel aan arbeidskracht om bovendien de productie te vergroten. Het is binnen deze context dat de hervorming van de Poperingse armenzorg zich situeerde.²³ Eerst werd er een ontwerpnota opgesteld, daarna werd deze in een ordonnantie gegoten en bekrachtigd.

Controle en repressieve maatregelen

In het allereerste artikel van het ontwerp (en de ordonnantie) wond het stadsbestuur er geen doekjes om. Als de stad de bedelaars en werkweigeraars niet kon overtuigen om te werken, hadden men een gevangenis nodig en een cipier om *de gevijsde arme bedelaars ende ledig-gangers tot het werk te sturen . . . te gehoorzamen aen haere majesteys placcaeten ende ordenen. Ten dien subjecte gavanceerd, zoo ist dat als het zelve niet krachtelijk en kan uytgevrocht worden, tenzij dat binnen deze stadt gevonden word een kloecke ende welgeschikte gevangnisse, verdeelt in differente plaetsen tot bewarenisse ende straffe der overtreder . . .*²⁴ Hiermee nam men

21 J.J.P. VILAIN XIII, *Mémoire sur les moyens de corriger les malfaiteurs et les fainéants à leur propre avantage et de les rendre utiles à l'état*, Gent, 1775, p. 62-65, 368-375.

22 JÜTTE, *Poverty and Deviance*, p. 214; F. TAINTENIER, *Traité sur la mendicité*, Doornik, 1774, 72 p.

23 POPERINGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, 778A, project van een nieuw reglement; resolutieboek 474; ordonnantie 1777, f. 305v.

24 POPERINGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, 778A, project van een nieuw reglement.

de ideeën over van zowel Taintenier als van Vilain XIII: misdadigers en bedelaars opsluiten. Beide hervormers benadrukten de noodzaak om de bedelaars en werkonwillige personen ergens weg te stoppen waar ze geen kwaad meer konden verrichten. In het document is ook sprake van 'gevijsde arme bedelaars ende ledig-gangers'. Indien deze niet gemotiveerd konden worden om te werken, werden ze gedwongen aan de arbeid gezet. Het stadsbestuur sprak hier niet over tewerkstelling van gewone werklozen, maar over werkonwillige mensen.

Om de veiligheid binnen de stad te verbeteren en om bedelaars en landlopers af te schrikken zou men twee gewapende sergeanten nodig hebben. Deze sergeanten moesten vreemde bedelaars uit de stad verjagen en het geboefte afschrikken. Bedelaars die terugkwamen, werden gearresteerd of geseseld. Dit verjagen van vreemde bedelaars gebeurde in navolging van het decreet van 14 december 1764. Om die bedelaars en zwervers van buiten de stad te onderscheiden van de Poperingse zwervers, bedelaars en armen werd enkele jaren later een kenteken ingevoerd. Dit teken, een letter 'P', moest te allen tijde op een zichtbare plaats gedragen worden.²⁵ Dit was een praktijk die al lang bestond in Watou, maar ook in grotere steden zoals Brugge en Gent.²⁶

Een bijkomende maatregel om de bedelaars te ontmoedigen was het verbod op aalmoezen, niet alleen op het vragen van aalmoezen, maar ook op het geven ervan. Als iemand betrapt werd op het geven van aalmoezen aan een bedelaar, moest hij of zij een boete betalen van 6 ponden Parisis. De bedelaar zelf vloog voor veertien dagen in de gevangenis.

25 POPERINGE, *Stadsarchief*, Aantekeningen van O. Fiers, F5 p. 939.

26 T. BODEN, *Armenzorg te Gent, 1600-1640* (onuitgegeven licentiaatsverhandeling Universiteit Gent), Gent, 2003, p. 68-69 (promotor: J. Dambruyne); H. DENEWETH. 'De interactie tussen arbeidsmarktregulering, migratiebeleid en sociaal beleid', in: M. DE KOSTER, B. DE MUNCK, H. GREEFS, B. WILLEMS en A. WINTER, eds., *Werken aan de stad. Stedelijke actoren en structuren in de Zuidelijke Nederlanden, 1500-1900*, Brussel, 2011, p. 110-112.

Een ander artikel baseerde zich op een reglement dat ook reeds in 1760 was uitgevaardigd: het verbod voor disgenoten om herbergen te bezoeken. In 1777 bekrachtigde men dit verbod opnieuw maar nu werd de overtreder niet meer geschraapt van de dislijsten, maar kreeg hij voor een bepaalde tijd geen steun. Eenmaal de armenmeesters van de stad besloten dat de arme zich opnieuw naar de wet gedroeg, werd de straf opgeheven. Disgenoten die echter recidiveerden werden voor vijf dagen gedetineerd om gecorrigeerd te worden. Dezelfde maatregelen waren van toepassing op ouders die hun kinderen niet naar de werkscholen stuurden en op armen die zich onbeschoft gedroegen ten opzichte van de armenmeesters.²⁷

De armenmeester en zijn kanton

De taak van de armenmeesters bestond er in om bij elk arm gezin op huisbezoek te gaan en informatie te verzamelen. Elke armenmeester had een kanton waarvoor hij verantwoordelijk was. In Poperinge waren er elf kantons en evenveel armenmeesters werden dus aangesteld. Bij de huisbezoeken moesten de armenmeesters informatie verzamelen: de namen van de gezinsleden, hun leeftijd, beroep en hun bijdragen aan het gezinsinkomen. Daarnaast inventariseerden zij de huisraad, het aantal koffers, de kledij, kortom de hele inboedel. Op basis van deze informatie moest de armenmeester vaststellen wat elk individueel gezin tekortkwam en hoe deze noden verlicht konden worden.

De kantons vormden ook de basis voor de maandelijkse belastinginning ten voordele van de armen binnen de jurisdictie van de stad. De armenzorg werd dus eveneens gereorganiseerd om efficiënter belastingen te kunnen innen. Dit wijst er op dat de stad nog steeds beroep moest doen op extra-hulpmiddelen en dat het zelfs routine was geworden om belastingen te innen voor de armenhulp. Naast een belasting moesten de grote boeren en de rijken

27 POPERINGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, 778A, project van een nieuw reglement; resolutieboek 474: ordonnantie 1777, f. 305v.

in en rond Poperinge rond de kerstperiode een extra inspanning leveren onder de vorm van tarwe-uitdelingen.

Het opdelen in kantons werd aanbevolen door zowel Vilain XIII als Taintenier om zo efficiënt en nauwkeurig mogelijk te kunnen werken. Over de opdeling van de kantons en hun precieze afbakening zijn geen gegevens overgeleverd. Maar wat men wel kan deduceren is de omvang van de kantons. In 1768 waren er 796 woningen. Als men veronderstelt dat elk kanton even groot was, dan had elke dismeester ongeveer 73 huishoudens of ongeveer 330 mensen, waarover hij toezicht moest houden. Voor een kleine stad is dit een groot aantal kantons. In Kortrijk bijv., dat in 1775 een hervorming doorvoerde, waren er maar acht kantons voor bijna 12000 inwoners. De kantons in Kortrijk werden ook verscheidene keren herverdeeld, o.a. in 1785 en 1788. De indeling in kantons gebeurde niet echt evenredig. Ze waren mogelijk ingedeeld volgens het aantal mensen dat er woonde en dat afhankelijk was van de armentafels. De heropleving of verdere achteruitgang van bepaalde wijken kan dan verklaren waarom het stadsbestuur, de armentafels en de dismeesters de opdeling van de stad regelmatig bijstuurden.

De armenlijsten die opgesteld werden op basis van de gegevens van de armenmeesters dienden ook om een onderscheid te kunnen maken tussen armen van de eigen stad en deze van elders. Die laatsten konden geen steun meer ontvangen. Behoeftige Poperingenaars die niet binnen het rechtsgebied van de stad woonden, zagen een forse daling van hun bijstand.

Daarnaast werden ook de vergadermomenten voor de armenmeesters vastgelegd. De verschillende armentafels van de stad werden samengevoegd onder één centrale armenkamer, een voorstel dat ook door Taintenier als cruciaal omschreven werd. Een eengemaakt beleid was noodzakelijk om een daadkrachtig beleid te kunnen voeren. De elf armenmeesters en de algemene ontvanger van deze centrale armenkamer vergaderden samen met de drie pastoors en bepaalden hoe ze de problemen moesten aanpakken en of ze extra-voorzorgen moesten nemen. Deze vergaderingen vonden telkens plaats op de eerste donderdag van mei tot en met

oktober. In de overige maanden was dit om de twee weken, want tijdens de winter was de armoede duidelijker voelbaar en werden de maatregelen bijgeschaafd. In augustus, september en oktober waren de graanprijzen het laagste, dit was immers vlak na de oogstperiode. Naarmate de tijd vorderde en de temperaturen daalden, stegen de graanprijzen en hadden gezinnen meer voedingsstoffen of brandhout nodig om de kou te trotseren.²⁸ Mensen die al afhankelijk waren van de armentafels kregen het nog moeilijker en mensen die op de rand van de armoede leefden, verzeilden vaak tijdelijk in de problemen.

De ordonnantie

Het project tot de hervorming van de armenzorg en de bestrijding van de bedelarij en *ledigheid* resulteerde in een ordonnantie. Tijdens het schepencollege van 11 april 1777 werd het hierboven besproken project voorgesteld en goedgekeurd.²⁹ In deze ordonnantie kwamen vanzelfsprekend dezelfde punten voor die in het project aan bod kwamen.

Overigens werd het iedereen verboden logement te verlenen aan niet-Poperingenaars zonder daartoe melding te maken aan het stadsbestuur. Iedereen die de stad binnenkwam werd geregistreerd en wie toch logement bood aan armen en bedelaars kon daarvoor beboet worden. Deze maatregel werd genomen om beter zicht te krijgen op de instroom van mensen in de stad. Het stadsbestuur vaardigde uit dat niet-Poperingenaars die er kwamen trouwen binnen de twee maanden opnieuw moesten vertrekken indien de stad geen toestemming verleend had om er permanent te verblijven. Zwangere vrouwen van buiten de stad mochten nergens onderdak aangeboden krijgen uit angst dat de stad zich zou moeten ontfermen over het eventuele achtergelaten kind. Deze maatregelen werden opnieuw bekrachtigd in het reglement van

28 P. SOETAERT, *De Berg van Charitate te Brugge, een stedelijke leenbank (1573-1795)*, Brussel, 1974, p. 92-93.

29 POPERINGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, ordonnantieboek 474, f. 306r.

1777, want armen uit de omgeving trokken toch nog steeds naar de stad en kinderen werden nog steeds te vondeling gelegd.

De schade op het platteland aangebracht door rondzwervende vagebonden lag aan de basis van vele problemen die plattelandsbewoners ondervonden. Dit vinden we al terug bij zowel Vilain XIII als Taintenier. De aanpak van dit probleem speelde in de hervorming van 1777 te Poperinge ook een rol. Gelet op het aantal artikelen in de ordonnantie rond dit probleem, moet dit een belangrijke kwestie geweest zijn.³⁰

De sergeanten die patrouilleerden hadden niet alleen de taak om beldears af te schrikken en te arresteren, maar ze moesten tevens de illegale boskap en kleiwinning tegengaan. Hout werd gebruikt als brandstof om zich te verwarmen, vooral gedurende de winter. Hout kon men kopen of werd uitgedeeld door de armentafels en door de stichtingen van Ferdinandus Proventier, waarover verder meer. Gezinnen die geen hout konden kopen of er geen kregen van de armentafels, gingen soms zelf hout kappen. Personen die men hierop betrapte werden gearresteerd, berecht en hun werktuigen ontnomen.

Hetzelfde gold voor mensen die met fruit of andere gewassen rondliepen op het platteland. Indien ze niet konden bewijzen dat ze hun lading gekocht of gekregen hadden van een boer, werden ze gearresteerd en werden de goederen in kwestie teruggebracht. Het stelen van de gewassen op het platteland was een grote overlast en nam in tijden van crisis sterk toe. Om dit te voorkomen werden de sergeanten dus ook belast met het patrouilleren op het platteland om zwervers en vagebonden af te schrikken. Uit de geschiedenis van Watou valt al af te leiden dat de streek daar zwaar onder te leiden had. Gearresteerde zwervers liepen er zelfs het risico geëxecuteerd te worden.³¹ In Poperinge werd dit niet zo uitdrukkelijk gesteld. Gearresteerde overtreders werden naar de gevangenis gebracht waar ze *arbitrairelick ghecorrigeert* werden.

30 POPERINGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, ordonnantieboek 474, f. 306r.

31 L.A. RUBBRECHT, *Geschiedenis van Watou*, Kortemark, 1983, p. 170.

Het stadsbestuur strafte misdadigers zoals bepaald door de eigen reglementen. Indien noodzakelijk behoorde het executeren van een overtreder tot de mogelijkheden.

Het laatste artikel van de uitgevaardigde ordonnantie bevat een veelzeggende passus: '*...hedendaeghs siet dat het die sijn die meest inde ledigheyt verblyven ende die ghehele dagen, besonderlick de sondaghe ende heylighendaghen, selfs gedeurende den goddelicken dienst overbrenghen met spelen ende hun geldt verqwisten, het welcke sy soo door winste als onder industrie weten te becommen omme waeren te voorsien.*'³² Dit wijst er op dat goed gedrag van armen gepaard moest gaan met deugdelijk christelijk gedrag. Wie zich niet als goede christenen gedroeg door bijv. de mis te verstoren of door te gokken en te drinken was het vaakst werkonwillig. Het waren juist deze mensen die trachtten te overleven door bedelarij; ze profiteerden van de goedheid van anderen. Dit impliceert dat armen die zich wel verdienstelijk maakten en werkten, zich naar behoren gedroegen tijdens de kerkelijke diensten en feesten, het waard waren om alle hulp te ontvangen. Hier werd met andere woorden geïnsinueerd dat het geloof een belangrijke indicator was voor wie wel en wie niet beschouwd kon worden als 'goede' arme. Maatschappelijk welzijn en religie waren duidelijk met elkaar verbonden.

Dat religie een belangrijke rol speelde is ook te merken in het afsluitend artikel van het ontwerp van de armenzorg.³³ Het pleitte voor een menselijke behandeling van de waardige armen: ze zijn geschapen door dezelfde God en hadden hetzelfde einddoel als de rijken, namelijk één worden met het goddelijke. De armen en de rijken moesten elkaar behandelen als broeders. Maar de beter gegoeden moesten zich ontfermen over de minder bedeeden en

32 POPERINGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, ordonnantieboek 478, artikel 13.

33 POPERINGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, 778A, ontwerp voor nieuw reglement, artikel 18: '*daer zal hoogelycks gerecommandeert worden aen de arme-meesters, tresorier ende voordere bestierders van de arme te willen zien als hunne broeders ende zusters vanden zelven godt, geschaepen gelyk de rycke tot het zelue eynde, altijd, nochtans weest beminrende ende bezorgende de genen de welcke door hunne lasten, ziekten ende quellingen meest in nood ende compassie weerdig zullen wesen. Amen.*'

rekening houden met hun lasten, ziekten en gebrekkigheden. De goede armen waren de hulp van de rijken waardig.

Zowel het project als de ordonnantie die eruit voortvloeide leunden het dichtst aan bij de ideeën van Taintenier om verschillende redenen.

Ten eerste moest er volgens de Poperingse teksten naar Taintenier een gevangenis komen om misdadigers op te sluiten, maar ook voor hardnekkige bedelaars en werkweigeraars, vagebonden en dieven. Daar zouden ze gecorrigeerd en aan het werk gezet worden. Het gebouw en de functie werden omschreven als van een echte gevangenis. Het was niet de bedoeling om werk te bieden aan werklozen en er werd hen evenmin onderdak geboden. Het enige doel bestond erin om mensen terug op het rechte pad te krijgen. Bij Vilain XIII ging het om een combinatie van werkhuis en gevangenis. Gewone mensen en gevangenen verbleven in afgescheiden ruimtes, maar wel onder hetzelfde dak. Het doel van het Rasphuis in Gent, dat opgericht werd onder impuls van Vilain XIII, was zoveel mogelijk mensen te werk te stellen en niet alleen om misdadigers te straffen.

Het tweede argument was de reorganisatie en de werking van het hele apparaat in Poperinge. Bij beide auteurs werd de noodzaak aan strengere en meer nauwkeurige controle benadrukt. Dit trachtten zij te bereiken door elke stad en elk dorp in te delen in kantons. Taintenier voegde daaraan toe dat alle armentafels verenigd moesten worden in een armenkamer en bijgestaan door een algemeen ontvanger. Precies dit gebeurde met de hervorming van 1777 in Poperinge. Verder waren de armenmeesters verplicht om aan huis te gaan, alles te noteren en ook de hulppakketten aan huis af te leveren. Het profiel van de armenmeester was dit van een vaderlijke figuur, bezorgd om zijn medemens. Hij mocht zich niet beter achten dan wie hij moest bijstaan en moest inzicht hebben in hun situatie. De eerste elementen staan zo goed als letterlijk in het laatste artikel van het ontwerp en in de ordonnantie.

PROVENTIER

Onder de armen van de stad was er nog een categorie van ouderen. Zij waren niet altijd in staat om te werken en vervielen vaak in armoede. Een belangrijke Poperingenaar die zich voor de ouderen inzette, was Ferdinandus Ignatius Proventier. Naar hem is het huidige woonzorgcentrum in Poperinge genoemd.

Proventier (1699-1772) werd geboren in een rijke ambtsadellijke familie te Poperinge. Over zijn leven is vrij weinig informatie bekend. Hij behaalde een licentiaat in de theologie en werd benoemd tot penitencier. Daardoor was hij bevoegd om zware zonden te absolveren. In 1733 verwierf Proventier de tweede theologale prebende van Terwaan in de Ieperse kathedraal. Verder was hij tot 1772 president van het bisschoppelijk seminarie in Ieper en er verantwoordelijk voor het beheer en de begeleiding van de studenten.

Proventier was de leermeester en goede vriend van kanunnik Johannes Bartholomaeus van Roo, de naaste medewerker van de Ieperse bisschop. Van Roo had een zeer grote invloed op geestelijken binnen het bisdom Ieper en moedigde onder andere Ferdinandus Proventier aan om de armen actief bij te staan. Armenzorg was volgens Van Roo het middel bij uitstek om de bevolking te beïnvloeden. Via caritatieve stichtingen wenste hij de bevolking te doordringen van christelijke waarden en discipline. Niet alleen de armere klassen werden doelgroep, maar ook de rijkere. Arme mensen moesten zich goed gedragen, hard werken en diepgelovig zijn. Voor de rijken kwam daar nog bij dat ze zich moesten inzetten voor de minderbedeelden. Er was niets mis met rijkdom, zolang men geen rijkdom vergaarde louter voor het bezit ervan.³⁴

34 R. HERPELINCK, *Het Bisdom Ieper, 1762-1789*, Roeselare, 1991, p. 59-66, 72, 98.

↑ WEEUWHOF

Om de situatie van de ouderen te verbeteren werd op 26 januari 1769 't Weeuwghof gesticht.³⁵ De stichting in het leven geroepen door kanunnik Proventier moest oudere weduwen (*weeuw* in het lokale dialect) opvangen en hen een onbezorgde oude dag bezorgen. Het oprichten van wat eigenlijk een bejaardentehuis was zag Proventier als een heilige missie en wel om drie redenen. Ten eerste deed hij dit uit behulpzaamheid voor de zwakkeren en ouderen. De ouderen die opgevangen werden kregen onderdak, werden gevoed en gekleed. Als ze ziek waren of last hadden van ouderdomskwalen, kregen ze verzorging. Deze behulpzaamheid omvat reeds vier van de zeven werken van barmhartigheid. Ten tweede zag hij de oprichting van dit tehuis als het ware als het in de voetsporen treden van de Heilige Geest: weduwen troosten en om '*de hulpe ende steunstok van den ouderdom te wezen*'. Ten derde verdienden ouderen volgens hem respect. Al te vaak verenzaamden ze: ze werden in de steek gelaten door hun kinderen, hun leeftijdsgenoten stierven en ze hadden weinig contact met anderen. Mensen die gedurende hun hele leven hard gewerkt hadden mochten hun laatste dagen niet slijten in eenzaamheid en armoede.

Het Weeuwghof omvatte twaalf beurzen voor weduwen of ongehuwden. Om aanspraak te kunnen maken op de stichting moest men aan een aantal criteria voldoen. De ouderen moesten van Poperinge afkomstig zijn, de leeftijd van 60 jaar bereikt hebben en een onbesproken levenswandel hebben. Hiermee bedoelde de stichter dat ze geen misdaden mochten begaan hebben, dat ze een toonbeeld van goed gedrag moesten zijn en de christelijke waarden naleven. De oudere vrouwen die toegelaten werden dienden hun leven lang gewerkt te hebben. Om het met Proventiers bevoordingen te verduidelijken: '*Somtijds gebeuren dat er vrouws-persoonen, naer hunne dagen overgebracht te hebben in alle neerstigheid en alle zorgvuldige werkzaamheid, in hunnen ouderdom vervallen tot zoodanige armoede, dat zij door lichamelijke krank-*

35 POPERINGE, *Archief OCMW*, doos 55.

*heid, of door gebrek van genoegzaeme hulpe, van die zelve, tot wiens opvoeding en dienst zij hun zelve en het hunne besteed hebben, nu als verlaten zijn, en hun leven moeten eindigen in vel gebrek, verdriet ende versmaetheid*³⁶.

Bovendien was er een religieuze component aan verbonden, wat niet verwonderlijk is aangezien Proventier kanunnik was en president van het seminarie. Wie afhankelijk werd van de stichting, diende elke zondag en op feestdagen naar de mis te gaan. Het niet bijwonen van de kerkdiensten was enkel toegelaten met de goedkeuring van het bestuur. Dit kon wegens ziekte zijn of als iemand niet meer goed te been was. Ook moest men zeer spaarzaam leven. Er was binnen het Weeuwhof geen plaats voor ijdelheid: juwelen of kleurrijke, rijkversierde kledij waren niet toegelaten.

Een bijkomende voorwaarde was arm zijn. De weduwen of oudere ongetrouwde vrouwen mochten niet langer in staat zijn een eigen inkomen te verwerven. Ze waren dus afhankelijk van de armendissen of zouden ervan afhankelijk moeten zijn. Het vormde geen probleem om steun te krijgen van een armendis en tegelijk te genieten van een beurs die Proventier aanbood. Bedelen werd echter niet getolereerd.³⁷ Iedereen die een beurs toegewezen kreeg werd verplicht om aanwezig te zijn in de jaarmissen voor kanunnik Proventier, maar ook op de herdenkingsdiensten voor zijn ouders en zijn zus.

De voorwaarden om in aanmerking te komen voor een beurs waren strikt. Maar er waren speciale gevallen en Proventier was daarover duidelijk. Vlak na een beschrijving van wie er in aanmerking kwam om te kunnen genieten van de beurzen stonden de uitzonderingen. Dat waren zijn familieleden en vrienden. De leeftijd waarop deze konden intreden, werd verlaagd naar 50 jaar

36 POPERINGE, *Archief OCMW*, doos 55.

37 'Het word verboden aan de beursiereghen op pene van verlies van deze beurse, eenigsints te bedelen, zij zullen nochtans mogen genieten van den disch, gasthuis ende publiquen uitdeel van brood, kleederen, hout ende andere subsidien der armen, als zij zulks noodig hebben.' (POPERINGE, *Archief OCMW*, doos 55, stichting van het Weeuwhof).

en het criterium van de afkomst werd weggelaten. Deze groep had bovendien voorrang boven alle anderen. De enige beperking die werd voorzien was dat er maximaal twee familieleden of vrienden van de kanunnik tegelijkertijd mochten verblijven in zijn rusthuis.

Het dagelijks bestuur van het tehuis werd waargenomen door Proventier zelf. Na zijn dood moesten het bestuur en de toekenning van de beurzen gebeuren door zijn broer, zijn zussen en hun kinderen. Na hen kwam het bestuur toe aan de burgemeester van de Commune en een dismeester voor de financiële kant. In het bestuur moest er steeds een priester zetelen.

In elk huisje werd het reglement uitgehangen waaraan alle weduwen, die genoten van de beurzen van Proventier, zich moesten houden. De leefregels bestonden uit veertien artikelen die kunnen opgesplitst worden in twee categorieën: toelatingsvoorwaarden en een gedragsreglement. Een aantal van deze regels stonden ook al in de stichtingsakte.³⁸ De eerste categorie artikelen behandelt wie er allemaal in aanmerking kwam om te kunnen genieten van de beurzen. Het betreft dezelfde toelatingsvoorwaarden die hierboven beschreven werden.

Aanleidingen tot het verliezen van de beurzen waren het niet onderhouden van de woning, het vernielen van de inboedel en zich na de avondklok buiten het domein bevinden. De avondklok was vastgelegd op 21 uur in de zomer en 19 uur in de winter. Op deze tijdstippen werd de buitenpoort gesloten. Wie zich tweemaal in eenzelfde maand op die ogenblikken nog buiten de muren van het domein bevond werd verbannen uit het tehuis. Iedere bursaal moest goed gedrag tentoonspreiden en respect hebben voor de regels. Het melden aan het bestuur van overtredingen begaan door andere bewoners werd trouwens aangemoedigd.

38 POPERINGE, *Archief OCMW*, doos 55.

Bezoek in het Weeuwhof was sterk aan banden gelegd. De vrouwen die er binnentraden, mochten geen mannelijk bezoek ontvangen, zelfs niet indien het familieleden waren. Wel mochten de bursalen één vrouwelijke persoon meebrengen om in te wonen, na toestemming van het bestuur. Maar dan waren er nog extra voorwaarden aan verbonden: indien het een dochter betrof, moest ze minstens 35 jaar zijn; voor iemand anders lag de minimumleeftijd op 45 jaar.

SINT-VINCENTIUSGESTICHT

De stichting van het Weeuwhof was niet de enige inspanning die kanunnik Proventier leverde om de situatie van arme ouderlingen te verbeteren. De stichtingsakte van het Weeuwhof dateert van 26 januari 1769. Op 13 mei van hetzelfde jaar werd de oprichting van een tehuis voor oudere mannen ondertekend.³⁹

De ouderlingen die hiervoor in aanmerking kwamen waren ook 60-plussers die hun hele leven gewerkt hadden en het niet verdienden om hun oude dag in armoede en eenzaamheid te slijten. Opnieuw werden familieleden en vrienden bevoorreed. Daarnaast behoorden in het oudemännerhuis nog de leraars van de zondagscholen tot de bevoorreedten.

De mannen kregen elke zondag meer weeggeld dan de vrouwen. De weduwen kregen 2 schellingen of 24 Vlaamse groten. De mannen kregen 14 stuivers. De gulden was onderverdeeld in 20 stuivers en had ongeveer 1/6de van de waarde die een Vlaamse pond bezat. De mannen kregen dus 28 Vlaamse groten; de vrouwen ontvingen er 24.⁴⁰

Indien we willen vergelijken met wat ouderen in andere steden ontvingen, moet het weekbedrag omgezet worden naar het bedrag per dag: voor de mannen dan 2 stuivers; voor de vrouwen 1,7 stuivers per dag. In het godshuis voor ouderlingen in Leuven

³⁹ POPERINGE, *Archief OCMW*, doos 55.

⁴⁰ 14 stuivers = 168 penningen, dus $168/6 = 28$ Vlaamse groten.

kreeg men in de periode 1771-1776 ongeveer 3,75 tot 4 stuivers per dag, die enkel bedoeld waren voor voeding. In de stichtingen van Proventier werden echter daar bovenop nog verzorging, huisvesting en verwarming verstrekt voor die 2 of 1,7 stuivers per dag. In Antwerpen tijdens de periode 1804-1805 kregen de ouderlingen 2,64 stuivers per dag voor voedsel in het godshuis en voor het volledig onderhoud van de ouderlingen was nog eens 2,89 stuivers per dag voorzien.⁴¹

Een avondklok was er niet ingesteld in het Sint-Vincentiusgesticht. Wel werd het verboden om herbergen of bordelen binnen te gaan of geld te verkwisten aan kansspelen; dit gedrag paste niet bij oude eerbiedwaardige mannen. Het motto luidde dan ook: '*senes ut sobrii sunt pudici*'; dit is een wat kortere versie van een vers uit de brief van Sint-Paulus aan Titus. Volledig luidt het vers: '*Senes ut sobrii sint, pudici, prudentes, sani fide, dilectione, patientia*'⁴², wat betekent: 'Dat de oude mannen nuchter zijn, ernstig zijn, gematigd, gezond in het geloof, in de liefde en geduldig'.

Aan de ouderlingen werd werk aangeboden. Net zoals in het Weewhof moesten de bewoners die ertoe in staat waren handenarbeid verrichten om verschillende redenen. Ten eerste trachtte men de bewoners zo bezig te houden, want indien de mannen gedurende de dag iets omhanden hadden, waren ze misschien minder geneigd om het weinige geld dat ze ontvingen te verkwisten aan drank, kansspelen of aan *oneerbaere personen* om de nacht bij te spenderen. Dat de gedragsregels telkens een sterke religieuze inslag hadden is ook hier duidelijk: '*aetas senectutis, vita immaculata*'; in de nieuwe Bijbelvertaling vertaald als '*inzicht geeft de ware grijsheid, een onbesproken leven de ware ouderdom*.'⁴³

41 E. SCHOLLIERS, 'De materiële verschijningsvormen van de armoede voor de industriële revolutie. Omvang, evolutie en oorzaken', in: *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 88 (1975), p. 458.

42 Beschikbaar op <http://www.vatican.va/archive/bible/nova_vulgata/documents/nova-vulgata_nt_epist-titum_lt.html>, geraadpleegd op 7/4/2012.

43 Wijsh. 4,9 (beschikbaar op <<http://www.willibrordbijbel.nl/index.php?p=page&i=61457,61469>>, geraadpleegd op 08/04/2012).

Verder dienden deze ouderen als voorbeeld. Als jonge mensen zagen dat ouderen op hun hoge leeftijd naarstig werkten, kon dit misschien een inspirerend of aanmoedigend effect hebben. De ouderlingen, vaak geplaagd door ziekte en lichaamsklachten, konden misschien wel niet meer op de gewone arbeidsmarkt terecht, maar dit betekende niet dat ze nutteloos waren en niets meer konden bijdragen. Dit was de boodschap die Proventier wenste uit te dragen: leeftijd en gebreken zijn geen excuus om te vervallen in *ledigheid*. Bedelen leidde tot luiheid, leegloperij en alle problemen daaruit voortvloeiend. Een andere reden waarom de ouderen aan het werk gezet werden was van financiële aard: ze konden het geld van het fonds zelf aanvullen met hun inkomsten.

DE ARMEN VAN POPERINGE

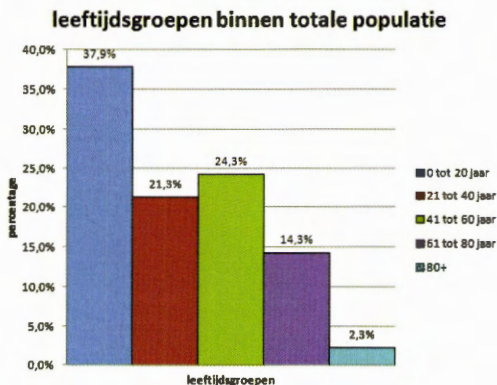
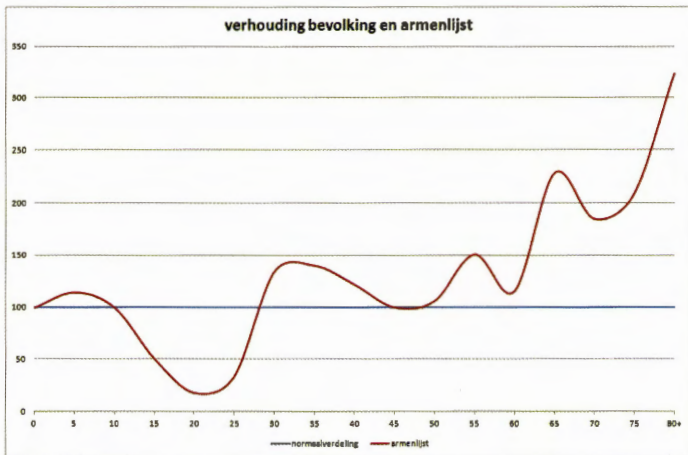
In een lijst van 1812, opgesteld onder het Franse bewind, werden alle armen die afhingen van de armenzorg geregistreerd.⁴⁴ Hun namen werden genoteerd, telkens met hun beroep, woonplaats, herkomst en leeftijd. Op basis van deze gegevens is het mogelijk een beeld te schetsen van de leeftijdsgroepen die sterk aanwezig waren, welke beroeps categorieën kwetsbaar waren en waar de armen van de stad vandaan kwamen. De lijst is opgesteld door de Burelen van Weldadigheid; de eerder vermelde armentafels bestonden niet meer. In de lijst zijn 586 unieke namen geregistreerd, zowel mannen, vrouwen als kinderen. Van 571 personen is de leeftijd bekend; van 442 de beroepsactiviteit en van 574 de geboorteplaats.

De leeftijd

Het aandeel 30- tot 35-jarigen is in vergelijking met de groep 25- tot 30-jarigen heel groot. Het aandeel van de hogere leeftijdscategorieën neemt gestaag af en eindigt met enkele 80-plussers en zelfs een eeuweling. De armoede onder vrouwen bereikte haar hoogtepunt op de leeftijd van 30-35 jaar. Daarna daalde ze, met uitzondering van enkele kleine opflakkingen op de leeftijden

44. POPERINGE, *Archief OCMW*, 779A, armenlijst 1812.

40-45 jaar en 65-70 jaar. De armoede onder de mannelijke bevolking lag hoger en steeg sneller in de kinderjaren in vergelijking met deze bij meisjes en bereikte zijn piek op 40-45-jarige leeftijd. Arme kinderen die afhankelijk waren van de armentafels konden, zodra ze oud genoeg waren, gaan werken en zelf een inkomen verwerven. Een aantal onder hen kon daardoor uit de armoede raken. In de leeftijdscategorieën vanaf 80 jaar kwamen mannen niet meer voor. Dit is mogelijk te wijten aan de lagere levensverwachting van mannen. Dat vrouwen op deze leeftijd wel nog op de armenlijst voorkwamen suggereert in elk geval dat vrouwen langer leefden.

In combinatie met de volkstelling van 1815 kan een nauwkeuriger beeld gegeven worden. Niet alle personen waren in de armenlijst opgenomen; in de meeste gevallen enkel het gezinshoofd. Samen met alle bijkomende gezinsleden die met zekerheid ook in de lijst thuishoren geeft dit een totaal van 1149 personen. Slechts 191 personen werden met zekerheid geïdentificeerd in de volkstelling en enkel hun gezinsleden werden in de lijst opgenomen. Dit geeft een ander beeld over de samenstelling van de arme bevolking.

Op basis van de registratielijst waren de jongeren sterk in de minderheid (enkel de steuntrekkende jongeren werden geregistreerd). Omdat gezinnen worden vermeld, waren kinderen veel sterker vertegenwoordigd onder de arme bevolking. Dit is ook begrijpelijk, want voor elke ouderpaar waren er wel een aantal kinderen waarmee ze samen in armoede leefden. De grootste groep waren jonge tieners (10-15 jaar). Daarna volgt een sterke afname onder de oudere tieners en de twintigers; deze groep was doorgaans al actief op de arbeidsmarkt en had een eigen inkomen. Onder de jonge gezinnen (25-35 jaar) steeg de armoede dan weer: ze hadden vaak kinderen die nog niet oud genoeg waren om bij te dragen in het gezinsinkomen. Samen met de leeftijd lijkt de armoede constant af te nemen. Dit schijnt te suggereren dat er onder de oudere bevolking bijna geen armoede heerste. Niets is minder waar natuurlijk, anders zou kanunnik Proventier zich moreel niet verplicht gevoeld hebben om in te grijpen.

Als we de bevolkingssamenstelling van die periode erbij nemen, komt er een heel ander beeld.⁴⁵ Bij de vergelijking van de gegevens van de oorspronkelijke armenlijst en de aangevulde lijst is er een groot verschil tussen de dominante groepen. Uit de overgeleverde lijst blijkt dat 73,6% van de personen in de actieve leeftijdscategorieën thuishoorde (tussen 20 en 60 jaar). In de lijst aangevuld met behulp van de volkstelling is dit sterk veranderd.

45 R.L. DEWULF-HEUS, *Volkstelling 1815. Arrondissement leper, stad: Poperinge*, Westvlaams Genootschap voor Familie- en Wapenkunde, 1988, 213 p.

Onder de 640 bijkomende individuen bevonden zich dus voornamelijk jongere mensen. Houden we enkel rekening met de armen aangetroffen in de volkstelling, dan valt op dat 54,2% van de 640 personen jonger dan 20 was en op een totaal van 1149 weegt dit al snel door. Vandaar dat deze groep binnen de totale populatie, opgemaakt uit de armenlijst en de informatie uit de volkstelling, al snel in omvang toenam tot net geen 38%.

De 191 personen die we zowel in de armenlijst als in de volkstelling terugvinden, vormden 121 aparte huishoudens, dit is 63,4%. Als deze verhouding doorgetrokken wordt naar de totale armenlijst, dan komen 372 aparte huishoudens in beeld. Indien de armenlijst alleen genomen wordt en alle personen waarbij *femme* vermeld staat bij de functieomschrijving of de naam in mindering gebracht worden, dan zijn er 424 mogelijke aparte huishoudens of 72,3% van de 586. Deze redenering steunt op de constatacie dat bij quasi alle vrouwen waar *femme* vermeld staat, ook de echtgenoot voorkomt in de armenlijst.

Rekening houdend met het gemiddelde aantal personen per huishouden van 5,3 op basis van de armenlijst en volkstelling kan er een schatting gemaakt worden van het aandeel van de stadbevolking dat deze lijst representeert.⁴⁶ Bij de verhouding van 63,4% zijn er in de lijst 372 huishoudens, wat neerkomt op 1969 armen. Rekening houdend met caritatieve stichtingen, zijn er 2091 personen die direct afhankelijk zijn van de armenzorg of 22,8% van de totale bevolking. Neemt men de verhouding van 72,3%, dan zijn er met de caritatieve instellingen inbegrepen ongeveer 2369 personen of 25,9% van de inwoners. In vergelijking met andere plaatsen aan het eind van de 18de eeuw is dit een hoog aantal: in Loker bijv. lag dit percentage niet hoger dan 11%.⁴⁷

46 POPERINGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, 779B: armenlijst 1812.

47 D. DAELE, *Armenzorg op het platteland: de armendis te Loker (1728-1754)* (onuitgegeven licentiaatsverhandeling Universiteit Gent), Gent, 2000-2001, p. 47 (promotor E. Thoen).

Deze schatting is enkel een benadering op basis van de beschikbare gegevens. De opstellers van de armenlijst gaven zelf aan dat deze onvolledig was. Veel mensen weigerden zich bij het Bureau van Weldadigheid aan te melden en te laten registreren of ze konden de vereiste informatie niet geven. Het echte aantal armen in de stad zal dus wel hoger gelegen hebben.

Beroepen

Welke beroepen kwamen voor en in welke mate, welke sectoren waren sterk vertegenwoordigd, welke beroepen deden het beter? Op basis van de gegevens werd de volgende tabel opgesteld. Binnen bepaalde beroepen kunnen nog onderverdelingen gemaakt worden, bijvoorbeeld tussen metsers en metsersdienders.

Beroep	Aantal
Huisvrouw	114
Spinner, spinster	93
Dagloner	67
Arbeider	40
Invalide, blinde	35
'Steuntrekker'	26
Handwever	22
Schoenmaker	12
Metsers	12
Kantwerker	4
Timmerman	4
Kleermaker	4
Pottenbakkerassistent	3
Dakwerker	1
Touwslager	1
Bakker	1
Pijpendraaier	1
Paardenkoper	1
Mandenvlechter	1

De huisvrouwen en de spinners/spinsters waren duidelijk het sterkst vertegenwoordigd. Hoewel 'huisvrouw' niet echt een beroepsactiviteit was waarmee men brood op de plank bracht, is dit de meest voorkomende omschrijving. Spinnen was een belangrijke economische activiteit onder de bevolking van Poperinge. Met 93 vermeldingen werd dit beoefend door ongeveer 21% van de armen. In de textielsector lagen de lonen zeer laag: de spinners, handwevers, kantwerkers en zelfs kleermakers leefden vaak in zeer grote armoede. In Poperinge spinde en twijnde men onder meer vlas. In de textiel- of aanverwante nijverheden samen werkten 136 personen, die 30,7% van de armen uitmaakten. Ook in andere steden behoorden textielarbeiders tot de meest arme bevolking. Aan het eind van de 18de eeuw telde men in Antwerpen 80 textielarbeiders onder 115 gearresteerde bedelaars.⁴⁸ Uit de Gentse armenrollen maakte men op dat 75% van de 774 personen actief waren in de textielsector: spinners, naaiers, kantwerkers of gewone arbeiders in fabrieken.⁴⁹ Het overwicht van de textielsector onder de arme gezinnen was ook aanwezig in de rest van Europa. In 1622 nam deze sector in Augsburg bijna 45% voor haar rekening. In Antwerpen was dit rond 1780 zowat 57%. Als we de huisvrouwen en steuntrekkers niet meerekenen – want in feite zijn dit geen betaalde bezigheden – was 40,7% van de armen in Poperinge actief in de textielnijverheid.⁵⁰

Dagloners waren mensen die per dag werkten en zich aanpasten aan de aanbiedingen die er waren. In de oogstperiode konden ze aan de slag op het veld; aan het begin van de herfst en in de winter eventueel als houthakker. Dat deze mensen veelvuldig voorkwamen in de armenlijst is niet verwonderlijk. In periodes dat er weinig werk was hadden zij immers zo goed als geen inkomen. Zonder inkomen zat er niets anders op dan zich aan te melden bij de armentafels en om hulp te vragen. De arbeiders waren even-

48 C. LIS en H. SOLY, 'Total Institutions' and the survival strategies of the laboring poor in Antwerp, 1770-1860', in: P. MANDLER, ed., *The uses of charity. The poor on relief in the nineteenth-century metropolis*, Philadelphia, 1990, p. 40-43.

49 SCHOLLIERS, 'De materiële verschijningsvormen', p. 459.

50 JÜTTE, *Poverty and Deviance*, p. 42.

eens een relatief talrijke groep. De dagloners en gewone arbeiders waren ongeschoolde werklui, net zoals de spinners en spinsters.

Arbeiders die wel een opleiding genoten hadden waren de handwevers, metsers, pottenbakkers, bakkers en timmerlieden. Bij deze categorie kwam men 'garçons' tegen: bakkershulpjes, metserdienders en leerjongens bij de wevers. In de armenlijsten kwamen zowel professionals voor als hun leerjongens. Vaklui kwamen veel minder voor dan ongeschoolde arbeiders, dagloners, vlas- en wolspinners. Omdat ze een opleiding genoten hadden werden ze, eenmaal volleerd, vaak beter betaald.

Bovendien kon het loon van arbeiders en geschoolde arbeiders schommelen doorheen de seizoenen. Het loon van een metserdiender lag tijdens de wintermaanden veel lager dan in de zomer. Daarnaast kon hij in de winter ook minder dagen werken wegens de slechte weersomstandigheden. In Antwerpen verdiende een metserdiender in de zomer een weekloon dat 60 tot 70 stuivers bedroeg; in de winterperiode was dit slechts een derde hiervan. De lonen daalden ook naar het einde van de 18de eeuw toe: ongeschoolde arbeiders verdienden nog minder; textielarbeiders ontvingen het laagste loon.⁵¹

Een laatste categorie is deze van de invaliden. Bij de meesten staat simpelweg *infirme* vermeld om aan te tonen dat ze niet meer in staat waren om te werken. Dit was hoofdzakelijk zo bij de oudere mensen. De gemiddelde leeftijd van deze groep lag net onder 64 jaar en vijf maanden. Er werden 33 mensen omschreven als *infirme*. Van twee mensen was in de 'functieomschrijving' duidelijk wat het probleem was: *une femme aveugle* en *un imbécil*, een blinde vrouw en een mentaal gehandicapte man.

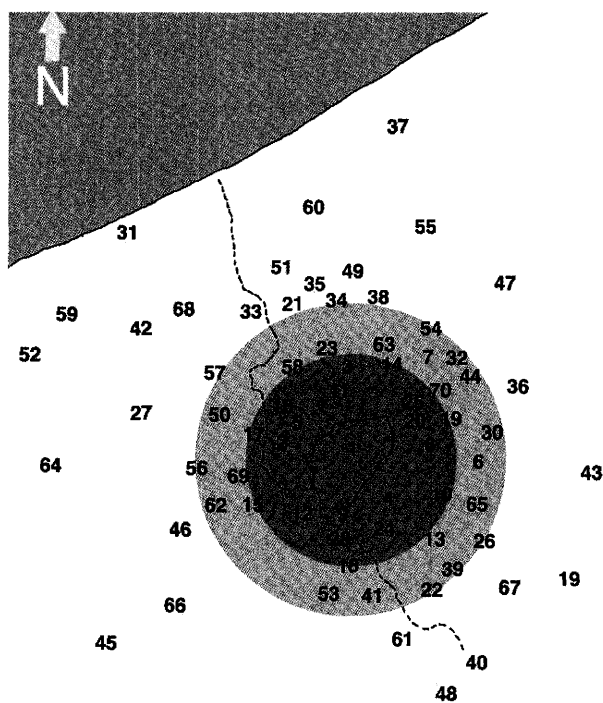
Herkomst

In totaal zijn er 75 gekende streken, steden, dorpen en gehuchten waar de armen binnen Poperinge vandaan kwamen. De geo-

51 SCHOLLIERS, 'De materiële verschijningsvormen', p. 452-453.

grafisch verst verwijderde herkomstplaats lag in Duitsland. De plaatsnamen werden allen geïdentificeerd en waren voornamelijk gelegen in de Westhoek en in Frans-Vlaanderen.

In onderstaande tabel staan alle plaatsen, behalve deze in Duitsland, opgesomd. Veel van deze dorpjes/steden zijn na de oorlogen van Lodewijk XIV definitief in Franse handen terechtgekomen.

Herkomst van inwijkelingen

- 3 km
- - - - grenslijn 1764
- jurisdictie van Poperinge

De herkomstplaatsen van de inwijkelingen in Poperinge werden op een kaart aangeduid en genummerd. Op de kaart werd de jurisdictie van de stad aangeduid en zijn er 70 dorpen en steden aan-

gegeven. Binnen een straal van 10 km kwamen de belangrijkste dorpen voor: Watou, Boeschepe, Proven, Reningelst, enz. Binnen een straal van 15 km kwamen 42 van de 69 herkomstplaatsen – de stad zelf niet meegerekend – voor.

Aan de hand van de economische activiteit opgetekend in de telling van 1764 was het al duidelijk dat men geen handelsmetropool of groot industrie centrum moest verwachten. Het betrof leerlooiers, bakkers, slaggers, tabaksverwerkers, de vlasindustrie, enz.⁵² De afstand die inwijkelingen aflegden duidt hier eveneens op. De meerderheid van de inwijkelingen verplaatsten zich zowat 15 km. Dit was typisch voor kleine steden met een beperkte invloedssfeer. Deze beperkte aantrekkingskracht op de omgeving staat in schril contrast met deze van Antwerpen. Van het aantal mensen dat naar deze stad trok in de periode 1641-1650 bijv. legde 34,9% zowat 50 tot 100 km af en slechts 2,7% had minder dan 10 km afgelegd. Andere steden die eenzelfde aantrekkingskracht hadden als Poperinge waren Oudenaarde, Leuven en Turnhout. Deze steden telden voornamelijk inwijkelingen uit de onmiddellijke omgeving van de stad.⁵³

1	Poperinge	25	Woesten	49	Alveringem
2	Watou	26	Wijtschate	50	Herzele
3	Westvleteren	27	Ekelsbeke (Esquelbecq)	51	Houtem
4	Reningelst	28	Berthen	52	Looberghe
5	Proven	29	Boesinge	53	Meteren
6	Ieper	30	Brielen	54	Noordschote
7	Reninge	31	Duinkerke (Dunkerque)	55	Oostkerke
8	Vlamertinge	32	Eecke	56	Oudezele
9	Boeschepe	33	Hondschote	57	Rexpoede
10	Dikkebus	34	Hoogstade	58	Roesbrugge

52 P. MOUREAUX, ed., *La statistique industrielle dans les Pays-Bas autrichiens à l'époque de Marie-Thérèse: documents et cartes*, Brussel, 1974-1981, p. 448.

53 C. LESGER, 'Migrantenstromen en economische ontwikkeling in vroegmoderne steden. Nieuwe burgers in Antwerpen en Amsterdam, 1541-1655', in: *Stadsgeschiedenis*, 1 (2006), p. 104-105.

11	Krombeke	35	Izenberge	59	Spycker
12	Godewaersvelde	36	Langemark	60	Steenkerke
13	Kemmel	37	Nieuwpoort	61	Steenwerk
14	Oostvleteren	38	Pollinckhove	62	Terdighem
15	Steenvoorde	39	Wulveringem	63	Vleteren
16	Haringe	40	Armentiers	64	Volkerinkove
17	Houtkerke (Houtkerque)	41	Belle (Bailleul)	65	Voormezele
18	St.-Janskappel	42	Bergues (Sint- Winoksbergen)	66	Waalskappel (Wallon-Cappel)
19	Komen	43	Beselare	67	Waasten (Warneton)
20	Elverdinge	44	Bikschote	68	Warhem
21	Leisele	45	Blaringem	69	Winnezele
22	Nieuwkerke	46	Cassel	70	Zuidschote
23	Stavele	47	Klerken		
24	Westouter	48	Fleurbaix		

BESLUIT

De armenzorg in Poperinge was een zeer complex gegeven waarbij de lokale overheid constant moest bijsturen en extra maatregelen moest nemen. Toen bleek dat een gezamenlijke aanpak van het armoedeprobleem voordelen kon bieden, begonnen de steden onder Franse bezetting samen te werken. Deze samenwerking bleef voortduren na de Oostenrijkse Successieoorlog (1740-1748). Toen Poperinge en omgeving terug bij de Oostenrijkse Nederlanden gevoegd werden, ondertekenden de besturen het Concordaat van Ieper op 6 juni 1750. Dit akkoord kende echter een korte levensduur en wat eenvoud en efficiëntie moest nastreven, verviel in chaos.

Binnen de stad vaardigden het stadsbestuur en de armenmeesters nieuwe ordonnanties en regels uit om meer greep te krijgen op de armen. Er werd meermaals gevraagd om meer werkmiddelen, er werden extra-belastingen geïnd, de armenbesturen kregen een aandeel op elke transactie van onroerende goederen. De inhoud van offerblokken werd aan hen overgemaakt. Dit gebeurde allemaal in de hoop de armoede terug te dringen. Dit alles was echter

niet voldoende. Het werd langzaamaan duidelijk dat er meer nodig was dan het uitdelen van geld en brood. Een effectieve aanpak en een eenduidige politiek om de oorzaken van de armoede te bestrijden waren noodzakelijk.

Dit trachtten de betrokken instanties te bewerkstelligen door het gedrag van de arme te corrigeren. Mensen die tekort kwamen, moesten werken. Wie arm was en weigerde te werken, zat in armoede door eigen toedoen en was het medeleven en de hulp van de maatschappij niet waardig. Hetzelfde gold voor mensen die gokten of te veel in herbergen vertoefden. Ook het verstoren van een mis werd als bezwarend beschouwd.

De voorwaarden om toegelaten te worden tot de stichtingen van kanunnik Proventier waren gelijkaardig. De ouderen moesten een onbesproken levenswandel achter de rug hebben, weduwe of weduwnaar zijn en een bepaalde leeftijd bereikt hebben. Het betrof nu eenmaal rusthuizen voor ouderen die niet meer zelfstandig konden overleven. Zowel de voorwaarden die de kanunnik stelde, als de regels van de stad/armenmeesters toonden een sterke religieuze klemtoon. De invloed van de Kerk was sterk voelbaar.

Een tweede manier waarop de problemen van armen aangepakt werden was via het stimuleren van de economie. In vroegere eeuwen was de textielnijverheid overheersend in de Westhoek, vooral in de steden Ieper en Poperinge. Nu richtten ondernemers, boeren en arbeiders zich op andere zaken zoals vlasteelt, spinnen en twijnen, tabak en hoppeteelt. Dat men deze industrieën wou stimuleren was zeer nadrukkelijk aanwezig in de reglementen. Als er sprake van was om ouderen, volwassenen en kinderen aan het werk te zetten of een beroep aan te leren, dan hadden de armenmeesters en het stadsbestuur het bijna uitsluitend over met de textielsector gerelateerde nijverheden.

Een derde manier om het armoedeprobleem aan te pakken was het registeren van iedereen die binnen de stad aanspraak kon maken op bijstand van de gemeenschap. Nieuwkomers van buiten de stad werden verplicht zich aan te melden. Hiermee hoopte men

rondtrekkende bedelaars te ontmoedigen en het aantal vondelingen te beperken.

Ten slotte waren er nog repressieve maatregelen. De armenzorg werd hervormd in 1777 en daarbij werd de bouw van een gevangenis gepland. Deze gevangenis was bedoeld voor hardnekkige werkweigeraars, bedelaars en wetsovertreders. De mogelijke overtredingen die armen begingen werden opgesomd, zoals illegale houtkap om zich te verwarmen tijdens de winter, het stelen van voedsel en bedelen.

Er werden dus talrijke pogingen ondernomen om het armoede-probleem aan te pakken. De armenmeesters en het stadsbestuur hadden ongetwijfeld het beste met de mensen voor. Dit is ook af te leiden uit de reglementen, ondanks de vaak harde aanpak en strenge regels. Maar zolang er geen uniforme aanpak kwam voor de hele Nederlanden en zelfs over de grenzen heen, en zolang deze politiek niet consequent uitgevoerd werd en - belangrijker nog - volgehouden werd, was het dweilen met de kraan open. De oorzaken van armoede waren te omvangrijk, de behoeftigen te talrijk en de slagkracht van de pogingen om steun te verlenen te zwak. Veranderingen zouden er pas komen onder de Franse Republiek en later.

Pieter Donche

Theophiel Augustijn Cassetta (1658-1691) en zijn bewerkingen van Brugse bronnen

Onderzoekers actief op het terrein van huizengeschiedenis van de stad Brugge kennen zeker de zogenaamde 'index Cassetta'. Deze index, bewaard op het Rijksarchief te Brugge en opgemaakt ca 1689-1691, biedt een toegang tot een zeer groot aantal originele registers¹ door uittreksels te geven van de staten van goed, verkavelingen en wettelijke passeringen verleden voor de schepenen van het Brugse Vrije of de schepenen van de stad Brugge.

In twee publicaties van het Brugse Stadsarchief uit resp. 1973 en 2001² wordt de samensteller van die index *Bernardus Cassetta* genoemd. Deze voornaam is vermoedelijk ontleend aan een heraldische tekening die vooraan in deel 1 ingekleefd is. Deze stelt een brede zuil voor waar bovenop het familiewapen Cassetta afgebeeld is met twee griffioenen als schildhouders en overtopt door een getraliede helm met dekkleden, waarboven een kroon en tenslotte een uitkomende adelaar als helmteken. Links, resp. rechts van de zuil staan boven elkaar telkens vier wapenschilden met naast elk ervan een voornaam en een familienaam. Naast het wapen bovenaan links, dat opnieuw het wapen Cassetta is, staat vermeld: *Bernardinus Cassetta*. De volledige reeks namen is (links, resp. rechts, van boven naar beneden): BERNARDINUS CASSETA, CATH. MAZZA, LOUIS WYNCKELMAN, ANNA VAN D(EN) HEEDE, Jⁿ WALHORNE DIT DECKER, MARIE VAN CALDENBOURG, JEAN VAN PEDE, HELENE VAN MALECTE.

- 1 Deel 1 van deze 'index Cassetta' biedt een toegang tot 69 registers van staten van goed en weesakten voor de schepenen van het Brugse Vrije, periodes 1414-1492, 1505-1596 en 1614-1683. Het Deel 2 biedt een toegang tot ongeveer 320 registers wettelijke passeringen verleden voor de schepenen van de stad Brugge en is gebaseerd op de protocollen van de klerken van de Vierschaar.
- 2 A. SCHOUTEET, *De klerken van de vierschaar te Brugge met inventaris van hun protocollen*, Brugge: Gemeentebestuur, 1973, p. 148; H. DENEWETH, J. D'HONDT, K. LEENDERS, *Een huis te Brugge, Vademeccum voor de historische studie van woningen, eigenaars en bewoners*, Brugge: Levend Archief, 2001, p. 52.

Op de index op de registers betreffende de stad is er een inleiding³ (verkeerdelijk ingeplakt in deel 1 i.p.v. deel 2) van dezelfde hand als van de index zelf, maar deze is niet ondertekend met een naam maar alleen met een jaartal: 1690.

OP ZOEK NAAR EEN VOORNAAM

In zijn *Levens der geleerde en vermaerde mannen* schrijft de Brugse kroniekschrijver en kunstenaar Pieter LE DOULX (1730-1807): *Desen treffelijcken edelman begaeft met veel verstand, als een bijzonderen letterkundigen liet sijnen geest speelen namentlijck op de genealogien der edele familien, waerin dat hij uijtnemende was, en daer in met ongelooflijcken aerbeyd; en menighvuldige ondersoekinghe seer veel schoone schriften heeft naer gelaeten tot nut van het gemeyne best, als oock namentlijck een boeck behelsende de hoofden van de staeten, en wettelijcke passeerringen der notarissen der stad van Brugge, en lande vanden Vrijen, sijnde een kostbaer werck voor de ondersoekinghe der familien, in materien van de succesien.*⁴

Met het boek *behelsende de hoofden van de staeten, en wettelijcke passeerringen der notarissen der stad van Brugge, en lande vanden Vrijen* doelt hij ongetwijfeld op deze indexen van Casetta. Maar hij identificeert hem als *Engelbertus Viglius Cassetta, heere van Bissem, gebooren tot Brugge den 20 meye 1620, was den sone van*

3 Noteert. / *Dat gheheel den inhoudt van desen bouck ghetrocken is ut de wettelijcke registers van de passerijnghe ghedaen voor schepenen der stede van Brugghe ter stipulatie van (de) ghesworen clercken der selver stede, wiens registers als nu sijn rustende ten huijse ende onder het bewent van dh(ee)' ende m(eest)re Guilliame vanden Woestijne, ende nae sijn overlijden sullen rusten onder den ghonen die het selve officie sal bedienen, alwaer eenyghelijck acces heeft om te lijchten alsulcke copien autentycke in het langhe van alsucke passerijnghe als hij soude moghen noodych hebben. Van hier anders niet aenghewesen en is als de naeme van den clerck wiens registre het is, nachte andere mentie ghemaect als van de naemen ende toenamen van de persoonen comparanten, ende dat tot verificatie van hunne alliancien ende maeschip etc, mits dat de substancie van dese instrumenten notariale ende wettelijcke passerijnghe tot dese mijne intentie niet en doen. Ten anderen en waeren hondert boucken ende eenen oneijndelycken arbeit niet ghenouchsaem om soo menychvuldighe contract[t] en ende vercavelynghen etc^a te copieren, synde dit alleene den aerbeyt van twee persoonen gheweest duerende den tijt van bet dan onderalfjaer. 1690.*

4 P. LE DOULX, *Levens der geleerde en vermaerde mannen [van Brugge]* (BRUGGE, Stadsarchief [verder SAB], Oud archief, reeks 539, hs. 18, dl.2, p. 111 - ook raadpleegbaar via www.historischebronnenbrugge.be).

Jo.r Marcus Cassetta ... is overleden den 26 maerte 1677 en wierd begraven inde collegiaele kercke van St. Salvators in de H. Cruijscapelle.

Een *Engelbertus Viglius Cassetta*, begraven in 1677 (lees 1678⁵) valt evenwel niet te rijmen met de jaartallen 1690 en 1691 vermeld als jaar van afwerking door Cassetta van een index of een naamtafel ...

LE DOULX vermeldt ook dat de samensteller van de index Cassetta, ook actief was op het terrein van de genealogie en *seer veel schone schriften heeft naer gelaeten*. In openbare bibliotheken, in Brugge of elders, valt er evenwel nergens een handschrift van hem aan te treffen. Maar helemaal fout is dit zeker niet, want, vooral aan het eind van de 18de eeuw zijn er echo's te vinden van de genealogische handschriften van zijn hand in een aantal publicaties:

Cassetta's genealogisch werk werd o.a. gebruikt bij de samenstelling van het anoniem uitgegeven, in 1774 te Amsterdam gedrukte boek *Généalogies de Quelques Familles des Pays-Bas, Dressées en partie sur titres, & en partie tirées des Manuscrits de T.A. CASSETTA, DE H. BUTKENS; DE P. D'ASSIGNIES, Moine de Cambron; de L. LE BLOND, & d'autres fameux Généalogistes; comme aussi des Auteurs les plus accrédités*.⁶ De initialen T.A. passen echter niet op de twee kandidaat-voornamen voor de auteur van de index Cassetta ...

Nog in een ander boekwerk in twee delen dat te Rotterdam enkele jaren later in 1775 en 1778 ook anoniem werd uitgegeven en geïnspireerd was op het voorgaande, *Recueil Généalogique de Familles originaires des Pays-Bas ou y établies*, werd vaak gebruik gemaakt van het werk van Cassetta. Hij wordt hier genoemd 'van Brugge', zijn werk éénmaal als 'van 1689' en zijn voornaam wordt er nu wel voluit gespeld, nl. als *Théodore Augustin*.⁷

- 5 P. LE DOULX vergist zich bovendien in het jaartal van zijn overlijden: het moet 1678 (26 maart) zijn.
- 6 De anonieme uitgever was F.J. DE HOLLEBER D'ASCOW. In dit werk wordt niet aangegeven welke genealogieën ontleend zijn aan welke auteurs.
- 7 Hier waren de anonieme uitgevers de schoonzoons de Beelen-Bertholf uit Brussel van de Waaslandse genealoog François-Joseph de Castro y Toledo (1688-1766). Dl.

En in nog een ander boekwerk in zes deeltjes, *Fragmens Généalogiques*, die alweer anoniem uitgegeven en in dezelfde periode (1776) te Genève verschenen, vinden we hem ook met die voornamen vermeld.⁸ Hoewel al deze publicaties gedrukt werden buiten de Zuidelijke Nederlanden (of dit althans beweren ...) gaan ze wel steeds over hoofdzakelijk families uit de Zuidelijke Nederlanden.

In de *Recueil Généalogique ...* en de *Fragmens Généalogiques ...* komen samen 16 verschillende genealogieën voor die verwijzen naar het werk van Casetta. Aan de familienamen te oordelen lijkt Casetta's verzameling een groot geografisch gebied te bestrijken, zeker ruimer dan alleen Vlaanderen.

In de laatste twee werken vinden we dus de initialen verklaard als *Théodore Augustin*.

Ook in enkele 19de-eeuwse drukwerken vinden we verwijzingen naar handschriften van Casetta, nl. grafschriftenverzamelingen en studies van oude Brugse families, alle bewerkingen en aanvul-

l, p. 12 vermeldt: (gen[ealogie] Bernard-Calonne) *Deux manuscrits, l'un de Henri Butkens, Abbé d'Egmont, & l'autre de Théodore-Augustin Casetta, disent ...*; dl. I, p. 52: (gen. de Deurnagele): *Tiré d'une Généalogie dressée par Mr. Théodore-Augustin Casetta, Ecuyer, à Bruges*; dl. I, p. 94: (gen. de Roode dit Roovere) *Un Manuscrit de Théodore-Augustin Casetta, Ecuyer, de Bruges, de l'an 1689, dit ...*; dl. I, p. 189: (gen. de la Kethulle) *Un Manuscrit de Mr. Théodore Augustin Casetta, Ecuyer, commence ...*; dl. I, p. 219: (gen. de Bousies-Vertaing) *... ainsi que deux Manuscrits, l'un de Théodore-Augustin Casetta, & l'autre de Laurent le Blond, ...*; dl. I, p. 378: (gen. de Cardevacque): *Une Généalogie dressée par Mr. Théodore-Augustin Casetta, Ecuyer, nous apprend ...*; dl. II, p. 2: (gen. de Houchin) *Selon les mémoires de Théodore-Augustin Casetta, Ecuyer à Bruges, ...*; dl. II, p. 79: (gen. de Haynin) *Et dans une Généalogie manuscrite de la maison de Houchin, dressée par Théodore-Augustin Casetta, Ecuier, ...*; dl. II, p. 216: (gen. van Eynatten) *..., selon T.A. Casetta...*

- 8 *Fragmens Généalogiques*, Genève, dln. I-VI (1776): dl. I, p. 25-26: (gen. van der Gracht) *Selon Théodore-Augustin Casetta, écuyer, ... Ledit Casetta ...*; dl. I, p. 37: (gen. de Grouches) *Ce fragment est tiré de Théodore-Augustin Casetta, écuyer, de Bruges & Laurent le Blond, de Valenciennes*; dl. II, p. 184-185: (gen. de Burgrave) *Ce fragment généalogique est tiré de Théodore-Augustin Casetta, écuyer, fol. 2 & 3 ...*; dl. II, p. 197: (gen. de Brusset) *Ce fragmens est de T.A. Casetta*; dl. II, p. 198-199: (gen. Budsin) *Ce fragment est aussi de T.A. Casetta ...*; dl. III, p. 54: (gen. de Bousies) *Voici un autre extrait de la généalogie de Bousies, dressée par Théodore-Augustin Casetta, écuyer, à Bruges*; dl. VI, p. 231: (gen. de Fremault) *... Selon Théodore-Augustin Casetta, la famille de Fremault qu'il nomme aussi Freinait, porte pour armes ...*

lingen bij de 16de-eeuwse handschriften van de Brugse wapenhe-
raut Cornelius Gailliard (+1563):

- (geraadpleegd door J.-J. GAILLIARD, maar zonder vermelding waar hij dat raadpleegde)⁹ *Superscriptien en memorien van alle de tomben en epitaphien der geestelycke, edele en eersaeme personen, die begraven liggen in de cathedraele kercke van St-Donaes, in Brugge, by een vergaedert door Corn. Gailliard, anno 1562, gecopieert en geaugmenteert door d'heer Jacques de Damhouder, canonick der zelve kercke, anno 1603, en nog vermeerderd door d'heer T.-A. Cassetta, anno 1690.*

- (geraadpleegd door J.-J. GAILLIARD, maar zonder vermelding waar hij dat raadpleegde)¹⁰ *Inscriptien ende wapenen van alle de tomben, epitaphien ende sepulturen die hun bevonden ten jaere 1690, inde cathedraele kercke van S. Donaes, en de gone van O.L. Vrouwe en S. Jacobs in Brugge, mitsgaders alle de gone daer eenige memorie van is in 't manuscript van d'Heer Cornelis Gailliard, bij een vergaedert en agtergelaeten bij Joncker Theophile Augustin, filius Jo^r Engelbert Cassetta, anno 1690.*

9 J.-J. GAILLIARD, *Inscriptions Funéraires et Monumentales de la Flandre Occidentale. Arrondissement de Bruges*. T. I, 1ère partie, St.-Donat, Brugge, 1861, p. 15, nr. 3.

10 Geveild te Brugge op 8 oktober 1816 uit de nalatenschap van Brunon-François Schynckele de Rondshove, zie: *Catalogue d'une très-belle collection de livres En plusieurs Langues et Facultés, la plupart bien conditionnés et proprement reliés; suivi d'un recueil de manuscrits et d'une partie de musique, délaissés par feu monsieur Brunon-François Schynckele de Rondshove*, Brugge, drukkerij E.J. Terlinck, 1816 [8 oktober 1816 volgens een handschriftelijke aantekening op het exemplaar te MARKE (KORTRIJK), *Stichting de Béthune*, verzameling veulingscatalogi]. In dit lot, nr. 21 van de sectie handschriften, worden diverse handschriften gespecificeerd, waarvan allicht alleen het eerste van Theophiel Augustijn Cassetta is. Vermeld door J.-J. GAILLIARD, *Inscriptions ... St.-Donat*, p. 15, nr. 4. Hij vermeldt op dezelfde pagina nog een derde handschrift betreffende grafschriften van de Sint-Donaaskathedraal, maar het betreft een andere samensteller, die wel gebruik maakte van *les memoires de Mr Cassetta, chanoine de cette église* en dat op dat moment al aanwezig was in de Brugse stadsbibliotheek. Daar is het nu nr. 459: *Recueil des superscriptions et armoiries ... saint Donas à Bruges, tiré hors le précieux manuscrit de M. Corneille Gailliart, ... aussi hors le mémorial de Mr. Cassetta, chanoine de cette église*. Hier wordt Cassetta "kanunnik van de Brugse St.-Salvatorskerk" genoemd, maar dit is dus een foutief gegeven. Theophiel Augustijn Cassetta was immers gehuwd en had kinderen (zie verder).

- Dit syn memorien van diversche oude gheslachten der stede van Brugge, by een vergadert door d'Heer Cornelis Gailliaerd ende by Jon^r Theophile Augustin Casetta van woorde tot woorde ghecopieert met het vervolgh anno 1689. Dit handschrift was in maart 1814 in bezit van Mr Huys te Brugge waar HYESCHOUTHEER het raadpleegde voor de samenstelling van een handschrift met genealogische en heraldische extracten. In zijn nota's vermeldt deze dat het een handschrift was *in-folio* van 256 pagina's. Hij vermeldt er nog bij dat onderaan op het handschrift na de attestatie van Casetta vermeld staat dat het origineel, geschreven door de hand van Cornelis Gailliard toen rustte bij Sappaert, landmeter te Brugge.¹¹ In 1861 was dit handschrift in de bibliotheek van baron de Peellaert-van Hoonacker te Brugge waar J.-J. GAILLIARD het raadpleegde.¹²

Hier zien we dus een andere uitleg voor de initialen T.A., nl. *Theophile Augustin*, zoon van *Engelbert Casetta*.

Tenslotte vinden we in 1953 nog de vermelding door ALBERT DE SCHIETERE DE LOPHEM¹³ bij de bespreking van een bewaard portret uit 1735 van een Jacob Bernardijn Casetta, de enige zoon van Theophile Augustin Casetta, dat deze laatste schepen van de stad Brugge was en 'ongetwijfeld de meest gewetensvolle van de Brugse genealogen, maar dat bijna al zijn handschriften verloren zijn gegaan...'. Meer informatie waarop die uitspraken steunen wordt er niet bij gegeven.

11 Zie BRUSSEL, *Koninklijke Bibliotheek*, Hss II.1188 (in de catalogus inventarisnummer 7731), voetnoot 2 en ^o 7 (het bedoelde handschrift zelf is van Hye Schoutheer en uit 1814); in de daar geciteerde titel staat nog dat de samenstelling door Cornelis Gailliard omtrent het jaar 1598 gebeurde, maar dit is foutief want Cornelis Gailliard overleed in 1563 (misschien wordt 1558 bedoeld?).

12 Zoals vermeld in J.-J. GAILLIARD, *Inscriptions ... St.-Donat*, p. 15, nr. 21, maar wel onder een verkorte titel: *Verscheide oude geslachten van Brugge, by een versaemelt door Cornelis Gailliard, ende vervolgh door Jon^r Theophile-Augustin Casetta, anno 1689* en in J.-J. GAILLIARD, *Bruges et le Franc, Suppl.*, Brugge, 1864, p. 299 met volledige titel.

13 A. DE SCHIETERE DE LOPHEM, 'Iconographie Brugeoise, I. L'Hôpital St.-Jean (suite) les tuteurs de l'Hospice St.-Julien', in: *Tablettes des Flandres*, T. 5, Brugge, 1953, p. 304.

In de loop der eeuwen ontbrak het Casetta dus niet aan kandidaatvoornamen.

Voor zover we konden nagaan werd over deze familie nooit iets gepubliceerd en steekt er al evenmin in bewaarde verzamelingen van genealogische handschriften een genealogie Casetta. En ook over de samensteller van de index Casetta blijkt er evenmin ooit nader onderzoek gebeurd te zijn. Om de ware toedracht te achterhalen zat er dus voor ons niets anders op dan de volledige genealogie Casetta te Brugge te reconstrueren op basis van originele archiefbronnen (waarbij de index Casetta zelf uitstekende diensten bewees).¹⁴

In deze bijdrage vermelden we de biografische gegevens die we over de samensteller van de index Casetta terugvonden. J.J. Gailliard en A. de Schietere de Lophem hadden het bij het rechte eind, het gaat om:

THEOPHIEL AUGUSTIJN CASETTA

Hij werd gedoopt te Brugge St.-Anna op 5 februari 1658 als oudste zoon van Engelbert Viglius Casetta (gedoopt Brugge St.-Salvator, 2de wijk, 20 mei 1620, +26 maart 1678 en begraven 28 maart te Brugge St.-Salvator, 1ste wijk) en zijn eerste echtgenote Florentia van Walhorn gezegd de Deckere (zij overleed op 27 juli 1672).

In 1682 was Theophiel nog onder voogdij van (zijn 24 jaar oudere kozijn) Jan Marc Casetta.¹⁵

Hij volgde na 1678 zijn vader op als heer van Bisseem in Aalter. Bisseem (Biesem) was een heerlijkheid die afhing van de heerlijkheid Woeste en had een foncier van 31 gemeten met 10 achterlenen in Aalter en twee kleinere in Ruiselede. Die heerlijkheid was in 1608

14 Voor het resultaat hiervan verwijzen we naar onze bijdrage P. DONCHE, 'De familie Casetta te Brugge (16de tot 18de eeuw)', in: *Vlaamse Stam*, 2012.

15 BRUGGE, *Rijksarchief* [verder RAB], Vrije, Staten van Goed, 1ste reeks, nr. 070 4 is een weesrekening van zijn voogdij (verwijzend naar het weesregister *Snellegheem p(ar). regstr. Noordt 1675 fol 245*).

aangekocht door Theophiels grootvader Marco Cassetta (+ tussen 1632 en 1634).

Theophiel huwde als vrijlaat van het Brugse Vrije, na huwelijkscontract verleden te Brugge op 17 april 1685 voor notaris F. Blanckaert en kerkelijk te Brugge O.L.Vrouw, 2de wijk op 11 augustus 1685 met Maria Catharina Wynckelman, dochter van Lodewijk en Petronilla Cassetta (overigens een halfnicht van Theophiels vader Engelbert Viglius Cassetta).

Hij moet kort daarna zijn laatschap van het Brugse Vrije ingeruild hebben voor het poorterschap van de stad Brugge, want hij had een korte loopbaan in het stadsbestuur van Brugge. In de schepen-jaren 1687-88 en 1688-89 was hij telkens 5de schepen op 12.

De hogervermelde heraldische tekening is in feite zijn kwartierstaat: *Bernardinus Casseta* en *Cath(arina) Mazza* waren zijn paterneel-paternele overgrootouders. Ook de zes andere vermelde personen konden als zijn zes overige overgrootouders geïdentificeerd worden. De twee eersten hebben wellicht nooit voet gezet op Vlaamse bodem. De eerste Cassetta in Brugge was hun zoon Marco Cassetta die op 16 januari 1590 voor de klerken van de Brugse Vierschaer een huwelijkscontract liet verlijden voor zijn huwelijk met Petronella van Solderbeke. Toen werd Marco een 'vrimde' (vreemde) genoemd en geboren in het buitenland en het is ook pas na zijn huwelijk dat we hem later nog zien opduiken in de registers van de wettelijke passeringen van de stad Brugge. Maar hij duikt al wel heel kort daarna op en in de volgende decennia en tot enkele jaren voor zijn overlijden komt hij voor in zeer talrijke akten van aan- en verkoop van onroerende goederen. Grootvader Marco was dus blijkbaar een makelaar/speculant op de Brugse huizenmarkt.

Theophiel Augustijn moet al op jonge leeftijd een passie ontwikkeld hebben voor de historische bronnen van zijn stad en haar families. Dat hij hierbij het belang inzag om te werken op basis van de authentieke bronnen blijkt uit zijn 'index(en) Cassetta' waar hij zeker in 1689-1691 aan werkte maar mogelijk al vroeger aan was begonnen. Voor zijn index op de akten i.v.m. de stad werkte hij

samen met een andere persoon, maar noch deze noch zichzelf noemt hij bij naam. Zijn beide indexen zijn bijzonder verzorgd geschreven. Hij koos op een bepaald moment (50 jaar vroeger dan de meesten in de Zuidelijke Nederlanden) als schriftvorm voor het humanistisch cursiefschrift voor zijn index op de akten van de weeskamer van het Brugse Vrije, in tegenstelling tot zijn index op de akten van wettelijke passeringen van de stad, die nog in gotisch cursief schrift is (wat iets minder vlot leesbaar is).¹⁶

Daarom is de bewerking van de akten i.v.m. stad allicht als eerste gebeurd en de bewerking van de weesregisters van het Brugse Vrije daarna (in de literatuur hieromtrent heten de bewerkingen van de stad en het Brugse Vrije, resp. deel '2' en deel '1', maar het was beter net andersom geweest ...). Er zijn nog aanwijzingen voor de volgorde van deze bewerkingen. In zijn inleiding op de index op de akten i.v.m. de stad vermeldt hij dat deze afgewerkt was in 1690 (na meer dan anderhalf jaar werk). Deze inleiding schreef hij dus na de uitvoering van het werk en zij is al in humanistisch cursiefschrift. In de naamtafel die hij maakte op zijn index voor de weesregisters van het Brugse Vrije stelt hij dat deze gemaakt werd in 1691. De volgorde van bewerken blijkt ook uit aanvullingen op zijn index op akten i.v.m. de stad voor de (later ontdekte¹⁷) registers van 1642, 1646, 1667, 1632 en 1640: deze zijn nu ook in humanistisch cursief en zo ook is de naamtafel op dit deel, die zelfs uitermate verzorgd geschreven is.

Theophiel Augustijn Cassetta overleed al op 33-jarige leeftijd eind oktober 1691 als poorter van de stad Brugge. Hij werd begraven te Brugge O.L.Vrouw, 1ste wijk op 26 oktober 1691. Zijn staat van

16 Men zou misschien kunnen denken dat de index in gotisch cursief geschreven is door de 'tweede persoon', maar deze zou dan toevallig ook een relatief klein handschrift moeten gehad hebben, een zelfde mate van verzorgdheid in het schrijven aan de dag gelegd hebben, precies hetzelfde papier gebruikt hebben en ook nog eens, geheel in overeenstemming met de index in humanistisch cursief ook zijn bladspiegel afgebakend hebben met fijne potloodstreepjes over de hele hoogte van het blad en met precies even grote marges ... Dit lijkt wat te veel toeval.

17 F° 752 wordt afgesloten met *Finis*, op f° 753 beginnen de aanvullingen.

goed bleef bewaard.¹⁸ Hoewel we van zijn grootvader Marco, van zijn halfoom Pieter en van zijn zoon Jacob Bernard een portret terugvonden is dit helaas niet het geval bij Theophiel Augustijn zelf.¹⁹

In zijn korte volwassen leven had hij ook een grote of in elk geval waardevolle bibliotheek verzameld. Deze werd op 12 en 13 mei 1692 door de winkelier Joos van Hille openbaar verkocht voor een bedrag van 135 pond 3 schellingen groten. Dit was een groot bedrag, want nog een flink stuk meer dan al het zilverwerk in zijn woning dat geschat werd op 114 pond, of ook alle meubels en lijnwaad (115 pond) terwijl een gouden ring met 10 diamanten die de overledene altijd gedragen had op 36 pond werd geschat.²⁰

Zijn echtgenote overleefde hem nog 54 jaar: zij werd begraven te Brugge St.-Salvator 2de wijk op 6 maart 1745.

Theophiel Augustijn en Maria Catharina Wynckelman hadden vijf kinderen, maar twee ervan stierven op jonge leeftijd. Zijn enige zoon Jacob Bernard (geboren en gedoopt te Brugge St.-Salvator, 1ste wijk op 22 november 1688) volgde hem op als heer van Bissem. Ook hij had een korte loopbaan als raad en schepen van de stad Brugge (1721-25, 1730-31, 1731-35). Hij overleed ongehuwd op 13 februari 1736²¹ en werd twee dagen later begraven te Brugge, St.-Salvator, 2de wijk in de grafkelder van zijn familie in de kapel van *O.L.Vrouw van Portiuncula* in de collegiale St.-Salvatorskerk te Brugge, kapel die zijn groot(half)oom Pieter had laten oprichten. Als laatste mannelijke afstammeling van zijn geslacht werd zijn wapen op zijn doodskist genageld en met hem begraven (een oud

18 SAB, Staten van Goed, 2de reeks, nr. 4988. Deze vermeldt hem evenwel als overleden op 28 oktober 1681.

19 Zie onze bijdrage in *Vlaamse Stam*, art. cit., 2012.

20 Zie zijn staat van goed, f° 12r-13r: Voorts den 12 en(de) 13 meye 1692 door den stockhouder Joos van Hille ghedaen vercoopen de bibliotheque ende boucken van(de) overleden, danof die suyvere portie is bedraeghende hondert vijfendertich ponde iij S(chellingen) g(roten). Wellicht slaat *bibliotheque* op het meubel.

21 SAB, Wezenregisters, 14^e boek 1660-1703, f° 296.

gebruik in Vlaanderen²²). Zijn jongste zuster (geboren 2½ maand na het overlijden van haar vader) Maria Augustina (of eerder haar kinderen) was zijn enige erfgename.

Als enige zoon moet Jacob Bernard ook de handschriften van zijn vader geërfd hebben, maar na hem gingen ze over op de kinderen van zijn zuster Maria Augustina (die zelf al voor hem overleden was te Brugge St.-Salvator, 2de wijk op 9 april 1728). Haar kinderen bij haar echtgenoot Frans Robert Dominique Maroux (+25 juli 1761), heer van Opbrakel, Reigersvliet en Verrebeke erfden van hem. De handschriften die Theophiel Augustijn Casetta had samengesteld gingen dus over naar de familie Maroux.

VERGELIJKING MET DE 'INDEX DE BLENDE'

Het Rijksarchief te Brugge bewaart ook nog een andere erg gelijkaardige index: de *index De Blende*²³, samengesteld door Petrus Sabinus de Blende (1645-1688).²⁴ Hij was een 13 jaar oudere generatie- en stadsgenoot van Theophiel Augustijn Casetta.

Het loont de moeite om beide indexen te vergelijken.

De index de Blende is geschreven in een gotisch cursiefschrift. De bladen zijn per zijde genummerd (van 1 tot 473), waarna een index op familienamen in drie kolommen volgt (23 bladen, modern genummerd in potlood per blad). De naamindex is alfabetisch maar enkel op de eerste letter van de familienaam. Na het schutblad is op een leeg blad een korte inhoudsbeschrijving geschreven in potlood in een moderner geschrift.²⁵ Op de keerzijde hiervan is een gedrukt etiket geplakt met een voorstelling van het wapen van

22 A.-CH.-A. O'KELLY DE GALWAY, *Dictionnaire archéologique et explicatif de la science du blason ...*, Bergerac, 1901, p. 46.

23 RAB, hs. D 68/16, perkamenten kaft, bladen van papier van formaat 18x28 cm met een ingeprent rechthoekig kader om de marges af te bakenen.

24 Over hem, zie J. GAILLIARD, *Bruges et le Franc*, 5 vols, Brugge: Edw. Gailliard, 1857-1864, suppl. (1864), p. 182-187 (genealogie de Blende), vooral p. 183-184.

25 *Allerlei copeijen uit de weezenboecken van Brugge en van den Vrijen, oude afschriften van manuscripten en allerlei oorkonden meestal in betrek met Brugge, voorzien van tafels.*

het Brugse Vrije in een ovaal, opgehouden door een wildeman en -vrouw en op het lint "S.P.Q.F."²⁶

De inhoud heeft diverse onderdelen:

- (deel 1) blz. 1-71: extracten uit de weesregisters van het Brugse Vrije,
- (deel 2) blz. 73-329: extracten uit de protocollen van de klerken van de Vierschaar van de stad Brugge,
- (deel 3a) blz. 337-376: een woord-voor-woord afschrift, gemaakt in 1686²⁷ van de kopie gemaakt in 1603 door kanunnik Jacob de Damhoudere van het grafschriftenboek van de St.-Donaaskerk, origineel samengesteld in 1562 door Cornelius Gailliard en door de Damhoudere gecorrigeerd en aangevuld,
- (deel 3b) blz. 376-432: grafschriften (telkens kleine aantallen) in de diverse parochie- en kloosterkerken van de stad Brugge (ook Watervliet),
- (deel 4) blz. 432-473: kopieën van patentbrieven van adeldom (families Leernout, Spanoghe, Bonaert, van Caloen) met daartussen een tekst over de familie Triest,
- (deel 5) familienaamindex in drie kolommen (23 bladen).

Bij een vergelijking²⁸ tussen de index de Blende en de indexen Casetta I en II stellen we volgende zaken vast:

(deel 1) Weesregisters van het Brugse Vrije

- de titel van de Blende: *Alle het naevolghende is / ghetrocken uijt de registers / ende staeten rustende in / de weese caemer ten / lande vanden Vrijen* is in bijna identieke formulering ook bij Casetta I terug te vinden: *Alle het naevolghende is ghetrocken vuyt de / Regysters / rustende ter weese camer s'lands vanden Vrijen*,

26 *Senatus Populusque Franconatus* = het bestuur van het Volk en het Vrije.

27 In H. DENEWETH, e.a., *Een huis te Brugge, Vademecum ...*, p. 53 staat verkeerdelijk: 1668.

28 De delen 3a, 3b en 4 komen niet voor in de index Casetta. Uiteraard verschillen de naamindexen omdat Casetta's index over bijna drie maal zoveel registers gaat als de Blende. De familienamen zijn bij Casetta ook alfabetisch geordend binnen eenzelfde beginletter wat bij de Blende nog niet het geval was.

- de inhoud van de uittreksels uit de weeskamer zelf daarentegen is erg verschillend: bij de Blende wordt begonnen met een weesakte van iemand overleden te Oostende op 16 juli 1636, de tweede akte betreft iemand overleden op 3 februari 1658, bij Casetta wordt begonnen met het weesregister 1414-1420,
- de Blende geeft 73 blz. uittreksels, Casetta 362 blz.,
- de Blende geeft in een uittreksel vaak geen datum maar enkel een folionummer, maar soms zelfs dat niet, Casetta geeft wel steeds een jaar of datum en een folionummer.

(deel 2) Protocollen van de klerken van de Vierschaar van Brugge

- de Blende geeft 257 blz. uittreksels, Casetta 752 blz. (in gotisch cursiefschrift) plus nog een aanvulling van 14 blz. (in humanistisch cursiefschrift),
- de Blende geeft uittreksels uit 120 registers, Casetta uit 321 registers²⁹ en in zijn aanvulling uit nog 5 registers,
- de 257 blz. van de Blende blijken letterlijk overgeschreven te zijn³⁰ door Casetta in zijn index II op de blz. 534-752. Voor wat betreft de protocollen van de klerken van de Vierschaar is een

29 Aantallen na een vluchtige telling, we kunnen er wel enkele naast zitten ... Het totaal aantal bewaarde registers van deze protocollen in het Stadsarchief Brugge, volgens de inventaris van 1973 bedraagt 1129. Maar op het Rijksarchief Brugge worden in de 'Verzameling Stad Brugge' ook nog, voortkomend uit 20ste-eeuwse depots van de notarissen Em. Van Caillie en A. De Busschere, resp. 6 en 47 protocolregisters van klerken van de Vierschaar bewaard, periode 1749-99 naast nog een reeks van 54 registers van Wettelijke Passeringen van de stad over de hele 18de eeuw (het 1ste register hierin is nog van eind 17de eeuw).

30 We deden enkele steekproeven:

- met beide indexen naast elkaar bladerden we door het overeenstemmende deel van het begin tot het eind: alle registers verwerkt in de Blende komen ook en in precies dezelfde (niet chronologische) volgorde voor bij Casetta (op één register na dat Casetta vergat, zie volgende voetnoot). Voor elk bewerkt register is de relatieve lengte van de tekst van de bewerking door de Blende gelijk aan de relatieve lengte van de tekst van de bewerking door Casetta.
- in De Blende op blz. 162 staat na de titel *Register van Bertholomeus van Praet* *beghinnende oock anno 1595 den sevensten september* nog een opmerking: *waer over dient gheannoteert dat desen van Praet ten meerderen deel twee registers heeft van elck jaer ghelyck hier vooren noch te bemercken is gheweest, soo dat den meerderen deel alle de passerynghen tweemaal te vynden zyn, thone te presumeren doet dat het een registre is gheweest den brouillon, en(de) het ander het nette register by hem uyt den brouillon overghehaelt aensghesien de selve van eenen tselfste jaer syn en(de) overeencommende met de selfste daete.*

raadpleging van index van de Blende dus niet nodig als de index Casetta al geraadpleegd is.³¹

- het jongste register bewerkt door de Blende is dat van 1678-1679 (nr. 19 van de inventaris uit 1973), hij verwerkte dus tot rond 1680, Casetta verwerkte tot rond 1690. Thans zijn er op het stadsarchief (inventaris 1973) ongeveer 700 registers bewaard van voor 1680, een 50-tal van 1680-1690 en nog een 380-tal van na 1690. De Blende indexeerde dus 120 van de 700 registers die in zijn tijd bestonden of 17,1%, Casetta's index betreft 321 op 750 registers die in zijn tijd bestonden of 43% (maar zoals hoger aangemerkt, is een derde van zijn index gewoon overgepend van de Blendes index).

Nog meer dan de helft van de voor 1690 aangelegde en nog bewaarde registers zijn dus niet verwerkt in de index Casetta II.

De Blende en Casetta waren generatie- en stadsgenoten die werkten op dezelfde documenten. Het kan bijna niet anders dan dat zij van elkaars activiteiten op de hoogte waren en misschien werkten zij wel samen en is de 'tweede persoon' waarop Casetta doelt in de inleiding op zijn bewerking van de registers van de Vierschaar gewoon Petrus Sabinus de Blende.

De Blende overleed in 1688, Casetta dateerde zijn inleiding in 1690 en vermeldde dat het werk van hem en de 'tweede persoon' tussen anderhalf jaar en twee jaar had geduurd. Misschien hadden zij afgesproken wie welke registers zou bewerken om zo dubbel werk te vermijden en heeft Casetta, toen de Blende in 1688 over-

Op minieme spellingsvarianties na, staat bij Casetta woord voor woord dezelfde opmerking.

- We overliepen in de index de Blende de hele tekst van de bewerking van het register van *Adriaen Bernaerts beghinnende anno 1530* met het overeenstemmende in de index Casetta II; de hele tekst is, op minieme spellingsvarianten na, woord voor woord hetzelfde. De Blende gebruikt een punt tussen twee regesten van een akte, Casetta een horizontale streep wat duidelijker is.
- 31 Tenzij voor één register: Casetta vergat nl., allicht door onoplettendheid, de uittrekselfs uit het *Register van Bartholomeus Berot beghinnende anno 1559 den eersten sporcle* te kopiëren die bij de Blende staan op de blz. 172-173 en ontbreken bij Casetta II op blz. 623.

leed zijn index in zijn eigen index overgepend. Omdat Casetta in zijn inleiding de tijd vermeldt die de bewerking had gevergd moet deze geschreven zijn na de beëindiging van de bewerking (en al of niet na het opmaken van de naamindex). Na 1690 werden alleen nog de aanvullingen uit een 5-tal registers toegevoegd.

De bewerkingen van de weesregisters heeft Casetta allicht helemaal opnieuw gedaan, misschien wel omdat de index van De Blende niet erg bruikbaar is, want, zoals hoger gezegd, worden vaak zeer weinig referenties gegeven die toelaten de eigenlijke akte op te sporen. In Casetta's index is dit veel beter: de weesregisters worden geïdentificeerd door de vermelding van de jaren die ze overspannen en de akten daarbinnen door een jaartal en folio-nummer.

Allicht heeft Casetta dit werk gedaan in 1690 en 1691. Zijn bewerking van de weesregisters is immers al in het modernere humanistisch cursief (zoals ook zijn aanvullingen betreffende 5 registers van de Vierschaar) en de naamindex hierop dateerde hij in 1691.³²

DE TELOORGANG VAN CASETTA'S OVERIGE OEUVERE

Hoger vermeldden we al dat de handschriften van Theophiel Augustijn Casetta overgingen naar de familie Maroucx.

Volgens J.-J. GAILLIARD (1860) 'gingen de meeste van Casetta's werken 'verloren bij een plundering op 12 november 1789 bij zijn achterkleinzoon Louis François Maroucx' (zonder verdere uitleg).³³

32 Met als titel: *Index / Van alle de toenaemen die te vinden sijn in dit recuieul / Ghetrocken uijt de Registers ende Staeten / rustende ter weese camers'lands / Vrijen 1691.*

33 J. GAILLIARD, *Recherches historiques sur la chapelle du Saint-Sang à Bruges*, Brugge, 1846, p. 294 noot (a). In de genealogie Maroucx in zijn ander werk *Bruges et le Franc*, dl. IV (1860), p. 139-147 vinden we slechts een kleinzoon Louis-Benoit Maroucx (° Brussel, x 1789, procureur-generaal en lid van de Raad van Vlaanderen) of zijn broer François-Jean Maroucx (° Brugge 1765, x 1791).

Allicht bedoelt hij met die achterkleinzoon *Louis Joseph François Benoît Maroucx*, heer van Opbrakel, procureur-generaal en raadsheer van de Raad van Vlaanderen (gevestigd te Gent), geboren te Brussel, Sint-Jakob op de Koudenberg, 22 januari 1748, gehuwd op 21 juli 1789 met de Gentse Maria Theresia van Volden³⁴ en inderdaad achterkleinzoon van Theophiel Augustijn Casetta.³⁵

Op 13 (niet 12) november 1789 werden bij de verovering van Gent door de Patriotten tijdens de Brabantse Omwenteling (de opstand tegen het Oostenrijks gezag) enkele huizen geplunderd. Een tijdgenoot, de Brugse burgemeester Robert Coppieters, noteerde in zijn dagboek dat vijf huizen in Gent geplunderd werden: deze van Maroucx, van substituut Pulinx en zijn zoon en van twee 'heren' de Loose.³⁶

Procureur Maroucx woonde te Gent in de Lange Kruisstraat,³⁷ dit is een zijstraat van de Voldersstraat waar in 1778 de Raad van Vlaanderen zijn intrek had genomen in het voormalige jezuïetenklooster.

In een andere bron (1871) lezen we dat procureur Maroucx zich kwalijk zou gedragen hebben tegenover de Vlaamse bevolking en dat daarom op hem wraak werd genomen.³⁸

34 Zie over hem vooral: H. PIETERS, *Louis-Benoit Maroucx, procureur-generaal van Vlaanderen als politiek agent van de Oostenrijkers*, onuitg. licentiaatsverhandeling K.U.Leuven, Leuven, 1972. Zie ook J. BUNTINX, *Inventaris van het Archief van de Raad van Vlaanderen*, Brussel, 1964, p. 73: Maroucx d'Opbracle (Louis-Joseph): raadsheer 26 mei 1775; procureur-generaal 10 okt. 1782, + Wenen 8 jan. 1800.

35 Zie de genealogieën Maroucx in: J.-J. GAILLIARD, *Bruges et le Franc*, dl. IV, Brugge, 1860, p. 139-147, vooral p. 145 (daar vermeld als Louis-Benoit Maroucx) en in *Annuaire de la Noblesse de Belgique*, Brussel, 1871, p. 147-152, vooral p. 151.

36 (ed.) P. VERHAEGEN, R. COPPIETERS, *Journal d'Événements divers et remarquables (1767-1797)*, Brugge, 1907, p. 163.

37 Gebr. GIMBLET, *Nieuwen Almanach, Curieus en Util, Voor het Jaer ons Heere 1789 ofte den getrouwen Wegwijzer der stad Gend*, Gent, 1789, p. 9: *Aenwysinge der woonplaatsen van Hooge en Mogende Heeren van den Raed in Vlaanderen: M. Maroucx, Procureur-Generaal, kruysstraete*. Dit is ongetwijfeld de huidige Lange Kruisstraat. In 1788 was er inderdaad ook een *M. Pulinx Substitut Raed Fiscael*, wonend in de Hoogpoort (idem *Almanach van 1788*, p. 17; in 1789 was hij raadsheer en was de plaats van substituut vacant).

38 *Annuaire de la Noblesse de Belgique*, p. 151.

Die wraakneming wordt bevestigd door een eigentijdse gedrukte bron die de gebeurtenissen te Gent minder dan twee weken later al publiceerde: *Terwylen onze braeve Patrioten afweirden de onderdrukkers van onze vryheyd, het slecht Volk ontlast al het gewigt van zyne vraeke op de huysen van die zielen van slyk, de gene eene veragtelyke baetzucht hadde konnen brengen tot het verkoopen van het Vaderland aen onze vreedde dwingelanden.* Maroux, Pulinckx, van Volden, dHoop gevoelden de uytwerksels van den haet, die hunne verdrukkende ende aen des Lands Wet Stellingen tegenstrydige uytvoeringen rechtveirdiglyk op hun getrokken hadden. Hunne huysen wierden geplundert, hunne huysraeden, roerende goederen, tafeltobehoorten, boekverzaemeling, alles wierd geworpen in de verslindende vlammen. Het gepeupel vernietigde alles ende behielt zig niets.³⁹ Nog tal van andere bronnen bevestigen de plundering en het op een brandstapel gooien van de inboedel van de woning van Maroucx en van enkele andere Gentenaars die als fanatieke aanhangers van de Oostenrijkers werden gepercipieerd.⁴⁰

Maroucx vluchtte daarop naar Rijsel, kwam terug na de Oostenrijkse restauratie, maar toen enkele jaren later de Franse Revolutionairen binnenvielen volgde hij het Oostenrijkse leger bij haar terugtrekking uit de Nederlanden en week hij definitief uit naar Wenen, waar hij in 1800 overleed.⁴¹

Politieke gebeurtenissen liggen dus allicht aan de basis van het verlies van het grootste deel van Theopiel Augustijn Casetta's genealogisch oeuvre ... Uiteraard vertellen de historische bronnen niet uitdrukkelijk dat ook de handschriften van Casetta mee op de brandstapel terecht kwamen, maar wel expliciet zijn 'boekverzameling'.

39 In *Bulletin Officiel van wege het Comité Generael aangesteld binnen de Stad Gend*, Gent: B. Poelman, 1789, p. 6-7 verhaalt G.B.A. Schellekens, *greffier van het Comité-Generael der Nederlanden* op 25 november 1789 de gebeurtenissen van 13 tot 17 november 1789.

40 Zie H. PIETERS, *op. cit.*, bij de beschrijving der gebeurtenissen op 13 november 1789.

41 Zie H. PIETERS, *op. cit.* en *Annuaire* ...

In de 19de en 20ste eeuw wordt er nog nauwelijks iets vernomen over Cassetta's genealogische handschriften. De enige waarvan we hoger aangaven dat ze nog in de 19de eeuw werden geconsulteerd, waren allicht op het ogenblik van de plundering en verbranding van Maroucx' inboedel uitgeleend en ontsnapten zo aan vernieling.

In het deel I van de 'index Cassetta' steekt nog een los blad met een tekst, nl. een ontvangstbewijs, ondertekend te Gent op 8 februari 1840 door Charles J. Pulinx voor de verkoop van de twee delen van het handschrift van *Casseta* aan Petrus Hendrik Lefebure uit Gent voor de som van twintig frank.⁴² Hier wordt de bewerking van de weesregisters van het Brugse Vrije de *tweede tomme* genoemd en dit van de registers van de stedelijke Vierschaar de *eerste tomme*, wat inderdaad de juiste chronologische volgorde van totstandkoming is (in de inventaris van het Brugse Stadsarchief uit 1973 is het omgekeerd). Volgens deze beschrijving zou er ook in elk deel een getekend wapen van Cassetta zijn, maar nu is er enkel nog één in het deel Weesregisters.

42 *Ontfangen bij mij Charles Pulinx van den heer Petrus Henrycks Lefebure dhofdrisake bij (?) de particuliere te Gend de som van twintig franken over verkoop aen hem Lefebure gedaen van twee geschrevene bouken ofte handschriften in folio beyde bekleet met parquemynne spatien (?) alwaer op het eerste blad der tweede tomme de sien staet de waepen van Jo.r Bernardinus Casseta en daer onder nog de gone der vier quartier van edeldom van gezegden Jo.r Casseta in behelst wiyders kortbondig verhael van Naemen en toenaemen der verkende partyen getrocken uyt de notariaele acten en wettelijke registers van passeringe soo van staeten van goede verdeelynghe en liquidatien gedaen ende gepasseert voort schepenen der stede van Brugghe ter stypulatie van gesworene klerken der selve stede en de eerste tomme gelijke waepen en uytteksels van passeringen voor schepenen van het Brugsche Vrije gedurende de veertiende vyftiende en sestiende eeuwen met achterstaende alphabetique indexen alle welke schiynen geschreven te zijn ten jaere 1690 door opgemelde Jo.r Casseta oft ten minsten onder zijne directie staende zijne familie waepen op de zelve ten hoge staen. Actum in Gend dezen achsten february 1840 [getekend] Chs. J. Pulinx.*

In 1840 waren de beide delen van de 'index Cassetta' dus te Gent. Zijn zij eveneens ontsnapt aan de brandstapel in 1789, omdat ze ook uitgeleend waren?⁴³

43 Hier is mogelijk een andere verklaring: misschien waren zij al kort na het overlijden van Theophiel Augustijn Cassetta bij een lid van de Brugse Vierschaar terecht gekomen (aan wie de index goede diensten kon bewijzen). We vonden een Charles Pulincx die griffier van de Brugse Vierschaar was in 1716 (nog een andere Charles Pulincx was in 1783 gezworen landmeter, prijzer en deelsman van het Brugse Vrije en griffier van Oudenburg). Zie J. VAN PRAET, *Jaer-boek der keyzerlyke ende koninglyke hoofd-gilde van den edelen ridder Sint-Joris in den Oudenhove binnen de stad Brugge*, Brugge, 1786, p. 282; *Den grooten Brugschen Comptoir Almanach voor het jaar 1783*, p. 234. Voor een genealogie van de familie Pulinx (die wel niet alle afstammelingen geeft), zie: F. VAN DYCKE, *Recueil Héraldique ... de familles nobles et patriciennes de la ville et du Franconat de Bruges*, Brugge, 1851, p. 351-356. De familie Pulincx kwam in de 16de eeuw naar Brugge vanuit Sint-Truiden en vanaf ca 1715 was er ook in Gent een tak waartoe de hogergenoemde Gentse substituut Pulincx behoorde, die ook de inboedel van zijn woning tijdens de Brabantse Omwenteling in de vlammen zag opgaan.

Noël Geirnaert

Het Heilig Bloed en Diederik van de Elzas. De fascinatie voor een taaie legende

EEN TAAIE LEGENDE

Dankzij het grondige en kritische onderzoek van Dom Nicolas Huyghebaert zijn sinds 1964 en tot op de huidige dag zowat alle historici ervan overtuigd dat de beroemde Brugse relik van het Heilig Bloed pas ten vroegste in het begin van de 13de eeuw, en in elk geval na de Vierde Kruistocht (1203-1204), vanuit Constantinopel in Brugge is gearriveerd. In de vorige aflevering van dit tijdschrift heeft de Brugse historicus Rinaldo Neels, twintig jaar geleden afgestudeerd in Leuven, het traditionele verhaal als zou de Vlaamse graaf Diederik van de Elzas in het midden van de 12de eeuw de relik van het Heilig Bloed uit Jeruzalem naar Brugge hebben gebracht, opnieuw als historische waarheid gelanceerd. Rinaldo Neels maakt wel enig voorbehoud voor de herkomst van de relik, die volgens hem zowel uit Jeruzalem als uit Constantinopel afkomstig kan zijn, maar hij houdt vol dat Diederik ze in Jeruzalem ten geschenke kreeg.¹ Eigenlijk wekt de stelling van Neels geen verbazing, aangezien de bevindingen van Dom Nicolas Huyghebaert, gepubliceerd in 1964 en in het Nederlands vertaald in 1990,² het traditionele verhaal nooit hebben kunnen doen verge-

- 1 R. NEELS, 'Herwaardering van de aankomstlegende van het Heilig Bloed in Brugge', in: *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis te Brugge* (verder afgekort als *HGGSEB.*), 150 (2013), p. 57-100. Het artikel van Neels is afgeleid uit een hoofdstuk van zijn onuitgegeven licentiaatsverhandeling, die op de late middeleeuwen is toegespitst: *Het Heilig Bloed te Brugge tijdens de 14de-16de eeuw: een mentaliteitshistorische benadering van een eeuwenoud object van verering en folklore*, Leuven, 1992-1993.
- 2 N. HUYGHEBAERT, 'Iperius et la translation de la relique du Saint-Sang à Bruges', in: *HGGSEB.*, 100 (1963, verschenen in 1964), p. 110-187. De uitstekende Nederlandse vertaling van Mieke De Jonghe, is gepubliceerd met een woord vooraf van Eligius Dekkers, ook benedictijn en KU Leuven-docent, in een uitgave van het 'Jong Kristen Onthaal voor Toerisme' (J.-L. MEULEMEESTER (red.), *Het Heilig Bloed te Brugge*, Brugge, 1990: 'Iperius en de translatie van de Heilig-Bloedrelikwie naar Brugge', p. 19-78).

ten. Veel Bruggelingen en bezoekers van de stad maken er kennis mee naar aanleiding van de jaarlijkse Heilig Bloedprocessie. In de iconografie van de stad van vóór 1964, bijv. in de Gotische Zaal van het stadhuis en in de Heilig Bloedbasiliek zelf, wordt uiteraard het traditionele verhaal uitgebeeld. Het verhaal wordt ook nog steeds doorverteld, o.a. in de Brugse basisscholen. De hardnekkigheid van het traditionele verhaal werd met enige verbazing en lichte ironie al geconstateerd door de Gentse historicus Marc Boone.³

En hoewel uit de wetenschappelijke literatuur blijkt dat veruit de meeste historici wel degelijk de opvattingen van UCL-docent en monnik van de abdij van Zevenkerken Nicolas Huyghebaert huldigen, is het duidelijk dat sommige in Leuven gevormde Vlaamse historici moeite hebben met de verwerking van Huyghebaerts stellingen: Rinaldo Neels, afgestudeerd in 1993, onder leiding van prof. dr. Raf De Keyser, wordt nog voorafgegaan door Lieve Ecker, afgestudeerd in 1982, onder leiding van prof. dr. Willem Lourdaux. Zij vermeldt met veel sympathie 'de overtuiging van de Bruggelingen' dat het Heilig Bloed door Diederik van de Elzas in 1148 naar Brugge is gebracht. 'Dit is ook de overtuiging van de doorsneeburger vandaag', constateert Lieve Ecker, en zij gaat verder: 'Bovendien beschikt niemand over het recht deze versie als verouderd te bestempelen, aangezien er op wetenschappelijk niveau nog geen enkel alternatief met absolute zekerheid in de plaats kan gesteld worden'. Onmiddellijk daarna volgt wel een passage waarin ze de opvattingen van Nicolas Huyghebaert weergeeft, en men heeft dan ook de indruk dat deze passage op aandringen van haar promotor is ingelast.⁴ En zelfs een doorgewinterde historicus als Edward De Maesschalck geeft in zijn recente synthese over de graven van Vlaanderen slechts schoorvoetend toe dat de traditi-

3 M. BOONE, 'Van Heilig Bloed en Blanke Zwanen. Omgaan met het middeleeuws verleden in het Brugge van de 19de en 20ste eeuw, een historiografische wandeling', in: *Docendo discimus. Liber Amicorum Romain Van Eenoo*, Gent, 1999, p. 117-131, zie vooral het hoofdstukje 'Het Heilig Bloed: van parochiebladhistoriografie en Rankeaanse degelijkheid', p. 122-125.

4 L. ECKER, *De H. Bloedprocessie te Brugge in de late middeleeuwen (1281-1577)*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Leuven, 1982, p. 17-21.

onele overlevering wellicht niet historisch correct is.⁵ Merkwaardig is ook dat men in 1983 in een internationaal vermaard en nog steeds druk gebruikt referentiewerk, het *Lexikon des Mittelalters*, de bevindingen van Huyghebaert blijkbaar nog niet kende: de aanvang van de verering van het Heilig Bloed in Brugge wordt daar ook in de 12de eeuw gedateerd!⁶

Nicolas Huyghebaert heeft dus in 1964 het verhaal over Diederik van de Elzas en het Heilig Bloed dat door zijn toedoen vanuit Jeruzalem in Brugge is terechtgekomen, uit de geschiedenis gelicht en verwezen naar het rijk der legenden. Hij heeft tevens duidelijk gemaakt dat de Brugse relik pas ten vroegste sinds het begin van de 13de eeuw vanuit Constantinopel in Brugge is aangekomen. Zijn studie maakte grote indruk, en vond bijval in de wetenschappelijke wereld. Alle syntheses over de Brugse geschiedenis en ook de teksten over de processie en de verering van het Heilig Bloed hebben sindsdien de bevindingen van Huyghebaert overgenomen, zoals ook door Rinaldo Neels wordt aangestipt. Het traditionele verhaal, de legende, verdween daarmee echter niet uit het collectieve geheugen. Het stond dan ook in de sterren geschreven dat na verloop van tijd een jonge historicus de ondertussen ook al traditioneel geworden bevindingen van Nicolas Huyghebaert ooit opnieuw in vraag zou stellen. Rinaldo Neels heeft de handschoen opgenomen. Zijn uitvoerige en grondige studie, voor het eerst op papier gezet in zijn licentiaatsverhandeling in 1993 en nu, twintig jaar later, in bewerkte vorm gepubliceerd, is duidelijk gestructureerd en lijkt logisch opgebouwd. Toch kan hij mij niet overtuigen: na de lectuur van zijn stuk blijf ik de mening toegedaan dat Nicolas Huyghebaert het bij het rechte eind heeft, en ik heb goede hoop dat mijn mening door de meeste historici zal worden gedeeld.

5 E. DE MAESSCHALCK, *De graven van Vlaanderen, 861-1384*, Leuven, 2012, p. 148 en 149.

6 W. BRUECKNER, art. 'Blutwunder (Blut, Heilig; Bluthostien)', in: *Lexikon des Mittelalters*, dl. II, 1983, kol. 292-293.

TWIJFELACHTIGE BRONNEN

Het traditionele verhaal over Diederik van de Elzas is pas meer dan twee eeuwen na zijn dood voor het eerst op schrift gesteld door Johannes Iperius, Jan de Lange van Ieper, monnik en vanaf 24 maart 1365 abt van de Sint-Bertijnsabdij van Sint-Omaars. Ik wil hier vooral ingaan op de manier waarop Neels de kroniek van Iperius als basisbron voor zijn stelling gebruikt, aangezien de door hem vermelde ‘tweede (onafhankelijke?) bron uit de late 14de eeuw, namelijk het epitafaaf op het graf van Diederik van Elzas te Waten’,⁷ in de rest van zijn verhaal niet meer aan bod komt. Nergens vermeldt Neels nog dat dit grafschrift van Diederik van de Elzas onafhankelijk zou zijn van het verhaal van Johannes Iperius.

Iperius voltooide kort voor zijn dood (2 januari 1383) het *Chronicon Sancti Bertini*, een compilatiewerk over de gebeurtenissen in zijn abdij vanaf de stichting in 590 tot in 1294, met de geschiedenis van de 54 abten in deze periode, tegen de achtergrond van de geschiedenis van het graafschap Vlaanderen.⁸ Johannes Iperius staat bekend als een zeer onbetrouwbare geschiedschrijver, wat al lang vóór Huyghebaert is aangestipt, en het is merkwaardig dat Rinaldo Neels nergens de vraag naar de betrouwbaarheid van zijn belangrijkste bron heeft gesteld.

Verscheidene andere beweringen van Iperius illustreren de manier waarop hij allerlei feitenmateriaal fantaseert, met de duidelijke bedoeling om de Vlaamse graven een roemrijk verleden te bezorgen en zo in het gevele te komen van de Vlaams-Bourgondische machthebbers van zijn tijd. Ik verwijs hier als eerste voorbeeld naar zijn verzonden verhaal over de wijding in 1166 door de vermaarde heilige aartsbisschop van Canterbury Thomas Becket van de kapel van het grafelijk slot van Male in 1170. Ook dit verhaal vond daarna ingang in allerlei kronieken en publicaties tot het in 1970 in een korte maar stevig gefundeerde studie door

7 NEELS, *art.cit.*, p. 61.

8 M. GYPEN en S. VANDERPUTTEN, art. ‘Chronicon Sancti Bertini. Chronicon Sithiense’, www.narrative-sources.be (geraadpleegd op 30 juli 2013).

Dom Anselm Hoste, benedictijn van de abdij van Steenbrugge, als verzinsel werd ontmaskerd.⁹ Iperius heeft zijn nog bewaarde en betrouwbare bron over het verblijf van Becket in Vlaanderen met eigen fantasie aangevuld en er een volkomen uit de lucht gegrepen episode aan toegevoegd over Filips van de Elzas die Becket naar Engeland zou hebben begeleid, nadat deze eerst de burchtkapel van Male zou hebben ingewijd. Nog duidelijker is zijn bedoeling in zijn verhaal over de forestiers van Vlaanderen, de mythische eerste heersers over het graafschap, waarin hij de eerste forestier, Liederik, een Portugese koninklijke afkomst toedicht. Hertog Filips de Stoute en zijn echtgenote, gravin Margareta van Male, beschikten dan ook over een exemplaar van Iperius' kroniek in hun bibliotheek,¹⁰ en het is duidelijk dat dit werk niet alleen de geschiedenis van de Sint-Bertijnsabdij moest boekstaven maar vooral een rol speelde in de mythevorming en de propaganda rond de grafelijke dynastie. Nergens in Neels' artikel wordt een poging ondernomen om de beweringen van Iperius te toetsen op hun waarheidsgehalte. De onbetrouwbaarheid van Iperius is nochtans één van de belangrijkste argumenten van Nicolas Huygebaert,¹¹ en net dit argument wordt nergens door Neels weerlegd. Hij lijkt een onbegrensd vertrouwen te hebben in Iperius' werk, want inzake de betrouwbaarheid ervan vermeldt hij uitsluitend Iperius' voorwoord waarin de auteur beweert zich te baseren op archiefstukken uit de abdij en authentieke oorkonden.¹²

Volgens Neels zou Iperius zich voor het Heilig Bloedverhaal kunnen hebben gebaseerd op nu verloren gegane documenten uit de Sint-Bertijnsabdij, waarin de prominente rol van de abt bij de

9 A. HOSTE, 'Thomas Becket te Male', in: *Haec Olim*, 20 (1970), p. 53-60. En toch is ook dit verhaal blijven voortleven: de parochie Male was al in 1961 toegewijd aan 'Sint-Thomas van Kantelberg'. Overigens citeert ook Neels het artikel van Hoste, maar eigenlijk volkomen ten onrechte als verwijzing naar zijn stelling dat 'een aantal graven van Vlaanderen ... een nauwe relatie met de Sint-Bertijnsabdij (hadden)' (NEELS, *art.cit.*, p. 71).

10 V. LAMBERT, 'Oorsprongsmythen en nationale identiteit. De forestiers van Vlaanderen', in: *De Leiegouw*, 49 (2007), p. 97-120 en 163-181, zie vooral p. 99-103, 117.

11 HUYGHEBAERT, *art.cit.*, p. 118-127.

12 NEELS, *art.cit.*, p. 61.

overbrenging werd vermeld.¹³ Hiervoor zijn geen aanwijzingen, laat staan bewijzen voorhanden. Toen het Brugse stadsbestuur in het begin van de 14de eeuw Vlaamse prelaten begon uit te nodigen voor de Heilig Bloedprocessie was de abt van de Sint-Bertijnsabdij daar niet bij. De vermeende rol van de Sint-Bertijnsabdij in de vroege verering van het Heilig Bloed komt nergens ter sprake in de oudste Brugse bronnen, tot 1310.¹⁴

Een eventuele tweede bron voor Iperius, die overigens ook door Huyghebaert wordt vermeld, is een mogelijke Brugse mondelinge traditie, met een aantal varianten, waaraan Neels, in tegenstelling tot Huyghebaert, veel geloof hecht.¹⁵ De – hypothetische! – mondelinge traditie die voor Neels zo belangrijk is, zou pas vanaf het laatste kwart van de 14de eeuw, dus meer dan twee eeuwen na de vermeende feiten (midden 12de eeuw), op schrift zijn gesteld. Geen enkel ernstig historicus kan dan ook waarde hechten aan dergelijke constructies. De opvatting van Huyghebaert is nog steeds zeer plausibel.¹⁶ Volgens Huyghebaert zou men tientallen jaren na de aankomst van de relikwie uit Constantinopel in de Sint-Baseliskerk in Brugge enerzijds op basis van het feit dat de Sint-Baseliskerk, vanouds de bewaarplaats van het Heilig Bloed, dateert uit de regeringsperiode van Diederik van de Elzas, en anderzijds op basis van het gegeven dat deze graaf een fervent kruisvaarder en bezoeker van de heilige plaatsen is geweest, waar

13 *Ibidem*, p. 71-72.

14 N. GEIRNAERT, 'De oudste sporen van het Heilig Bloed in Brugge (1255-1310)', in: *HGGSEB*, 147 (2010), p. 247-256. In deze studie heb ik aangetoond dat de oudste bronnen bewijzen dat het Heilig Bloed, steeds bewaard in de Sint-Baseliskerk op de Burg in Brugge, zeker al rond het midden van de 13de eeuw een belangrijke rol speelde in de stedelijke samenleving, en dus naar alle waarschijnlijkheid in de eerste helft van de 13de eeuw in Brugge is gearriveerd. Voordien zijn er geen bronnen waarin het Heilig Bloed wordt vermeld. De eerste keer dat het Heilig Bloed in een processie is megedragen op het feest van de H. Kruisvinding dateert van 3 mei 1304. Van die datum af stimuleerde het stadsbestuur de lokale devotie voor het Heilig Bloed ook buiten de stad. In 1310 verkreeg het stadsbestuur een pauselijke bul van Clemens V met de plechtige goedkeuring van processie en devotie. Al de oudste bronnen situeren het Heilig Bloed in een stedelijke context, zonder verwijzingen naar de graaf, het Sint-Donaaskapittel, de Sint-Bertijnsabdij of de bisschop van Doornik.

15 NEELS, *art.cit.*, p. 69-70. Neels neemt zonder meer aan dat de Bruggelingen al in de 13de eeuw het verhaal van Diederik van de Elzas kenden.

16 HUYGHEBAERT, *art.cit.*, p. 186.

bovendien ook zijn vrouw is achtergebleven, het verhaal hebben geconstrueerd over de overbrenging van de relik van het Heilig Bloed door Diederik van de Elzas rond 1150. Dit verhaal, 'spontaan gegroeide volkse logica', dat gaandeweg ook een aantal varianten kreeg, zou dan door Iperius zijn gebruikt en verspreid, met daaraan nog toegevoegd een volkomen uit de lucht gegrepen bewering over de rol van de abt van Sint-Bertijns bij de overbrenging van de relik. Deze situering van de zogenaamde 'mondellinge traditie' en het gebruik ervan door Iperius is naar mijn mening nog steeds de meest waarschijnlijke. Er is geen enkele aanwijzing waaruit zou kunnen worden afgeleid dat het mondeling overgeleverde verhaal over Diederik van de Elzas zeker al van vóór de 13de eeuw zou dateren, zoals Neels poneert.

OPMERKELIJK STILZWIJGEN VAN DE 12DE TOT DE 14DE EEUW

Men kan zich overigens de vraag stellen of deze 'mondellinge overlevering' in de 14de eeuw al sterk verspreid was, of toen überhaupt wel bestond. Ten vroegste enkele decennia voor Iperius zijn kroniek beëindigde, in de jaren '60 of '70 van de 14de eeuw, ontstond namelijk in Brugge de *Baudouin de Sebourc*, een Oudfranse 'kruisvaartroman', een 'chanson de geste', met de legendarische Baudouin de Sebourc in de hoofdrol. Korte tijd later kwam 'ergens in Vlaanderen' ook de Middelnederlandse bewerking *Boudewijn van Seborch* tot stand, die alleen fragmentair is bewaard. Baudouin de Sebourc, verwant aan de Zwaanridder en Godfried van Bouillon (geïnspireerd op zijn broer Boudewijn?), was volgens deze kruisvaartroman verantwoordelijk voor zowel de bekering van Brandaan (voordien de heiden *Polibant*) als voor de translatie van het Heilig Bloed naar Brugge. In 1996 heeft de Nederlandse romaniste Janet van der Meulen op overtuigende wijze de Brugse herkomst van dit 'chanson de geste' aangetoond.¹⁷ Ze heeft meteen ook een verband gelegd tussen dit fictieve verhaal en het verhaal van Iperius, dat dateert van kort na de *Baudouin de Sebourc*.

17 J. VAN DER MEULEN, 'Bruges, Brendan et Baudouin de Sebourc', in: *Queeste. Tijdschrift over middeleeuwse letterkunde in de Nederlanden*, 3 (1996), p. 1-17, zie vooral p. 12-17.

Bij *Baudouin de Sebourc* is nergens sprake van enige rol voor Diederik van de Elzas: volgens Van der Meulen is dit een bijkomend argument om de kruisvaartroman ca. 1360-1375, dus kort voor de kroniek van Iperius, te dateren. Het is dus duidelijk dat het verhaal van Diederik van de Elzas toen, ca. 1360-1375, nog geen algemene ingang had gevonden, zo het al bestond. Pas vanaf de verwerking ervan in de kroniek van Iperius zou dit verhaal een brede verspreiding kennen, tot op de huidige dag. Nicolas Huyghebaert kende de Oudfranse kruisvaartroman *Baudouin de Sebourc* niet. Deze bijkomende bron bevestigt echter zijn bevindingen: vóór het laatste kwart van de 14de eeuw is er geen sprake van Diederik van de Elzas in de teksten over het Heilig Bloed in Brugge.

En ook uit de 12de eeuw is ondertussen nog een niet door Huyghebaert gebruikte bron bekend, die zijn bevindingen enigszins corrigeert maar in essentie ook bevestigt: 'Het jaar 1184 (...). De burcht ('castrum', misschien ook te vertalen als 'de versterkte stad', in elk geval inclusief de Burg) Brugge is met de kerk van de zalige Donatianus en met enkele andere kerken en met het huis van de graaf vrijwel geheel in de as gelegd, en wat erger is dan welke foltering ook: vele mensen van beiderlei kunne zijn door de vlammen ingesloten, toen zij uit vrees hun huisraad te verliezen hun leven in de vlammen in de waagschaal stelden'. Deze tekst is een citaat uit de *Annales Egmundenses*, een contemporaine Hollandse bron, met ook heel wat informatie uit het graafschap Vlaanderen.¹⁸ De passage uit de *Annales Egmundenses* geeft duidelijke informatie over een grote stadsbrand in Brugge en vermeldt de *brand van de Sint-Donaaskerk, met enkele andere kerken en met het huis van de graaf*. Het is dus duidelijk dat vooral op de Burg een grote ravage heeft gewoed. Het ligt dan ook voor de hand dat de Sint-Baseliskerk tot de 'andere kerken' moet worden gerekend die toen werden verwoest. Maar ook de *Annales Egmundenses* maken geen gewag van

18 M. GUMBERT-HEPP en J.P. GUMBERT (ed.), *Annalen van Egmond. De Annales Egmundenses tezamen met de Annales Xantenses en het Egmondse Leven van Thomas Becket uitgegeven en vertaald*, J.W.J. BURGERS (ed.), *Het Chronicon Egmundanum*, Hilversum, 2007, zie p.278 (Latijnse teksteditie) en 279 (Nederlandse vertaling), voor het jaar 1184.

een relik van het Heilig Bloed op de Burg in Brugge, net zo min als alle andere 12de-eeuwse bronnen, die door Huyghebaert wel zijn geraadpleegd.

De *Annales Egmundenses* vermelden wel dat de brand van 1184 verscheidene kerken op en rond de Burg in de as heeft gelegd, een gegeven waaraan Huyghebaert nog twijfelde, omdat hij deze bron niet kende.¹⁹ Ze bevestigen tevens de informatie over de Brugse stadsbrand uit de belangrijke oorkonde van graaf Filips van de Elzas van 1187,²⁰ die Huyghebaert wel vermeldt: de stichtingsoorkonde van de 'kerk van de Heilige Maagd Maria en de Heilige Bisschop Baselis' op de Burg ('Brugis in castello'), opgericht door zijn ouders graaf Diederik en gravin Sibylla, met vier kapelaans eraan verbonden, wordt door hem weer bevestigd en met nieuwe inkomsten aangevuld, nadat de stichtingsoorkonde van zijn ouders is verloren gegaan in de algemene brand die de stad heeft geteisterd ('quod (...) ex communi incendio Brugensi, per incuriam deperit'). Filips van de Elzas vermeldt dus de stichtingsoorkonde van de Sint-Baseliskerk op de Brugse Burg, verleend door zijn ouders. Hij vermeldt ook het feit dat die verloren is gegaan in de grote Brugse stadsbrand. Hij vermeldt de vier kapelaans, de koster, de diverse inkomsten voor de kerk en haar bedienaars, verleend door zijn ouders en daarna nog door hem aangevuld. Hij vermeldt ook expliciet de lampen van de kerk, waarvoor de kapelaans moeten zorgen, maar nergens verwijst hij naar de relik van het Heilig Bloed, die daar, althans volgens Rinaldo Neels, toch door zijn ouders zou moeten gedeponereerd zijn. Hij heeft het net zo min als de *Annales Egmundenses* over de lotgevallen van de relik van het Heilig Bloed in de grote Brugse stadsbrand. De reden is heel een-

19 HUYGHEBAERT, *art. cit.*, p. 157-158, 174-175, 179-180.

20 Bewaard in een vidimus van graaf Robrecht van Bethune, dd. 5 aug. 1321, BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, reeks nr. 99: Politieke Oorkonden, 1^e reeks, nr. 283, zie A. SCHOUTEET, *Stadsarchief van Brugge. Regesten op de oorkonden 1089-1300*, Brugge, 1973, p. 14-15, nr. 5. De oorkonde is nu beschikbaar in een kritische uitgave door TH. DE HEMPTINNE en A. VERHULST, m.m.v. L. DE MEY, *De oorkonden der graven van Vlaanderen (juli 1128-september 1191)*, II. uitgave - Band III: *Regering van Filips van de Elzas (Tweede deel: 1178-1191)*, Brussel, 2009 (Koninklijke Commissie voor Geschiedenis, *Verzameling van de akten der Belgische vorsten*, dl. 6), p. 282-284, nr. 721.

voudig: er was toen nog geen Heilig Bloed, niet in de Sint-Baseliskerk en ook niet elders op de Burg in Brugge.

De oorkonde van Filips van de Elzas is niet in origineel bewaard. De oudste en meest betrouwbare tekst van de oorkonde van 1187 is bewaard in een vidimus van graaf Robrecht van Bethune van 5 augustus 1321, die berust in het Stadsarchief van Brugge. Bij zijn bespreking van dit document gaat Rinaldo Neels volledig de mist in.²¹ De relik was wel heel zeker al aanwezig in 1321. De devotie en de belangstelling voor de processie waren toen al buiten de stadsgrenzen verspreid, maar toch, aldus Rinaldo Neels, wordt het Heilig Bloed ook niet vermeld in de oorkonde van graaf Robrecht van Bethune van 5 augustus 1321. Dus dan kan ze, aldus Neels, ook net zo goed aanwezig geweest zijn in 1187: net zoals de oorkonde van 1321 het Heilig Bloed niet vermeldt omdat het een zakelijk document is, wordt de relik om dezelfde reden evenmin vermeld in 1187. De oorkonde van 1321 is echter geen volledig nieuw document maar alleen een vidimus, d.w.z. een officiële bekrachtiging met bevestiging van de authenticiteit van het stuk van 1187, met zo goed als uitsluitend de integrale overname van de tekst van 1187, waarin uiteraard, zoals hierboven al vermeld, geen enkele verwijzing naar een relik van het Heilig Bloed.

Vóór Johannes Iperius' kroniek is dus in geen enkele bron sprake van een band tussen Diederik van de Elzas en de komst van het Heilig Bloed naar Brugge. Rinaldo Neels pareert deze vaststelling door erop te wijzen dat de aanwezigheid van het Heilig Bloed in Brugge ook niet vermeld wordt in 13de- en 14de-eeuwse kronieken, hoewel het er toen al zeker was. Daar kan nu tegen worden ingebracht dat er in de 14de-eeuwse kruisvaartroman *Baudouin de Sebourc* wel degelijk sprake is van de komst van het Heilig Bloed naar Brugge, echter zonder enige verwijzing naar Diederik van de Elzas. Als de traditie over de rol van Diederik van de Elzas zo sterk

21 NEELS, *art.cit.*, p. 77-78. De auteur verwijst in voetnoot 44 alleen naar het stuk in het Stadsarchief en de hier weinig relevante inventaris van Cuvelier, maar hij acht het niet nodig de regestenlijsten en tekstpublicaties te vermelden, die duidelijk het verband aantonen tussen de tekst uit 1187 en de vidimus van 1321.

zou zijn geweest lijkt het m.i. onmogelijk dat daartegenover een succesrijk fictief verhaal als de *Baudouin de Sebourc* kon worden geschreven. Rinaldo Neels verwijst ook naar het feit dat veel bronnen ook kunnen verloren zijn gegaan. Ook daartegen kan worden ingebracht dat twee ‘nieuwe’ bronnen, die Huyghebaert in 1964 niet kende, de *Annales Egmundenses* uit de 12de eeuw en de *Baudouin de Sebourc* uit de 14de eeuw de opvattingen van Huyghebaert bevestigen.

JERUZALEM OF CONSTANTINOPEL?

In 1970, meer bepaald op donderdag 27 augustus, onderzocht conservator Joseph Philippe van de Luikse ‘Musées d’archéologie et d’arts décoratifs’, een archeoloog, het flesje met het Heilig Bloed. Het betreft een bergkristallen flesje met zeven zijden, lengte 15,9 cm. Volgens het zeer beknopte verslag van dit onderzoek leek alles erop te wijzen dat het gaat om het oorspronkelijke flesje, te dateren ca. 1200, waarin het Heilig Bloed naar Brugge is overgebracht; het verslag vermeldt de herkomst niet. Ook Neels kent dit verslag²².

Toch blijft hij er stellig van overtuigd dat de relik een halve eeuw eerder vanuit Jeruzalem door Diederik van de Elzas naar Brugge is gebracht. Huyghebaerts stelling, op basis van ernstig onderzoek van bekende teksten, dat er in de 12de eeuw in Jeruzalem en ook lang daarvoor geen relieken van het Heilig Bloed aanwezig waren,²³ wordt door Neels gepareerd door onder meer te verwijzen naar ‘geheimen van de tempeliers’. Dit argument, met een hoog ‘Dan Brown-gehalte’, kan moeilijk serieus worden genomen. Ook zijn louter hypothetische suggestie dat een relik vanuit Constantinopel in Jeruzalem zou kunnen zijn terechtgekomen mist elk aanknopingspunt naar een historische bron.²⁴ Huyghe-

22 B. J(ANSSENS) DE B(ISTHOVEN), ‘Archeologisch onderzoek van het relikflesje van het H. Bloed te Brugge’, in: *HGGSEB*, 108 (1971), p. 73-74. Vgl. NEELS, *art.cit.*, p. 82, die zelf vermeldt dat het om ‘typisch Byzantijns bergkristal’ gaat, en het onderzoek in 1971 situeert.

23 HUYGHEBAERT, *art. cit.*, p. 133-142.

24 NEELS, *art.cit.*, p. 73-76.

baerts 'argumentum e silentio' is gebaseerd op het stilzwijgen van de bronnen die in het tegenovergestelde geval zeker de aanwezigheid van de relik zouden vermelden. Neels kan daar tegenover alleen enkele ongefundeerde veronderstellingen suggereren. Er is dus steeds geen enkel ernstig argument voor de aanwezigheid van één of meerdere relieken van het Heilig Bloed in Jeruzalem in de eerste helft van de 12de eeuw.

In 1964 heeft Nicolas Huyghebaert duidelijk aangetoond dat er in Constantinopel zeker al sinds het midden van de 12de eeuw relieken van het Heilig Bloed werden bewaard en vereerd. De verovering van Constantinopel door de kruisvaarders op 17 juli 1203 en de daaropvolgende plundering heeft geleid tot de verspreiding van allerlei relieken, ook van het Heilig Bloed. In 1204 kwam al een Heilig Bloedrelik terecht in de San Marcobasiliek van Venetië. De hele eerste helft van de 13de eeuw maken verschillende bronnen in Frankrijk en de Zuidelijke Nederlanden melding van verwerving van relieken van het Heilig Bloed afkomstig uit Constantinopel. Het spreekt dan ook vanzelf dat ook de Brugse relik in die periode vanuit Constantinopel in Vlaanderen is terechtgekomen. Huyghebaert situeert deze gebeurtenis naar alle waarschijnlijkheid in de periode 1206-1212.²⁵ In feite kan Neels niets inbrengen tegen deze gedachtegang van Nicolas Huyghebaert.

EEN STEDELIJKE RELIEK IN DE 13DE EN 14DE EEUW

In 2010 heb ik aangetoond dat de oudste Brugse bronnen in verband met het Heilig Bloed de relik situeren in een stedelijke context. De oudste bronnen in verband met het heilig Bloed leggen geen enkel verband met de graaf van Vlaanderen. De relik berustte in 1255 in de Sint-Baseliskerk, en moet toen al in gebruik zijn geweest voor plechtige eedafleggingen. In 1297 is duidelijk dat het Brugse stadsbestuur de relik als zijn bezit beschouwde en er heel veel belang aan hechtte.²⁶ Huyghebaert heeft erop gewezen dat de kapelaans van Sint-Baselis in 1245 geprobeerd hebben

25 HUYGHEBAERT, *art.cit.*, p. 147-156.

26 GEIRNAERT, *art.cit.*, p. 247-256

zich te onttrekken aan de voogdij van het Sint-Donaaskapittel.²⁷ Hij heeft dan ook gesuggereerd dat dit kan te maken hebben met de deponering van de relik in de Sint-Baseliskerk door de Brugse schepenen.

In elk geval is het zo dat de Brugse schepenen in de loop van de 13de eeuw vaste voet kregen op de Burg, oorspronkelijk het machtscentrum van de graaf. Nog voor de brand van het Belfort in 1280 vergaderden de schepenen in het Ghiselhuus, naast de Sint-Baseliskerk, waar zich nu het stadhuis bevindt.²⁸ De twee oudste types van het stadszegel, ten laatste in gebruik vanaf 1236, bevatten gestileerde afbeeldingen van de Brugse Burg, waar zich de Sint-Baseliskerk bevindt.²⁹ De stedelijke relik van het Heilig Bloed, één van de belangrijkste religieuze kostbaarheden, bewaard in de Sint-Baseliskerk, zorgde meteen ook voor een aanwezigheid van de stad in de grafelijke Burg.

Op het einde van de 14de eeuw, toen Johannes Iperius zijn kroniek schreef, was de relik van het Heilig Bloed in Brugge uitgegroeid tot een sterk symbool van de stedelijke identiteit. Op die manier onderscheidde de Brugse relik zich van andere relieken van het Heilig Bloed die eveneens in het begin van de 13de eeuw vanuit Constantinopel in West-Europa waren terechtgekomen. Over de herkomst van de relik waren toen geen echte bronnen meer beschikbaar. De Vlaams-Bourgondische dynastie werd op dat moment sterk gesteund door de Brugse stedelijke elite. Het moment was dan ook gunstig om het prestige van zowel de grafelijke dynastie als de relik zelf te verbinden met de roemrijke daden van graaf Diederik van de Elzas. Diederik van de Elzas stond bekend als de bouwheer van de Sint-Baseliskerk en als enthousiast bezoeker van de heilige plaatsen. Dat hij vanuit Jeruzalem het Heilig Bloed naar de Sint-Baseliskerk had overgebracht leek dan ook een

27 HUYGHEBAERT, *art.cit.*, p. 166-169.

28 A. VANDEWALLE, 'Het Belfort, bewaarplaats van de stedelijke privileges', in: *Het Belfort van Brugge*, Brugge, 2012, p.26-31.

29 N. GEIRNAERT, 'Hoe doude zeghel te niente ghedaen was ende de nieuwe ghemaect', in: A. VANDEWALLE, *X Topstukken uit het Stadsarchief Brugge*, Brugge, 2003, losse katern.

zeer aannemelijk verhaal. Huyghebaert heeft echter aangetoond dat het een fictief verhaal is.

Tot op de huidige dag is Iperius' constructie aantrekkelijk voor al wie belangstelling heeft voor de relik, historici inclusief. Om hen te bevestigen in hun geloof zijn tal van teksten beschikbaar vanaf de 14de eeuw. Deze teksten zijn echter geen eigenlijke historische bronnen voor de herkomst van het Heilig Bloed. De echte feiten zijn veel moeilijker te achterhalen, want veel eigentijdse bronnen zijn niet beschikbaar, mede omdat de herkomst van de relik eigenlijk niet zo eervol zal zijn geweest. Het is de verdienste van Nicolas Huyghebaert dat hij de historische feiten zoveel als mogelijk heeft opgediept. Twee aan Huyghebaert niet bekende bronnen, uit de 12de en de 14de eeuw, bevestigen *grosso modo* zijn bevindingen. Ook Huyghebaerts studie bevat nog onvolkomenheden: hij gelooft in een ommegang met het Heilig Bloed in de 13de eeuw, op basis van een 14de-eeuwse aanvulling van een 13de-eeuwse keure, hij gelooft niet in de stadsbrand van 1184, omdat hij de *Annales Egmundenses* niet kende, en hij hecht m.i. nog te veel belang aan de zeer hypothetische mondelinge traditie over de herkomst van de relik. Rinaldo Neels, wiens eigenlijk onderzoeksonderwerp de verering van de relik van de 14de tot de 16de eeuw betreft, heeft zich sterk laten beïnvloeden door de overvloed van teksten uit de 14de tot de 17de eeuw, die steeds verwijzen naar het verhaal van Diederik van de Elzas. Veel historici, tot ver in de vorige eeuw, zijn in dezelfde val getrapt. Daarom gelden voor hem zeker 'verzachtende omstandigheden'. Toch kan zijn stellingname de kritische toets niet doorstaan.

Telkens als ik Galbert herlees ontdek ik een nieuw en onvermoed facet. Zijn dagboek van de gebeurtenissen in Vlaanderen in de jaren 1127-1128, volgend op de moord op Karel de Goede, is boordevol feiten en overwegingen. We beschikken thans over twee moderne uitgaven van de oorspronkelijke Latijnse tekst, door Henri Pirenne¹ en door Jeff Rider² en drie vertalingen, in het Engels door James Bruce Ross³, in het Nederlands door Albert Demyttenaere⁴ en in het Frans door J. Gengoux⁵.

HET LOGISCH VERLOOP DER GEBEURTENISSEN

Onlangs, bij een hernieuwde lectuur van het beroemde dagboek, werd ik getroffen door de rationele grondtoon van Galberts verhaal, waar alles begrijpelijk en zelfs voorspelbaar is. Men moet bij hem geen fabels, spoken, monsters, buitenissige voorvallen, zinloze gebaren, groene mannen, brieven uit de hemel, sterrenwichelaars, boodschappende engelen, wonderwerkende reliekschrijven of baarlijske, met name genoemde duivels zoeken. Soms zegt Galbert terloops dat een misdadiger door een demon werd gedreven⁶, maar dat is niet veel meer dan een stijlfiguur, zoals we nu ook spreken van een “duivels brein” of een “duivels plan”.

- 1 H. PIRENNE (ed.), *Histoire du meurtre de Charles le Bon comte de Flandre*, Parijs, 1891.
- 2 J. RIDER (ed.), *Galbertus Notarius Brugensis. De Multro, Traditione, et Occisione Gloriosi Karoli Comitis Flandriarum*, Turnhout, 1994 (Corpus Christianorum. Continuatio Mediaevalis, CXXXI).
- 3 J.B. ROSS, *The Murder of Charles the Good Count of Flanders*, New York, 1960 (Records of Civilization. Sources and Studies).
- 4 In: R.C. VAN CAENEGEM, A. DE MYTTENAERE & L. DE VliegHER, *De Moord op Karel de Goede door Galbert van Brugge*, Leuven, 1999.
- 5 In: R.C. VAN CAENEGEM (ed.), *Galbert de Bruges. Le meurtre de Charles le Bon*, Antwerpen, Mercatorfonds, 1978.
- 6 In zijn Woord Vooraf lezen we dat de duivel de stabiliteit van het land ondermijnde en in cap. 5 en 6 waren de verraders van graaf Karel “vervuld van de duivel” (*demonio pleni*).

Tovenaars en heksen, zo populair in middeleeuwse verhalen, spelen hier evenmin een rol. Alleen rapporteert hij terloops en zonder commentaar dat, toen Diederik van de Elzas in mei 1128, ongesteld werd, zijn ridders een vrouw ervan verdachten hem te hebben betoverd - “zo werd gezegd” stipt Galbert aan - en haar als heks hebben verbrand (c. 110). En, eveneens zonder een woord commentaar, vermeldt onze auteur dat op 21 mei 1128 de Gentenaars een heks hebben geëxecuteerd (c. 112).

Mirakels, zo geliefd bij zijn tijdgenoten, zijn bij Galbert ver te zoeken. In c. 22 verhaalt hij hoe op de dag van de moord op graaf Karel een kreupele man begon te lopen “gezezen door de verdienste van de vrome graaf” - een mirakel, zegt het dagboek. In c. 115 rapporteert hij, alweer zonder enige commentaar, een poltergeistverschijnsel met levitatie, dat zich heeft voorgedaan op 24 juni 1128 in de Onze-Lieve-Vrouwekerk te Brugge, waar een kruisbeeld “door de kracht Gods” in de hoogte werd geheven. “De omstanders”, zo voegt Galbert eraan toe, “begrepen dat het kruisbeeld niet onzorgvuldig op de grond was geplaatst”.

Galbert is een nuchtere ambtenaar die niet overdonderd wordt door banbliksems van bisschoppen of priesters: van het interdict dat de kerkvorsten aan Brugge hadden opgelegd, trokken de burgers zich niets aan (c. 114) en één hoofdstuk verder vertelt hij met misprijzen hoe “idiote Brugse priesters beweerden (*nostrī sacerdotes idiote dicebant*) dat het bezweringen waren van de priester van Aatrijke, de priester van Knesselare⁷ en de geestelijke Odfried die graaf Diederik op de vlucht hadden gejaagd en dit terwijl het God is die alles beschikt en bepaalt” (c. 115). Reeds in c. 114 had Galbert, niet zonder enige spot, verteld hoe de excommunicaties door de Brugse priesters en die door de aartsbisschop en zijn sufraganen in tegenstrijd waren, want de Brugse priesters sloegen

7 Knesselare en niet Koekelare, zoals Pirenne dacht, maar gecorrigeerd door Rider. Zie G. DECLERCQ, ‘Iwein van Aalst, de priester van Knesselare en de vrouw van proost Bertulf. Kanttekeningen bij de Nederlandse vertalingen van Galbert van Brugge’, in: *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis te Brugge*, 141 (2008), p. 13.

Willem in de ban “terwijl de aartsbisschop en bisschoppen van diezelfde priesters onze graaf Diederik banvloekten”.

De eerste begrijpelijke en zelfs voorspelbare fase in Galberts verhaal betreft het besluit van graaf Karel de Goede om de Erebalden, na een gerechtelijk onderzoek, als zijn horigen op te eisen en zo te reduceren tot hun ware erfelijke onvrije status. In de loop der jaren waren ze opgeklommen tot een positie van rijkdom en sociaal aanzien. Hun leider Bertulf stond zelfs als proost van Sint-Donatiaan te Brugge aan het hoofd van de hele grafelijke administratie. Ze waren dus quasi-vrij en zelfs quasi-aristocratisch - een mooi voorbeeld van *social mobility* - maar desondanks waren en bleven ze grafelijke horigen, in een tijd toen de kloof tussen vrij en onvrij diep en bijna onoverbrugbaar was (het doet denken aan de situatie van de vrije lieden en de slaven in het negentiende-eeuwse Amerika).

Even begrijpelijk als Karels besluit zijn rechten te laten gelden, was de reactie van proost Bertulf en zijn familie, voor wie het vooruitzicht van sociale degradatie en de ineenstorting van al wat ze - met toewijding en kunde - hadden opgebouwd ondraaglijk was. Ze waren tot het uiterste bereid om dit noodlot af te wenden: op 2 maart 1127 kwam het tot de fatale aanslag op de goede graaf in diens eigen slotkerk.

De volgende, eveneens voorspelbare fase brak aan toen Gervaa van Praat, de toekomstige burggraaf van Brugge, op 7 maart de leiding op zich nam van de brede revolte tegen de moordenaars van de goede graaf. Echte baronnen en echte ridders hadden een diepe afkeer voor de omhooggefallen horigen die hun meester hadden omgebracht, en het gewone volk vereerde Karel, die vrede had gesticht en de armen had beschermd. Een grote krijgsmacht van ruiters en voetvolk belegerde de samenzweerders, die zich dapper verdedigden in het huis van de graaf en in zijn slotkerk, maar uiteindelijk zwichtten voor de overmacht en hun opstand met de dood bekochten.

Even voorspelbaar was de volgende stap in Galberts logische keten van oorzaak en gevolg, toen koning Lodewijk VI van Frankrijk, de leenheer van Vlaanderen, zijn kandidaat, de Normandiër Willem Clito, als opvolger van zijn kinderloos overleden vazal poneerde. Dit kwam de koning goed uit, want Clito was de ervvijand van de Engelse koning Hendrik I, die zijn vader gevangen hield in Engeland en die op voet van oorlog leefde met Frankrijk.

De volgende schakel in Galberts keten was de opstand tegen de nieuwe graaf, die misprijzen toonde voor de vrijheidslievende steden, de motoren van de sociale emancipatie (*Stadtluft macht frei*). Clito's plannen om vanuit Vlaanderen een invasie van Engeland te ondernemen om zijn vader te bevrijden leidden ook tot bezorgdheid: een Engels-Vlaamse oorlog was het laatste dat het graafschap, economisch sterk met Engeland verbonden, nodig had. Er groeide dan ook weerstand tegen Clito's bewind en grote delen van de Vlaamse openbare opinie begonnen diens aartsriyaal, Diederik van de Elzas (een telg, net als Clito, van het grafelijk huis), te steunen, die niet op Engelse avonturen belust was. Een successieoorlog ontstond tussen de legitieme graaf Willem en de "geadopteerde graaf (*adoptivus comes*) van de Gentenaars en de Brugse burgers", zoals het dagboek Diederik in c. 99 kleinerend noemt.

DE DOOD VAN WILLEM CLITO

In de voorbije maanden was alles in een logische en begrijpelijke opeenvolging verlopen, maar plots, in juli 1128, stuurde een absurd en onvoorspelbaar toeval alles in de war. Bij het beleg van Aalst werd Willem Clito, die roekeloos was vooruitgelopen, door een ongelukkige speer in een uitgestoken arm getroffen. Dit was op zich geen fatale verwonding, maar gangreen zette in en enkele dagen later overleed de jonge graaf.

Voor de moderne lezer was het accident van Aalst een banaal toeval of een slag van het blinde noodlot, want met de rol van het toe-

val in de geschiedenis is hij wel vertrouwd⁸. Clito's overlijden was tragisch, want hij was een beloftevolle ridder, die aan de winnende hand was in zijn strijd tegen Diederik. Men kan speculeren wat zou gebeurd zijn indien hij het pleit had gewonnen en Diederik teruggekeerd was naar de Elzas. Zou er wellicht, na een geslaagde invasie van Engeland, een personele unie zijn ontstaan tussen Engeland, Normandië en Vlaanderen?

Counterfactual history kon Galbert echter niet bekoren en de rol van het toeval of het blinde noodlot evenmin: alles wat op aarde gebeurde was providentieel en werd door de alwijze en almachtige God gewild en beschikt. Eenmaal heeft de Brugse ambtenaar zich vergalopperd toen hij, in c. 81, schreef dat sommige verdachten van de aanslag van 2 maart hadden gehoopt aan vervolging te ontsnappen, maar zonder succes omdat, zo zegt Galbert met een vers van Vergilius in het achterhoofd⁹, “het noodlot hen trof”, doch hij corrigeert zichzelf dadelijk en schrijft “of beter, omdat Gods wraak hen achtervolgde” (*sed quia fata eos trahebant, imo divina ultio coegit*).

Gods wegen zijn ondoordringelijk, maar Galbert wilde ze toch graag doorgronden. Hij wilde de gebeurtenissen die hij rapporteerde ook, binnen de parameters van zijn geloof, begrijpen. Clito's dood stelde hem voor de vraag waarom de Voorzienigheid hem te Aalst had laten sneuvelen (*consulem Willelmum gladio sui iudicii enecavit*, c. 120) om de kroon te geven aan zijn rivaal, de “graaf van de Gentenaars en de Bruggelingen” (c. 120). Hoe kon God de legitieme opvolger van graaf Karel “met het zwaard van zijn vonnis ombrengen” en van zijn erfenis beroven? Galberts antwoord was dat Clito niet de legitieme graaf was of kon zijn.

Hier kan de lezer Galbert niet meer volgen, want Clito was toch duidelijk de legitieme graaf. Hij was de kleinzoon van de Vlaamse gravendochter Mathilde, aangeduid, volgens de regels van het

8 R.C. VAN CAENEGEM, 'Rechtsgeschiedenis en toeval', in: *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis*, 75 (2007), p. 179-188.

9 *Aeneis*, V, 709: *quo fata trahunt sequantur*.

leenstelsel, door de koning van Frankrijk en plechtig erkend als wettige graaf van Vlaanderen door baronnen en burgers. Inderdaad, zegt het Brugse dagboek, maar daarna heeft hij alle legitimiteit verloren “het hele land verwoest, alle inwoners tot burgeroorlog geprovoceerd en de wetten van God en mens met voeten getreden”. Verder heet hij de tiran, de verwoester en de voltrekker van alle kwaad (c. 121). De lezer denkt hierbij onwillekeurig aan de *philippica* van Iwein van Aalst, die tijdens een volksoproer te Gent op 16 februari 1128, Willem Clito een lange lijst verbroken beloften en schendingen van de stedelijke vrijheden verweet (c. 95).

Maar het wordt nog erger, want Galbert beschuldigt Clito ervan het graafschap voor duizend mark van de Franse koning te hebben gekocht (*injuste a rege Francie vendita*, c. 121). Handel in openbare ambten, simonie in de kerk, was onbetamelijk!

Weer heeft de lezer bedenkingen, want wat Clito aan zijn leenheer had betaald was toch niets anders dan het verheffingsgeld, de som die in het leenstelsel aan de leenheer verschuldigd was bij de verheffing, d.i. de inbezitneming door de nieuwe leenman van het door hem geërfde leen. Het was dus een successierecht en geen koopsom en Galbert moet dat wel hebben geweten. Toch begrijpt men dat de door de nieuwe leenman betaalde som overkwam als de prijs voor zijn leengoed. Galbert gebruikt trouwens voor het verheffingsgeld niet de geijkte term *relevium*, maar *pretium et coemptio* (in c. 106) en *coemptio* (c. 121). Ook is het opvallend dat het *relevium* in de volkstaal *coepe* heette, een koop!¹⁰. Het is interessant even na te gaan wat de vertalers hiervan gemaakt hebben. J.B. Ross gebruikt de technische term *relief*. Demyttenaere daarentegen blijft dicht bij het originele Latijn en vertaalt “tegen een koopsom of een prijs” (c. 106), “door een koop” (c. 121).

10 D. HEIRBAUT, ‘De vroege feodaliteit in de Lage Landen’, in: *Pro Memoria*, 14 (2012), p. 27 signaleert dat de volkstalen consequent één term gebruiken voor *relevium*, nl. *relief* in het Oudfrans en *coepe* in het Middelnederlands.

De Vlaamse graven hadden, zo stipt Galbert aan (c. 106), nooit aan de koning van Frankrijk geld gegeven voor hun leen¹¹, wat Clito's misstap alleen maar erger maakte, want zijn voorgangers hadden hun leenheer slechts een symbolische *armatura*, een uitrusting van een krijger gegeven¹². Galbert gaat nog een stap verder en beweert, het antwoord citerend op 6 april 1128 door de Bruggelingen aan de koning van Frankrijk gegeven, dat het Vlaamse volk zelf zijn graven verkiest. Hij schrijft letterlijk – zijn droom voor werkelijkheid houdend – “de pairs en de burgers van het land hebben de macht de naaste erfgenaam van het graafschap te verkiezen en ze bezitten de vrijheid hem tot het graafschap te verheffen”. Hij ontkent verder dat de koning enig recht heeft de Vlamingen “eigenmachtig om reden van een koop of een prijs” een nieuwe graaf op te dringen (c. 106). Met deze uitvoerige argumentatie heeft de Brugse ambtenaar zichzelf – zoniet de lezer – ervan overtuigd dat de legitimiteit van Clito op niets berustte en dat God terecht deze valse graaf geëlimineerd heeft.

DE DOOD VAN KAREL DE GOEDE

Had de dood van Willem Clito de Brugse schrijver voor een probleem gesteld, de moord van 2 maart plaatste een nog groter vraagteken op zijn agenda. Inderdaad, zijn geloof liet er geen twijfel over dat God alles voorziet en beschikt, dus ook de aanslag in de Sint-Donatianskerk. Galbert zegt het met zoveel woorden in c. 11: “Hetgeen zij door de noodzaak der goddelijke beschikking . . . zouden voltrekken”.

Wat heeft de Heer ertoe gebracht Karel, de goede graaf, de vrome man en vriend van de kerk, door zijn eigen knechten te laten ombrengen? Na rijp beraad is Galbert tot het inzicht gekomen dat het een straf Gods moest zijn, die een zwarte daad wilde wreken. De schuldige was Karels grootvader, graaf Robrecht de Fries, die in de

11 J.B. Ross beaamt Galbert waar ze schrijft (p. 294, n. 7) “There is so far as I know, no evidence that a relief was ever paid to the king by William's predecessors”.

12 F.L. GANSHOF, ‘Armatura’, in: *Archivum Latinitatis Medii Aevi (Bulletin Du Cange)*, 15 (1949), p. 179-193.

slag van Kassel in 1071 de legitieme jonge graaf Arnulf III van het leven had beroofd en het graafschap had geïsurpeerd (c. 69).

Maar kon een kleinzoon gestraft worden voor de misdaad van zijn grootvader? Galberts zoekende geest vond het antwoord in de bijbel, waar staat dat God “de zonden der vaderen met gestrengte wraak (*vindictae severitate*) pleegt te straffen tot in het derde en vierde geslacht”¹³ - een citaat dat Galbert inleidt als volgt “bij deze kwestie van het vroegere verraad moet men de woorden van de profeet noteren”. Zo heeft de Brugse ambtenaar met de hulp van het Oude Testament begrepen waarom de goede graaf moest boeten voor de misdaad van zijn voorouder. Doch hij had een tweede pijn op zijn boog, want hij legt uit dat de Heer door het drama van 2 maart aan graaf Karel, de verdediger van vrede en recht, de palm der martelaren heeft toegereikt: *martirum palma Deus comitem donavit* (c. 15). Zodoende had de Heer op hetzelfde moment de snode daad van Robrecht de Fries gewroken en de rechtschapenheid van Karel de Goede beloond.

Bij de aanvang van dit hoofdstuk heb ik - ingekort - een passus uit c. 11 geciteerd waar we lezen hoe de samenzweerders “volgens Gods besluit” hun aanslag beraamden. Thans verdient hij – onverkort – naderbij te worden bekeken. In het Brugse dagboek staat letterlijk *quod ex necessitate divinae ordinationis per liberam voluntatem quidem facturi erant*, d.i. “datgene wat zij door de noodzaak der goddelijke beschikking toch uit vrije wil zouden voltrekken”. Dit treft de moderne lezer als contradictorisch want, indien alles reeds door de almachtige God was beslist, hoe konden de verraders uit vrije wil handelen? Galbert heeft bij deze vraag niet stilgestaan, wellicht omdat hij het aannemelijk vond dat mensen uit vrije wil (en verantwoordelijk voor hun daden en dus strafbaar) een misdrijf plegen dat toch ergens past in een breder – aan de ogen van de gewone stervelingen onttrokken – plan van de Voorzienigheid. Of, zoals Rider het zo mooi uitdrukt: “These evil

13 Deut. 5,9.

designs had been taken up and woven into a greater providential one".¹⁴

Opvallend is ook dat de Brugse *notarius* de – geladen – term *libera voluntas* probleemloos gebruikt. De vrije wil was nochtans een onder middeleeuwse theologen omstreden begrip. Zo heeft Anselm van Canterbury († 1109), een tijdgenoot van Galbert, het probleem, in het spoor van Sint-Augustinus, opnieuw aan de orde gesteld in zijn tractaat *De libertate arbitrii*. Na de middeleeuwen bleef de controverse nazinderen: in 1525 schreef Luther, in een dispuut met Erasmus, zijn tractaat *De servo arbitrio* (over de onvrije wil)¹⁵.

DE VUURPROEF VAN LAMBERT VAN AARDENBURG

Het derde enigma waarvoor Galbert een oplossing zocht, en vond, betrof het leven en de dood van Lambert van Aardenburg, die algemeen bekend stond als één van de kopstukken van de aanslag van 2 maart. Hij was een zoon van de beruchte Erembald (die zijn naam heeft gegeven aan de hele clan), een broer van proost Bertulf en de vader van de moordlustige Borsiard. Het was dus normaal dat hij moest terecht staan, wat dan ook gebeurde op 6 april 1128. De rechtbank veroordeelde hem tot het godsoordeel van de vuurproef, waardoor de Heer schuld of onschuld aan het licht zou brengen.

Over de samenstelling van de strafrechtbank geeft Galbert geen uitsluitsel, maar hij vermeldt wel dat het proces verliep in aanwezigheid van graaf Diederik van de Elzas, die wellicht voorzitter was en omringd door vazallen en kasselrijsheren. Het Brugse dagboek geeft evenmin details over de geestelijken die de vuurproef hebben toegediend, noch over het indrukwekkend ritueel dat dit *sacramentale* (geen *sacramentum*) begeleidde. De vuur-

14 J. RIDER, *God's Scribe. The Historiographical Act of Galbert of Bruges*, Washington, 2001, p. 67.

15 Zie het artikel 'Willensfreiheit' in: *Lexikon des Mittelalters*, dl. IX, München, 1998, kol. 208-210 (met bibliografie).

proef was een schrikwekkend gebeuren. In een mooie pentekening, met het opschrift *benedictio ferri igniti*, in het handschrift 73 van de abdij van Lambach staat een doodsbange man afgebeeld die klaar staat om het hem toegereikte gloeiend ijzer te grijpen: zijn haren rijzen letterlijk ten berge¹⁶ - maar Lambert van Aardenburg was van geen kleintje vervaard. De algemene verwachting was natuurlijk dat God Lamberts schuld zou openbaren, met de doodstraf als gevolg (*cum omnibus occidendus videretur*, c. 108). Doch tot ieders verbazing slaagde de verrader met klank in het *examen igniti ferri* zodat hij *stricto jure* als onschuldig vrijuit ging (*ferro ignito purgaverat se*, c. 105).

Het gebeuren van 6 april stelde de Brugse *notarius* voor een probleem, want het was eigenlijk ongelooflijk. Een algemeen bekende misdadiger werd er door een oordeel Gods (*judicium Dei*) onschuldig verklaard. De Heer kon toch geen vals vonnis vellen! Doch ook voor deze onoplosbare contradictie had de spitsvondige Galbert een antwoord. Hij legt nl. uit dat de vuurproef van Lambert niet, zoals normaal, een hemelse uitspraak was over schuld of onschuld, maar een gunst verleend (*Deus indulxit*) aan een zondaar opdat hij tot inkeer zou komen en zijn levenswandel verbeteren¹⁷. Het godsoordeel van 6 april was dus geen bewijsmiddel, maar een begenadiging verleend door een barmhartige hemel. "Als een knecht, zo Galbert in c. 108, zich voor zijn fout vernedert voor zijn heer, dan schenkt de heer zijn knecht, die zich volgens de wet der boetvaardigheid gedraagt, vergiffenis." Maar de weg der boetvaardigheid kiezen was Lamberts bedoeling niet. Hij sloeg weer aan het vechten en moorden, zodat Gods geduld was uitgeput. De proef van 6 april was slechts uitstel van executie geweest,

16 Zie de reproductie, geselecteerd door Professor Albert Derolez, in: R.C. VAN CAENEGEM (ed.), *Galbert van Brugge. De moord op Karel de Goede*, Antwerpen, Mercatorfonds, 1978, p. 223.

17 De moderne lezer kan een meer rationele uitleg bedenken voor Lamberts succes. De brandwonde kan (geholpen door een zalfje?) vlug zijn genezen. Lambert kan een paar weken in een smidse gewerkt hebben om eeltige handen te krijgen. Hij kan ook de geestelijken of de rechters hebben omgekocht. Hij kan het ook op een akkoord hebben gegooid met Diederik (die nog in volle successiestrijd verwickeld was) en hem, in ruil voor vrijspraak, de steun van zijn strijdvaardige aanhang hebben beloofd.

want bij het beleg van Oostburg op 30 april kwam hij tijdens een gevecht om het leven en onderging eindelijk zijn gerechte straf.

Galbert stelde zich bij dit alles de vraag wat er gebeurde met *law and order*, indien de Hemel allerlei berouwvolle misdadigers door een *judicium Dei* vrijuit liet gaan. Ook hier heeft hij een passend antwoord. Het nadeel van de eenzijdige ordaliën is dat de Hemel een misdadiger kan begenadigen zonder schade voor de tegenpartij. Daarom pleit onze auteur - strikt logisch denkend - voor het gerechtelijk tweegevecht als een betrouwbare bewijsprocedure, want de Heer kan in zijn barmhartigheid niet zo ver gaan dat Hij de schuldige de overwinning schenkt en de onschuldige in het verderf stort. In Galberts eigen woorden (c. 108): *Unde fit ut in bello alter iniquus prosternatur, in iudicio aque vel ferri iniquus, penitens tamen, non cadat*. Zo ontpopt Galbert, een clericus, zich tot een verdediger van de bloedige tweekamp, terwijl hij toch vertrouwd was met het beginsel *ecclesia abhorret a sanguine*, de kerk is afkerig van bloedvergieten. Onze oefening in *close reading* heeft aangetoond dat Galbert het aandurfde zijn wantrouwen uit te drukken jegens de barmhartige God, die door het gebruik (misbruik?) van vuur- of waterproef misdadigers aan hun verdiende straf liet ontsnappen en daardoor de werking van het strafrecht ondermijnde.

In een artikel uit 1957, waarin o.m. naar Lamberts vuurproef wordt verwezen, heeft Jan Dhondt Galberts "mentaliteit" bestudeerd¹⁸. De kern van zijn betoog was dat de Bruggeling tegelijk een *superstitieux* en een *rationaliste* was¹⁹, twee kwalificaties die enkele woorden commentaar vergen want Galbert was wel diepgelovig, maar geen bijgelovige naïeveling. In een recente monografie heeft Jeff Rider kritiek geuit op Pirennes voorstelling van Galbert als een naïeve, ietwat simpele toeschouwer en heeft hij het werk van

18 J. DHONDT, 'Une mentalité du douzième siècle. Galbert de Bruges', in: *Revue du Nord*, 31 (1957), p. 101-109.

19 "Le Galbert superstitieux et le Galbert rationaliste" (p. 104).

de Bruggeling opgewaardeerd als volwaardige en doordachte geschiedschrijving²⁰.

Religie en superstitie zijn twee verschillende fenomenen die J. Dhondt echter over dezelfde kam scheert, wat uit de pen van een overtuigd marxist wellicht niet verwonderlijk is. Religie is gesteund op het gezag van een geopenbaarde waarheid, een georganiseerde kerk en een doordachte doctrine, terwijl superstitie een product is van volkse gebruiken en waanvoorstellingen.

In een tweede begripsverwarring vereenzelvigt J. Dhondt de priesters die de banvloek hanteerden met tovenaars en magiërs²¹. Hoewel priesters, tovenaars en magiërs zich alle drie op een relatie met de bovennatuurlijke wereld beroepen, spelen ze toch een verschillende rol. Priesters bekleden een ambt in een georganiseerde kerk en hun banvloek is een door het canoniek recht erkende sanctie, wat uiteraard niet het geval is met tovenaars en magiërs.

Tot staving van zijn stelling over de bijgelovige Galbert schrijft J. Dhondt dat de Bruggeling "admettait qu'un enchanteur était capable de forcer Dieu" (p. 106), terwijl duidelijk is dat Galbert het optreden van de priesters uit Aartrijke en Knesselare in de door Dhondt geciteerde passus (p. 115) op een ironiserende, zelfs cynische toon beschrijft en het "idiot" noemt. Zijn spottende uitval tegen de banvloekende geestelijken was zo aanstootgevend in de ogen van de jezuiten die Galberts dagboek in 1668 in de *Acta Sanctorum* hebben uitgegeven, dat ze de hele passus zonder meer hebben weggelaten²².

Even betwistbaar is J. Dhondts kwalificatie van Galbert als *un rationaliste* en zelfs een voorloper van het moderne rationalisme. Hij spreekt nl. van "les premiers balbutiements de la pensée rationa-

20 J. RIDER, *God's Scribe*, p. 3-5.

21 Le sorcier, sacrilèges, cette magie (p. 105), sorcellerie (12.106), la magie à peine voilée sous un manteau religieux (p. 107), la magie ... ce sont les prêtres qui l'exercent (p. 205).

22 Zie Pirennès editie, p. XXIV, n. 1.

liste" (p. 102). Rationalisme is een filosofie die alle gezag verwerpt buiten dat van de rede en met name elk godsdienstig dogma. Het is een achttiende-eeuwse vrucht van de Verlichting en voor een twaalfde-eeuwse clericus een anachronisme. Galberts geloof in God en de bijbel was onwrikbaar en op ontelbare plaatsen van zijn dagboek ontwaart hij Gods hand. Met recht en reden heeft Jeff Rider dan ook Galbert met het epitheton *God's Scribe* bedacht. Hij denkt logisch, maar steeds binnen het christendom. Dat hij ironiseert over individuele geestelijken verraadt alleen zijn gezonde kritische geest.

In 1994 heeft ook Albert Demyttenaere de "mentaliteit" van Galbert bestudeerd²³. Hij besteedt boeiende bladzijden aan de ordaliën in het algemeen en de vuurproef van Lambert van Aardenburg in het bijzonder (p. 108-114), waarbij hij wijst op de rol van de rechtvaardige én barmhartige God.

Demyttenaere behandelt ook de reeds vermelde theologische discussie over de wilsvrijheid en vermeldt met name Anselm van Laon (†1117), een leerling van Anselm van Canterbury, die de leiding had van de kathedraalschool aldaar, waar Galbert wellicht zelf heeft gestudeerd (p. 87). De auteur gaat ook dieper in op de toenmalige discussie over "de verhouding tussen menselijke vrije wil en de goddelijke soevereiniteit" (p. 117-19). Demyttenaere stelt zich ook vragen over Galberts rationalisme. Enerzijds lijkt hij – schoorvoetend – de Gentse hoogleraar te beamen, waar hij over Galbert schrijft: "misschien kunnen we bij hem zelfs, zoals Jan Dhondt meer dan een kwart eeuw geleden stelde, een glimp ontwaren van ontluikend rationalisme" (p. 88). Doch elders schrijft hij, enigszins contradictorisch, dat "het rationalisme van Galbert dus niet betekent dat hij ervan overtuigd was dat slechts de menselijke rede kans op waarheid biedt" (p. 121, n. 140). En elders lezen we bij Demyttenaere: "en hier zal Galbert zich manifesteren

23 A. DEMYTTENAERE, 'Mentaliteit in de twaalfde eeuw en de benauwenis van Galbert van Brugge', in: M. MOSTERT, R.E. KÜNZ & A. DEMYTTENAERE (eds.), *Middeleeuwse cultuur. Verscheidenheid, spanning en verandering*, Hilversum, 1994 (Amsterdamse Historische Reeks, Grote Serie, 18), p. 77-129.

als een zeer gelovig en rationeel denkend mens”, die “logische consequenties haalt uit zijn postulaten” (p. 107), wat eerder aansluit bij mijn eigen oordeel. In Demyttenaeres artikel vinden we ook een hoofdstuk getiteld *Het rationalisme van Galbert en het magische polytheïsme van zijn tijd*, waar hij uitlegt dat “de priesters de excommunicatie aanwendden als een middel om de goddelijke macht op hun tegenstanders te richten” (p. 121-22). Dit lag in de lijn van het kerkelijk recht, waar de banvloek een straf- en dwangmiddel was. Terecht schrijft de geleerde auteur verder dat Galbert “tot op zekere hoogte de logische consequenties trok uit het christelijk monotheïsme” en “in gedachten afrekende met het magische polytheïsme” (p. 125). Hier is dus, in tegenstelling tot Dhondts thesis, geen sprake van een gelijkstelling van priesters, magiërs en tovenaars.

GOD EN TOEVAL

Galberts geloof dat de Heer alles voorziet en beschikt – en niets aan het toeval overlaat – plaatste hem voor drie vragen. Waarom heeft de rechtvaardige God de goede graaf Karel op 2 maart 1127 laten omkomen? Waarom heeft dezelfde rechtvaardige God in juli 1128 de legitieme graaf Willem Clito laten sneuvelen? En waarom heeft die rechtvaardige God de aartsverrader Lambert van Aardenburg op 6 april 1128 met succes de vuurproef laten doorstaan? Deze vragen heeft de Brugse *notarius*, zoals we hebben gezien, uitvoerig en beredeneerd beantwoord op een wijze die thans buitenissig kan overkomen, maar waarvan wij toch de zin voor logica, de creativiteit en de kritische ingesteldheid kunnen bewonderen.

Timo Van Havere

Op weg naar het archief. De jonge jaren van Louis Gilliodts (1827-1915)

In 1853 verscheen een opmerkelijk bericht in de *Annales de la Société d'Émulation pour l'Étude de l'Histoire et des Antiquités de la Flandre*. De redactie wou alle liefhebbers van de Belgische geschiedenis wijzen op het pas verschenen *Études sur l'histoire de Belgique considérée dans ses rapports avec l'histoire de la société du Moyen Age*, geschreven door de jeugdige Bruggeling Louis Gilliodts. In het volgend nummer van de *Annales* zou een uitgebreide bespreking volgen, zo werd beloofd. Toch klonk het al dat de conclusies uit het werk zouden worden aangevochten, “*mais nous n'en rendrons pas moins justice à la valeur de ce travail. C'est là une œuvre sérieuse que l'on peut soumettre à une critique sévère*”.¹ De recensie zou uiteindelijk nooit verschijnen. Misschien maar goed ook, want vijftig later zou de auteur – intussen bekend als stadsarchivaris Louis Gilliodts-van Severen – een bestuurslid van de *Société d'Émulation* worden. Inmiddels zijn honderd zestig jaar voorbijgegaan. Het moment om de belofte eindelijk waar te maken en wel langer stil te staan bij de *Études sur l'histoire de Belgique*. Niet meer om het werk te bestrijden, maar wel om nader kennis te maken met de jonge Gilliodts en zijn gedachtegoed.

Al wie zich verdiept in de Brugse geschiedenis, komt vroeg of laat één van de werken van Louis Gilliodts-van Severen tegen. Van 1868 tot aan zijn dood in 1915 waakte hij over het stadsarchief. Op de lange lijst van zijn publicaties staan allerhande standaardwerken, in de eerste plaats de *Inventaire des archives de la ville de Bruges. Section première. Inventaire des chartes. Première série. Treizième au seizième siècle*. Dankzij dergelijke verwezenlijkingen kon Joseph De Smet hem omschrijven als een “*wetenschappelijke*

1 Bespreking van L. GILLIODTS, *Études sur l'histoire de Belgique considérée dans ses rapports avec l'histoire de la société du Moyen Age*, I, Luik, 1853, in: *Annales de la Société d'Émulation pour l'Étude de l'Histoire et des Antiquités de la Flandre*, 13 (1851-1854), p. 192.

Portretfoto van Louis Gilliodts op de leeftijd van ongeveer dertig jaar.
Fotograaf onbekend; privé-collectie. (Repro: Vincent Molhant, Brugge).

reus onder de archivarissen".² De *Études sur l'histoire de Belgique* dragen daarentegen niet bij aan Gilliodts' luister. De Smet noemde ze in 1972 "*verouderd en vergeten*". Ze bewezen volgens hem wel "*dat de schrijver toen reeds een diepgaande kennis bezat van*

2 J. DE SMET, 'Stadsarchivaris Louis Gilliodts-van Severen. 1827-1915', in: *Het Brugs Ommeland*, 12 (1972), nr. 1, p. 9.

ons verleden, alsmede een grote belezenheid”³ Jan Van Houtte oordeelde nog harder over de *Études*, die hij een “jeugdsonde van een vermetele 26-jarige” noemde, waarin Gilliodts vooral heeft “gefilosoferd over de vaderlandse geschiedenis”.⁴ Gelukkig zou daarop de Bruggeling zich bekeren tot de wetenschappelijke bronnenstudie. Is dit echter een juist oordeel? Mogen de *Études* zonder meer aan de kant geschoven worden?

De vraag stellen is ze beantwoorden. Als Van Houtte toch een dergelijk oordeel velt, is dit eigenlijk eerder een veroordeling van de negentiende-eeuwse geschiedschrijving die als romantisch aangeduid kan worden en die veelal het werk was van autodidacten. Over hun werk hebben de tegenwoordige universitaire historici maar al te gauw een hard oordeel klaar, ingegeven door een te teleologisch standpunt. Het gevaar loert namelijk steeds “de huidige stand van het historisch onderzoek met de quintessens van de discipline gelijk te stellen”, zoals Guido Schepens waarschuwt.⁵ Wat oud is, heet onwetenschappelijk te zijn en wordt meteen opzijgeschoven. Het vellen van een dergelijk vonnis maakt kritisch onderzoek naar de romantische historiografie echter onmogelijk. Bovendien had zelfs Paul Fredericq, één van de historici die aan het einde van de negentiende eeuw promotor was van die moderne universitaire geschiedwetenschap in België, een andere mening over de *Études*. In 1883 liet hij er zich tegenover de auteur erg lovend over uit. Uit dankbaarheid bezorgde Gilliodts hem een exemplaar van “cette œuvre de ma première jeunesse”.⁶

Als de *Études* dan zonder vooroordelen benaderd worden, maar slechts op zichzelf en in hun eigen context worden bestudeerd, leidt dit tot een onderzoek dat ook nog een praktisch nut heeft.

3 J. DE SMET, ‘Stadsarchivaris Louis Gilliodts-van Severen’, p. 10.

4 J.A. VAN HOUTTE, ‘Louis Gilliodts als historicus buiten het stadsarchief’, in: A. VANDEWALLE (red.), *100 jaar Gilliodts. Academische zitting en tentoonstelling ter herdenking van de voormalige stadsarchivaris Louis Gilliodts-van Severen (1827-1915)*. Catalogus, Brugge, 1980, p. 19.

5 G. SCHEPENS, ‘Oorlog en beschaving. Beschouwingen bij het antieke geschiedenisbegrip’, in: *Belgisch tijdschrift voor filologie en geschiedenis*, 69 (1991), p. 8.

6 GENT, *Universiteitsbibliotheek*, Briefwisseling aan Paul Fredericq, band 10: brief van Louis Gilliodts-van Severen, 3 februari 1883.

De nalatenschap van Gilliodts is immers blijvend relevant. Zijn werken worden nog steeds veelvuldig gebruikt. Ze goed begrijpen is dan wel van belang. Welke ideeën schuilen er achter? Welke invloeden onderging de stadsarchivaris? Is de auteur van de *Études* werkelijk een ander man dan de stadsarchivaris, zoals Van Houtte laat uitschijnen? Groeide Gilliodts van een veralgemenend geschiedfilosoof uit tot een nauwgezet bronuitgever? Om een zo volledig mogelijk antwoord te vinden, begint men best bij het prille begin.

Ludovicus Petrus Bruno Gilliodts werd op 4 juli 1827 om elf uur 's morgens geboren, als zoon van landmeter Petrus Gilliodts en Rosalia De Witte.⁷ Als telg van een steeds rijker wordende grootgrondbezittersfamilie kreeg hij de kans lang te studeren.⁸ Van alle stadsarchivarissen die in het midden van de negentiende eeuw in België werden aangesteld, had Gilliodts waarschijnlijk de beste opleiding genoten. Na zijn humanioraopleiding aan het *Collège Saint-Servais* in Luik kwam hij zo aan de universiteiten van Luik en Parijs terecht. In Brugge zou hij pas in 1854 weer thuiskomen. Een groot contrast met bijvoorbeeld Pieter Génard, Antwerps stadsarchivaris van 1863 tot 1894, die maar tot zijn veertiende naar school ging en zich vooral met zelfstudie moest behelpen. Edward Van Even, van 1853 tot 1905 archivaris in Leuven, kon niet aan de *Alma Mater* in zijn stad studeren, maar kreeg als protegé van kannunnik Jan Baptist David toch enigszins toegang tot universitaire kringen.⁹ Hun opleiding kon geenszins tippen aan die van hun collega in Brugge.

De eerste universitaire stappen zette Gilliodts aan het *Collège Notre-Dame de la Paix* in Namen, tegenwoordig de *Université*

- 7 BRUGGE, *Stadsarchieef*, Hedendaags Archief, Bevolking en Burgerlijke Stand, Burgerlijke Stand, Geboorten: 1827, nr. 731 (geraadpleegd via archiefbankbrugge.be).
- 8 M.L. SEBRECHTS, 'Louis Gilliodts en zijn familiaal milieu', in: A. VANDEWALLE (red.), *100 jaar Gilliodts*, p. 9.
- 9 De levensloop van Génard en Van Even komt uitgebreider aan bod in T. VAN HAVERE, 'In Tempels onzer Vaderlandsche Geschiedenis'. *De Belgische stadsarchieven en hun archivarissen in de negentiende eeuw*, onuitgegeven masterproef K.U.Leuven, Leuven, 2012, p. 151-163.

de Namur, waar hij tijdens het academiejaar 1845-1846 op internaat verbleef.¹⁰ Waarschijnlijk was Gilliodts daar een student in de derde afdeling, de *philosophie*. Dit hield een opleiding van één jaar in, met onderwijs in onder meer logica, psychologie en de politieke geschiedenis van de oudheid, de middeleeuwen en België als voorbereiding op het kandidatuursexamen.¹¹ Gilliodts behaalde dat diploma en koos daarna voor de rechtenopleiding. In april 1850 promoveerde de jonge studax aan de universiteit van Luik tot doctor in de Rechten.¹² Vervolgens vertrok hij naar Parijs.

Over het belang van Gilliodts' buitenlandse verblijf lijken al zijn biografen het eens te zijn. De Bruggeling volgde er namelijk les aan de prestigieuze *École des Chartes*. Dat maakt hem erg bijzonder. De Parijse *École* leverde namelijk jaarlijks een nieuwe lading gediplomeerde archivariissen af.¹³ België kende geen gelijkaardige opleiding. In 1847 was in de schoot van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis wel een *bureau paléographique* opgericht, maar het verlangen om dit als trainingsplaats voor archivariissen te laten dienen kon zich nooit verwezenlijken.¹⁴ Als de Brugse stadsarchivaris werkelijk aan de *École* studeerde, had hij met die Franse kennis waarschijnlijk een grote voorsprong op zijn collega's verworven. Dat zou natuurlijk de waarde van zijn latere verwezenlijkingen helpen verklaren. Helaas, over Gilliodts' Parijse studies valt eigenlijk maar weinig terug te vinden.

De voornaamste bron van kennis is de korte biografie van de hand van Albert van Zuylen van Nyevelt. Daarin wordt aangehaald

10 *Souvenir de mon séjour au Collège N.-D. de la Paix, à Namur. Année scolaire 1864-1865*, Namen, 1865, p. 30.

11 *Souvenir de mon séjour au Collège N.-D. de la Paix*, p. 5.

12 A. V[ANDEWALLE], '10. Diploma van Dr. in de Rechten, 24.4.1850', in: A. VANDEWALLE (red.), *100 jaar Gilliodts*, p. 37.

13 Voor de geschiedenis van de *École des Chartes*, zie onder meer L.J. MOORE, *Restoring Order. The Ecole des Chartes and the Organization of Archives and Libraries in France. 1820-1870*, Duluth, 2008.

14 H. PIRENNE, 'La Commission royale d'histoire depuis sa fondation (1834-1934)', in: *La Commission royale d'histoire. 1834-1934. Livre jubilaire composé à l'occasion du centième anniversaire de sa fondation par les membres de la Commission*, Brussel, 1934, p. 26-27.

dat Gilliodts lessen in de rechten en klassieke talen volgde aan de Sorbonne, bovenop de vakken van de *École des Chartes*. Volgens van Zuylen van Nyevelt maakte de Bruggeling bovendien in Parijs kennis met architect Eugène Viollet-le-Duc en ene *Guichard*¹⁵. Dit laatste was waarschijnlijk een verbastering van de naam van een professor aan de *École*, ofwel Benjamin Guérard, sinds 1848 directeur van de instelling, die les gaf in het eerste en het derde jaar van de opleiding en hulpwetenschappen als paleografie, sigillografie en numismatiek doceerde, naast een vak *géographie politique, ecclésiastique et civile: divisions et subdivisions du territoire* en *histoire des institutions politiques de la France au moyen âge*, ofwel Francis Guessard, die middeleeuws Latijn en de geschiedenis van de Franse taal onderwees.¹⁶ De informatie uit de levensbeschrijving door van Zuylen van Nyevelt is waarschijnlijk ontleend aan wat Gilliodts zelf vertelde over zijn studententijd. Toch is het maar erg vaag. Kunnen andere bronnen misschien meer duidelijkheid brengen?

Een poging hiertoe bleef tot dusver weinig succesvol. Wel blijkt de kans reëel te zijn dat Gilliodts niet het hele curriculum van de *École* doorliep. Hij was er namelijk geen leerling van.¹⁷ Die positie was impliciet voorbehouden aan Fransen. Bovendien was Gilliodts zelfs gewoon nog te jong. Men moest immers minstens vierentwintig jaar oud zijn om de opleiding te mogen aanvatten, een leeftijd die hij maar in juli 1851 bereikte.¹⁸ Daar de lessen aan de *École* openbaar waren, kon hij die wel naar keuze bijwonen. Welke hij dan wel volgde, blijft echter een open vraag.¹⁹ De diverse vakken van Guérard en Guessard lijken een mogelijkheid. Slechts

15 A. V[AN] Z[UYLEN] V[AN] N[YEVELT], 'Monsieur Louis Gilliodts-van Severen', in: *Annales de la Société d'Émulation de Bruges*, 65 (1915-1922), p. 184.

16 *Livret de l'École des Chartes*, Parijs, 1852, p. 17.

17 Op de lijst met oud-leerlingen van de *École* komt hij niet voor (*Livret de l'École des Chartes*, Parijs, 1879, p. 37).

18 *Livret de l'École des Chartes*, p. 105.

19 Als Maurice Sebrechts Gilliodts het *diploma van paleograaf behaald aan de École des Chartes* toekent en André Vandewalle schrijft dat hij *afgestudeerd* was aan de *École*, gaan zij dus in de fout (M.L. SEBRECHTS, 'Louis Gilliodts en zijn familiaal milieu', p. 5; A. V[ANDEWALLE], '63. Brief met toelating G. tot het archief, 25.9.1852', in: A. VANDEWALLE (red.), *100 jaar Gilliodts*, p. 48).

over één vak dat Gilliodts in Parijs volgde, bestaat werkelijk zekerheid. Dat hij aan de Sorbonne lessen volgde van Émile Saisset, vermeldde hij immers zelf terloops in één van zijn boeken.²⁰ Die Franse filosoof doceerde van 1849 tot 1852 geschiedenis van de wijsbegeerte, ter vervanging van Jean-Philibert Damiron.²¹ Het is opvallend dat Gilliodts er uiteindelijk voor koos om deze docent te gedenken, eerder dan een leermeester uit de *École*.

In het licht van de interesses van de vierentwintigjarige Gilliodts wordt dit al minder verwonderlijk. Of hij toen al in de ban van het archief was, is namelijk niet zeker. In zijn persoonlijk archief, bewaard in het stadsarchief van Brugge, bevinden zich enkele notities die uit deze periode afkomstig lijken te zijn. Ze handelen onder andere over de Franse Revolutie en Napoleon of bespreken de hypotheekwet van 16 december 1851.²² Twee grote interesses worden hierin duidelijk. Enerzijds was Gilliodts advocaat van opleiding, die zich bijgevolg interesseerde voor rechtsleer. Van 1854 tot 1889 zou hij trouwens ingeschreven blijven aan de Brugse balie, hoewel hij niet schijnt gepratikeerd te hebben.²³ Zelfs na 1890 kreeg hij wel nog altijd brieven die gericht waren aan *Monsieur l'avocat*, ook als zij geen juridische, maar historische vragen bevatten.²⁴ Anderzijds toonde Gilliodts zich als een historicus, die met een filosofische blik naar het verleden keek. Mogen we hierin de invloed zien van de lessen van Émile Saisset?

Het studeren wierp zijn vruchten af. De advocaat-historicus had een mening, die hij bovendien zocht te verspreiden. Dat zou hem uiteindelijk ook lukken, in een vergeten tweeluik dat in 1852 en 1853 verscheen. Het tweede deel hiervan zijn de reeds vermelde

20 L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Inventaire diplomatique des archives de l'ancienne École Bogarde à Bruges*, I, Brugge, 1899, p. 5, noot 1.

21 'SAISSET (Émile-Edmond)', in: J.C.F. HOEFER (red.), *Nouveau biographie générale depuis les temps les plus reculés jusqu'à nos jours*, XLIII, Parijs, 1864, p. 161.

22 BRUGGE, *Stadsarchief*, Fonds Gilliodts, nr. 3.

23 A. V[ANDEWALLE], '12. Inschrijving aan de balie te Luik, 9.8.1853', in: A. VANDEWALLE (red.), *100 jaar Gilliodts*, p. 34.

24 BRUGGE, *Stadsarchief*, Fonds Gilliodts, briefwisseling, nr. 208: brief van Ernest Rembry, 2 februari 1890.

Études sur l'histoire de Belgique, het eerste deel een anoniem gepubliceerd politiek pamflet.

De jaren 1840 hadden een turbulent einde gekend. Ook na 1848 was het politieke geweld nog niet uitgewoed. In december 1851 pleegde Louis-Napoléon Bonaparte een staatsgreep, een jaar later zou hij Frans keizer worden. En als het regent in Parijs, druppelt het in Brussel. Politieke opiniemakers lieten van zich horen. In het voorjaar van 1852 verscheen zo een *Essai sur le mouvement des partis en Belgique, depuis 1830 jusqu'à ce jour, suivi de quelques réflexions sur ce qu'on appelle les grands principes de 1789*, waarin de recente evoluties door een conservatieve bril werden bekeken.²⁵ De auteur van dat *Essai* verschool zich achter de omschrijving *ancien membre de la représentation nationale*, maar dat het ging om baron Etienne-Constantin de Gerlache, voorzitter van het Hof van Cassatie, was geen geheim.²⁶ Kort daarop legde een *paysan de la Hesbaye* een liberaal antwoord ter perse, dat de titel *Du régime parlementaire, ou réponse à M. de Gerlache* meekreeg.²⁷ Ook deze landbouwer zou worden ontmaskerd. Het ging om *Louis Gillods, de Bruges, avocat à Liège*.²⁸

Is de schrijver van het liberaal pamflet *Du régime parlementaire* werkelijk de latere stadsarchivaris? Dat lijkt inderdaad zo te zijn. In mei 1852 kreeg Gilliodts een brief van Walthère Frère-Orban, liberaal politicus en toenmalig minister van Financiën, om hem te feliciteren met “*le travail que vous venez de publier*”, dat een zeer verdienstelijk antwoord bood op de aanvallen waaraan “*nos institutions*” op dat moment blootstonden.²⁹ Het werk waar de liberale

25 [E.C. DE GERLACHE], *Essai sur le mouvement des partis en Belgique, depuis 1830 jusqu'à ce jour, suivi de quelques réflexions sur ce qu'on appelle les grands principes de 1789*, Brussel, 1852.

26 [J. DE LE COURT], *Essai d'un dictionnaire des ouvrages anonymes & pseudonymes publiés en Belgique au XIXe siècle et principalement depuis 1830*, Brussel, 1863, p. 19 en 22.

27 [L. GILLIODTS], *Du régime parlementaire, ou réponse à M. de Gerlache*, Luik, 1852.

28 E. DE MANNE, *Nouveau dictionnaire des ouvrages anonymes et pseudonymes*, Lyon, 1862, p. 62; [J. DE LE COURT], *Essai d'un dictionnaire*, p. 307.

29 BRUGGE, *Stadsarchief*, Fonds Gilliodts, nr. 452: brief van Walthère Frère-Orban, 3 mei 1852.

topman deze felicitaties veil voor had, was ongetwijfeld het *Du régime parlementaire*. Gilliodts was trouwens lid van Frère-Orbans partij. In 1859 betaalde Gilliodts lidgeld voor de *Association libérale* en zijn uitnodiging voor de algemene vergadering van de *Association libérale et constitutionnelle de Bruges* van 1867 bleef bewaard.³⁰ Dat hij de anonieme liberaal is lijkt daarmee voldoende aangetoond.³¹ Als eerste publicatie van Gilliodts gold tot dusver de *Études*, maar zijn bibliografie kan nu verder worden aangevuld.³² Meteen hebben we ook de sleutel in handen om de *Études* beter te begrijpen. Zij brengen namelijk in zekere zin de principes uit *Du régime parlementaire* in de praktijk. Vervolgens kan zelfs het latere werk van de stadsarchivaris worden gedeconstrueerd. De jonge liberaal werd dan wel oud, zijn ideeën uit 1852 bleven altijd sluimeren.

De politieke overtuiging van de negentiende-eeuwse stadsarchivarissen wordt in hun biografieën veelal over het hoofd gezien. Al te naïef klinkt het dat zij verscholen in hun archief – “à l’abri des remous de la foule” noemt Ferdinand Vercauteren het – naarstig aan hun klassemment en onderzoek werkten.³³ Dit is een weinigzeggende echo van het negentiende-eeuwse discours. Over de Mechelse stadsarchivaris Victor Hermans verscheen in 1910 bijvoorbeeld in een krant:

“Et dans ce milieu de calme et d’étude, qui ne connaît ni les rivalités d’opinions, ni les heurts de croyances, se détache,

30 BRUGGE, *Stadsarchieff*, Fonds Gilliodts, nr. 2: uitnodiging voor de algemene vergadering van de *Association libérale et constitutionnelle de Bruges*, 4 maart 1867; nr. 452: *Note de notre voyage de noces du 11 Mai au 20 Juin 1858*, 1858-1859.

31 Gilliodts verbleef in 1852 nog in Luik, waar het *Du régime parlementaire* bij J. Ledoux werd gedrukt. In het nabije Haspengouw vond hij inspiratie voor zijn pseudoniem. Overigens bleef Gilliodts heel zijn leven lang als eigenaar en beheerder actief in de landbouw en veeteelt (A. VANDEWALLE, ‘24. Brief betreffende veefokkerij, 2.4.1890’, in: A. VANDEWALLE (red.), *100 jaar Gilliodts*, p. 37).

32 André Vandewalle stelde in 1980 de meest uitgebreide bibliografie van Gilliodts samen, met de *Études* als oudste werk: A. VANDEWALLE, ‘Bibliografie Gilliodts’, in: A. VANDEWALLE (red.), *100 jaar Gilliodts*, p. 24.

33 F. VERCAUTEREN, *Cent ans d’histoire nationale en Belgique*, Brussel, 1959, p. 76.

sereine et souriante, la figure de l'archiviste nonagénaire, au corps voué par presque un siècle de vie".³⁴

Achter het beeld van de ietwat wereldvreemde erudiet gaat echter een publiek persoon schuil, die in de negentiende-eeuwse stad een voorname plaats innam. Stadsarchivarissen waren belangrijke stedelijke actoren, die soms middenin het politiek gewoel kwamen te staan. Toen in Antwerpen in 1863 de Meetingpartij aan de macht kwam, werd stadsarchivaris Frederik Verachter, overigens een verstokt orangist, plotsklaps als te oud bestempeld en opzij geschoven. In zijn plaats kwam Génard, die door Antwerpse liberalen voor *papenarchivaris* en de *kortgerokte zoon van Loyola* werd uitgemaakt.³⁵ Van dat "*milieu de calme et d'étude, qui ne connaît ni les rivalités d'opinions, ni les heurts de croyances*" was kenmerklijk soms maar weinig te merken!

Het verbaast bijgevolg niet dat ook Gilliodts een politieke overtuiging had. In een politiek steekspel zoals in Antwerpen zou de Brugse archivaris niet belanden, maar als jongeman waagde hij het wel aan politiek te doen, met zijn *Du régime parlementaire*. Welke standpunten verkondigde hij daar dan wel in? Allereerst combineerde hij zijn liberale overtuiging met een even diepgeworteld katholiek geloof. Al op de eerste pagina van het pamflet hernoemde Gilliodts de *parti catholique* tot *parti clérical*, aangezien hij zijn tegenstanders een aan het geloof ontleend aanzien niet gunde.³⁶ Daar was het katholicisme kennelijk te belangrijk voor.

God lag voor Gilliodts aan de basis van de geschiedenis, die bovendien liberaal was gekleurd. Ze werd immers gedreven door drie basisbegrippen: *la liberté, l'ordre* en *le progrès*. Zij waren door God als ahistorische idealen in het leven geroepen.³⁷ Om deze ide-

34 MECHELEN, *Stadsarchief*, Fonds Varia, V716: 'Aux archives', *La Voix de Malines*, 20 november 1910.

35 De politieke rol van archivarissen, met voorbeelden uit onder meer Antwerpen en Leper, wordt verder uitgewerkt in T. VAN HAVERE, 'In Tempels onzer Vaderlandsche Geschiedenis', p. 213-216.

36 [L. GILLIODTS], *Du régime parlementaire*, p. 3, noot 1.

37 [L. GILLIODTS], *Du régime parlementaire*, p. 9 en 40.

alen te bereiken werd al sinds de middeleeuwen een voortdurende strijd gevoerd, voortgedreven door het liberalisme. Zo had de samenleving zich “*au despotisme et à la barbarie*” onttrokken.³⁸ Spil in deze strijd was de volksvertegenwoordiging. Uit de provinciale staten, de Geheime en de Grote Raad haalde het parlement zijn historische legitimatie. Het parlement was niets minder dan het “*résumé vivant de l'histoire*”.³⁹ In 1852 leek dat parlement weer in gevaar. Dat bleek uit het *Essai* van de Gerlache, die volgens Gilliodts de kloof die de Franse revolutie had geslagen tussen heden en verleden wou overbruggen. Met welk doel? Niets minder dan de maatschappij terugbrengen naar de middeleeuwen en de “*jours fortunés et bénis de la Sainte Inquisition*”.⁴⁰ Dat mocht natuurlijk niet gebeuren. Het gewonnen terrein mocht nu niet worden prijsgegeven. De geschiedenis kon echter helpen in de strijd tegen de Gerlache en de conservatieven. “*Nous ne saurions trop relire l'histoire de nos pères*”, stelde Gilliodts, want uit het verleden konden steeds weer inspirerende voorbeelden worden geput.⁴¹

In de militante historische opvattingen die Gilliodts in *Du régime parlementaire* laat blijken, lijkt zijn universitaire opleiding door te schemeren. In Namen had hij immers op christelijke leest gestoelde lessen in de politieke geschiedenis van België gekregen, terwijl hij in Parijs zijn filosofische blik verder had kunnen scherpstellen.⁴² In de *Études*, die opgevat waren als een ambitieuze meerdelige publicatie, wilde hij zijn ideeën nog verfijnen en uitwerken. De filosofie zou daarbij de geschiedenis ondersteunen, zei hij zelf. Mits de nodige kunde en kennis zouden zo hele periodes worden verklaard en zelfs voor de minst geoefende ogen begrijpelijk worden.⁴³ Op die manier kon Gilliodts met zijn inherent liberaal discours het uitgeputte genre van de nationale geschiedenis misschien weer tot leven brengen. “*Depuis plus de dix ans il pleut des*

38 [L. GILLIODTS], *Du régime parlementaire*, p. 18.

39 [L. GILLIODTS], *Du régime parlementaire*, p. 34-35.

40 [L. GILLIODTS], *Du régime parlementaire*, p. 12.

41 [L. GILLIODTS], *Du régime parlementaire*, p. 54.

42 *Souvenir de mon séjour au Collège N.-D. de la Paix*, p. 4-5.

43 L. GILLIODTS, *Études sur l'histoire de Belgique considérée dans ses rapports avec l'histoire de la société du Moyen Age*, dl. I, Luik, 1853, p. 12-13.

histoires de Belgique”, klonk het in 1843.⁴⁴ Vanaf 1850 was deze regenbui opgehouden. Voor één groot historisch verhaal was in het politiek verdeeld land blijkbaar minder plaats.⁴⁵ Een oplossing leek dus het omarmen van deze tweedracht, hoewel deze politisering van de geschiedschrijving zeker niet de goedkeuring van iedereen wegdroeg.⁴⁶ De critici konden echter gerust zijn, want Gilliodts' onderneming was geen onverdeeld succes. Alleen het eerste deel van de *Études*, waarin de vierde tot vijftiende eeuw werd behandeld, raakte voltooid.

Gilliodts had verschillende volumes voorzien voor zijn *Études*, die enigszins overeen zouden komen met de wijze waarop hij de Belgische geschiedenis zelf indeelde. Het eerste deel omvatte de periode tot de opgang van de Bourgondische hertogen. Tot het verdwijnen van dit geslacht en het aantreden van Karel V was de geschiedenis namelijk gekenmerkt door een vooruitgang in vrijheid en gelijkheid, dankzij de nationale onafhankelijkheid. Met keizer Karel begon een periode van buitenlandse overheersing en voortdurende weerstand tegen die liberale principes. Dit was echter niet alleen een Belgisch verhaal. Doorheen de hele geschiedenis was de liberale gemeenschap – *la commune* – het centrale feit en vormden *liberté et égalité* de voornaamste principes.⁴⁷ Een *commune* kon maar bestaan wanneer haar organisatie verzekerd was dankzij een oorkonde en haar vrijheid gewaarborgd was. De leden van een *commune* moesten elkaar bovendien willen verdedigen en beschermen.⁴⁸ In heel Europa groeiden steden langzaam uit tot dergelijke *communes*. Toch koos Gilliodts ervoor slechts een Belgische geschiedenis te schrijven. Dat was haast enkel een prag-

44 Aangehaald in: J. TOLLEBEEK, 'Enthousiasme en evidentie in de negentiende-eeuwse Belgisch-nationale geschiedschrijving', in: *De ijkmeesters. Opstellen over de geschiedschrijving in Nederland en België*, Amsterdam, 1994, p. 59 (eerst verschenen in 1992).

45 Cf. E. PEETERS, *Het labyrint van het verleden. Natie, vrijheid en geweld in de Belgische geschiedschrijving, 1787-1850*, Leuven, 2003, p. 158.

46 J. TOLLEBEEK, 'Geschiedenis en oudheidkunde in de negentiende eeuw. De *Messenger des sciences historiques 1823-1896*', in: *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden*, 113 (1998), 42.

47 L. GILLIODTS, *Études sur l'histoire de Belgique*, p. XVII.

48 L. GILLIODTS, *Études sur l'histoire de Belgique*, 288.

matische keuze. De progressieve *marche générale de la civilisation* was in het eigen nationale verleden namelijk het best te vinden.⁴⁹ De verschillende Belgische gewesten vormden een ware politieke staalkaart: Vlaanderen vertegenwoordigde een eerder democratische tendens, Brabant was veeleer aristocratisch en Luik had een theocratisch pad gekozen. In eigen land zou Gilliodts dan ook hand in hand met de Voorzienigheid kunnen tonen dat er “*un ordre merveilleux*” heerst in de geschiedenis.⁵⁰ Op die manier kon het boek van Gilliodts – dat zoals hij waarschuwde geen “*simple ouvrage d’histoire*” was – een liberale geschiedenis vertellen waar lessen uit konden én moesten getrokken worden.⁵¹ Opvattingen als die van de Gerlache zouden dan natuurlijk geen kans meer maken.

Toch leek het met die hedendaagse urgentie uiteindelijk nog wel mee te vallen. Het einde van Gilliodts’ liberale geschiedenis lag immers bij de Franse revolutie. De vrijheid had gezegevierd en moest zich van dan af niet langer verstoppen “*derrière les murailles des Communes pour sauver le crime de son existence; elle se montrait à découvert, en plein soleil*”. Wel mocht Vlaanderen er nog altijd trots op zijn dat het in haar steden was dat die vrijheid zich het vroegst had getoond. De eerste pogingen om de onderdrukkende aristocratie tot in de kern uit te roeien waren daar ondernomen.⁵² Deze optimistische toon roept verbazing op. Had *Du régime parlementaire* net niet getoond dat de strijd zeker nog niet voorbij was? In de parallel vindt men toch de les uit Gilliodts’ geschiedenis. Wanneer de meeste historici het verval van de Belgische steden willen verklaren, kijken ze volgens Gilliodts slechts naar uitwendige factoren, zodat dit proces als het verval van een politieke instelling wordt opgevat. Historici moeten echter doorringen tot “*l’ordre social et moral*”.⁵³ Een onderzoeker die dat probeert merkt bijvoorbeeld het belang op van het aantreden van Anton als hertog van Brabant.

49 L. GILLIODTS, *Études sur l’histoire de Belgique*, p. XIX.

50 L. GILLIODTS, *Études sur l’histoire de Belgique*, p. 622.

51 L. GILLIODTS, *Études sur l’histoire de Belgique*, p. 3-4.

52 L. GILLIODTS, *Études sur l’histoire de Belgique*, p. 517.

53 L. GILLIODTS, *Études sur l’histoire de Belgique*, p. 611.

*“Depuis ce moment, le duché de Brabant se trouva mêlé à une politique étrangère, qui amena dans ses institutions le désordre, dans ses communes la tyrannie, dans son commerce la décadence, dans sa nationalité enfin, un germe de mort.”*⁵⁴

Dezelfde ziektekiem waarde volgens Gilliodts rond in het eigentijdse België. Op het titelblad van zijn *Du régime parlementaire* plaatste hij daarom een citaat van Félicité de Lamennais, die stelde dat een volk *“ne résiste point à ce qui tue la justice. Il se relève de ses revers, il ne se relève point de la maladie qui altère dans son action publique, le principe moral”*.⁵⁵ De geschiedenis was nog steeds niet afgelopen.

Erg hoog zou het liberale vuur na 1853 wel niet meer opflakkeren. Was Gilliodts toch al te vermetel geweest? Misschien wel. Toch verliet hij zijn gedachtegoed niet. Hij verschool het enkel achter de eruditie die hij als archivaris verwierf. Hoewel hij koos voor diepgravend bronnenonderzoek in plaats van synthetiserende geschiedfilosofie, bleven de grondslagen van zijn werk hetzelfde. Van Houtte merkte eveneens al op dat Gilliodts *“zich nog bij gelegenheid op het filosofische pad zou begeven.”*⁵⁶ *“Les nobles actions des ancêtres inspirent la vertu!” Puisse la réalisation de cette maxime être le fruit de la lecture de ce livre*, begon hij bijvoorbeeld de inleiding op zijn *Inventaire des chartes*.⁵⁷ Wat moest deze geschiedenis ons dan wel leren? Dat de Belgische onafhankelijkheid *“un don inestimable”* is. Die zelfstandigheid moest tot elke prijs behouden blijven, aangezien ze een einde stelde aan eeuwen van kommer en kwel.⁵⁸ De zestiende eeuw was voor de achtenzestigjarige Gilliodts nog altijd een periode van *tyrannie impériale*, met keizer Karel die de opstandige Gentenaars *“son mépris pour les li-*

54 L. GILLIODTS, *Études sur l'histoire de Belgique*, p. 565.

55 F. DE LAMENNAIS, *Amschaspands et Darvands*, aangehaald in [L. GILLIODTS], *Du régime parlementaire*, p. 29.

56 J.A. VAN HOUTTE, 'Louis Gilliodts als historicus buiten het stadsarchief', p. 19.

57 L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Inventaire des archives de la ville de Bruges. Section première. Inventaire des chartes. Première série. Treizième au seizième siècle. Introduction*, Brugge, 1878, p. 1.

58 L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Inventaire des archives de la ville de Bruges*, p. 5.

bertés du peuple” deed ondergaan.⁵⁹ De middeleeuwse stad bleef daarentegen een baken in de geschiedenis. “*Chez nos ancêtres, la liberté n’allait pas plus loin. La commune était son asile. L’État n’avait pour principe que l’absolutisme*”, oordeelde Gilliodts in 1899.⁶⁰

Gilliodts was overigens niet de enige historicus die het belang van stedelijke gemeenschappen benadrukte. Alphonse Wauters publiceerde in 1878 zijn *Les libertés communales. Essai sur leur origine et leur premiers développements en Belgique, dans le Nord de la France et sur les bords du Rhin*. Volgens de stadsarchivaris van Brussel waren het ontstaan en de groei van de stedelijke vrijheden nooit bestudeerd.⁶¹ Gilliodts’ *Études* zag Wauters hierbij over het hoofd. Veel hebben de beide werken wel niet gemeen. De Brugeling had een alomvattende synthese willen schrijven, terwijl de Brusselaar een monografie afleverde, waar in 1869 al een heel volume met uit archieven geputte bewijsstukken aan vooraf was gegaan. Gilliodts plaatste zich nog in een traditie van Belgische nationale geschiedenissen, terwijl Wauters een groter onderzoeksgebied koos. De goddelijke Voorzienigheid was in *Les libertés communales* tenslotte niet meer van belang. Wauters zocht een verklaring in de materiële werkelijkheid. “*L’histoire du commerce et celle de la liberté ont été inséparables dans tous le temps*”, klonk het.⁶² Gilliodts stelde ook al dat de handel “*l’âme et la source de la révolution communale en Flandre*” was geweest.⁶³ De religieuze ondertoon die hij aan zijn werk gaf, zorgde er waarschijnlijk voor dat de *Études* niettemin al gauw verouderd leken.

59 L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, ‘Notes et documents pour servir à la biographie de Josse de Damhouder 1507-1581’, in: *Annales de la Société d’Émulation pour l’Étude de l’Histoire et des Antiquités de la Flandre*, 45 (1895), p. 167.

60 L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Inventaire diplomatique des archives de l’ancienne École Bogarde*, I, p. 107.

61 A. WAUTERS, *De l’origine et des premiers développements des libertés communales en Belgique, dans le nord de la France, etc. (Études sur les progrès de la civilisation, depuis le dixième jusqu’au treizième siècle)*, Brussel, 1869, p. V.

62 Aangehaald in F. VERCAUTEREN, *Cent ans d’histoire nationale*, p. 161-162.

63 L. GILLIODTS, *Études sur l’histoire de Belgique*, p. 518.

Na 1853 zou Gilliodts zich niet meer aan syntheses wagen. Archiefwerk werd zijn nieuwe passie, wat zorgde voor een volstrekt andere methodologie. Deze voorliefde voor het archief was een nieuwe liefde, die niet zomaar valt terug te voeren op zijn studententijd aan de *École des Chartes*. Bij het schrijven van zijn *Études* was archiefmateriaal namelijk nog nauwelijks aan de orde. De auteur gaf wel enkele referenties, maar deze had hij veelal slechts uit tweede hand, zodat ze niet altijd correct zijn.⁶⁴ Naar het Brugse stadsarchief trok Gilliodts wel zelf. In september 1852 vroeg hij de toelating het depot – dat hij in zijn brief zowaar “*archives provinciales*” noemde! – te mogen bezoeken.⁶⁵ Hij keek er enkele *cartularia* in, waar hij in zijn *Études* naar verwees.⁶⁶ Was dit het prille begin van een lange verknochtheid?

Het was evenwel wachten tot 1867 voor Gilliodts weer van zich liet horen. In dat jaar werd de Brugse *Société archéologique* opgericht, waarvan hij penningmeester werd.⁶⁷ Hij sloeg ook opnieuw aan het schrijven. Datzelfde jaar verscheen een eerste bijdrage van Gilliodts in de *Annales* van de *Société d'Émulation*. Nog steeds schuwde hij de controversen niet. Kort daarop zou hij zich namelijk aansluiten bij de kring rond James Weale, die een vernieuwing van de geschiedschrijving in Brugge probeerde tot stand te brengen.⁶⁸ *La Flandre*, het publicatieorgaan van deze groep, werd mee door hem uitgegeven. Tot aan het verdwijnen ervan in 1885 zou hij een

64 Gilliodts' verwijzing naar *Arch. de Gand*, n. 124 is ontleend aan een studie van L.A. Warnkoenig uit 1846. In de inventaris van Prudens van Duyse uit 1849 was de oorkonde evenwel al nr. 215 geworden (E. DE BUSSCHER en P. VAN DUYSSE, *Inventaire analytique des chartres et documents appartenant aux archives de la ville de Gand*, Gent, 1867, p. 70; L. GILLIODTS, *Études sur l'histoire de Belgique*, p. 521, noot 3; L.A. WARNKOENIG, *Histoire constitutionnelle et administrative de la ville de Gand et de la châtellenie du Vieux-Bourg, jusqu'à l'année 1305*, A.E. GHELDOLF (vert.), Brussel, 1846, p. 318).

65 BRUGGE, *Stadsarchief*, Hedendaags Archief, Gemeentebestuur, Archief: Correspondentie, Archief (1850-1922): brief van Louis Gilliodts-van Severen, 21 september 1852.

66 Bv. L. GILLIODTS, *Études sur l'histoire de Belgique*, p. 406, noot 2 en 410, noot 3.

67 'Première réunion générale de la Société archéologique de Bruges', in: *Annales de la Société d'Émulation pour l'Étude de l'Histoire et des Antiquités de la Flandre*, 19 (1867), p. 2.

68 A. V[ANDEWALLE], '99. Artikel in *Annales Emulation*, 1911', in: A. VANDEWALLE (red.), *100 jaar Gilliodts*, p. 59.

ijverig medewerker blijven.⁶⁹ Nog belangrijker was misschien Gilliodts' benoeming op 19 december 1867 tot lid van de Koninklijke Commissie voor de Uitgave der Oude Wetten en Verordeningen van België.⁷⁰

In het Brugse stadsarchief voelde Gilliodts zich alsmaar beter thuis. Hij sloot vriendschap met Pierre Bossaert, stadsarchivaris sinds 1852. Toen Bossaert in april 1868 op sterven lag, droeg hij Gilliodts op de uitgave van een inventaris van het archief, waar iedereen al decennialang op wachtte, tot een goed einde te brengen. Gilliodts aanvaardde de nota's die hem werden toegestopt en de daarbij horende uitdaging.⁷¹ Enkele dagen later schreef hij naar het Brugse stadsbestuur om zijn diensten aan te bieden. Hij bood aan enkele maanden gratis te werken, om zo de uitgave van de inventaris te voltooien.⁷² Dat voornemen maakte hij inderdaad waar, maar het was nog wachten tot 1871 voor het eerste deel volledig was gedrukt. Vanaf 24 oktober 1868 had Gilliodts wel zijn definitieve aanstelling tot stadsarchivaris op zak. Daar had hij blijkbaar niet zelf om gevraagd. Op de gemeenteraadszitting waar deze benoeming werd geregeld, moest burgemeester Jules Boyaval – die Gilliodts onder andere kende via de *Association libérale* – meedelen dat ook de interim-archivaris kandidaat was. Hij werd daarop

69 A. V[ANDEWALLE], '97. Bijdrage in La Flandre, 1867-68', in: A. VANDEWALLE (red.), *100 jaar Gilliodts*, p. 57; S. VRIELINCK en R. VAN EENOO, *Ijveren voor geschiedenis. 150 jaar Genootschap voor Geschiedenis "Société d'Émulation" te Brugge*, Brugge, 1989, p. 55-60.

70 'Trente et unième séance (29 mai 1868)', in: *Commission royale pour la publication des anciennes lois et ordonnances de la Belgique. Procès-verbaux des séances*, 5 (1868), p. 371-372. Toen Gilliodts werd aangesteld, regeerde er met Rogier II een liberaal kabinet, waar ook Frère-Orban weer minister van Financiën in was. Had hij zijn benoeming misschien te danken aan zijn liberale sympathie?

71 In BRUGGE, *Stadsarchief*, Fonds Gilliodts, nr. 10, bleven enkele van de kladbladen van Bossaert bewaard. Gilliodts hoefde ze slechts nog na te kijken en hier en daar een kleine aanvulling te doen. André Vandewalle merkt daarom op dat Bossaert eigenlijk ook een plaats op het titelblad van het eerste deel van de *Inventaire des chartes* had verdiend (A. VANDEWALLE, *Beknopte inventaris van het stadsarchief van Brugge. Deel I: oud archief*, Brugge, 1979, p. 20; cf. ook J. DE SMET, 'Stadsarchivaris Louis Gilliodts-van Severen', p. 10).

72 BRUGGE, *Stadsarchief*, Hedendaags Archief, Gemeentebestuur, Archief: Verslagen en Mededelingen, Verslagen (1852-1873) en mededelingen (1868-1911): brief van Louis Gilliodts-van Severen, 30 april 1868.

INVENTAIRE
DES
ARCHIVES
DE LA
VILLE DE BRUGES

PUBLIÉ

SOUS LES AUSPICES DE L'ADMINISTRATION COMMUNALE

BRUGES

TYPOGRAPHIE EDW. GAILLIARD & Ce

1871

Titelblad van het deel I van de *Inventaire des archives de la ville de Bruges* door L. Gilliodts. Na decennialang wachten verscheen in 1871 eindelijk een inventaris van het Brugse archief. Dit eerste deel droeg nog sterk de stempel van archivaris Pierre Bossaert, maar in de volgende delen zou Gilliodts zijn eigen weg kunnen gaan.

unaniem gekozen.⁷³ Gilliodts was intussen eenenveertig jaar oud. Eindelijk had hij een definitieve rol gevonden, die hij zou vervullen tot zijn overlijden op 24 juli 1915.

De voorgaande alinea's vormden een poging de kennis over Gilliodts' jonge jaren uit te breiden. Dit betekende een tocht langs Namen, Luik en Parijs, met een politiek pamflet uit 1852 en een geschiedfilosofisch werk uit 1853 als literatuur voor onderweg. Bestemming was het stadsarchief van Brugge. Gilliodts kwam daar niet met lege handen toe, maar droeg een rijke bagage met zich mee. Tussen zijn souvenirs vallen enkele ware schatten terug te vinden, die een beter begrip van het werk van de stadsarchivaris mogelijk maken. De *Inventaire des chartes* lijkt immers in haast niets op een hedendaagse inventaris. Dit is meer dan een evolutie in terminologie. De *Inventaire des chartes* ademt nog steeds de geest van haar bezieler uit. Henri Pirenne merkte dit maar al te goed. "*Il y a toute une civilisation dans ces beaux volumes*", schreef hij er lovend over.⁷⁴ Wanneer men de zeven delen erop naslaat, bezoekt men namelijk niet alleen het middeleeuwse Brugge, maar evenzeer de wereld van Gilliodts, waar *liberté et égalité* mocht zeegevierden.

73 A. V[ANDEWALLE], '65. Gemeenteraadsbesluit tot benoeming van G., 24.10.1868', A. VANDEWALLE (red.), *100 jaar Gilliodts*, p. 48. James Weale en Désiré Van de Castele hadden kort na het overlijden van Bossaert gesolliciteerd, maar maakten kennelijk geen kans (BRUGGE, *Stadsarchief*, Hedendaags Archief, Gemeentebestuur, Archief: Correspondentie, Archief (1850-1922)).

74 BRUGGE, *Stadsarchief*, Fonds Gilliodts, briefwisseling, nr. 199: brief van Henri Pirenne, 21 juni 1895.

Boekbesprekingen

Paul TRIO

Adellijke families in de 13de en 14de eeuw

De Vlaamse adel in de middeleeuwen blijft de aandacht van de historische onderzoekers gaande houden. In onze bespreking van het uitstekende werk van Frederik Buylaert over de adel in middeleeuws Vlaanderen tussen 1350 en 1500 (zie onze *Handelingen*, 148 (2011), p. 495-498) stelden wij vast dat deze studie bijna volledig de lacune opvulde die bestond na de vroegere publicatie van het welbekende werk van Ernest Warlop over de Vlaamse adel vóór 1300. Korte tijd later zag ook nog Buylaerts *Reperatorium van de Vlaamse adel (ca. 1350-ca. 1500)* het licht, dat het basismateriaal bevat van zijn vermelde studie en er aldus het sluitstuk van vormt. In principe bleef nu nog enkel de periode 1300-1350, in de praktijk de late 13de eeuw tot 1350, onbelicht. Net in deze periode valt het onderwerp van de nieuwe studie van Paul Trio die hier ter bespreking voorligt, waardoor het belang en ook de moeilijkheidsgraad van dit werk hoog ligt.

Met zijn onderzoek heeft Trio zich tot doel gesteld te achterhalen hoe de adellijke familie Van Gavere-Van Liedekerke in contact kwam met het Gentse stadspatriciaat, inzonderheid na het opduiken van haar telg Raas van Herzele (ook Raas van Liedekerke genoemd) op het einde van de 13de eeuw. Daartoe diende hij eerst grondig de familiebanden te analyseren en de exacte afkomst van de genoemde Raas te bepalen, wat gezien het ingewikkelde familiekluwen geen gemakkelijke opdracht was. Bijkomende vraag was of het contact of de toenadering, eventueel de integratie van deze familie in de hogere kringen en de stadszaken van Gent geschiedde uit geldnood, want voor de plattelandsadel van die tijd wordt beweerd dat ze verarmde door het dalen van de inkomsten uit de landbouw.

In de genealogische schets komt tussen de verschillende telgen met de voornaam Raas de hoofdrolspeler Raas van Herzele, heer van Aspelare, te voorschijn als zoon van Raas van Gavere, ook Van Liedekerke genoemd, en Aleydis van Boelare. Uit een akte van 1301 blijkt dat hij gehuwd was met Clementien van Berchem, dochter van de heer van Herzele. Hij overleed vóór 1324 en Clementien overleefde hem. De Van Herzeles hadden als

adellijke familie uit het Land van Aalst belangrijke contacten gelegd en eigendommen verworven in Gent. Dat Raas Van Liedekerke de naam “Van Herzele” aannam, heeft te maken met het prestige dat de familie van zijn echtgenote had opgebouwd zowel op het platteland als in Gent, de grootste stad van Vlaanderen.

In dit verhaal zitten verschillende nieuwe stellingnames van de auteur, die afwijken van de traditionele visie. Zij werden mogelijk gemaakt door het aanboren van tal van nieuwe bronnen die sinds kort aan het licht zijn gekomen, getuige het uitgebreide voetnotenapparaat dat de studie ondersteunt. Naast de genealogie waren ook de heraldiek en de naamkunde hierbij belangrijke hulpmiddelen. Een moeilijk punt in de hele redenering is ons inziens dat Raas, die oorspronkelijk slechts enkele bezittingen had in Herzele, en er door zijn huwelijk misschien zijn bezittingen kon uitbreiden, maar toch geen heer werd van Herzele (zijn schoonbroer Wouter was het tot 1331), niettemin de naam van deze laatste heerlijkheid kon aannemen.

Met deze studie is een belangrijke bijdrage geleverd tot de kennis van de Vlaamse adel op het einde van de 13de en het eerste kwart van de 14de eeuw. Raas van Herzele kon zich door zijn afkomst uit een belangrijk adellijk geslacht, niettegenstaande hij geen eerstgeboren zoon was en niet de belangrijkste familiebezittingen erfde, mede dankzij zijn huwelijk met een rijke adellijke dame als een vooraanstaand edelman profileren en werd door zijn omgeving ook als zodanig gepercipieerd. Hij kan als voorbeeld gelden van het verwerven door plattelandsadel van een belangrijke positie in een stedelijke omgeving.

We nemen aan dat het thema van de sociale “emancipatie” van de Vlaamse adel in het aangekondigde tweede deel van deze studie aan de hand van andere telgen van hetzelfde geslacht nog verder zal worden uitgewerkt. De studie wordt afgesloten met een uitgebreide bibliografie. Ze is verschenen als nr. 122 van de reeks *Preprints* van de subfaculteit Letteren van de KULeuven Campus Kortrijk, die in 1976 werd opgestart. Ze is eveneens te consulteren op de website van de KULeuven – Kulak.

André Vandewalle

Paul TRIO, *Adellijke families geprangd tussen landsheerlijke en stedelijke belangen: Gent, de familie Van Liedekerke en de graaf van Vlaanderen (dertiende-veertiende eeuw). Deel I: Een nieuwe grondslag voor het onderzoek naar de adellijke families Van Gavere- Van Liedekerke-Van Herzele.* - Kortrijk: KUL Campus Kortrijk, 2012. - 66 p., ill. - (*Preprints uitgegeven door de subfaculteit Letteren van de KULeuven Campus Kortrijk*, nr. 122)

Naar aanleiding van de tentoonstelling *Geloof en geluk. Sieraad en devotie in middeleeuws Vlaanderen* (Brugge, Gruuthusemuseum, 22 september 2006-4 februari 2007) verscheen in 2006 de gelijknamige catalogus, verzorgd door prof. dr. Jos Koldewey (zie de recensie door L.Devliegheer in de *Handelingen*, 143 (2006), p. 556-560). Dezelfde auteur verzorgde samen met Inge Geysen en Eva Tahon van het Bruggemuseum de eindredactie van een gelijkaardige catalogus bij gelegenheid van een nieuwe tentoonstelling in het Gruuthusemuseum.

Het pronkstuk op deze expositie, die liep van 22 maart tot 23 juni 2013, was het beroemde "Gruuthusehandschrift", genoemd naar de vroegste gekende (vermoedelijke) eigenaar, de adellijke bibliofiel Lodewijk van Gruuthuse († 1492), raadsheer van de Bourgondische hertogen. Terwijl het gros van de (vooral Franstalige) collectie van Gruuthuse via zijn zoon terecht kwam in de handen van de Franse koning Lodewijk XII, bleef dit handschrift (geschreven in het Middelnederlands, maar wel met opvallende Duitse klanken) steeds in privé-bezit, tot het in 2007 werd verkocht aan de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag. Nu was het handschrift dus voor het eerst opnieuw te zien in Brugge. In de tentoonstelling werden de folio's met het vermaarde *Egidiuslied* geëxposeerd, maar in de catalogus zijn nog tal van andere folio's uit dit manuscript paginagroot afgedrukt, terwijl het hele manuscript op klein formaat gereproduceerd is in de marges van de catalogus. Van een flink aantal teksten uit het handschrift is ook een transcriptie opgenomen in deze publicatie.

Het Gruuthusehandschrift kwam tot stand tussen 1395 en 1408 in het milieu van rijke burgers te Brugge, die geregeld overheop lagen met de ambachten en zich graag spiegelde aan de adel. Het manuscript is duidelijk verbonden met de Broederschap van O.-L.-Vrouw van de Drogen Boom (gesticht ca. 1400 in de minderbroederskerk) en het ridderlijk gezelschap van de Witte Beer (gesticht ca. 1380, vanaf de 15de eeuw gehuisvest in de Poortersloge). In het manuscript is de hand van een vijftal kopiïsten merkbaar (naast aantekeningen van latere eigenaars). Het handschrift bevat amper versieringen en was dus een gebruiks- en geen pronkhandschrift. De huidige band werd aangebracht in de 19de eeuw, waarbij de randen van het manuscript werden afgesneden. Net als het

“handschrift Van Hulthem” (Brussel) en het “Comburgse handschrift” (wellicht uit het Gentse afkomstig) – beide ook op de expositie te zien – is het een verzamelhandschrift. Het bevat drie delen, resp. (1) 7 berijmde gebeden (f.2r-10v); (2) 147 liederen met muzieknotatie (f.11r-38v – dit gedeelte is duidelijk onvolledig) en (3) 16 allegorische gedichten (f.39r-85r).

Het handschrift werd voor het eerst uitgegeven door kanunnik Charles-Louis Carton (1848-1849), medestichter en eerste voorzitter van ons Genootschap. In 1966 publiceerde de Nederlandse hoogleraar Klaas Heeroma een nieuwe editie, waarin hij uitpakte met een erg omstreden ontstaanstheorie. Volgens Heeroma zou het handschrift geen willekeurige collectie zijn, maar zouden Jan Moritoen († ca. 1418) en Jan van Hulst, die beiden met naam vernoemd worden in het handschrift, de enige auteurs van de hele bundel zijn. De eerste was werkzaam als bontwerker, de tweede als “taalman” (zakenadvocaat). Ze brachten het ook resp. tot schepen van de stad Brugge en stadsdichter. Van Hulst was in 1428 ook één van de stichtende leden van de rederijderskamer van de H. Geest. In 2013 is een nieuwe kritische editie van het manuscript door Herman Brinkman gepland. Brinkman is ook de auteur van het essay “Het Gruuthusehandschrift: ontdekking, onderzoek, waardering” in de catalogus (p. 11-21).

Tot de liederenverzameling behoren vijf liederen rond een zekere Egidius (o.a. *Egidius waer bestu bleven?*). Deze figuur kan volgens dr. Noël Geirnaert waarschijnlijk geïdentificeerd worden als Gillis [H]onin (+1485), een “hostelier” en zanger, die zelf ook de auteur zou zijn van één van de liederen in de bundel. De Brugse stadsarchivaris verzorgde het essay “Het Gruuthusehandschrift in de cultureel-maatschappelijke context van Brugge rond 1400” in de catalogus (p. 81-88). Een ander bestuurslid van ons Genootschap, prof. dr. Jan Dumolyn, stond in voor de essays “Brugge rond 1400: de sociaaleconomische, politieke en religieuze context” (p. 37-45, samen met Andrew Brown) en “Het Gruuthusehandschrift, Lodewijk van Gruuthuse en de historische kritiek” (p. 91-99, samen met Frederik Buylaert).

Stilistisch staat het Gruuthusehandschrift op de overgang tussen de hoofse lyriek van de 11de-12de eeuw en de rederijdersliteratuur van de 15de-16de eeuw. Het getuigt van een elitaire stedelijke mentaliteit, die neerziet op de landelijke boerenbevolking (bijv. het *Kerelslied*), en is een typisch laatmiddeleeuwse mengelmoes van vrome en amoureuze teksten. Naast verheven beschouwingen ontbreken evenmin scabreuze en antiklerikale uitlatingen (bijv. in *De kapelaan van Oedelem*). De stilistische kenmerken

van het Gruuthusehandschrift en de ermee verbonden cultuur komen aan bod in de overige vier essays in de catalogus. Karl Kügle behandelde de “Muziek in Brugge rond 1400” (p. 109-119), terwijl Frank Willaert tekende voor “Liefde in het Gruuthusehandschrift” (p. 153-165). Joris Reynaert verzorgde het essay “Wat is *conste*? Het begrip ‘kunst’ en de artistieke context van het Gruuthusehandschrift” (p. 215-225). Jos Koldewij schreef naast de “Inleiding” (p. 8-9) samen met Johan Oosterman ook het slotessay “Het Gruuthusehandschrift en gezelschap, vroomheid en devotie in Brugge rond 1400” (p. 259-270).

Tussen de essays door presenteert de catalogus een reeks tentoongestelde objecten uit binnen- en buitenlands bezit, die thematisch gegroepeerd zijn, resp. rond het onderzoek naar het Gruuthusehandschrift (p. 26-35), de handelsnetwerken en culturele patronen in Brugge rond 1400 (p. 50-79), muziek (p. 124-151), hemelse en aardse liefde (p. 170-213), *conste*, kunst en kunde (p. 230-257), gezelschap en devotie (p. 276-303) en de doorwerking en verbreiding van de Gruuthuseteksten (p. 304-308). De uitvoerige bibliografie (p. 309-315) en de technische gegevens bij de tentoonstelling en catalogus (p. 316-319) sluiten deze uiterst verzorgde publicatie af. De tijdelijke terugkeer van het Gruuthusehandschrift in zijn Brugse heimat liet zo ook een blijvende herinnering na.

Kurt Priem

Jos KOLDEWEIJ, Inge GEYSEN & Eva TAHON (red.), *Liefde & Devotie. Het Gruuthusehandschrift: kunst en cultuur omstreeks 1400.* - [s. l.]: Ludion, 2013. - 319 p., ill. - ISBN 978-94-6130-091-1

Michel NUYTTENS
*Het archief van Prudens Van Duyse
geïnteriseerd*

Het persoonlijke archief van de 19de-eeuwse dichter Prudens Van Duyse (Dendermonde 1804-Gent 1859) berust sinds 1920 in de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde (KANTL) in Gent. Het bestaat overwegend uit brieven en manuscripten. In het kader van een samenwerkingsovereenkomst tussen het Rijksarchief en de Academie werd het archief tijdelijk toevertrouwd aan archivaris en historicus Michel Nuyttens, waarnemend departementshoofd Vlaanderen van het Rijksarchief. Hij stelde er een inventaris van samen, waardoor het archief van Van Duyse nu eindelijk ontsloten is. De inventaris opent perspectieven voor de publicatie van een wetenschappelijke biografie van Van Duyse. Het archief biedt niet alleen informatie over de literaire en literatuurwetenschappelijke productie van Van Duyse, maar ook over zijn persoonlijkheid, zijn netwerk, zijn politieke standpunten, zijn rol in de ontluikende Vlaamse Beweging en zijn professionele activiteiten als stadsarchivaris van de stad Gent tussen 1838 en zijn vroegtijdige dood in 1859.

Met zijn inventaris heeft Michel Nuyttens eindelijk orde geschapen in een archief dat tot voor kort nog niet op een wetenschappelijk verantwoorde manier ontsloten was. Het enige wat bestond was een weinig bruikbare overdrachtslijst uit 1920 die niet kon dienen als ordeningsschema¹. Nuyttens koos daarom voor een nieuwe onderverdeling in negen delen die meteen een goed inzicht geeft in de inhoud van het archief: stukken in verband met de familie Van Duyse en met zijn biografie, heel veel briefwisseling, gepubliceerde en niet-gepubliceerde geschriften van Van Duyse, literaire teksten die de dichter zelf verzamelde of die hem werden toegestuurd, stukken in verband met zijn nalatenschap, iconografische stukken enz. De inventaris op zich levert het bewijs van de veelzijdigheid van Van Duyse, niet alleen als onuitputtelijk dichter en improvisator - hij dichtte zowel in het Nederlands, het Frans als het Latijn - maar ook als toneelauteur, taalkundige en goed gedocumenteerde literatuurhistoricus

1 'Prudens Van Duyse: 1804-1859. Zijn handschriften en eeretekenen aan de Academie ten geschenke gegeven', in: *Verslagen en Mededelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie*, 1920, p. 293-302.

met een haat-liefdeverhouding tegenover de rederijkers. Daarom was het misschien goed geweest dat de auteur de lijst had hernomen van de 42 medailles en eretekens die Van Duyse tijdens zijn leven veroverde in de talrijke dichtwedstrijden waar hij vanaf 1823 aan deelnam. Zij bevinden zich nog steeds in de Academie in een klein mahoniehouten kastje dat door de zonen Van Duyse mee overgedragen werd in 1920.

De bewaarde briefwisseling is van onschatbare waarde. Van Duyse correspondeerde met de belangrijkste vertegenwoordigers in ons land en Nederland op het vlak van literatuur, cultuur, geschiedschrijving, filologie, muziek en Vlaamse Beweging. Michel Nuyttens vermeldt in zijn inventaris minutieus alle correspondenten met het jaartal van de briefwisseling. De brieven zelf worden niet afzonderlijk vermeld. Wie gerichter wil zoeken, kan gebruik maken van de ongepubliceerde licentiaatsverhandeling van Siegfried Bracke die in 1975-1976 een gedetailleerde chronologische inventaris in twee delen samenstelde van Van Duyses briefwisseling (4.500 brieven) die niet alleen bewaard wordt in de Academie, maar ook in de Gentse universiteitsbibliotheek en het Letterenhuis in Antwerpen. Deze verhandeling is raadpleegbaar in de KANTL.

Even talrijk zijn de originele manuscripten van Van Duyses gedichten, inclusief heel wat gelegenheidspoëzie, waarvan Nuyttens telkens de titel vermeldt. Dat was een omvangrijk werk. De auteur getrooste zich daarbij de moeite om, als het pas gaf, te verwijzen naar Van Duyses *Nagelaten Gedichten* die door zijn zoon Florimond in tien delen gepubliceerd werden tussen 1882 en 1885. Op die manier wil Nuyttens inzicht bieden in de evolutie van manuscript naar publicatie. Achteraan nam de auteur een alfabetische index op van deze gedichten en andere werken van Van Duyse. Zij biedt een zeer interessante aanvulling op de *Volledige chronologische lijst der werken van Prudens Van Duyse* die Frans De Potter kort na de dood van de dichter in 1861 publiceerde. Toen al wist De Potter dat Van Duyse een schat aan ongepubliceerd dichtwerk had nagelaten.

De inleiding op de inventaris had iets diepgaander gemogen, bijvoorbeeld met betrekking tot de herkomst van het archief. Nuyttens verwijst naar Prudens' zonen Daniël en Florimond die in 1920 aan de Academie de handschriften van hun vader als schenking aanboden. Daarbij intrigeert de vraag hoe het kwam dat Florimond in 1882 een deel van de literaire nalatenschap van zijn vader opkocht op de veiling van de bibliotheek van de in dat jaar overleden historicus Edmond De Busscher (Brugge 1805-Gent 1882), de opvolger van Prudens Van Duyse als stadsarchivaris van

Gent. De bijzonder zeldzame veilingcatalogus² van De Busschers bibliotheek vermeldt alvast dertien nummers met autografen (waaronder ook brieven) van Van Duyse. Zo bezat De Busscher een handschrift van Van Duyses studie over barbarismen en had hij onder meer de autograaf in zijn bezit van het toneelstuk *Groenen en Witten*, van de levensschets van professor Kesteloot en van *Het huisgezin van den ebenist*. De veilingcatalogus leert verder dat De Busscher een verwoed verzamelaar van autografen was. Hij bezat niet alleen manuscripten van Van Duyse, maar ook van andere letterkundigen. Voor hij archivaris werd, zette De Busscher, samen met zijn broer, vanaf 1837 de drukkerij en uitgeverij van zijn vader Guillaume (Brugge 1774–Gent 1852) verder. De broers De Busscher gaven onder meer werk uit van Van Duyse en van Maria Van Ackere-Doolaege. Misschien geraakte Edmond via deze weg in het bezit van deze autografen.

De inventaris bevat tot slot een index van de persoonsnamen. Deze lijst geeft een goed beeld van Van Duyses indrukwekkende netwerk en laat gericht zoeken in de inventaris toe. De index munt niet uit in consequentie. Nu eens worden de familienaam en de volledige voornaam vermeld, dan weer de familienaam met de eerste letter van de voornaam ofwel alleen de familienaam.

Prudens Van Duyse verdient een wetenschappelijke benadering van zijn leven en werk. Ada Deprez somde in 1988 de hinderpalen op die lang zijn waardering in de weg hebben gestaan: zijn vaak te hoogdravende, te romantische of te retorische verzen, de omvang van zijn oeuvre, zijn uitgesproken improvisatietalent en zijn voorzichtige politieke standpunten³. Sinds kort lijkt een voorzichtige herwaardering ingezet. De inventaris van Michel Nuyttens zal het de onderzoekers zeker gemakkelijker maken het wetenschappelijk onderzoek over deze veelzijdige figuur gericht uit te bouwen.

Marc Carlier

Michel NUYTTENS, *Inventaris van het archief van en over Prudens Van Duyse (1804-1859) bewaard in de KANTL te Gent*. - Gent: KANTL, 2012. - 122 p.; ill. - Deze publicatie verscheen ook als aflevering 2 van de *Verslagen en Mededelingen van de KANTL* (2012).

- 2 *Catalogue de la bibliothèque, des manuscrits, autographes et des dessins et gravures provenant de feu M. Edmond De Busscher*, Gent, L. De Busscher, 1882. De bibliotheek werd geveild op 18, 19 en 20 juli 1882.
- 3 A. DEPREZ, *Prudens Van Duyse en de Vlaamse Literatuur*, III, Dendermonde, 1988, 32 p.

Literatuursignaleringen 2012-2013¹

Algemeen

Lieven DENEWET, *Boeiende histories en verhalen uit Hooglede en Gits, 1600-2000* (Ledda Giddis, Bouwstoffen voor de geschiedenis van Hooglede en Gits, 2), Hooglede, 2012. - 200 p., ill.

Lieven Denewets zoektocht in archieven, oude boeken en weekbladen resulteerde in een 'verhalentocht' – zoals hij het zelf noemt – door 400 jaar Hoogleedse en Gitse geschiedenis. Een tovenaarsproces in 1605, achttiende-eeuwse sermoenen, een negentiende-eeuwse 'onbetamelijke' kostschool, de uitgave van *Bedelaar en priester* (1883, pp. 78-129) van de vergeten Hoogleedse auteur Hendrik Raes, ... ernstige histories worden afgewisseld met ludieke anecdotes en faits divers. Een boek om in te snuisteren, voorzien van heel wat afbeeldingen, o.a. van archiefstukken. (MDS)

Christian DE PAEPE, *Pelgrimsinsignes en andere draagtekens in Kortrijk* (Archeologische en Historische Monografieën van Zuid-West-Vlaanderen, 82), Kortrijk, 2013. - 89 p., ill.

In 2012 verscheen van de hand van Christian De Paepe een boek over pelgrimsiconografie te Kortrijk: Christian DE PAEPE, *Met staf en schelp. Sint-Jakob, Sint-Rochus en andere pelgrims in Kortrijk* (Verhandelingen uitgegeven door de Leiegouw, 14), Kortrijk, 2012. In deze nieuwe, rijk geïllustreerde studie gaat hij dieper in op een aspect dat hij tevoren al kort aanhaalde, namelijk dat van de pelgrimsinsignes. In Kortrijk werden slechts een tiental religieuze en profane draagtekens teruggevonden, maar de bespreking van dit geringe aantal vormt een toch niet onbelangrijke bijdrage aan onze kennis van dit soort insignes. In het standaardwerk *Heilig en profaan*, dat 20 jaar geleden door van Beuningen werd begonnen, wordt immers in de latere delen wel iets meer aandacht besteed aan Vlaanderen, maar het aantal vermelde vondsten uit Kortrijk bleef beperkt tot één.

De auteur begint met een uitgebreide bespreking van de culturele en kunsthistorische achtergrond van draagtekens: hun functie, het pro-

1 AV = André Vandewalle, DV = Dries Vanysacker, JV = Johan Vannieuwenhuysse, KP = Kurt Priem, MDS = Marjan De Smet, PT = Paul Trio

ductieproces, verspreiding en bewaring, met bijzondere aandacht voor enkele veel voorkomende motieven (jacobsschelp, Vera Icon, ...), en hij beperkt zich hierbij niet tot de middeleeuwen. De voorwerpen besproken in het tweede deel, de beschrijvende catalogus van alle in Kortrijk teruggevonden insignes en draagtekens, dateren wel alle uit het middeleeuwse en vroegmoderne tijdperk. Het betreft vijf pelgrimsinsignes in de strikte zin, twee pelgrimsampullen, twee profane draagtekens en een lakenloodje. Ieder voorwerp wordt voorgesteld met een of meerdere afbeeldingen en wordt geïdentificeerd in een historische en/of iconografische uitleg, die gevolgd wordt door de meer technische specificaties en de herkomst, vindplaats en bewaarplaats van het voorwerp. De bibliografie biedt suggesties voor wie zich verder in het onderwerp wil verdiepen. (MDS)

Middeleeuwen

Jonas BRAEKEVELT, *Pieter Bladelin, de Rijselse Rekenkamer en de stichting van Middelburg-in-Vlaanderen (ca. 1444-1472): de ambities van een opgeklimmen hofambtenaar versus de bescherming van het vorstelijke domein* (Koninklijke Vlaamse Academie van België: Koninklijke Commissie voor Geschiedenis, C-8°, 22), Brussel, 2012. - 309 p., ill.

Over Pieter Bladelin werd al het een en ander gepubliceerd. Al in 1867 gaf K. Verschelde in de reeks *Recueil de chroniques* van onze *Emulatie een Geschiedenis van Middelburg* uit. Toch is over Bladelin en zijn stadsstichting nog niet het laatste woord gezegd. De hier voorliggende bronnenuitgave bewijst dat meer bepaald in de Rekenkamer – en niet enkel daar – nog heel veel materiaal op onderzoek ligt te wachten. Pieter Bladelin begon in 1436 zijn carrière als thesaurier van de stad Brugge om dan vanaf 1440 in dienst te treden van de Bourgondische hertog, waarbij hij doorstootte tot de top van de ambtenarij in de functie van thesaurier-generaal van de hertogelijke financiën. In 1458 werd hij zelfs hofmeester. Zo werd iemand van relatief eenvoudige komaf stinkend rijk. Dankzij zijn rijkdom, zijn netwerk en uiteraard de gunsten – waaronder ook oktroyen en privileges – die eerst Filips de Goede en daarna ook Karel de Stoute hem verleenden, was hij beter dan wie dan ook in een positie om zijn eigen stad te stichten. Dergelijk ambitieus project moest de kroon op Bladelins werk vormen om zijn toetreding tot de adel te ondersteunen en daarna de perceptie van zijn adeldom door de omgeving bestendigen. De documenten in deze uitgave illustreren de juridische totstandkoming van de stad Middelburg-in-Vlaanderen (1444: Middelburg wordt een leen; 1464: Middelburg verkrijgt hogere rechtsmacht en de term ‘stad’ wordt voor het eerst gebruikt; 1465: de stad krijgt een jaarmarkt; 1471: Bladelin verkrijgt de toelating om

al zijn goederen, inclusief de lenen, testamentair weg te schenken). Toch vormt dit niet de echte rode draad van de verzameling documenten die vooral uit het archief van de Rekenkamers van Rijsel, Brussel en Gent komen. Het is de uitgever vooral te doen om die archiefstukken weer te geven die de weerstand van de Rekenkamer te Rijsel demonstreren tegen de vorstelijke verlening van dergelijke oktroyen en privileges aan individuen als Bladelin, die daardoor een eigen stad konden stichten. In het documentenbestand zitten ook diverse afschriften aangaande de Brieven van Aatrijke uit de periode van voor 1450-1451, toen Bladelin die Brieven kocht van de familie Van Leyackere, die voordien de erfelijke ontvanger leverde. (PT)

Michel DUBUISSON, 'Deux mille moines et convers: les listes de noms dans la chronique des Dunes d'Adrien But (12e-15e siècle)', *Jaarboek voor Middeleeuwse Geschiedenis*, 15 (2012) 36-59.

De Duinheer Adriaan (de) But (1437-1488) geeft in zijn kroniek (thans handschrift 132/116 van het Archief van het Brugse Grootseminarie) de namen van ruim 800 monniken en 1400 lekenbroeders van de Duinenabdij. De auteur onderzoekt in dit artikel de – verloren gegane – bronnen waarop De But steunde (resp. lijsten van religieuzen voor de twaalfde-dertiende eeuw, een necrologium voor de dertiende-veertiende eeuw en professiebriefjes voor de veertiende-vijftiende eeuw). Hoewel er zeker voor de eerste twee eeuwen enkele lacunes in zijn bronnenmateriaal waren, blijkt De But erg nauwgezet te werk te zijn gegaan (bijv. door het schrappen van mogelijke dubbele vermeldingen). Ook de archeologische opgravingen, waarbij reeds zowat 1200 graven op de vroegere abdijsite blootgelegd zijn, lijken de betrouwbaarheid van de kroniek te bevestigen. (KP)

Hannes LOWAGIE, *Met brieven van de wet. Stedelijk briefverkeer in het laatmiddeleeuwse graafschap Vlaanderen* (Verhandelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent, 34), Gent, 2012. - 273 p., ill.

De hoofdthema's van deze verzorgde publicatie, waaraan een doctoraat aan de Universiteit Gent ten grondslag lag, zijn de werking, functie en waarde van briefverkeer, als een belangrijk communicatiemiddel, vanuit de stedelijke organisatie. Er wordt vooral gefocust op de drie grote steden van het vroegere graafschap Vlaanderen: Gent, Brugge en Ieper. Chronologisch staat de vijftiende eeuw in het vizier. Daarbinnen staan drie periodes centraal: 1417-1421, toen het bestuur van Jan Zonder Vrees overging op Filips de Goede; 1451-1455, met de Gentse Oorlog (1449-1453) en een

boycot van de Vlaamse handel door de Hanze, dit vooral ten nadele van Brugge; en 1485-1489, midden in de algemene opstand tegen Maximiliaan van Oostenrijk, toen zich ook een tijdelijke regentschapsraad installeerde. Genoemde steden vervulden als Leden van Vlaanderen, samen met het Brugse Vrije, daarbij een belangrijke politieke rol. Samen met, maar ook gezamenlijk tégen de Bourgondische hertog – dat laatste meer en meer gezien de toenemende centralisatie en de beknotting van de autonomie van de steden – waren de drie steden constant aangewezen op overleg met en informatie van elkaar. Daardoor ontstond een drukke correspondentie, niet alleen om op de hoogte te blijven van de situatie, maar ook om zich politiek te profileren en bepaalde symbolische en effectieve vormen van macht te bestendigen. Dit was zeker het geval wanneer die steden met de vorst correspondeerden, of met de dorpen en steden binnen hun kwartier. De bronnen voor deze studie bestaan uit, enerzijds, de stadsrekeningen, waarin de kosten voor de boden opgenomen staan, en, anderzijds, de schaars bewaarde brieven. De auteur wist toch nog een corpus van 219 brieven samen te stellen, die hij ook vormelijk bestudeerde. Veel van dit bijna efemere materiaal is verloren gegaan. De opkomst van goedkoop papier en de modernisering van het stedelijke postverkeer – de auteur spreekt van een “hoge graad van standaardisatie en organisatie waarbij het briefverkeer ook sneller en meer accuraat verliep” – hebben voor zowel een kwantitatieve als kwalitatieve toename gezorgd. Een vlot en degelijk functionerend briefverkeer via de stedelijke postboden kon ook meehelpen om een bepaalde machtspositie te claimen en te behouden. Dat zien we bijvoorbeeld in het geval van Ieper, dat in die vijftiende eeuw zowel demografisch als economisch een sterke achteruitgang kende, maar toch een belangrijke rol op het politieke vlak bleef opeisen én krijgen. Dat een efficiënt briefverkeer de machtspositie van steden ondersteunde, erkende ook Maximiliaan van Oostenrijk door zijn poging om in 1489 een gecentraliseerd eigen postsysteem op de rails te zetten. De tijd was er echter nog niet rijp voor, zodat de poging mislukte. De studie van het stedelijke briefverkeer is daarom ook belangrijk voor onze kennis van de politieke en economische geschiedenis van het oude graafschap Vlaanderen, alsook voor ons inzicht in de ontwikkelingen van politieke groepen en clans binnen de drie grote steden. (PT)

Nieuwe Tijd

Johan DECAVELE, ‘Jan Hendrickx, voormalig kapelaan van Alveringem en protestants voorganger. Het verslag van zijn arrestatie en gevangenschap in Nieuwpoort’, *Biekorf. West-Vlaams Archief voor Geschiedenis, Archeologie, Taal- en Volkskunde*, 113, nr. 1 (2013) 65-75.

Over kapelaan Jan Hendrickx van Alveringem, wegens ketterij terechtgesteld te Rupelmonde in 1564, verscheen al eerder een biografisch artikel in de verzamelbundel *De eerste protestanten van de Lage Landen*, Leuven, 2004, 131-140, door dezelfde auteur, specialist op dit vlak. In dit artikel geeft Decavele twee documenten weer. Het eerste is het verslag dat de ex-priester in 1562 opstelde over zijn aanhouding en vrijlating (door omkoping van de gerechtsdienaren), om zich te verantwoorden bij het consistorie in Emden (Friesland), waar beweerd werd dat Hendrickx teruggekeerd was in de schoot van de Roomse Kerk. Het tweede is een brief van Pieter Hazaert, de predikant die Hendrickx voor de Reformatie gewonnen had, aan datzelfde consistorie (9 maart 1562). (KP)

Johan DECAVELE, 'De calvinistische predikant Filips Garcy uit Brugge (†1573), een voormalige ordebroeder van Broeder Cornelis van Dordrecht', *Biekorf. West-Vlaams Archief voor Geschiedenis, Archeologie, Taal- en Volkskunde*, 113, nr. 2 (2013) 225-231.

De figuur van de ex-minderbroeder Filips Garcy, die mogelijk van Spaanse afkomst was, werd in deze *Handelingen* al vermeld in het artikel 'Het waarheidsgehalte in de preken van Broeder Cornelis van Dordrecht in Brugge' van dezelfde auteur (148 (2011) 25). In deze bijdrage focust Decavele op het optreden van Garcy als calvinistische predikant in Tielt en Deinze en zijn verblijf in het veiligere Londen, waar hij vanaf 1567 ouderling was in de Nederlandse Vluchtelingenkerk en ook huwde. Hij gaat ook in op de organisatie van deze gemeente, de overzeese contacten en de interne spanningen tussen scherpstrijpers (zoals Garcy) en gematigden of gemeenteleden wier privéleven ophef wekte. (KP)

Alain LOTTIN, *Lille, citadelle de la Contre-Réforme? (1598-1668)*. Ville-neuve d'Ascq, 2013. - 538 p., fig.

Deze tweede, herziene en verbeterde uitgave van het eerder in 1984 verschenen werk van de hand van Alain Lottin schetst een beeld van Rijsel als ideaal referentiepunt voor de strenge Contrareformatie, die geleidelijk aan overging in een authentieke en diepe katholieke hervorming. De stad met rond 1640 om en bij de 45.000 inwoners was tijdens de godsdienstperikelen steeds geleid gebleven door een katholieke magistraat, in tegenstelling tot Doornik en Valenciennes, en verzoende zich in 1579 als eerste met de Spaanse koning. Honderden protestanten dienden dit katholieke bolwerk te verlaten, anderen moesten zich bekeren. Typische kenmerken van die Contrareformatie waren een sterke heksenvervolging, een verplicht godsdienstonderwijs voor de kinderen op zondag en de invoering

van een *liber animarum* dat de pastoors bijhielden met de bedoeling de rechtgelovigheid van hun parochianen in de gaten te houden.

De zich steeds uitbreidende stad kende een ware invasie van kloosters. Vooral jezuïeten en kapucijnen, maar ook zustercongregaties, probeerden met de steun van de bisschoppen, pastoors en de stadsmagistraat de bevolking te bekeren tot een herwonnen en dynamisch katholicisme. De liturgische diensten, broederschappen, processies en devoties kwamen tot bloei. De eucharistie werd gerevaloriseerd, de biecht en de communie werden de sacramenten van een permanente bekering. De werken van barmhartigheid en stichtingen vermenigvuldigden zich: het waren de topstukken van de *caritas*. Het was ook de tijd van de christelijke dood en de gebeden voor de arme doden.

Deze 'katholisering' van de bevolking had zeker haar grenzen en werd aan het wankelen gebracht door de Frans-Spaanse Oorlog (1635-1659) die de regio teisterde. Volgens de auteur getuigt Rijsel van de beweging die ervoor zorgde dat de Spaanse Nederlanden ook bekend zouden komen te staan als de 'Katholieke Nederlanden'. (DV)

David ONNEKINK en Renger DE BRUIN, *De Vrede van Utrecht (1713)* (Zeven Provinciën Reeks, 32), Hilversum, 2013. - 120 p., ill., krt., tab.

In 2013 wordt de 300ste verjaardag van de beroemde Vrede van Utrecht (1713) herdacht. Deze serie vredesverdragen, het resultaat van jaren onderhandelen, maakte een einde aan wat de auteurs van het boek 'Wereldoorlog o.1' noemen; een groot deel van West- en Centraal-Europa, evenals grote delen van de overzeese kolonies in Azië, Amerika en Afrika waren immers betrokken bij de Spaanse Successieoorlog, die woedde sinds 1702. Het verdrag luidde het einde in van de Gouden Eeuw in de Noordelijke Nederlanden, maar had ook verrijkende gevolgen voor de Zuidelijke Nederlanden. De ongebreidelde expansie van Frankrijk werd tot staan gebracht en men richtte een buffer van defensieve fortificaties op in onze gewesten.

De auteurs behandelen een veelheid aan aspecten en bieden zo een analyse van de vroegmoderne wereld in het begin van de achttiende eeuw: internationale betrekkingen, diplomatie, continentale en maritieme oorlogsvoering, propaganda, de publieke opinie, slavenhandel, kolonisatie, religie, ... De bespreking van de voorgeschiedenis en van de eigenlijke vrede wordt gevolgd door een overzicht van de reacties onmiddellijk na het afsluiten van de vrede – zowel in Utrecht zelf als elders in Europa –, van de plaats die de gebeurtenis verwierf in de geschiedschrijving, en van de herdenkingsplechtigheden, zelfs al in 1738. Ironisch genoeg is de Vrede van Utrecht minder goed gekend in Nederland dan in heel wat andere

Europese landen, en deze publicatie probeert dit te verhelpen. De vele illustraties, de toelichtende tabellen en de uitgebreide bibliografie zullen daarbij zeker behulpzaam zijn. (MDS)

Jan VAN ACKER, 'Kapitein Noë Algoet en de kapel van Kruipendaarde', *Biekorf. West-Vlaams Archief voor Geschiedenis, Archeologie, Taal- en Volkskunde*, 113, nr. 2 (2013) 129-152. - fig.

In deze bijdrage onderzoekt de auteur het werkelijkheidsgehalte van de overlevering rond de wijk Kruipendaarde op de grens van Ardooeie en Izegem. Hij toont aan dat dit toponiem in volksverhalen ten onrechte werd afgeleid van de boetedoening van een plaatselijke rovershoofdman. Het gros van zijn artikel is gewijd aan de figuur van deze bendeleider, Noë Algoet, die aanvankelijk de leiding had over een groep vrijbuiters die huishielden in Midden-West-Vlaanderen en de Westhoek. Na zijn aanhouding in 1599 trad hij echter als kapitein in Spaanse dienst en voerde hij het gezag over een compagnie die vooral actief was in de streek rond Deinze. Nadien vestigde Algoet zich op een grote hoeve in Kachtem (Izegem). De ex-vrijbouter werd een gerespecteerde burger en zijn zoon Gaspar volgde zelfs zijn schoonvader op als baljuw in Ardooeie. In 1626 gaf de bisschop van Brugge aan Algoet de toelating om een kapel op te richten in Kachtem, die ongetwijfeld geïdentificeerd kan worden als de Mariakapel van Kruipendaarde. Eén jaar later doodde Lowys Algoet, allicht een (nauwe?) verwant van de kapitein, een man in Ardooeie. Mogelijk beïnvloedde dit voorval de legendevorming rond het ontstaan van de kapel, die een paar keren verplaatst werd; een gedenksteen uit 1634 in de kapel herinnert nog altijd aan de stichting door kapitein Algoet. (KP)

Lucien VAN ACKER, 'Late strafbedevaarten naar Halle (17de eeuw)', *Biekorf. West-Vlaams Archief voor Geschiedenis, Archeologie, Taal- en Volkskunde*, 113, nr. 2 (2013) 191-196.

In 1928 stuitte de nog jonge onderzoeker Antoon Viaene op een strafbedevaart naar Halle die in 1578 door de stadsschepenen van Kortrijk was opgelegd. Intussen doken in archieven – ook van landelijke vierscharen – uit de kasselrij Kortrijk geregeld nog latere gevallen op. De laatste gekende casus komt uit Beveren-Leie (1671). Meestal ging het om sancties voor zedendelicten en werd de overtreder veroordeeld tot een bedevaart naar een lokaal pelgrimsoord. De verste bestemmingen waren Halle en Scherpenheuvel. De auteur suggereert ook een verband tussen deze eeuwenlange rechtspraktijk en de populaire voettochten vanuit Wakken en Oostrozebeke naar Halle begin mei. (KP)

Inge VAN BAMIS, *Een nieuw begin? Gratieverlening naar aanleiding van de Blijde Intrede van Albrecht en Isabella (1599)*, Brussel, 2012. - 111 p., ill., krt.

In deze studie, gebaseerd op haar masterproef (KU Leuven, promotor E. Put), gaat Van Bamis dieper in op het fenomeen van de remissie of gratieverlening, d.i. de kwijtschelding van de straf voor een zwaar misdrijf nog voor een vonnis geveld wordt. De meeste van deze verzoekschriften betreffen doodslag of moord. Opdat de aanvraag ontvankelijk zou zijn, moest de dader zijn misdaad op schrift bekennen en zich verzoend hebben met de familie van het slachtoffer. Een hele administratie ging aan de remissie vooraf, maar de uiteindelijke gratieverlening bleef een vorstelijk prerogatief, waarvan gewoonlijk op plechtige momenten gebruikgemaakt werd, zoals bijvoorbeeld op Goede Vrijdag of tijdens Blijde Inkomsten. De auteur focust hier op de case-study van de gratieverleningen naar aanleiding van de Blijde Intredes van de Aartshertogen in 1599. Deze vonden plaats op een kantelmoment voor de Zuidelijke Nederlanden: na decennia van opstand en oorlog flakkerde de hoop op vrede en welvaart weer op, maar de twijfel bleef bestaan of onze gewesten een autonome koers zouden kunnen voeren na de Akte van Afstand door Filips II in 1598.

Remissie wordt traditioneel vaak bestudeerd vanuit een juridisch-historisch standpunt. Door de combinatie met het gebeuren van de Blijde Intrede, dat vooral bestudeerd werd door kunst- en cultuurhistorici, gaat hier ook veel aandacht naar de cultuurhistorische component ervan. Beide waren sterk symbolisch geladen gebeurtenissen die enerzijds dienden om de autoriteit van de vorst te versterken, en anderzijds hielpen om een emotionele vertrouwensband te smeden tussen de soeverein en de bevolking, mogelijk als deel van een doelbewust verzoeningsbeleid.

De bronnen voor deze studie waren een register met alle remissie-aanvragen die in de periode september 1599-april 1600 behandeld werden door de Geheime Raad, evenals de bewaarde verzoekschriften zelf. Deze laatste soort bronnen werd in het verleden vaak afgedaan als zijnde van weinig belang voor de studie van de cultuurhistorische context, maar de auteur toont aan dat gebeurtenissen uit die context toch doorsijpelen in de verzoekschriften, en dat deze, indien ze voldoende kritisch gebruikt worden, een waardevolle bron kunnen zijn, in dit geval in het bijzonder voor de geschiedenis van Vlaanderen, aangezien meer dan de helft van de teruggevonden verzoeken uit dat graafschap afkomstig was.

Van Bamis laat haar studie van het fenomeen remissie voorafgaan door een beknopte *status quaestionis*; een uitgebreide bibliografie voltooit het geheel. (MDS)

Nieuwste Tijd

Erik BAECK en Hedwige BAECK-SCHILDERS, 'Liszt in Brugge', *Tijdschrift van de Franz Liszt Kring*, (2012) 2-9. - ill.

De Kring is een Nederlandse stichting, die onder meer jaarlijks een aflevering van het tijdschrift publiceert. In deze aflevering zijn vijf artikels over de beroemde pianist en componist opgenomen, waarvan er drie geschreven werden door het Antwerpse echtpaar Baeck-Schilders. Het eerste artikel is gewijd aan de passage van Liszt in Brugge, tijdens een tournee door België, op 2 maart 1841. Hij gaf er een concert in het concertgebouw in de Sint-Jakobsstraat. Door middel van citaten uit de lokale pers komen we heel wat te weten over dit concert en de perceptie van de muzikant. Het artikel wordt gestaafd met talrijke voetnoten. (AV)

Johan BRAET en Pol DENYS, *Leonard De Visch (1888-1930). Leven en werk van de Aartrijkse beeldhouwer* (Zedelgemse Historische Uitgaven, 1). Zedelgem, 2010. - 165 p., afb.

De Visch (Aartrijke, 15 november 1888 – Sint-Amandsberg, 29 november 1930) was beeldhouwer van bustes en karakterkoppen, figuren ten voeten uit, bas-reliëfs en oorlogsmonumenten. Tijdens Wereldoorlog I verbleef hij in de krijgsgevangenkampen van Soltau en Göttingen (Duitsland), waar hij intens met het activisme en leidende figuren uit de Vlaamse Beweging in contact kwam. Eind november-begin december 1918 kwam hij vrij en hij vestigde zich achtereenvolgens in Aartrijke, Oostakker (vanaf 1921) en Sint-Amandsberg (vanaf 1927). De publicatie bevat biografische gegevens en een zo volledig mogelijke oeuvrecatalogus. (JV)

Marc CARLIER, 'Een medaille voor priester Florimond Fonteyne', *Biekorf. West-Vlaams Archief voor Geschiedenis, Archeologie, Taal- en Volkskunde*, 112, nr. 2 (2012) 162-168. - afb.

Priester en Daensist Florimond Fonteyne (Houtem, 1856 – Bougie-Algerije, 1923) trok naar aanleiding van de wetgevende verkiezingen in 1900 naar Antwerpen om er als plaatsvervangend kandidaat op de kieslijst van de Vlaamsche Christene Volkspartij te fungeren. Ondanks het geringe succes van de lijst bleef Fonteyne er en bouwde er een zekere populariteit op, die onder meer tot uiting kwam tijdens een huldigingsfeest in Boom. (JV)

Marc CARLIER, 'Jules Cordonnier (1833-1893). Leven en werk van een Ieperse stadsarchivaris', *Biekorf. West-Vlaams Archief voor Geschiedenis, Archeologie, Taal- en Volkskunde*, 113, nr. 1 (2013) 5-45. - afb.

Cordonnier (Baillleul-Frankrijk, 1833 – Ieper, 1893) werd op 21 januari 1888

door het liberale stadsbestuur van Ieper aangesteld als onbezoldigd archivaris en bibliothecaris. Hij was toen al een bekende amateur-historicus en familiekundige. Hij stelde talrijke genealogische, biografische, bibliografische en geschiedkundige notities in verband met Ieper op, die hij nagelaten heeft in het Fonds Cordonnier (thans bewaard in het Stadsarchief Ieper). Voor zijn aanstelling was hij ook al enige tijd actief in het liberale Ieperse verenigingsleven als lid van de *Société historique, archéologique et littéraire de la ville d'Ypres et de l'ancienne Flandre*, van het Frans-Vlaamse *Comité Flamand de Flandre*, van de Vlaamsgezinde Kunst- en Letterenkring van Ieperen, van de *Société des Choeurs*-Koormaatschappij, van de handbooggilde Sint-Sebastiaans en van het ludieke cafégezelschap in herberg De Vrange. Nadat de katholieken begin 1892 het bestuur in Ieper overgenomen hadden, diende Cordonnier op 3 december 1892 zijn ontslag in als stadsarchivaris en bibliothecaris. (JV)

Marc CARLIER, 'Jean-Jacques Lambin versus Frans Donaat Van Daele. Een spellingtwist binnen de Ieperse rederijderskamer *De Getrouwe van Herten* (1815)', *Biekorf. West-Vlaams Archief voor Geschiedenis, Archeologie, Taal- en Volkskunde*, 113, nr. 2 (2013) 164-187. - afb.

Van Daele ontwikkelde vanaf 1805, vertrekkend vanuit het West-Vlaams, een eigen spelling die hij in heel Vlaanderen wilde invoeren. Hij propageerde deze spelling in het tijdschrift *Tyd-verdryf*, door deelname aan dichtwedstijden en met eigen publicaties. Niet alleen externen, maar vooral ook zijn collega-rederijker Lambin, verzetten zich tegen de ingewikkelde en – sinds de oprichting van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden – anachronistische aanpak. (JV)

Marc CONSTANDT, 'Vakantielectuur aan zee. De leescultuur van toeristen (1860-1965)', *Brood & Rozen. Tijdschrift voor de Geschiedenis van Sociale Bewegingen*, nr. 2 (2013) 42-57. - afb.

Aan zee konden toeristen zich van Nederlandstalige/Franstalige en anderstalige lectuur voorzien door ontlending in private en openbare bibliotheken of in leeszalen van grote hotels en casino's, en door aankoop in boekhandels of krantenzaken. Er werden in vrijwel elke badplaats seizoenbladen en toeristische gidsen uitgegeven. Sommige kranten en tijdschriften organiseerden promotionele strandspelen voor kinderen. (JV)

Jeroen CORNILLY, *Architect/Ambtenaar. De betekenis van het ambt van provinciaal architect voor de 19e-eeuwse architectuur in West-Vlaanderen*, Doctoraatsverhandeling KU Leuven, 2013. - 2 dln., 786 p., cd-rom, afb., graf., tab.

Neerslag van een doctoraal onderzoek in verband met het ambt van Provinciaal architect in West-Vlaanderen gedurende de periode 1807-1914. In een eerste deel wordt de institutionele, beleidsmatige en administratieve context geschetst waarbinnen deze Provinciale architecten werkzaam waren. In een tweede deel volgt de praktijk: hoe vertaalden zij hun beleidsopdracht bij provinciale bouwondernemingen en in de gemeenten, en wat was de reële impact van die beleidsinvulling? Het derde en laatste deel tracht de Provinciaal architecten in een bredere maatschappelijke omgeving te situeren: bij de monumentenzorg en de historische cultuur, bij de kerkenbouw en binnen de eigen georganiseerde beroepswereld. Als bijlagen zijn biografieën van architecten en een oeuvrelijst opgenomen. (JV)

Hedwig DACQUIN, *De akkoorden van Brugge en andere onthullende verhalen*, Damme, 2013. - 112 p.

Dit boekje bundelt acht verhalen van de oud-hoofdredacteur van het *Brugsch Handelsblad* Hedwig Dacquin, een gerenommeerde kenner van het lokale politieke en maatschappelijke leven en de *petite histoire* ervan. Achtereenvolgens komen in sappige verteltrant de gemeentefusie van 1970, de grootse plannen van Cantor voor een scheepvaartverbinding Zeebrugge-Amerika, het speurwerk rond de moord op agent Albert De Leener, het terugvinden van de door de Duitsers weggevoerde Madonna van Michelangelo uit de Onze-Lieve-Vrouwekerk, Sanguis Christi en de Britse Veertiendaagse aan bod. Het belangrijkste verhaal, waaraan het boekje zijn titel ontleent, gaat over de Brugse politieke (voor)akkoorden. (AV)

Bart DEBEER en Steven SLOS, *Onder ogen zien. Gids naar de slagvelden van Wereldoorlog I*. Gent, 2013. - 288 p., ill.

Dit boek behandelt de Eerste Wereldoorlog op basis van de sporen in het landschap van de frontgebieden. De jonge Brugse historici Debeer en Slos hebben jarenlang de streken en plaatsen bezocht, vooraleer er deze indringende beschrijving van te maken. Het is een reisgids naar de slagvelden in zes hoofdstukken – geografisch ingedeeld – en elf routes. Na een korte inleiding over de Eerste Wereldoorlog en de effecten ervan op Europa begint het boek met de Duitse inval in Luik, Leuven en de ‘Martelaarsteden’. De volgende hoofdstukken leiden ons rond aan het IJzerfront, in de Ieperboog en de Westhoek, de herdenkingsplaatsen Vimy en Notre Dame de la Lorette, op de slagvelden van de Somme en dat van Verdun. Telkens wordt een beeld geschetst van de regio, waarna de historische achtergrond volgt en vervolgens een route met de auto wordt

uitgestippeld; op elke route worden haltes aangeboden waar een traject te voet kan worden afgestapt. Alles wordt geduid met kaarten, foto's en praktische informatie. De beperkte bibliografie geeft de belangrijkste historische werken over de Grote Oorlog weer. (AV)

Karel DE CLERCK, 'Elitair lager onderwijs in Brugge (1929-1946)', *Biekorf. West-Vlaams Archief voor Geschiedenis, Archeologie, Taal- en Volkskunde*, 112, nr. 3 (2012) 246-254. - afb.

Aan de Sint-Jorisstraat 97-99 (nu Vlamingdam) te Brugge richtten vanaf 1929 de drie gezusters Cauwels een privé-schooltje in voor lager onderwijs. Er werd alleen in de voormiddag les gegeven in kleine groepjes, jongens en meisjes dooreen en met veel aandacht voor opvoedkundige waarden. De meeste leerlingen waren afkomstig uit de Brugse hogere standen. (JV)

Karel DE CLERCK, 'De ommekeer van Honoré Lams (1883-1978). Een Brugse hoogleraar en de vernederlandsing van de Gentse universiteit', *Biekorf. West-Vlaams Archief voor Geschiedenis, Archeologie, Taal- en Volkskunde*, 113, nr. 1 (2013) 58-64. - afb.

Lams behaalde in 1906 de graad van doctor in de geneeskunde en kon een academische carrière uitbouwen aan de Gentse universiteit. Hij sloot zich aan bij de oppositie tegen de vernederlandsing van de universiteit, ook in de periode 1916-1918 van de Vlaamsche Hoogeschool. Toen in 1930 Vlaanderen definitief zijn eigen universiteit kreeg, begon hij in het Nederlands te publiceren en colleges te geven. (JV)

Rudy DE CLERCK, *De West-Vlaamse visverwerkende industrie in de periode 1880-1930. Commodo et incommodo. Gemak en (of) ongemak*. Oostduinkerke, 2012. - 76 p., afb.

Op basis van de vergunningsdossiers 'Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven' uit het Provinciaal Archief West-Vlaanderen brengt de auteur een overzicht van de visverwerkende bedrijven. Het betreft industriële visrokerijen en -drogerijen, visconservenproducenten en een producent van levertraan.

Zie ook ID., 'Het bedrijventerrein Plassendale *avant la lettre*. Een levertraanfabriek in 1903', *De Plate*, 42, nr. 5 (2013) 121-129. (JV)

Els DEJONGHE, 'Modern Brugs engagement. De kunstkring Raaklijn', *Zuurvrij. Berichten uit het Letterenhuis*, nr. 22 (2012) 16-24. - afb.

De kring was van 1956 tot 1963 bedrijvig in Brugge om de moderne kunsten te promoten. (JV)

Isabelle DE KEYSER en Anneleen LYBEER, *De melkerij van Moorslede. Hoe een kleine dorpsmelkerij tot het grootste zuivelbedrijf van België uitgroeide*. Moorslede, 2012. - 96 p., afb.

Rond 1935 startte Walter Hennion samen met zijn schoonbroer Noël Van Speybroeck een kleine melkerij op in de Stationstraat te Moorslede. De zaak ging failliet door de oorlogsomstandigheden en werd overgenomen door de Boerenbond onder de benaming Coöperatieve Vennootschap De Toekomst (vanaf 1959 Euroloc, vanaf 1985 Arcoval, vanaf 1991 Belgomilk en vanaf 2004 Milcobel). In juni 1959 begon men er met de productie van kaas. (JV)

Brecht DEMASURE, 'Industriële ontwikkeling in de regio Kortrijk (1890-1970): analyse van de textiel- en metaalnijverheid aan de hand van industrietellingen', *De Leiegouw*, 54, nr. 2 (2012) 185-214. - afb., graf., tab. Cijfermateriaal uit een databank met gegevens uit industrie- of nijverheidstellingen (negentiende-twintigste eeuw) wordt toegepast op twee sectoren uit het Kortrijkse. (JV)

Brecht DEMASURE, 'Boeren, boter en bezetters'. *Onderzoeksgids landbouw, voeding en Eerste Wereldoorlog*. Leuven, 2013. - 173 p., afb.

Gids voor het onderzoek naar de landbouw en de voedselvoorziening tijdens de Eerste Wereldoorlog. Eerst wordt de huidige stand van de kennis rond het thema geschetst aan de hand van het reeds uitgevoerde basisonderzoek. Daarna stelt de auteur meer indringend en beredeneerd de beschikbare literatuur voor, evenals de belangrijkste archiefbronnen en andere relicten. Hij doet verder een aantal suggesties voor nieuw onderzoek en sluit af met een grondige bibliografie en een overzicht van alle relevante archiefinstellingen. (JV)

Luc DE MUNCK en Luc VANDEWEYER, *Het hospitaal van de Koningin. Rode Kruis, L'Océan en De Panne 1914-1918*. De Panne, 2012. - 160 p., afb., tab.

Het hospitaal dat in december 1914 in De Panne, 12 kilometer achter de frontlijn in onbezet België, de deuren opende, stond onder de leiding van dokter Antoine Depage (Bosvoorde, 1862 – Den Haag-Nederland, 1925) en genoot de speciale aandacht en steun van koningin Elisabeth. In het begin was het gevestigd in het zomervakantiehotel L'Océan, maar al snel werden er talrijke paviljoenen bij- en aangebouwd. Het hele complex was ingericht om zelfvoorzienend te functioneren: naast de behandel- en verblijfsruimten waren er een katholieke en een protestantse kapel, een feestzaal, ateliers voor de aanmaak van kunstledematen en chirurgische

instrumenten, een wasserij, een slagerij, een keuken, enz. Zelfs de voedselaanvoer gebeurde vanuit een eigen boerderij in De Moeren. De dokters en het verplegend personeel pasten er innoverende heelkundige technieken en methoden toe, en verzorgden er uiteindelijk meer dan 24.000 oorlogsslachtoffers. Met financiële inbreng van het Amerikaanse Rode Kruis werd vanaf mei 1917 een tweede hospitaal in Vinkem in gebruik genomen – eerst in tenten en nadien in duurzamere gebouwen – waar nog eens bijna 12.000 gewonden behandeld werden. Tijdens die oorlogsjaren was De Panne zelf een diplomatiek en administratief centrum, waar de koninklijke familie meestentijds verbleef, en waar massaal militaire troepen gelegerd waren en vluchtelingen een onderkomen vonden.

Zie ook Luc DE MUNCK, 'De medische hulpverlening achter het front tijdens de Eerste Wereldoorlog. Het verhaal van de Rode Kruishospitallen L'Océan in De Panne en Vinkem', *Tijd-Schrift. Heemkunde en lokaal-erfgoedpraktijk in Vlaanderen*, 3, nr. 2 (2013) 62-77. (JV)

Noël DEREZ en Rudy VERBRUGGHE, *Kuurnse noten en balken. 150 jaar muziek, zang en dans in Kuurne (1861-2011)*. Kuurne, 2011. - XIV + 514 p., afb.

Gedetailleerde historiek van de zangverenigingen, harmonies, fanfares en dansgroepen in Kuurne, met onder meer heel wat biografieën van verenigingsvoorzitters, dirigenten, koorleid(st)ers en andere bepalende muzikale of artistieke figuren uit de gemeente. De oudste vereniging was de *Société de Musique* of fanfare Sint-Cecilia, die tegelijk met een gemeentelijke Muziekschool opgericht werd in 1861. (JV)

Brecht DEWAELE, *Vlasparlee. De wonderjaren van een vlasgeneratie (1920-1960)* (Erfgoedgidsen, 5). Brugge, 2013. - 178 p., afb.

Neerslag van het regioproject Vlasparlee, dat op basis van 35 gefilmd interviews in 2008-2009 uitgevoerd werd door het Centrum voor Agrarische Geschiedenis – CAG. Alle aspecten van de vlasverwerking komen aan bod vanuit de verhalen van oud-vlassers uit de Leie- en Mandelstreek: het aankopen van de grondstof op het veld, het slijten, de arbeid in de roterijen en zwingelarijen, de inbreng van de botenkopers en van de verzenders. Tijdens het interbellum raakten de werkprocessen meer en meer gemechaniseerd en kende het vlasbedrijf een sterke schaalvergroting, wat sociale onrust meebracht. De toenemende internationale concurrentie in de jaren vijftig van de twintigste eeuw bracht de sector onder druk en reconversie werd noodzakelijk. (JV)

Jan D'HONDT, 'Het Stadsarchief van Brugge en de vzw Mens en Dier op Papier (Mendop), een publiek-private samenwerking (PPS) in de archiefsector', *Archief- en Bibliotheekwezen in België*, 83, nrs. 1-4 (2012) 37-44. - afb.

Voorstelling van het archief van Mendop, een erfgoedvereniging die bronnenmateriaal over de relaties tussen mens en dier verzamelt, bewaart en ontsluit. Mendop heeft met het Stadsarchief Brugge een overeenkomst afgesloten, waarbij het Stadsarchief vooral magazijnruimte ter beschikking stelt. (JV)

Elwin HOFMAN, 'Het dorp achter de heuvel. Een geschiedenis van de Kulak', *De Leiegouw*, 54, nr. 2 (2012) 215-230. - afb.

Historiek van de Kortrijkse campus van de KU Leuven, die op 12 oktober 1965 plechtig geopend werd. (JV)

François JARRIGE, 'De strijd tegen het vlasrotten: steden, conflicten en territoria in het stroombekken van de Leie in het midden van de negentiende eeuw', *Jaarboek voor Ecologische Geschiedenis*, (2010) 101-121. - afb. Rond het midden van negentiende eeuw ontstonden conflicten in verband met het rotten in de Leie tussen de steden Roubaix, Tourcoing en Gent enerzijds en het platteland anderzijds. De steden in expansie hadden nood aan een toenemende hoeveelheid zuiver water, terwijl het vlasrotten op het platteland langs de Leie een hoogtepunt bereikte. Herhaalde pogingen om het rotten te beperken, mislukten. De steden trachtten zich te behelpen door in te grijpen in de waterhuishouding, zodat een regelmatige bevoorrading verzekerd kon worden. Gent vond bescherming door de aanleg van een afleidingskanaal van de Leie naar de Noordzee, zodat het vervuilde water niet langer door de stad vloeide. (JV)

Danny LANNOY, Frieda DEVINCK en Thérèse THOMAS, *Van het atelier naar de kust. Knokke & Heyst 1880-1940*. Oostkamp, 2012. - 256 p.

Omstreeks 1880 kregen de eerste kunstenaars beïnvloed door het impressionisme en het in openlucht werken, belangstelling voor de Oostkust: zij vonden er de rust en de schoonheid van het water, de duinen en de aangrenzende polderweiden, maar vooral werden zij aangetrokken door het bijzondere licht dat er overheerste. De badplaatsen Heist en Knokke begonnen zich nog maar pas te ontwikkelen. In Heist waren enkele hotels gevestigd en de treinverbinding vanuit Blankenberge (sinds 1866) zorgde voor een redelijk goede toegankelijkheid. Ten oosten van Heist lag één groot duinengebied dat slechts te voet of te paard toegankelijk was. In de omgeving van de vuurtoren van Knokke waren enkele bescheiden chalets

opgetrokken en het toen nog zeer pittoreske dorp zelf bevond zich anderhalve kilometer landinwaarts, enkel door een zandweg verbonden met de kust. Na die eerste kunstenaars volgden nog velen, die er tijdelijk of permanent verbleven en tot 1940 in diverse stijlen en artistieke expressies beide kustgemeenten en de bredere omgeving van Zeebrugge over Damme tot Sluis en Cadzand (en uitzonderlijk zelfs tot Veere en Zierikzee) in beeld brachten. Het boek bevat naast inleidende teksten, met onder meer uitgebreide biografieën van enkele geselecteerde kunstschilders, technische beschrijvingen en reproducties van alle tentoongestelde werken, en korte biografische nota's van de besproken kunstenaars. (JV)

Willem LANSZWEERT, *Zeevisserij aan de Vlaamse kust*. Oostkamp-Oostduinkerke, 2013, 192 p.. - afb.

Met bijdragen van Cecile Baeteman, Ann-Sofie Beun, Rudy De Clerck, Nathalie Gyselinck, Fien Leerman, Ineke Steevens en Maja Wolny wordt in korte, zeer rijkelijk geïllustreerde teksten geprobeerd een totaalbeeld te schetsen van de zeevisserij. Aspecten die daarbij aan bod komen zijn: het ontstaan van de kustvlakte en de havens, het leven van de visserskinderen en het visserijonderwijs, geloof en bijgeloof in de visserij, het dagelijkse leven aan wal en op zee, de uitoefening van het beroep, de visverkoop en de visverwerking. (JV)

Johan J. MATTELAER, 'De materniteiten van Kuurne, Wevelgem en Zwevegem', *De Leiegouw*, 55, nr. 1 (2013) 41-60. - afb., tab.

Naast de thuisbevalling met hulp van vroedvrouwen kon er ook geopereerd worden voor opname in een materniteit, bediend door kloosterzusters. In de meeste gemeenten ontstonden ten gevolge van de besluitwet van 28 december 1944, die terugbetaling van de verblijfs- en verzorgingskosten voorzag, moederhuizen of materniteiten, zo ook in Kuurne (1953-1968), Wevelgem (1946-1968) en Zwevegem (1940-1977). (JV)

Wilfried PAUWELS, 'Daniël De Haene (1830-1912), burgemeester van Veurne', *Biekorf. West-Vlaams Archief voor Geschiedenis, Archeologie, Taal- en Volkskunde*, 112, nr. 4 (2012) 419-429. - afb.

De Haene was burgemeester van 31 december 1885 tot zijn overlijden op 30 mei 1912. In het artikel vermeldt de auteur de belangrijkste realisaties en schetst hij het sociaal-culturele leven in die periode. (JV)

Koen ROTSAERT, 'Het Werk der Kleding van 70-jarige Behoeftigen', in *Brugs Ommeland*, 52, nr. 3 (2012) 169-185. - afb.

Op initiatief van enkele Brugse herbergiers vonden, met het oog op de

winters van 1830 en 1831, collecten plaats in de gelagzalen. Bedoeling van de geldinzamelingen was om arme ouderlingen warme kledij te verschaffen. Het Brugse stadsbestuur coördineerde de opzet en vaardigde in 1832 een reglement uit. Met de Eerste Wereldoorlog hield deze vorm van liefdadigheid op te bestaan. (JV)

Koen ROTSAERT, 'Golven van liefdadigheid over West-Vlaanderen (1847-1854)', *Biekorf. West-Vlaams Archief voor Geschiedenis, Archeologie, Taal- en Volkskunde*, 113, nr. 2 (2013) 232-242.

Tijdens de economische rampjaren van het midden van de negentiende eeuw, met grote hongersnoden, organiseerden het bisdom, een provinciaal hulpcomité en de stad Brugge omhalingen van gelden, die dan verspreid werden onder de noodlijdenden. (JV)

Roland ROTSAERT, 'Het Oud en het Nieuw Waterhuis te Brugge', *Erfgoed Industrie en Techniek. Vlaams-Nederlands Tijdschrift voor Industriecultuur*, 20, nrs. 2-3 (2011) 99-103. - afb.

Korte historische nota over het waterhuis langs de Boeverievest in Brugge. (JV)

Elaine STICHELBAUT, 'Sporen van spoorwegstations in West-Vlaanderen', *Erfgoed van Industrie en Techniek. Vlaams-Nederlands Tijdschrift voor Industriecultuur*, 20, nrs. 2-3 (2011) 71-77. - afb., fig.

Typologie van de interieurs van spoorwegstations aan de hand van West-Vlaamse voorbeelden. Het artikel is een beknopte samenvatting van een masterproef. (JV)

Filip STRUBBE, 'De archieven van de voormalige vreemdelingenpolitie en verwante bronnen', *Vlaamse Stam. Tijdschrift voor familiegeschiedenis*, 49, nr. 2 (2013) 101-112. - afb.

De vreemdelingenpolitie controleerde vanaf 1840 de vreemdelingen in België. Hiertoe moesten de gemeenten bij aankomst van een vreemdeling een inschrijvingsformulier opmaken en overmaken aan de dienst; ook alle andere autoriteiten moesten van elk document in verband met een vreemdeling een kopie doorsturen. Aldus ontstonden de vreemdelingendossiers, die interessant zijn omdat ze niet alleen gegevens bevatten over individuele personen, maar ook over het vreemdelingenbeleid en de immigratie in het algemeen. (JV)

Jan VAN ACKER, 'Burgemeester Flyps en pastoor Dewancker van Wulveringem', *Biekorf. West-Vlaams Archief voor Geschiedenis, Archeologie,*

Taal- en Volkskunde, 112, nr. 3 (2012) 307-314.

Over de aanstelling van Leon Flyps (Langemark, 1893 – Berchem, 1944) tot burgemeester van Wulveringem vanaf 1936, zijn relatie met pastoor Dewancker, zijn afzetting in 1940 en zijn vervanging door Georges Sohier. (JV)

Guido VANDENBROUCKE en Peter BOSSU, *De Blankaart. Mensenwil, mensenwerk. Een verhaal van mensen voor natuur*. Oostende, 2011. - 223 p., afb.

Historiek van het natuureservaat. Baron Gustave de Coninck de Merckem kocht kort voor 1860 de Blankaart om er een kasteel te bouwen en een landschapstuin aan te leggen. In 1918 raakte het kasteel ernstig beschadigd tijdens de krijgsgeschiedenissen, zodat het nadien praktisch volledig heropgebouwd moest worden. Eliane Verhaeghe erfde het domein in 1936 en richtte er in 1959 op voorstel van een van haar zonen een Volkshogeschool in. Voor het beheer van het domein werden afspraken gemaakt met de Belgische Natuur- en Vogelreservaten – BNVR. Op 23 mei 1981 werd de vzw Volkshogeschool en Conferentieoord de Blankaart ontbonden. De BNVR kocht de vijver en de Belgische Staat het kasteel met het kasteelpark. Na de overdracht aan het Vlaams Gewest werd het kasteel in 1995 grondig gerenoveerd en in 2007 uiteindelijk als bezoekerscentrum ingehuldigd. (JV)

Koenraad VANDENBUSSCHE, 'Binnenschippers op de Moerdijk- en Bourgognevaart (17de-20ste eeuw)', *Biekorf. West-Vlaams Archief voor Geschiedenis, Archeologie, Taal- en Volkskunde*, 112, nr. 4 (2012) 346-379. De auteur schetst in dit artikel de ontwikkeling van de binnenvaart langs de Moerdijk- en Bourgognevaart, in het grensgebied van Eernegem en Moere, vanaf de eerste helft van de zeventiende eeuw tot aan de definitieve teloorgang drie eeuwen later. De exploitatie ervan liet tijdens de eerste eeuw vaak te wensen over door onvoldoende tolrechten, oorlogsomstandigheden en processen, waarna het onderhoud van de vaarroutes en bruggen zeker vanaf 1765-66 in handen kwam van het Brugse Vrije. Ondanks regelmatige verdiepingswerken (1782, 1786, 1793) ondervond de scheepvaart steeds meer concurrentie van de verbetering van het wegennet (o.a. de steenweg Oostende-Wijnendale) en later ook de spoorwegen (met name de lijn Oostende-Torhout vanaf 1868). Na een dodelijk ongeval met de Warebrug op de Moerdijkvaart in 1948 viel het doek over het verkeer op beide vaarten, die in 1960 onbevaarbaar verklaard werden. (KP)

Jacques VAN KEYMEULEN en Godelieve VAN BOCXTAELE, 'Bemide vader en moeder; De brieven van Jacobus Vincentius De Neve, pastoor van Westkapelle, gedeporteerd naar Cayenne in 1798', *Biekorf. West-Vlaams Archief voor Geschiedenis, Archeologie, Taal- en Volkskunde*, 112, nr. 3 (2012) 225-245.

In dit artikel worden enkele brieven gepubliceerd die de onbeëdigde pastoor Jacobus Vincentius De Neve van Westkapelle zond aan zijn familie in Eeklo, naast een protestbrief van zijn vader aan het gemeentebestuur (1799). De eerste brieven van de pastoor (maart-april 1798), waarvan de originelen in privéhanden berusten, zijn geschreven in Brugge en Rijssel. De twee volgende, verzonden vanuit Rochefort en vanop het schip waarop De Neve gedeporteerd werd (juli-augustus 1798), bleven in kopie bewaard. De laatste twee (oktober 1798 en februari 1799), geschreven in Cayenne (Frans-Guyana), werden in 1896 al uitgegeven en zijn nu ook vlot raadpleegbaar. Pastoor De Neve kon samen met enkele confraters ontsnappen, maar stierf op 5 juni 1799 in Fort Sint-Andries (Nederlands-Guyana). (KP)

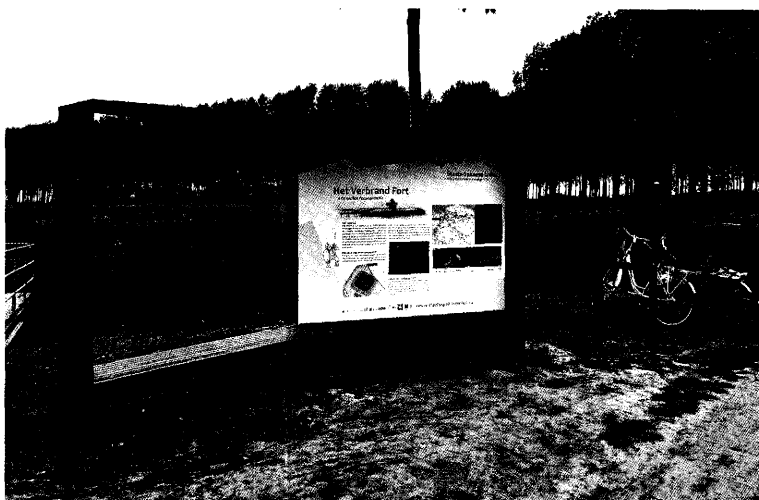
Steve VANNESTE, 'De CVP en de gemeenteraadsverkiezingen van 24 november 1946 in Kortrijk', *De Leiegouw*, 55, nr. 1 (2013) 5-26. - afb., graf.

Analyse van het nationale en plaatselijke partijprogramma en van de kandidaten waarmee de CVP de gemeenteraadsverkiezingen van 1946 in Kortrijk won. (JV)

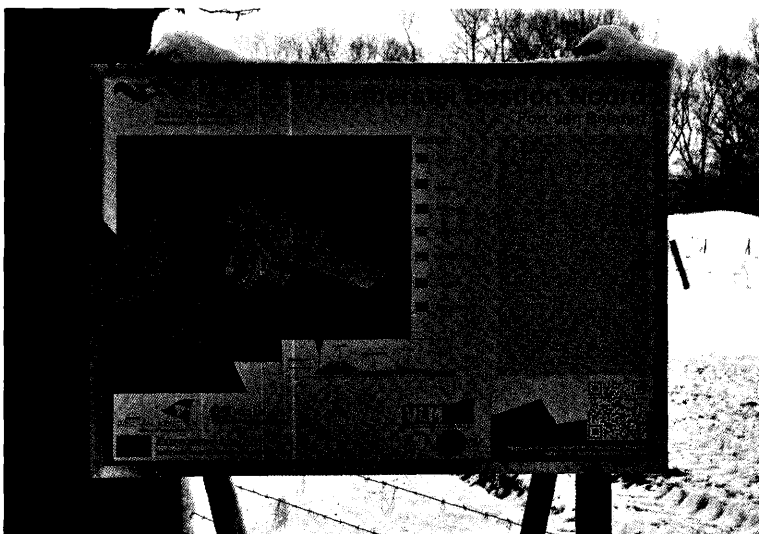
Kroniek

Project Staats-Spaanse Linies afgerond. – Toen de frontlijn van de Tachtigjarige Oorlog zich in het begin van de 17de eeuw stabiliseerde, ging ze op het terrein meteen ook de grens tussen de Zuidelijke en Noordelijke Nederlanden vormen. De formele vastlegging van de scheiding tussen Noord en Zuid gebeurde in 1648 met de Vrede van Münster, gevolgd door nog een aantal grensverschuivingen in 1664. Het noordelijke deel van het graafschap Vlaanderen (nu Zeeuws-Vlaanderen) kwam hiermee voorgoed bij de Republiek en werd Staats-Vlaanderen genoemd omdat het als een soort bufferzone rechtstreeks door de Staten-Generaal in Den Haag bestuurd werd. Thans volgt de rijksgrens tussen België en Nederland nog steeds hetzelfde tracé. Met de uitbouw van de Europese Unie heeft die grens inmiddels een deel van haar betekenis verloren. Maar eeuwenlang is ze een scherpe scheidingslijn geweest, waar meermaals legers tegenover elkaar gestaan hebben. Dat was niet alleen het geval tijdens de laatste decennia van de Tachtigjarige Oorlog zelf, maar bijvoorbeeld ook tijdens de Spaanse Successieoorlog (1701-1714). In de loop van de tijd zijn er bij de grens niet zozeer grote veldslagen geleverd, als wel allerhande forten, schansen, linies en stadsversterkingen aangelegd. Sommige daarvan kenden slechts een kortstondig bestaan, andere werden in de loop der eeuwen meermaals hergebruikt en aangepast, tot in de beide wereldoorlogen toe. Aan beide zijden van de grens bevindt zich aldus een rijk en gevarieerd erfgoed aan militaire versterkingen, soms vrij goed bewaard, dikwijls deels vergaan of zelfs vrijwel uit het landschap gewist. Dit erfgoed – dat vaak hoofdzakelijk uit aarden constructies bestaat – heeft niet enkel een cultuurhistorische waarde, maar in de meeste gevallen ook een belangrijke natuurwaarde. Bovendien heeft het toeristische en recreatieve potenties, en dus ook een economische betekenis.

Al in het begin van het nieuwe millennium hebben de provincies West- en Oost-Vlaanderen en Zeeland het plan opgevat om dit erfgoed te valoriseren. Hiertoe werd, samen met enkele grensgemeenten en andere partners, het grensoverschrijdende project *Staats-Spaanse Linies* opgestart. Voor subsidiëring kon een beroep gedaan worden op Europa, via het Interreg III-A programma. Vanaf 2009 werd op de ingeslagen weg voortgegaan binnen een gelijkaardig maar geografisch breder Interreg IV-A project, dat *Forten en Linies in grensbreed perspectief* heette en waar nu ook de provincies Antwerpen en Noord-Brabant bij betrokken waren. Al die tijd bleven de doelstellingen van *Staats-Spaanse Linies* dezelfde:

Informatiebord bij het Verbrand Fort ten noordoosten van Damme, geplaatst in het kader van het project Staats-Spaanse Linies. Van het fort – een kleine vierkante redoute – werden de grachten en de wallen terug zichtbaar gemaakt in het landschap. (Foto Marc Ryckaert).

In het provinciaal domein Fort van Beieren werd een kwart van het oude aarden fort opnieuw aangelegd, zoals aangeduid op dit werfbord. Deze vrij spectaculaire ingreep werd in de zomer van 2013 voltooid. (Foto Marc Ryckaert).

een ruime selectie aan forten en linies aan beide zijden van de grens herstellen, ontsluiten en voorzien van historische duiding, en tegelijk de natuurwaarden op deze locaties versterken door het creëren van nieuwe natuurgebieden. Tegelijk werd een toeristisch-recreatief netwerk uitgebouwd dat dit erfgoed moest promoten en de grenseconomie bevorderen. Begin dit jaar liep het Interreg IV-A programma ten einde, en diende dan ook een punt gezet te worden achter het project *Staats-Spaanse Linies*. Dit gebeurde door middel van een slotcolloquium, dat op vrijdag 22 februari 2013 gehouden werd in Sint-Gillis-Waas onder de titel: “Forten en linies als grensoverschrijdend erfgoed: raakvlak of strijdtoneel?”. In een aantal lezingen en een panelgesprek werd een evaluatie gemaakt van wat gerealiseerd werd, en een blik geworpen op de toekomstige omgang met het militaire erfgoed. Uit de evaluatie bleek dat het project op het gebied van erfgoedontsluiting en ontwikkeling van natuurwaarden een mooi palmares kon voorleggen, maar dat het met de bevordering van de grenseconomie nog beter kon.

In een tijdsspanne van ongeveer tien jaar werd binnen het project *Staats-Spaanse Linies* inderdaad heel wat gerealiseerd. Talrijke sites werden opgewaarderd en ontsloten. In West-Vlaanderen werden aldus het Verbrand Fort in Oostkerke, de forten Sint-Frederik en Sint-Donaas in Knokke en het Fort van Beieren in Koolkerke geheel of gedeeltelijk gerestaureerd en van duiding voorzien. Ook de stadswallen van Damme kregen een aanvullende herinrichting. Bovendien werden bezoekerscentra en het museum *Het Bolwerk* in het Zeeuwse IJzendijke uitgebouwd. Tenslotte zagen ook heel wat publicaties het licht, gaande van kaarten en educatieve folders tot het forse en rijk geïllustreerde boek *De Staats-Spaanse Linies, monumenten van conflict en cultuur* (door Jan J.B. Kuipers, Vlis-singen, Uitgeverij den Boer, 2013, 248 p. – ISBN 978-90-79875-44-3), en zelfs een speciaal voor de gelegenheid getekende Suske en Wiske strip, getiteld *De laaiende linies*. Tenslotte kan nog vermeld worden dat de Provincie West-Vlaanderen in het kader van een ander Interreg IV-A project (Recreatie en ecotoerisme in de Zwinstreek) een boek uitgegeven heeft dat uitsluitend aan het Fort van Beieren – dat sinds 1998 ontsloten is als provinciaal domein – gewijd is: Jan Desmet, *Het Fort van Beieren*, Sint-Andries-Brugge, 2013, 110 p.

Marc Ryckaert

Gone West - 'To go west', meegaan met de ondergaande zon, werd tijdens de Eerste Wereldoorlog, in de mond van de soldaten en van de 'War Poets', de eufemistische uitdrukking voor sterven. Vandaar 'Gone West' als titel van het brede herdenkingsprogramma dat de Provincie West-Vlaanderen aan de Eerste Wereldoorlog wijdt en dat op 17 september 2013 voorgesteld werd.

Om enige overzichtelijkheid in de brede programmatie te behouden werden tussen 2014 en 2018 vijf herdenkingsperiodes vastgelegd. Ze worden telkens gekoppeld aan een belangrijk historisch gegeven: de onderwaterzetting, de eerste gasaanvallen, Passendale, ...

Het gaat om volgende data:

- 2014: 16 oktober-24 december: Van de Slag aan de IJzer tot de Kerstbestanden;
- 2015: 17 april-24 mei: Dulce et decorum est pro Patria mori;
- 2016: 1-30 september: Van het Westelijk front geen nieuws;
- 2017: 31 juli-11 november: Stop de waanzin;
- 2018: 1 juli-31 augustus: De zomer van 1918.

Op 17 oktober 2014 start 'Lichtfront 1914'. Over een afstand van 84 km, de reële frontlinie die zich vormde na de onderwaterzetting, van het strand van Nieuwpoort tot de vallei van de Leie, zullen 8400 fakkeldragers een lichtslang vormen in het landschap. Op negen hoofdvuurplaatsen (bijv. de Ganzepoot in Nieuwpoort) zullen vuurkunstwerken te bekijken zijn. Doorlopend over de hele periode zijn er de onderdelen 'Stemmen en Plekken': toneel, dans, verteltheater, literatuur, conferences, literaire vertalingen en 'Grondtonen' met muziek in al zijn vormen. Als een rode draad doorheen alles loopt 'De Namenlijst'. Onder leiding van het In Flanders Fieldmuseum uit Ieper wordt de lijst opgesteld met de 600.000 namen van burgers en militairen die door de Eerste Wereldoorlog op Belgische grond stierven. De Namenlijst vormt ook de basis van een ander doorlopend initiatief: ComingWorld/RememberMe (CRWRM). Gedurende de vijf herdenkingsjaren worden ateliers georganiseerd waar door de bezoekers 600.000 beelden zullen gemaakt worden. De beeldjes worden voorzien worden van een 'dog-tag', het universele identificatiesysteem voor soldaten. In 2018 zullen de 600.000 beelden geëxposeerd worden in een land-art-installatie op drie hectare in het Niemandsland van de frontzone Ieper (nu het provinciaal domein De Palingbeek).

Namen die nu al verbonden zijn met 'Gone West' zijn: Geert Mak, Koen Vanmechelen, Wouter Deprez, Erwin Mortier, Arno, Wannes Capelle, Ozark Henry, John Cale, Tom Lanoye, Wim Opbrouck, ...

De provincie West-Vlaanderen investeert zelf ruim in 'Gone West' - financieel, materieel en met personeel voor de broodnodige coördinatie. Daarnaast is er mogelijkheid voor derden om voor interessante 14-18-projecten een provinciale subsidie aan te vragen.

Meer info op: www.gone.west.be

Ludo Valcke

Cores vernieuwt en verruimt - Tijdens de opening van een tentoonstelling in het Rijksarchief te Brugge n.a.v. de open monumentendag 2005 werd voor het eerst de idee geopperd of het niet zinvol zou zijn dat een aantal erfgoedpartners de handen in mekaar zouden slaan om een project te ontwikkelen dat het mogelijk zou maken initiatieven te nemen voor de conservatie en restauratie van boeken en archieven die ze elk afzonderlijk, zeker in tijden van besparingen, onmogelijk op eigen houtje konden bewerkstelligen. Een aantal Brugse erfgoedpartners vonden mekaar bij de uitwerking van dit initiatief: het rijksarchief, het archief van het bisdom en seminarie, het OCMW-archief, de erfgoedcel, de stedelijke openbare bibliotheek en het stadsarchief. Het samenwerkingsverband kreeg de naam CORES, Competentieplatform voor de conservering en restauratie van boeken en archief. Syntra West stapte van bij de aanvang op een enthousiaste manier mee in het verhaal. Een eerste officiële samenwerkingsovereenkomst werd ondertekend in het stadhuis van Brugge op 28 april 2008.

Centraal stond de organisatie van een opleiding en intussen zijn effectief al een heel aantal vakmannen (en vrouwen) voor de restauratie van boeken en archief gevormd. In Vlaanderen was er zonder meer nood aan een dergelijke op de praktijk gerichte opleiding. Dank zij de goede samenwerking tussen bekwame docenten en gemotiveerde cursisten heeft de opleiding op korte tijd een zeer goede reputatie verkregen. De partners krijgen de mogelijkheid om boeken en archief ter beschikking te stellen voor stage- en praktijkopdrachten binnen de opleiding. De resultaten van deze opdrachten waren erg bevredigend.

Einde 2012 liep de termijn van de eerste samenwerkingsovereenkomst af. Een nieuwe overeenkomst werd ondertekend in het Brugse stadhuis op 27 juni 2013. Het is bijzonder verheugend dat zich intussen nieuwe partners hebben aangesloten, met name de provincies Oost- en West-Vlaanderen. In de nabije toekomst zal allicht ook een zekere samenwerkingsvorm kunnen ontstaan met de provincie Limburg.

Logo Cores

Elk van de contracterende partijen is vertegenwoordigd in een stuurgroep die toeziet op de concrete uitwerking van de samenwerkingsovereenkomst; hij adviseert en begeleidt ook de promotie van de opleiding. Deze stuurgroep is eveneens verantwoordelijk voor het opstellen en opvolgen van een deontologische code voor afgestudeerden van de opleiding en het toekennen van een kwaliteitslabel dat aan deze code is gekoppeld.

Voor alle verdere informatie kan men terecht op www.cores-vlaanderen.be

M. Nuyttens, voorzitter CORES

Kaart van Vrients gerestaureerd – In Veurne werd een unieke wandkaart uit de stadscollectie gerestaureerd en voor het grote publiek ontsloten. Het betreft een kaart van 160 cm breed en 130 cm hoog, bestaande uit 12 aan elkaar gelijkde gravures op papier, bevestigd op een linnen drager en ingekleurd. Ze beeldt de Lage Landen uit onder het bewind van Albrecht en Isabella en werd in hun opdracht gedrukt en uitgegeven in Antwerpen door Johan Baptist Vrients in 1602. De cartograaf en de graveur zijn onbekend, maar het artistieke peil van het stuk laat vermoeden dat zij onder de meest vooraanstaande kunstenaars van die tijd moeten worden gezocht. Sommigen wijzen Filips Galle (1537-1612) aan als graveur.

Naar de gewoonte van die tijd werd bovenaan de kaart een titel geplaatst in het Latijn, die de identificatiegegevens bevat. De kaart is georiënteerd met het westen aan de bovenzijde en geeft een gebied weer dat de grenzen van het af te beelden onderwerp ruim overschrijdt: in het westen tot Dieppe en Metz, in het noorden tot Engeland, de Noordzee en Groningen en in het oosten tot Keulen en Trier. In de rand rondom de kaart zijn de wapenschilden van de Zeventien Provinciën aangebracht. In het midden bevindt zich een cartouche, vastgehouden door twee engelen, waarin het wapenschild van de aartshertogen is opgenomen, met eronder een Latijns opschrift. Een portret van de aartshertogen is afgebeeld op een schip in de Noordzee, voortgetrokken door Neptunus. De gezichten van de vorsten werden evenwel later, misschien in de Franse tijd, weggekrabd.

Het enige andere bekende exemplaar van deze kaart wordt bewaard in de Österreichische Nationalbibliothek in Wenen. Het feit dat van dergelijke

Tevreden gezichten in Veurne bij de voorstelling van de gerestaureerde Vrientskaart.

kaarten weinig exemplaren de tand des tijds hebben weerstaan, wordt geweten aan de ophanging ervan aan stokken in de openbare ruimte zodat stof en andere beschadigingsfactoren vrij spel hadden. De kaart van Veurne werd op een bepaald ogenblik ingelijst in een houten kader en eraan vastgenageld. De restauratie omvatte de verwijdering van het kader en de oude drager, reinigen en herstellen en aanbrengen op een nieuwe drager van Japans papier. Dit gebeurde door de firma Cordovano uit Gent. Om de beste bewaringsomstandigheden te verkrijgen werd een speciale tentoonstellingskast vervaardigd, waarin de ideale klimaatcondities worden verzekerd en het stuk wordt afgeschermd van het licht. Het scherm kan door belangstellenden worden geopend voor maximum tien minuten.

André Vandewalle, gegevens bezorgd door Niko Goffin

Cinema Nostalgie in Ieper - Opnieuw cinema in Ieper! Het stadsarchief, dat sinds zijn ontstaan eind jaren negentig een collectie van oude films heeft aangelegd, vond de tijd rijp om daar iets mee te doen. Het liet een tijdelijke filmzaal bouwen in de bibliotheek en toonde de bezoekers gedurende een hele maand een half uur durende montage van oud gearchiveerd Iepers filmmateriaal. Op het programma stonden de filmpjes van kattenstoeten en kattenfeesten uit vervlogen tijden, bezoeken aan Ieper van de meest verschillende persoonlijkheden als Hitler, de Engelse

De uitnodiging voor Cinema Nostalgie

koningin, de paus of moeder Theresa. Ook het scoutskamp van 1946, Britse oorlogstoeristen, rallybeelden en inhuldigingen met fanfares passeerden de revue. Honderden bezoekers bleven hangen in de bioscoopstoeltjes en herbeleefden Ieperse evenementen van de jaren veertig tot negentig. Het stadsarchief pakte met dit project uit met archief dat letterlijk tot de verbeelding spreekt en speelde in op nostalgie.

De filmcollectie in het stadsarchief telt momenteel een honderdtal stuks. Omdat vele werden bedreigd met verval werden ze alle gedigitaliseerd en zo verzekerd voor de toekomst. Zorgwekkender is het gesteld met de oude film- en geluidsbanden in particulier bezit. Ze zijn vaak beschadigd door zuur en juiste afspeelapparatuur is meestal niet meer voor handen. De banden worden bijgevolg weggegooid ofwel onder gebrekkige condities bewaard. Daarom werd gelijktijdig met het project Cinema Nostalgie een oproep gelanceerd om oud filmmateriaal bij het stadsarchief binnen te brengen. De laatste vertoning van Cinema Nostalgie was op die manier geen eindpunt van het project. Veel filmpjes met cultuurhistorische waarde van bij de mensen thuis vonden ondertussen een plaatsje in de magazijnen van het stadsarchief, waar ze dankzij de juiste bewaring en digitalisering nog van betekenis kunnen zijn voor toekomstige generaties.

Katrien Goudeseune, Stadsarchief Ieper

Geersensmolen in Klemskerke gerestaureerd. – Sinds de jaren negentig van de vorige eeuw is in West-Vlaanderen een bijzondere inspanning geleverd voor de opwaardering van het molenerfgoed. Dank zij de impulsen en de financiële steun van het Vlaamse Gewest en de Provincie werden talrijke historische windmolens hersteld of gerestaureerd en opnieuw maalvaardig gemaakt. De recentste in de rij is de Geersens- of

De wieken van de pas gerestaureerde Geersensmolen in Klemskerke kunnen weer volop draaien, zoals hier op zondag 6 oktober 2013. (Foto Marc Ryckaert).

Dorpsmolen in Klemskerke. Deze houten staak- of standaardmolen, waarvan de geschiedenis minstens tot de 17de eeuw opklimt, is lange tijd aan verval onderhevig geweest, ondanks het feit dat hij al in 1943 als monument beschermd werd. De laatste molenaar overleed in 1979 en sindsdien stond de molen stil. Door de uitbreiding van de naastgelegen woning konden de wieken zelfs niet meer draaien. De gemeente De Haan kocht de molen aan in 1993, maar besliste pas in 2004 tot een maaltvaardige restauratie. Bij onderzoek bleek dat het verval ondertussen zo ver gevorderd was, dat nauwelijks nog onderdelen voor hergebruik geschikt waren. Het werd uiteindelijk een vrijwel volledige nieuwbouw, op

een nieuwe molenberg iets verderop waar de wiken weer ongehinderd konden draaien. De opdracht werd uitgevoerd door het molenbouwwaterliër Wieme uit Machelen. Eind mei 2013 werd de molenkast op de staak gehesen. In september werd de molen opgeleverd en in oktober werd er proefgedraaid. De plechtige inwijding is pas voorzien in het voorjaar van 2014, maar de stralend-nieuwe Geersensmolen is nu al van ver te zien in het open polderlandschap.

Marc Ryckaert

De Cultuurbibliotheek in Brugge - Al 56 jaar evolueert en groeit de bibliotheek die destijds op initiatief van (en op kosten van) kanunnik Robrecht Stock (1904-2000) tot stand kwam. Na enkele omzwervingen maakt ze al méér dan 30 jaar deel uit van het Sint-Lodewijkcollege in Sint-Andries, waar ze zelfstandig maar toch geïntegreerd, diensten bewijst 'urbi et orbi'.

De vaststelling werd gemaakt dat de behuizing te eng werd en op het collegeterrein, langs de Magdalenastraat, is een nieuw gebouw opgetrokken. Onlangs ingehuldigd, is het in de eerste plaats bestemd voor de bibliotheek, die er een ruim onderkomen heeft gevonden, maar met bijkomende lokalen (onder meer een ruime aula) die meteen een welkome aanvulling en 'facelift' betekenen voor de bestaande collegegebouwen die ondertussen al bijna een halve eeuw oud zijn.

De Cultuurbibliotheek is een belangrijk onderdeel van het omvangrijke bibliotheekaanbod in Brugge. Ze is onovertroffen in haar specialisatie, de vakdidactiek voor leerkrachten uit het secundair onderwijs. Maar het fonds slaat heel wat breder zijn vleugels uit. Men zal er vaak werken aantreffen die men alleen daar in de Brugse regio kan vinden. Geschiedenis is er uiteraard ruim aanwezig.

De Cultuurbibliotheek was in de regio van de eerste onder de bibliotheken (al in 1994) om te digitaliseren en de ganse catalogus op het internet beschikbaar te stellen. Over de inhoud en de historiek kan men méér lezen op de webstek van de Cultuurbibliotheek (<http://www.cultuurbibliotheek.be/info/en>) en in het artikel dat eraan is gewijd op Wikipedia.

Dries Van den Abeele

Funerair erfgoed in Sint-Kruis-Brugge – Het oude kerkhof bij de kerk van Sint-Kruis-Brugge telt een ongewone concentratie van waardevolle 19de-eeuwse grafmonumenten. Na het verbod op binnenstedelijke begra-

vingen (Jozef II, Napoleon) verkoos een aantal Brugse families uit de adel en de hogere burgerij immers het kerkhof van Sint-Kruis boven de in hun ogen minder prestigieuze Algemene Begraafplaats van Steenbrugge (Assebroek). Zij lieten er monumentale graftekens oprichten en aarzelden niet hiervoor een beroep te doen op de beste architecten van die tijd. Zo vindt men in Sint-Kruis bij voorbeeld graftekens ontworpen door Jean-Baptiste Bethune en Louis Delacenserie. Deze monumenten werden doorgaans opgericht met een zogenaamde 'eeuwige vergunning', waardoor hun voorbestaan (althans op administratief vlak) voor onbepaalde tijd gegarandeerd was. Aan deze eeuwigdurende grafconcessies maakte de wet van 20 juli 1971 evenwel een einde. Dat betekende dat graven van meer dan vijftig jaar oud waarvoor de concessie niet verlengd werd, automatisch eigendom van de gemeente werden en verwijderd konden worden. Dit schiep een nieuwe situatie voor de graftekens die omwille van hun cultuurhistorische, stadslandschappelijke of heemkundige betekenis het behouden waard waren: conservatie en herstel van deze monumenten was plots een gemeentelijke verantwoordelijkheid geworden. Het Brugse stadsbestuur is zich vrij snel van deze verantwoordelijkheid bewust geweest en heeft een passend conservatie- en restauratiebeleid uitgewerkt dat nog steeds consequent gevolgd wordt. Voor de weten-

Ondervoorzitter Johan Duyck van de heemkundige kring Brugs Ommeland geeft toelichting bij de gerestaureerde grafmonumenten op het kerkhof van Sint-Kruis. Onder de toehoorders onder meer de Brugse schepenen Martine Matthys en Hilde Decler. (Foto Marc Ryckaert).

schappelijke advisering van dat beleid werd in 1978 een stedelijke Commissie voor Graftekens opgericht, die – afgezien van een korte onderbreking in het eerste decennium van de 21ste eeuw – nog steeds bestaat. Op initiatief van deze commissie werden inmiddels al enkele honderden waardevolle graven gerestaureerd. In eerste instantie gebeurde dit voornamelijk op de begraafplaats van Steenbrugge, maar meer recent werden ook andere begraafplaatsen in het restauratieprogramma opgenomen. Zo werd in 2011 gestart met de restauratie van een tiental zeer waardevolle grafmonumenten in Sint-Kruis. Daaronder bevond zich het grafmonument van de familie Dezitter-Pottevyn uit 1847, ontworpen door J.B. Bethune en beschouwd als het oudste neogotische grafteken in België. Voorts was er het grafmonument van Jean-Charles de Carnin et Staeden, laatste heer van Male, uit 1826, en het graf van de schildersfamilie Van de Kerkhove, ontworpen door Louis Delacenserie, dat na reiniging bleek opgebouwd te zijn uit een opvallend rode zandsteen. De restauratieopdracht, waarmee een totaalbedrag van 40.000 euro gemoeid was, werd toevertrouwd aan het Kunstatelier Gerard Thienpont uit Eke. De restauratiecampagne in Sint-Kruis is inmiddels tot een goed einde gebracht. Het stadsbestuur en de Commissie voor Graftekens achtten dit een geschikte gelegenheid om deze realisatie aan pers en publiek voor te stellen. Hiervoor werd tevens de medewerking ingeroepen van de Werkgroep Heemkunde Sint-Kruis, een onderdeel van de heemkundige kring Brugs Ommeland. Op vrijdag 27 september werden in het lokaal 'De Zorge' in Sint-Kruis de restauratiewerken toegelicht in aanwezigheid van vertegenwoordigers van de heemkundige kring en van de commissie, alsook van de schepenen Martine Matthys en Hilde Decler. Vervolgens werd een bezoek gebracht aan de nabijgelegen begraafplaats, waar de restauraties werden geduid door Johan Duyck, lid van de Commissie voor Graftekens en ondervoorzitter van de heemkundige kring Brugs Ommeland.

Marc Ryckaert

Aan het Hof van Bourgondië - Dit jaar verscheen bij Harvey Miller Publishers/Brepols Publishers (Londen/Turnhout) het boek *Staging the Court of Burgundy* met een verslag van het internationaal colloquium "The Splendour of Burgundy. 1419-1482" dat op 12-14 mei 2009 te Brugge plaats had n.a.v. de tentoonstelling "Karel de Stoute. Pracht en praal in Bourgondië". De gekozen periode begint met de regering van hertog Filips de Goede en eindigt met de dood van hertogin Maria van Bourgondië. Zes decennia van "Bourgondische" cultuur betekenden een bloeitijd

voor alle Vlaamse kunstgenres. De pracht en praal van het Hof inspireerden ook burgerlijke en kerkelijke instellingen om aan dit streven mee te werken.

Op het colloquium hielden 45 geleerden een lezing; 33 opstellen worden in het boek afgedrukt. Met een kleine – uiteraard subjectieve – keuze worden hier enkele onderwerpen voorgesteld waarbij ook rekening wordt gehouden met het werkgebied van onze Handelingen.

Sonja Dünnebeil bespreekt het kapittel van de Orde van het Gulden Vlies, dat in 1478 – met slechts vijf aanwezige ridders – in de Brugse Sint-Salvatorskerk werd gehouden. Maximiliaan van Oostenrijk werd er tot soeverein van de Orde aangesteld, maar de Orde hield vast aan haar Bourgondische traditie, en ook later slaagde Maximiliaan er niet in er een Oostenrijkse Orde van te maken.

Op het kapittel van de Orde van het Gulden Vlies, gehouden in 1468 in de Brugse O.-L.-Vrouwekerk werd Jan van Bourgondië, graaf van Etampes, uit de Orde gezet en zijn blazoen afgenomen. Het werd vervangen door een zwart bord met uitleg waarom dit gebeurde. Het betrof een “magisch complot” met zes wassen figuren dat in 1463 plaats had gehad en dat gericht was tegen Karel de Stoute (Andrea Berlin).

Eric Bousmar behandelt uitvoerig de zeven “Pas d’armes” (Wapenpas) die in de periode 1443-1470 plaatsgrepen, onder meer de “Pas du Perron fée” (Betoverde Burcht) te Brugge in 1463 en de “Pas de l’arbre d’or” (Gouden Boom) in 1468, eveneens te Brugge. De Wapenpas uit 1463 duurde twintig dagen en was georganiseerd door Philippe de Lalaing, deze uit 1468 duurde negen dagen en organisator was Antoon, de Grote Bastaard.¹

Jonas Goossenaerts bekijkt de politieke achtergrond bij de feesten te Brugge n.a.v. het huwelijk van Karel de Stoute en Margaretha van York in 1468. Over de kronieken die de gebeurtenissen rond dit huwelijk verhalen, is een interessant hoofdstuk door Johan Oosterman te lezen.

Jesse Hurlbut geeft een overzicht van de Blijde Intreden van Karel de Stoute in de Nederlanden (1467-1472) en in Dijon (in 1474). Tegenover deze feestelijke intreden staan de uitvaarten die eveneens met praal gepaard gaan. Andrew Brown bestudeert enkele “Bourgondische” begrafenisplechtigheden te Brugge.

Sacha Köhl gaat het ontstaan na van enkele stadhuisen in de Bourgondische Nederlanden en de rol van de vorsten daarbij. De auteur gaat in tegen

1 Over de “Pas du Perron Fée”, in 1463 te Brugge gehouden, verscheen een belangwekkende bijdrage van Andries Van den Abeele, ‘De Wapenpas van de Betoverde Burcht, voorbode van de machtsgreep door Karel de Stoute’, in: *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis te Brugge*, 146 (2009), p. 93-139.

een 19de-eeuwse opvatting dat stadhuisen een uiting zijn van de stedelijke autonomie tegenover het centrale vorstelijke gezag.

Till-Holger Borchert heeft reeds verscheidene studies gepubliceerd over het portret bij de Vlaamse Primitieven. Ook nu laat hij zijn gedachten gaan over deze soms intrigerende portretten, onder meer bij Jan Van Eyck, en probeert te achterhalen met welke bedoeling de Brugse *meester* zijn werk heeft geschilderd. Een spannend verhaal.²

Het onderzoek van de muziek in Brugse kerken tijdens de Middeleeuwen door Alfons Dewitte, daarna door Reinhart Strohm en Pieter Andriessen, heeft de laatste decennia mooie resultaten opgeleverd. Nu heeft Hendrik Callewier dit onderzoek verder uitgebreid naar de zangers, onder meer naar de bekende en beruchte Gillis Joye, componist en zanger, eerst in Kortrijk, dan in Brugge.

Aan de hand van twee kunstwerken stelt Henk 't Jong zich de vraag of de daarop afgebeelde voorwerpen de realiteit voorstellen ofwel een symbolische betekenis hebben. Het betreft het Arnolfini-huwelijkspportret (1434) door Jan van Eyck in Brugge geschilderd en een miniatuur ca. 1470 door Loyset Liédet, eveneens te Brugge gemaakt, voorstellend de werkplaats van de schrijver David Aubert (*Histoire de Charles Martel*, 3de deel, f.7). De aanwezigheid van enkele gelijkaardige voorwerpen - spiegel, bid-snoer, luchter, inscriptie - is volgens sommigen te verklaren door het feit dat Liédet het schilderij van Jan Van Eyck heeft gekend.³ Deze voorwerpen stellen volgens de auteur gewoon de realiteit voor zonder symbolische betekenis. "The items and furniture painted in both were perfectly normal fittings in all types of well-to-do houses, so there is no need to charge them with extra symbolism" (p. 228).

In de stadsbibliotheek van Douai wordt een 15de-eeuws handschrift bewaard van de *Excellente Cronike van Vlaenderen*, verlucht met gekleurde pentekeningen van de graven van Vlaenderen. Ze worden bestudeerd door Olga Vassilieva-Codognet.

- 2 Op p. 202, n. 9, wordt het artikel 'De graven van Vlaenderen en de abten van de Duinenabdij' op naam gezet van Aquilin Janssens de Bisthoven. De bijdrage is echter niet van de hand van de hoofdconservator van de Brugse Musea, maar van zijn broer kanunnik Boudewijn, archivaris van het Bisdom.
- 3 "Liédet brengt hier klaarblijkelijk een hommage aan de vroegere hofschilder van Filips de Goede. Mogelijk is de spiegel hier een metafoor voor de kennis en het inzicht die kunnen worden verworven door middel van het handschrift. Het is evenmin uitgesloten dat de spiegel verwijst naar het zuivere en waarheidsgetrouwe karakter van het verhaal" (M. Smeyers, *Vlaamse miniaturen van de 8ste tot het midden van de 16de eeuw*, Leuven, 1998, p.356).

In verscheidene bijdragen worden “Bourgondische” manuscripten behandeld. We kiezen er twee uit. *Les Croniques et conquestes de Charlemagne* werden voor Filips de Goede geschreven door David Aubert (in 1458 voltooid) en van grisaille-miniaturen voorzien door het atelier van Jan Tavernier. Ze verhalen de legendarische kruistocht van Karel de Grote die zodoende wordt voorgesteld als de eerste Kruisvaarder. Dit alles heeft te maken met de toenmalige kruistochtplannen van Filips de Goede die als een Karolingische erfgenaam het werk van zijn voorvader Karel de Grote zou voortzetten (Elizabeth Moody).

Het Trivulzio-Getijdenboek, uit Den Haag, ontstond ca. 1470 in de Zuidelijke Nederlanden. Het bevat voor elke dag van de week de getijden en de mis, telkens voorafgegaan door een miniatuur. Het gebeuren speelt zich meestal af in een kerk. De auteur Kathryn Rudy poogt – volgens ons zonder resultaat – enkele afgebeelde kerkinterieurs in verband te brengen met de Sint-Janskerk (nu Sint-Baafskathedraal) te Gent. De miniatuur met de “Nederdaling van de H. Geest”, bij de dinsdaggetijden van de H. Geest (afb. op p. 309), is o.i. om een andere reden het vermelden waard. Het gotische koor – door de auteur verkeerdelijk als het schip aanzien (“... the Gothic nave, with its compound piers and clerestory windows, ...”, p. 310) – is nauw verwant met het koorinterieur van de “dodenmis” door Jan Van Eyck in het Turijns-Milanees Getijdenboek en met het koor op Jan Van Eycks “Madonna in de kerk” uit Berlijn.⁴ Kenmerkend daarbij is de binnenloopgang vóór de bovenvensters die aan de doorgangen een rechthoekig verhoogde afdekking heeft. In de hier weergegeven vorm is het een zeldzaam voorkomend architectuuronderdeel. Misschien is daaruit iets te halen i.v.m. de plaats van ontstaan van het handschrift?

We besluiten deze kleine keuze uit een groot pak studies. Er zijn niet altijd nieuwe inzichten te voorschijn gekomen, maar er is nagedacht en er worden grenzen verlegd in het studiegebied over de Nederlanden.

Luc Devliegher

Vlaamse Erfgoedbibliotheek valt in de prijzen - Vlaams minister van Cultuur Joke Schauvliege reikte op 25 oktober 2013 de Vlaamse Cultuurprijs voor Cultureel Erfgoed 2012-2013 uit aan de Vlaamse Erfgoedbibliotheek. Deze uitreiking vond plaats in het Concertgebouw in Brugge, als

4 Gekopieerd door de “Meester van 1499” in het tweeluk van Christiaan De Hondt, abt van de Duinenabdij te Koksijde (Museum Schone Kunsten, Antwerpen).

afsluiter van het Groot Onderhoud, het jaarlijkse overleg- en ontmoetingsmoment van de Vlaamse cultureel erfgoedsector.

De Vlaamse Erfgoedbibliotheek werd in 2008 opgericht, niet als een nieuwe instelling, wel als een netwerkorganisatie van de Openbare Bibliotheek Brugge en vijf andere bestaande erfgoedbibliotheeken in Vlaanderen (Universiteitsbibliotheeken van Antwerpen, Gent en Leuven; de Antwerpse Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience, en de Openbare Bibliotheek Limburg in Hasselt).

De jury loofde de voorbeeldige werking van de Vlaamse Erfgoedbibliotheek als samenwerkingsmodel en haar ondersteunende rol voor een kleine, verscheiden en wat onzichtbare erfgoedsector. In het bijzonder wordt verwezen naar het digitale platform Flandrica (www.flandrica.be) en het recent opgestarte Boekensteun (www.boekensteun.be), een crowdfundingplatform voor bibliotheekerfgoed. Bij de lancering van dit platform voor externe fondsenwerving waren meteen twee andere Brugse erfgoedbibliotheeken prominent aanwezig, met name het Grootseminarie en de Cultuurbibliotheek.

Ludo Vandamme

Masterproeven Geschiedenis 2011-2013

KU Leuven

2012-2013

Juni

BOUDRY, Matthias, "*Cette confrérie comptait parmi les plus illustres et les plus anciennes du pays.*" *De broederschap van O.L.V. van de Drogenboom: werking, organisatie en lidmaatschap* (Paul Trio)

FRANCK, Hannelore, "*Memoria et Caritas.*" *Jaargetijden als armenzorg in de Onze-Lieve-Vrouweparochie te Gent in de late middeleeuwen* (Paul Trio)

MUSE, Lore, *Op zoek naar een thuis. Verlaten kinderen in Brugge, 1879-1880: een levensloopenalyse* (Helena Van Molle)

STAELENS, Caroline, *Nieuwpoort: "Cathijlen, kiste en kaste."* *De evolutie van mode en meubilair aan de hand van boedelinventarissen (1477-1540)* (Paul Trio)

September

DEGROOTE, Ragna, *Storm langs de Leie. Het iconoclasme van 1566 langs de Leie van Wervik tot Gent* (Hans Cools)

LELOUP, Ward, *De vorming van Sluis. Het ontstaan en de ruimtelijke ontwikkeling van een laatmiddeleeuwse stad* (Bram Vannieuwenhuyze)

VANDEN BROUCKE, Pieter-Jan, *De stedenbouwkundige evolutie van Kortrijk: van laatmiddeleeuwse stad naar vroegmoderne stad* (Bram Vannieuwenhuyze)

ZEVENBERGEN, Luther, *Parochiale armenzorg te Kortrijk: 1520-1547. Een onderzoek naar de armendis van de Sint-Maartensparochie* (Paul Trio)

Paul Trio

Universiteit Antwerpen⁵

2011-2012

KINSBERGEN, Marjolein, *'Dark Tourism' in de Belgische Westhoek: Van de 'First World War' naar 'Memory Wars' – Nationaal erfgoedtoerisme tijdens het Interbellum* (Gerrit Verhoeven).

2012-2013

Geen scripties met betrekking tot het graafschap Vlaanderen of de latere provincie West-Vlaanderen.

Vrije Universiteit Brussel

2011-2012

Geen scripties met betrekking tot het graafschap Vlaanderen of de latere provincie West-Vlaanderen.

2012-2013

VERMEIRE, Joke, *Inkomsten van de armenzorg in Eeklo in de 16de-18de eeuw* (Anne Winter).

Heidi Deneweth

Universiteit Gent

2011-2012

BRACK, Jens, *Het Sint-Martinuskapittel te Aalst tussen 1495 en 1621: evolutie van de instelling na de verhuis* (René Vermeir)

BREYNAERT, Lieselot, *Vrouwelijke heerseressen in het graafschap Vlaanderen tijdens de hoge middeleeuwen (12de-13de-eeuw). Peiling naar hun politieke rol aan de hand van hun oorkondingsactiviteiten* (Els De Paermentier).

5 Gegevens verstrekt door Dr. Reinout Vermoesen, waarvoor dank.

CLAES, Leen, *De Spaanse soldaten door de ogen van Marcus van Vaernewijck. Een katholieke visie op de Spaanse soldaten te Gent aan het begin van de Tachtigjarige Oorlog* (Anne-Laure Van Bruaene).

COESSENS, Ine, *De Sint-Jorisgilde te Gent: positie van de schuttersgilde en haar bestuur binnen de stedelijke samenleving (1550-1620)* (Anne-Laure Van Bruaene).

COLPAERT, Matthias, *Tussen traditie en revolutie: het Gentse kruideniersambacht en de verkoop van koloniale voedingsmiddelen 1700-1795* (Michael Limberger).

DELAEY, Isabeau, "Het verleden leeft in ons!". *Een analyse van de West-Vlaamse frontblaadjes uit de Eerste Wereldoorlog als drager van het collectiefgeheugen* (Antoon Vrints).

DE MEUTTER, Bram, 'De stedelijke Librije'. *Privaat boekenbezit gedurende de XIVe- en XVe-eeuw in Brugge, Kortrijk, Gent, Antwerpen en Mechelen* (Jan Dumolyn).

DE MEY, Jeroen, *De ontvangers-generaal van de beden in Vlaanderen en hun administratie van 1518 tot 1703. Een financieel ambtenaar tussen twee vuren* (René Vermeir).

DIERICK, Ilse, *Dendermondse processiecultuur onder de loep. Theoretische analyse naar hun voorkomen en evolutie vanaf 1377 tot 1587* (Marc Boone).

LARSEN, Nicolas, *Het verzet in Knokke tijdens de Tweede Wereldoorlog. Een prosopografische analyse van de lokale verzetsbewegingen* (Bruno De Wever).

MUYLAERT, Silke, *De Brugse goud- en zilversmeden in de late middeleeuwen: een prosopografische studie* (Jan Dumolyn).

ROELENS, Jonas, *Tot vulkommen effecte. Sodomie in het vroegmoderne Gent herbekeken* (Anne-Laure Van Bruaene).

VANDERHAEGHEN, Bertold, *Calvinisme in de verbeelding van Frans Hogenberg. Verbeelding van nieuwsfeiten ten tijde van het calvinistische bewind te Gent in de nieuwsprenten van Frans Hogenberg* (Anne-Laure Van Bruaene).

VAN GASSEN, Tineke, *De ambachten van de metselaars en timmerlieden in laatmiddeleeuws Gent* (Marc Boone).

VAN HOOFF, Nina, *Doopouders in de 19^e- eeuw. Een studie in de West-Vlaamse parochie Stene* (Isabelle Devos).

VAN RINTEL, Yorick, *De Gentse Magistraat 1555-1795. Bijdrage tot de institutionele en sociale geschiedenis. Een tweeledige studie naar de verkiezingsprocedure van de Gentse schepenen en hun sociaal profiel* (Paul Janssens).

VANTHOURNOUT, Arne, *Confiscaties in de kasselrij Kortrijk tijdens en na de Gentse opstand van 1449-1453. Sociaal-economische analyse van de confiscatierekeningen* (Jan Dumolyn).

WILLEMS, Stefaan, *Machtig mooi. Een onderzoek naar het stadhuis van Gent als representatieve ruimte van centrale en stedelijke macht in de Oostenrijkse Nederlanden (1740-1794)* (Anne-Laure Van Bruaene).

Interuniversitaire opleiding Master na Master – Archivistiek, erfgoed en hedendaags documentenbeheer⁶

2011-2012

BLANCKE, Elisabeth, *Comme des blocs de granit au fond de la carrière: een beheersgeschiedenis van het Oud Stadsarchief Kortrijk (1190-eind 18e eeuw) in vergelijkend perspectief*.

CORNEL, Bart, *Inventaris van het conglomeraatarchief van het Belgische Rode Kruis tijdens de Eerste Wereldoorlog (1880) 1914-1922 (1940)*.

LANNOY, Pieterjan, *Stedelijke administratie en archiefvorming in Kortrijk (1190-eind 18e eeuw). Een doorlichting van het "Oud Stadsarchief" en een ontwerp van archiefschema*.

6 Gegevens ontleend aan het FAAD (Forum Afgestudeerden Archivistiek) – met dank aan Prof. Dr. Frank Scheerlings en Doenja Van Belleghem.

Addenda et corrigenda

In het vorige nummer van de *Handelingen* (150/1) is bij de titel van het artikel van Gerlien DECANCO, 'Het zal weer vollen bak zijn'. Een geschiedenis van de vrijetijdsbesteding in het volkshuis en Feestpaleis te Menen (1944-1955) op p. 139 een voetnoot weggevallen. Hier volgt de ontbrekende tekst:

“Het artikel is gebaseerd op de masterproef G. DECANCO, “Het zal weer vollen bak zijn”. Een geschiedenis van de vrijetijdsbesteding in het volkshuis en Feestpaleis te Menen (1944-1955). Onuitgegeven masterproef (promotor prof. dr. Tom Verschaffel), KULeuven, 2011.”

In de kroniek van vorige aflevering (150/1) zijn in de bijdrage *De Weg naar Van Eyck* de bijschriften bij de foto's op p. 191-192 omgewisseld. De afbeelding op p. 191 toont het paneel “Drie Maria's aan het graf”, waarvan de toewijzing aan Jan van Eyck onzeker is. De afbeelding op p.192 toont de miniatuur “De geboorte van Johannes de Doper” in het zogeheten Turijns-Milanese gebedenboek.

De redactie van de *Handelingen* verontschuldigt zich voor deze onzorgvuldigheden.

Auteurs

Hendrik Callewier (° 1981) is doctor in de moderne geschiedenis (K.U. Leuven, 2011). Zijn onderzoek focust o.a. op de seculiere geestelijkheid van het 15de-eeuwse Brugge. Hij is verbonden aan het Rijksarchief Kortrijk en de Kulak.

Contactgegevens: hendrik.callewier@kuleuven-kulak.be

Laura Crombie behaalde een PhD aan de University of Glasgow in 2010. Haar thesis behandelde de sociale, devotionele en militaire ontwikkeling van boogschutters- en kruisboogschuttersgilden in het laatmiddeleeuwse Vlaanderen. Ze heeft gepubliceerd over de gilden, de gildemaaltijden als uiting van gezamenlijk tafelen, hun banden met het hertogelijk hof en hun aandeel in stedelijke netwerken, zoals vertoond in spectaculaire competities. Dr Crombie is nu lecturer aan de University of York.

Contactgegevens: laura.crombie@york.ac.uk

Jeroen Dewilde (°1989) studeerde in 2012 met zijn eindwerk *Armoede en armenzorg in Poperinge (1750-1812)* af aan de Universiteit Gent als Master of Arts in de Geschiedenis. In 2013 beëindigde hij de Specifieke Lerarenopleiding voor Geschiedenis.

Contactgegevens: dewildejeroen@outlook.com

Pieter Donche (°1953), burgerlijk ingenieur (UGent) en licentiaat in de informatica (V.U.Brussel) is werkzaam als informaticus aan de Universiteit Antwerpen. Hij heeft een bijzondere interesse voor genealogie en heraldiek en voor de geschiedenis van vooral het westelijk deel van Vlaanderen, in het bijzonder in de 15de en 16de eeuw (publicaties: www.uncius.be/biblio).

Contactgegevens: pieter.donche@advalvas.be

Noël Geirnaert (°1951), sinds 15 mei 2001 doctor in de Geschiedenis (K.U. Leuven), is sinds 1980 archivaris in het Stadsarchief van Brugge, en hoofdarchivaris sinds 2009. Hij publiceerde o.a. over Brugse geschiedenis en geschiedenis van het culturele en geestelijke leven in de Nederlanden gedurende de late middeleeuwen.

Contactgegevens: noel.geirnaert@brugge.be

Raoul C. Van Caenegem (°1927), doctor in de Rechten (1951) en Geschiedenis (1953), was professor aan de Universiteit Gent tot aan zijn emeritaat in oktober 1992. Hij is een internationale autoriteit op het vlak van o.a. rechtsgeschiedenis en de geschiedenis van Engeland.

Contactgegevens: Universiteitsstraat 4, 9000 Gent
(karin.pensaert@ugent.be)

Timo Van Havere (°1990) studeerde geschiedenis aan de K.U. Leuven en archivistiek aan de Universiteit Brussel. Tijdens zijn opleiding voerde hij hoofdzakelijk onderzoek naar de Belgische stadsarchieven en hun archivarissen in de 19de eeuw. Momenteel is hij aan de KU Leuven verbonden als praktijkassistent bij de onderzoeksgroep Cultuurgeschiedenis vanaf 1750.

Contactgegevens: timo.vanhavere@arts.kuleuven.be

Inhoud

JG. 150 – 2013

ARTIKELS

- R.C. VAN CAENEGEM
Ordericus Vitalis en het graafschap Vlaanderen 3
- Ward LELOUP & BramVANNIEUWENHUYZE
Damme en Sluis: de oorsprong en primitieve stadsontwikkeling van twee middeleeuwse Zwinstadjes 13
- Rinaldo NEELS
Herwaardering van de aankomstlegende van het Heilig Bloed in Brugge 57
- Jacques MERTENS
Jan Floreins. Enkele gegevens over zijn beheer in het laat-middeleeuws Sint-Janshospitaal te Brugge 101
- Maurice VANDERMAESEN
Franciscus van Aefferden, proost van de Onze-Lieve-Vrouwekerk te Brugge (1681-1709). Een niet onbesproken opvolging 113
- Marc CONSTANDT
Westende centre d'Art: de badplaats Westende als nieuwe kunstenaarskolonie? 119
- Gerlien DECANCO
'Het zal weer vollen bak zijn'. Een geschiedenis van de vrijetijdsbesteding in het volkshuis en Feestpaleis te Menen (1944-1955) 139
- Hendrik CALLEWIER
Leven en werk van Romboud De Doppere (ca. 1432-1502) 219
- Laura CROMBIE
The Archery and Crossbow guilds of Late Medieval Bruges 245
- Jeroen DEWILDE
Armoede en armenzorg in Poperinge (1750-1812) 337
- Pieter DONCHE
Theophiel Augustijn Casetta (1658-1691) en zijn bewerkingen van Brugse bronnen 377

Noël GEIRNAERT <i>Het Heilig Bloed en Diederik van de Elzas. De fascinatie voor een taaie legende</i>	397
R.C. VAN CAENEGEM <i>God en toeval bij Galbert van Brugge</i>	411
Timo VAN HAVERE <i>Op weg naar het archief. De jonge jaren van Louis Gilliodts (1827-1915)</i>	425
BOEKBESPREKINGEN	
Marc BOONE & Gita DENECKERE (red.), <i>Gent, stad van alle tijden</i> (Paul Trio)	167
<i>Gent... Steengoed!</i> (Brigitte Beernaert)	170
Marc DE MEY, Maximiliaan MARTENS & Cyriel STROO (red.), <i>Vlaamse primitieven tussen visie en materie</i> (Luc Devliegher)	172
Christopher WEBSTER, <i>Architect Robert Cantrell</i> (Andries Vanden Abeele)	176
Jan DEWILDE & Frederik VANDEWIJERE, <i>Véron De Deyne 1861-1920</i> (Marc Ryckaert)	179
Donald W. INSALL, <i>Monumentenzorg: principes en praktijk</i> (Andries Vanden Abeele)	182
Paul TRIO, <i>Adellijke families in de 13de en 14de eeuw</i> (André Vandewalle)	445
Jos KOLDEWEIJ, Inge GEYSEN & Eva TAHON (red.), <i>Het Gruuthusehandschrift revisited</i> (Kurt Priem)	447
Michel NUYTTENS, <i>Het archief van Prudens Van Duyse geïntariseerd</i> (Marc Carlier)	450
LITERATUURSIGNALEMENTEN 2011-2013	453
KRONIEK	185, 473
ADDENDA ET CORRIGENDA	493
AUTEURS	213, 495

GENOOTSCHAP VOOR GESCHIEDENIS TE BRUGGE

Website: www.genootschapsvoorgeschiedenis.be

Redactieadres: Kurt Priem, Archief Grootseminarie, Potterierei 72, 8000 Brugge

(kurt.priem@bisdombrugge.be)

IBAN: BE05/0000/1079/3975 - BIC: BPOT BEBI

Het Genootschap voor Geschiedenis «Société d'Emulation», gesticht in 1839, heeft tot doel de geschiedenis van het oude graafschap Vlaanderen en van de provincie West-Vlaanderen te beoefenen en te bevorderen.

Het Genootschap geeft ieder jaar de «Handelingen» uit, waarin bijdragen over historische onderwerpen van allerlei aard opgenomen worden. Het tijdschrift in zijn huidige vorm is de voortzetting van:

- Annales de la Société d'Emulation pour l'histoire et les antiquités de la Flandre Occidentale: I (1839) - IV (1842).
- Annales de la Société d'Emulation pour l'étude de l'histoire et des antiquités de la Flandre: V (1843) - LIV (1904).
- Annales de la Société d'Emulation de Bruges. Revue trimestrielle pour l'étude de l'histoire et des antiquités de la Flandre: LV (1905) - LXXVI (1933).
- Annales de la Société d'Emulation de Bruges. Revue trimestrielle pour l'étude de l'histoire et des antiquités de la Flandre. - Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis, gesticht onder de benaming «Société d'Emulation» te Brugge. Driemaandelijks tijdschrift voor de studie van geschiedenis en oudheden van Vlaanderen: LXXVII (1934) - CXV (1978).
- Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis gesticht onder de benaming «Société d'Emulation» te Brugge. Driemaandelijks tijdschrift voor de studie van de geschiedenis en oudheden van Vlaanderen: CXVI (1979) - CXLIII (2006).

Verder worden door het Genootschap ook afzonderlijke studies uitgegeven, o.m. in een reeks «Vlaamse Historische Studies».

Het lidmaatschap van het Genootschap kost jaarlijks € 25. Dit geeft recht op de toezending van de «Handelingen» en op deelname aan de activiteiten van het Genootschap. Bovendien bekommt elk lid een korting van 20 % op de prijs van de jaargangen van het tijdschrift die voor zijn toetreding zijn verschenen, en op alle afzonderlijke uitgaven. Lid worden kan (met opgave van naam, adres en beroep) door overschrijving van de lidmaatschapsbijdrage op de bovenvermelde postrekening.

Bestuur

A.Vandewalle (voorzitter & coördinator kroniek & website), J. Vannieuwenhuysse (ondervoorzitter), L. Valcke (secretaris-penningmeester), M. Ryckaert (adjunct-secretaris & coördinator afzonderlijke uitgaven), J. Bossier (coördinator verzendingen), K. Priem (redactiesecretaris), L. Vandamme (redactie boekbesprekingen), N. Geirnaert (lokaalhouder), H. Deneweth, L. Devliegheer (ere-voorzitter), J. Dumolyn, D. Marechal, G. Maréchal, J. Mertens, M. Nuyttens, R. Opsommer, P. Trio, A. Van den Abeele, M. Vandermaesen, P. Vandewalle, R. Van Eenoo en D. Vanyacker

Met de steun van

BRU
GGE

Colofon

De handelingen zijn gezet in de Documenta van de Dutch Type Library (Frank Blokland, 1986). Concept vormgeving en realisatie: CitroenCitraen, Brugge.

Druk: De windroos nv, Beernem

ENKELE UITGAVEN NOG IN VOORRAAD

- Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis*, (vanaf 1929; ontbreken : 1931, 1933, 1934, 1939-2, 1962-1966, 1972-1977), per jaargang 22,00 €
- A. Schouteet, *Stadsarchief van Brugge, Regesten op de oorkonden*. 1089-1300, 1973, in 8°, 217 blz. Tweede deel, 1301-1339, Brugge, 1978, in 8°, 362 blz. Vierde deel, 1385-1420, Brugge, 1982, in 8°, 325 blz. Samen 40,00 €
- S. Vrielinck en R. Van Eenoo, *IJueren voor Geschiedenis. 150 jaar Genootschap voor Geschiedenis «Société d'Emulation» te Brugge*. Brugge, 1989, 182 blz. 21,00 €
- A. Schouteet, *Honderdijftig jaar Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis, Analytische inhoud en registers, 1839-1988*. Brugge, 1991, 413 blz. 17,35 €
- K. Geerts, *De spelende mens in de Boergondische Nederlanden*. Brugge, 1987, 200 blz., ill. (VHS 4) 16,20 €
- K. Rotsaert, *Het daensisme in West-Vlaanderen*. Brugge, 1989, 254 blz., ill. (VHS 6) 23,55 €
- J. Sabbe, *Vlaanderen in opstand, 1323-1328. Nikolaas Zannekin, Zeger Janszone en Willem de Deken*. Brugge, 1992, 132 blz. (VHS 7) 21,00 €
- C. Vandenbroeke, *Hoe rijk was arm Vlaanderen? Vlaanderen in de 18de eeuw. Een vergelijkend overzicht*. Brugge, 1995, 168 blz. (VHS 8) 23,55 €
- K. Priem, *God of de keizer? Clerus en politiek te Brugge (1780-1802)*. Brugge, 1996, 184 blz. (VHS 9) 23,55 €
- L. Van Biervliet, *De brieven van W.H. James Weale aan Jozef A. Alberdingk Thijm, 1858-1884*. Brugge, 1991, 99 blz. 9,90 €
- L. Van Biervliet, *De relatie van W.H. James Weale met Jean Bethune. Brieveneditie*. Brugge, 1996, 173 blz. 9,90 €
- M. Vandermaesen, *De besluitvorming in het graafschap Vlaanderen tijdens de veertiende eeuw. Bijdrage tot een politieke sociologie van de Raad en van de raadsheren achter de figuur van Lodewijk II van Nevers (1322-1346)*. Brussel, 1999, 3 dln (591, 542 en 244 blz.) 37,00 €
- A. Serlet en R. Van Eenoo, *Auguste de Maere : vader van Brugge-zeehaven, promotor van het cultuurleven in Gent*, Brugge, 2000, 158 blz., ill. (VHS 11) 23,55 €
- P. Vandewalle en J. Mertens, *Metrologisch Vademecum voor Vlaanderen*, Brugge, 2003, 93 blz. 10,00 €
- R. Verbruggen, *Geweld in Vlaanderen. Macht en onderdrukking in de Vlaamse steden tijdens de veertiende eeuw*, Brugge, 2005, 208 blz., ill. (VHS 12) 29,50 €
- D. Vanysacker, *Van FC Brugeois tot Club Brugge KV (1891-2010). De maatschappelijke inbedding van een Brugse, Vlaamse, Belgische en Europese voetbalploeg*, Brugge, 2011, 304 blz., ill. (VHS 13) 24,00 €